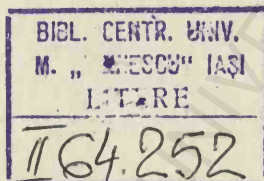
IORGU IORDAN

LIMBA LITERARĂ

SCRISUL ROMANESC

29.03-
47.

IORGU IORDAN

LIMBA LITERARĂ

IORGU IORDAN

LIMBA LITERARĂ

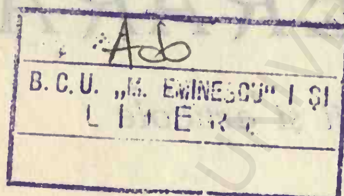
Studii și articole

Ediție îngrijită și note de
Pavel Țugui și Ion Trăistaru

„SCRISUL ROMÂNESC" CRAIOVA
1977

Coperta : DOINA SIMIONESCU

Maria Iordan
(1892—1961)

In memoriam

CUVÎNT ÎNAINTE

Apariția cărții de față se datorește în întregime inițiativei și ostenelilor tovarășilor Pavel Țugui și Ion Trăistaru de la Universitatea din Craiova. Rolul meu s-a limitat la acceptarea propunerii de a organiza publicarea unei culegeri de studii și articole scrise de mine, de-a lungul unui număr de ani, cu privire la probleme de limbă în sensul cel mai larg al termenului.

Îngrijitorii volumului au pornit de la constatarea unei realități, în primul rînd de ordin didactic, pe care au făcut-o în calitatea lor de membri ai catedrei de Limba și literatura română, universală și comparată de la Universitatea amintită. Această realitate însemnează, de fapt, nevoia, pe care o simt nu numai studenții, ci, într-o anumită măsură, și cadrele didactice ale Facultății de filologie a oricărei instituții de învățămînt superior, de a-și îmbogăți și, în măsura posibilului, a-și adînci cunoștințele privitoare la limba noastră națională ca mijloc de exprimare a unui conținut literar, adică artistic. Această nevoie nu se limitează la mediul strict universitar. Ea continuă să existe, ba încă, după părerea mea, să crească la cadrele didactice din învățămîntul de cultură generală, care, în cele mai multe cazuri, au de luptat cu mari greutăți în ce privește informația bibliografică de specialitate, mai cu seamă cînd e vorba de lucrări apărute în periodice, adesea mai mult ori mai puțin îndepărtate în trecut.

Conducîndu-se după această idee, tovarășii Țugui și Trăistaru au făcut din bogăția relativ mare a studiilor și articolelor mele o alegere, pe care o consider aș spune chiar fericită, a celor destinate să umple paginile volumului.

CUVÎNT ÎNAINTE

Apariția cărții de față se datorește în întregime inițiativei și ostenelilor tovarășilor Pavel Țugui și Ion Trăistaru de la Universitatea din Craiova. Rolul meu s-a limitat la acceptarea propunerii de a organiza publicarea unei culegeri de studii și articole scrise de mine, de-a lungul unui număr de ani, cu privire la probleme de limbă în sensul cel mai larg al termenului.

Îngrijitorii volumului au pornit de la constatarea unei realități, în primul rînd de ordin didactic, pe care au făcut-o în calitatea lor de membri ai catedrei de Limba și literatura română, universală și comparată de la Universitatea amintită. Această realitate însemnează, de fapt, nevoia, pe care o simt nu numai studenții, ci, într-o anumită măsură, și cadrele didactice ale Facultății de filologie a oricărei instituții de învățămînt superior, de a-și îmbogăți și, în măsura posibilului, a-și adînci cunoștințele privitoare la limba noastră națională ca mijloc de exprimare a unui conținut literar, adică artistic. Această nevoie nu se limitează la mediul strict universitar. Ea continuă să existe, ba încă, după părerea mea, să crească la cadrele didactice din învățămîntul de cultură generală, care, în cele mai multe cazuri, au de luptat cu mari greutăți în ce privește informația bibliografică de specialitate, mai cu seamă cînd e vorba de lucrări apărute în periodice, adesea mai mult ori mai puțin îndepărtate în trecut.

Conducîndu-se după această idee, tovarășii Țugui și Trăistaru au făcut din bogăția relativ mare a studiilor și articolelor mele o alegere, pe care o consider aș spune chiar fericită, a celor destinate să umple paginile volumului.

Această operație, destul de dificilă, presupune cunoașterea temeinică a activității desfășurate de mine în domeniul interesat, iar modul cum a fost realizată dovedește mai mult decît convingător existența acestei cunoașteri. Ea se manifestă cu același succes și în gruparea studiilor și articolelor după tema lor de bază: I. Limba literară — aspectele ei teoretice; II. Cultivarea limbii, de fapt tot limba literară, privită din punctul de vedere al normelor ei consacrate prin operele valoroase ale scriitorilor și ale oamenilor de știință; III. Aspectele concrete ale limbii literare așa cum apare ea la unii dintre marii ei mînuitori.

Deoarece textele au fost tipărite, — unele cu mulți ani în urmă —, am simțit nevoia să le revăd și, în mod firesc, să sintetizez opiniile și convingerile mele științifice, variatele probleme discutate în studiile și articolele publicate în trecut.

Într-o serie de „note", autorii culegerii dau prețioase indicații de natură filologică și bibliografică privind elementele ei alcătuitoare.

În încheiere nu-mi rămîne altceva de făcut decît să exprim viile mele mulțumiri tovarășilor care au alcătuit și îngrijit ediția de față pentru greaua și delicata lor muncă și să-i asigur, anticipat (fără autorizație!) de recunoștința tuturor acelora care vor utiliza volumul. Totodată țin să mulțumesc călduros conducerii Editurii „Scrisul Românesc", redactorului de carte, tovarășa Marcela Radu, precum și corectorilor, tovarășele Rodica Florescu și Mariana Vîlceanu, pentru interesul și grija manifestată în prezentarea volumului, punînd la dispoziția publicului cititor o carte foarte prezentabilă din punct de vedere tehnic.

IORGU IORDAN

I

LIMBA ROMÂNĂ, IDIOM ROMANIC

La fel cu celelalte limbi surori — cum li se spune frumos, dar neştiinţific, chiar de către unii filologi — romāna este o continuatoare directă şi neîntreruptă a latinei populare.

Această variantă a limbii vorbite şi scrise de romani şi apoi de populaţiile cucerite şi asimilate de ei are cu atît mai mult nevoie de o explicaţie, cu cît ea poate fi înţeleasă greşit. La început de tot, latina avea numai aspectul vorbit, în sensul că nu ajunsese încă a fi folosită sub forma scrisă, pe care o cunoaştem din numeroasele opere literare, istorice etc. transmise nouă de-a lungul timpului. În momentul cînd condiţiile de ordin economic au făcut posibilă apariţia de lucrări scrise, ca manifestare a unei necesităţi spirituale, a început, în mod inevitabil, să se formeze ceea ce se numeşte obişnuit o limbă literară, adică o variantă mai îngrijită, cerută de nivelul intelectual al celor ce aveau de comunicat în scris idei şi sentimente. Această presupunere — îi spunem aşa, fiindcă ea nu poate fi dovedită concret pentru epoca de acum două mii şi ceva de ani — este o ipoteză numai din punct de vedere teoretic. Căci practic, ea se impune ca o realitate incontestabilă : la popoarele moderne, a căror viaţă poate fi urmărită şi cunoscută de aproape graţie mijloacelor de informaţie care ne stau la dispoziţie, lucrurile s-au petrecut întocmai în felul acesta. Dacă sînt necesare exemple, putem invoca chiar pe al nostru, al românilor. Se ştie că pînă pe la începutul secolului al XVI-lea nu avem texte scrise, ceea ce nu în-

semnează că limba română nu va fi fost folosită și în documente propriu-zise, desigur puține și modeste, cum trebuie să admitem, bazîndu-ne fie și numai pe faptul că ele nu ni s-au transmis. Odată cu secolul amintit, mai întîi prin traduceri și apoi prin lucrări originale, limba noastră a început să ia forma pe care o numim de obicei literară. Din acest moment ea are două variante : una scrisă, cealaltă vorbită, care se găsesc una față de alta într-un raport oarecum calitativ, în sensul că prima se conformează unor norme, în general și cu trecerea timpului, destul de severe, neglijate adesea în aspectul ei vorbit, chiar cînd acesta aparține unor oameni instruiți.

Așadar, și latina a avut, cu începere din secolul al III-lea î.e.n., cînd apar primele texte vrednice de acest nume, două variante : literară sau, cum i se mai spune, clasică — deși acest de-al doilea epitet i se potrivește numai de la secolul I î.e.n. încoace — și populară, prima, scrisă, dar nu exclusiv scrisă, cel puțin de la o vreme, a doua, vorbită. Deși de prisos, trebuie arătat că a existat o *singură* limbă latină, adică un singur sistem lingvistic, cu deosebiri care nu-i ating esența nici după ce aspectul popular se îndepărtează, din cauza împrejurărilor istorice, din ce în ce mai mult de cel literar.

Prin cuceriri, care au durat cîteva secole, romanii și-au dus limba și cultura în foarte numeroase regiuni, și nu numai din Europa, ale căror populații autohtone vorbeau alte idiome, unele tot indoeuropene, ca și latina (de pildă galii, geto-dacii și mesii), altele aparținînd unor familii de limbi diferite (de ex. etruscii și iberii). Dată fiind superioritatea de ordin material și cultural a romanilor, care, în plus, dispuneau de forța militară și politică, populațiile cucerite de ei și-au însușit treptat limba și, în bună parte, cultura cuceritorilor. Procesul de asimilare a durat multe secole și s-a terminat cu ceea ce se numește, de obicei, romanizarea iberilor, celților, geto-dacilor etc., cu transformarea lor în popoare romanice, adică de limbă latină (italienii spun mai des popoare neolatine) și de cultură romană. Faptul că latina, unică în toate provinciile marelui imperiu — deosebirile regionale, destul de numeroase, nu contează, din cauză că nu sînt esențiale — s-a diversificat în cele zece continuatoare ale ei se explică istoric. Atît etnic, cît și cultural, populațiile autohtone își aveau specificul lor, diferit de la una la alta. Au intervenit, bineînțeles, si condițiile de ordin economic, complicate

cu evenimente strict istorice, în frunte cu migrația popoarelor, care n-au fost pretutindeni aceleași.

Latinitatea limbii noastre a fost proclamată, cum știm, nu numai de cronicarii români începînd din secolul al XVII-lea. Ea a fost recunoscută, chiar mai înainte, și de către străinii care s-au ocupat, direct sau indirect, de istoria Romei în sensul larg al cuvîntului. Odată cu Școala ardeleană, justețea acestei idei a fost și dovedită, nu numai afirmată. Lucrările reprezentanților ei, scrise, parte, în latinește, au ajutat pe lingviștii străini în cercetările lor privitoare la limbile romanice. În 1836 apare primul volum (*Fonetica*) al *Gramaticii comparate* întocmite de Friedrich Diez, care acordă românei un loc de prim plan alături de italiană, franceză, spaniolă etc. Același lucru în volumele următoare (consacrate unul morfologiei, celălalt sintaxei). La fel, în *Dicționarul etimologic al limbilor romanice* (1854) de același autor. Succesorul lui Diez, în sensul de continuator al tradiției lingvisticii romanice generale create de el, W. Meyer-Lübke, autor al unei *Gramatici comparate* (1890—1902) și al unui *Dicționar etimologic* (I-a ediție 1911—1920), procedează exact la fel, cu o informație mai bogată și o metodă științifică mai exigentă. Datorită acestor opere fundamentale, ideea despre latinitatea limbii române s-a răspîndit, de-a lungul unui secol și jumătate, pretutindeni unde este cultivată lingvistica, așadar în toată lumea, devenind, ca să zic așa, un loc comun, o cunoștință elementară.

Compararea limbilor romanice, pe de o parte cu latina, pe care o continuă, pe de alta între ele, a dus la rezultate foarte interesante. Italiana este, în toate privințele, cea mai apropiată de sursa ei. Așa se explică, între altele, dificultatea, care mai persistă în unele cazuri, de a distinge un cuvînt italienesc moștenit din latină de unul împrumutat din această limbă. De aceea lingvistul italian Matteo Bartoli afirmă că dintre toate limbile romanice cea mai fidelă față de latină este italiana, adăugînd însă că foarte fidelă este și româna, care se îndepărtează totuși de latină în ce privește vocabularul (v. mai jos).

Apropierea dintre italiană și limba noastră a fost constatată, cum nu se putea altfel, chiar de Diez, care le-a pus împreună în grupa numită de el orientală. (Toate celelalte idiome romanice alcătuiesc grupa occidentală.) În ciuda numeroaselor încercări, unele pe cît de ingenioase, pe atît de complicate, de a clasifica altfel continuatoarele latinei, punc-

tul de vedere al întemeietorului lingvisticii romanice s-a dovedit a corespunde în mai mare măsură realității. Iată o serie de fapte. Consoanele oclusive surde *c, p, t,* aflate în poziție intervocalică, se păstrează neschimbate în cuvintele latinești moștenite, atît la italieni[1], cît și la români: it. *peccato,* rom. *păcat* < lat. *peccatum*; it. *ripa,* rom. *rîpă* < lat. *ripa*; it. *potere,* rom, *putere* < lat. pop. **potere.* În restul Romaniei, aceste consoane s-au sonorizat, devenind *g, b, d,* s-au prefăcut în fricative ori au dispărut. Cînd sînt urmate de vocală prepalatală *c* și *t* se africatizează, dînd, după caz cînd *č,* cînd *ts,* în italiană și română, spre deosebire de celelalte idiome romanice, care cunosc, în general, numai pe ultima dintre aceste africate, adesea modificată ea însăși: lat. *cena* > it. *cena,* rom. *cină*; lat. *brachium* > it. lit. *braccio,* it. dial. (sic.) *vrazzu*; suf. lat. *-itia* > it. *ezza* (*giustezza*); *rom. e(a)ță* (*tinerețā, -țe*). Și oclusivele sonore corespunzătoare se africatizează în același fel: lat. *medius* > it. *mezzo,* rom. *miez* (din mai vechiul *miedz*); lat. *adjungere* > it. *aggiungere,* rom. *ajunge(re)* etc.[2] Din domeniul fonetismului ar mai fi de adăugat finala vocalică a tuturor cuvintelor latinești moștenite în ambele limbi. Prima păstrează pînă astăzi această finală, a doua a pierdut-o, parțial, în epoca ei istorică: lat. *carrum* > it. *carro,* v. rom. *caru*; lat. *homines* > it. *uomini,* rom. *oameni* (cu *-i* vocalic în limba veche). Trebuie să precizez că am în vedere finala atît a cuvintelor, cît și a formelor gramaticale, întrucît la singularul masculin (ca și la persoana I singular a verbelor) *-o* se păstrează și în spaniolă și portugheză, de pildă.

Mai numeroase și chiar mai importante, din cauza caracterului închis al sistemului morfologic, sînt „coincidențele" din cadrul flexiunii nominale și verbale. Nu numai substantivele feminine — mă refer la ele, pentru că situația lor e mai simplă —, ci și cele masculine au desinențe identice în limbile pe care le compar aici. Exemple: lat. *casae* > it. *case,* rom. *case*; lat. *servi* > it. *servi,* rom. *șerbi*; lat. *panes* > it. *pani,* rom. *pî(i)ni*; lat. *pesces* > it. *pesci,* rom. *pești.* De data aceasta, limba noastră întrece italiana în ce privește fidelitatea față de latină. Mai întîi, ea păstrează vocativul masculin

[1] În Italia centrală, al cărei dialect stă la baza italienei literare, deci standard, și meridională. Nordul peninsulei italice merge în foarte multe privințe cu graiurile galoromanice.

[2] Amănuntele, numeroase și destul de complexe, le las la o parte ca nefiind esențiale pentru discuția de față.

în -e, pe care toate celelalte idiome romanice l-au pierdut: lat. *domine* > rom. *doamne*. Şi mai semnificativă este existenţa, în limba noastră, a unei a treia forme în flexiunea substantivelor feminine. Este vorba de genitiv-dativul singular: *(a) unei case* < lat. (gen.-dat.) *casae*; *bunătăţi* < lat. *bonitati(s)*. Acest fapt a fost şi mai continuă a fi atribuit unui model slav (v. mai încolo). În ce priveşte flexiunea verbală, mă limitez, pentru a nu lungi discuţia, la persoana a doua singular şi plural: lat. *cantas, cantatis* > it. *canti, cantate*; rom., *cînţi, cîntaţi*. (La celelalte conjugări, pers. II sing. a conjunctivului prezent se termină în *a*.) Aceeaşi situaţie au toate timpurile indicativului şi ale conjunctivului la persoanele în discuţie.

Lucrurile spuse aici sînt banale de multă vreme, căci le ştiu, fie şi numai aproximativ, chiar nespecialiştii. Cu toate acestea, sau, poate, tocmai din cauza aceasta, ele se uită şi se trec cu vederea. În parte, pe drept cuvînt. Pentru cunoaşterea mai adîncă a structurii unei limbi se impune cercetarea nu numai a aspectelor ei identice sau asemănătoare cu ale idiomelor care aparţin genealogic unuia şi aceluiaşi grup. Este necesar şi studiul deosebirilor dintre ele, în primul rînd, găsirea cauzelor sau a izvoarelor acestor deosebiri. În cazul românei, constatarea şi explicarea faptelor ei caracteristice au părut cu atît mai uşoare, cu cît numărul lor este, la prima vedere, mai mare decît ale altor limbi romanice. De aceea Bartoli, citat mai înainte, afirma, referindu-se însă aproape numai la vocabular, că româna este cea mai fidelă, dar şi cea mai infidelă faţă de latină. În momentul de faţă problema, pusă sub această formă, nu mai există. Cele 20% de elemente lexicale româneşti moştenite, de care vorbea acum un secol Cihac, s-au dovedit a fi de trei ori mai numeroase, judecate din punctul de vedere al frecvenţei şi al circulaţiei, sau, cum se spune foarte des astăzi, din punctul de vedere al funcţionalităţii. Dovada a adus-o Al. Graur în lucrarea *Fondul principal lexical al limbii române* (1954), pe baza unei statistici, ce-i drept, mai mult empirice, dar concludente. După el, Constant Maneca, cercetător la Institutul de lingvistică din Bucureşti, în teza sa de doctorat, încă nepublicată, din păcate, a confirmat şi îmbogăţit concluziile lui Al. Graur cu ajutorul metodei statistice moderne, folosind computerul. Procentul cuvintelor latineşti găsit de Maneca întrece pe cel constatat de predecesorul său şi, amănunt extrem de interesant, nu este prin nimic inferior celui din italiană. Căci teza în discuţie

studiază comparativ lexicul acestor două idiome romanice. (Pot adăuga, spre precizare, că Maneca a luat în considerație, pentru amîndouă, și cuvintele latinești împrumutate de ele după constituirea lor ca unități lingvistice de sine stătătoare.)

Deosebirile dintre română și celelalte continuatoare ale latinei au început a fi cercetate încă de acum un secol și jumătate. Cel dintîi care s-a ocupat de ele a fost slavistul B. Kopitar, profesor la Universitatea din Viena, destul de bun cunoscător al limbii noastre și al celor balcanice. Punctul lui de vedere și l-a însușit, dezvoltîndu-l, B. P. Hasdeu. Kopitar a fost continuat, dintre străini, de alt slavist, F. Miklosich, de la aceeași universitate, și, spre sfîrșitul secolului trecut, de G. Weigand. Pe toți i-au interesat, în primul rînd, asemănările dintre română, pe de o parte, și bulgara, albaneza și neogreaca, pe de altă parte. (Mă exprim foarte în general, pentru a fi scurt.) Aceste asemănări reprezentau, în același timp, deosebirile limbii noastre față de idiomele romanice. Interesantă, înainte de toate, este, în studiile acestor lingviști, explicația dată faptelor cercetate, și anume izvorul lor comun balcanic. O prezentare, sistematică și clară, a rezultatelor obținute a făcut, în 1925, cunoscutul lingvist danez Kr. Sandfeld, fost elev al lui Weigand, în lucrarea apărută mai întîi (1926) în limba sa maternă, tradusă apoi în franceză sub titlul *Linguistique balkanique* (1930). Apariția acestei cărți a coincis, aproximativ, cu organizarea, la Haga (1928), a primului Congres internațional al lingviștilor, unde a căpătat o formă concretă ideea de „uniune lingvistică" (germ. *Sprachbund).* Limba română ar alcătui, împreună cu idiomele balcanice amintite mai sus, o astfel de „uniune", la baza căreia stă, înainte de toate, o anumită ambianță sau atmosferă spirituală comună, produs al condițiilor istorice și geografice, în care au trăit popoarele respective și au evoluat limbile lor. Ideea a fost acceptată și de unii dintre lingviștii noștri, în frunte cu Al. Rosetti, în a cărui *Istorie a limbii române* unul dintre volume poartă titlul *Limbile balcanice*.

În lucrarea citată, Sandfeld atribuie sursei balcanice, în realitate aproape exclusiv limbii grecești, din cauza vechimii, ca și a superiorității ei culturale, cîteva fenomene existente sub forme identice în română, bulgară și albaneză (plus, bineînțeles, greaca). Aceste „balcanisme" românești sînt formarea viitorului cu „a voi" (în loc de „a avea" din celelalte idiome romanice), dispariția infinitivului (înlocuit prin conjunctiv), articolul definit postpus (aici intervine „substratul"),

identitatea dintre genitiv și dativ la singularul substantivelor feminine (influență slavă). Nu cred necesară discutarea acestor fapte, care au format deja obiectul a numeroase analize. Pot spune numai că partizanii români ai „balcanismului" limbii noastre au mers atît de departe, încît ea a fost calificată drept idiom romanic și balcanic.

În ultima vreme, ca urmare a dezvoltării îmbucurătoare în țara noastră a lingvisticii romanice propriu-zise, ca și, mai ales, a anumitor particularități specifice ale românei, explicate așa zicînd prin „uniunea lingvistică balcanică", a fost găsită o explicație mult mai convingătoare prin structura romanică a românei. Amintesc, pentru a ilustra această afirmație, numai formarea numeralelor cardinale de la 11 la 19 cu *spre*, element de legătură între cifra care arată unitățile și zece următor. Se știe că acest fapt a fost atribuit influenței slave: *spre* „traduce" pe *nad*, care în bulgară, rusă etc. îndeplinește aceeași funcție ca și corespondentul lui românesc.

Așa stînd lucrurile, nu trebuie să ne surprindă aprecierea lui W. Meyer-Lübke, cel mai mare romanist din primele decenii ale secolului nostru — cel mai mare, în sensul că stăpînea, aș spune în mod suveran, întregul domeniu al Romaniei — făcută acum patruzeci și mai bine de ani într-o comunicare prezentată la Academia Română, în care se ocupă tocmai de problema locului limbii române în cadrul celorlalte idiome romanice. Iată concluzia la care a ajuns în urma unei analize temeinice a faptelor: „Caracterul romanic al românei nu poate fi pus la îndoială, *ea posedă trăsăturile romanice, ba chiar le posedă în multe privințe mai pure decît celelalte limbi*[3]. Ea n-a fost influențată în dezvoltarea ei de latina literară, nici de limbile romanice literare și nici de gramaticienii didactizanți, așa încît, exagerînd în sens contrar îndoielile lui Schuchardt,[4] se poate spune că româna prezintă evoluția latino-romanică mai netulburată decît oriunde. «Romanica balcanică» are trăsăturile ei specifice, care o deosebesc de romanica italică, de romanica galică și de romanica iberică, dar la aceste deosebiri au contribuit populațiile preromane tot atît de puțin ca și în celelalte țări romanice, iar influența lor asupra vocabularului [românesc] este și mai neînsemnată. Mai puternică, la fel ca și în celelalte regiuni ale Romaniei, este influența limbilor înconjurătoare, cu vorbito-

[3] Subliniat de mine.

[4] Acest mare lingvist afirmase pe la sfîrșitul secolului trecut că dovada romanității limbii noastre nu fusese făcută (n.n.).

rii cărora au conviețuit în parte românii și pe care aceștia i-au asimilat. Această influență dă românei un colorit specific, dar n-o dezromanizează". (Din *Rumänisch und Romanisch*, p. 35—36, Memoriile Secțiunii literare a Academiei Române, Seria III, tom. V, 1930.) Bazați pe această caracterizare, pe cît de competentă, pe atît de obiectivă, putem afirma că româna este un idiom romanic prin excelență. În primul moment fusesem tentat să adaug această calificare în titlul studiului, dar am renunțat, pentru a nu-i da un aspect de „proclamație".

Punctul de vedere al lui W. Meyer-Lübke nu este izolat în literatura de specialitate privitoare la limba noastră. Îl împărtășesc și alți lingviști, chiar dacă aceștia îl formulează diferit. Voi cita aici numai pe doi dintre ei, care trebuie considerați drept cei mai buni cunoscători, printre străini, ai limbii române sub ambele ei aspecte: științific și practic. Este vorba de profesorii Alf Lombard de la Universitatea din Lund (Suedia), autor, între altele, al unei lucrări, monumentale prin proporțiile ei, despre „verbul românesc", și Werner Bahner, membru al Academiei de Științe a R. D. Germane. Primul a publicat în 1974, la Paris, cartea *La langue roumaine. Une présentation*. Iată ce citim la p. VII: „Această importanță [mare a românei] — din păcate, mai trebuie să se insiste asupra acestui punct — este totodată științifică, practică și literară: fără această limbă, nu ne-am putea face o idee, fie și puțin completă, despre ceea ce a devenit latina în zilele noastre, fără ea nu se poate comunica liber cu cea mai mare națiune din Sud-estul european, fără ea ar însemna să ne lipsim de orice contact direct cu una dintre marile literaturi ale Europei actuale". Mai apropiată, formal, de a lui W. Meyer-Lübke este aprecierea lui W. Bahner, *Die lexikalischen Besonderheiten des Frühromanischen in Südosteuropa*, Berlin 1970, p. 7: „Absența acestei influențe latinești savante conferă românei o însemnătate de prim ordin pentru lămurirea evoluției lingvistice romanice timpurii, fiindcă numai aici, cu deosebire în domeniul lexicului și al sintaxei, este sesizabilă o evoluție, după expresia neogramaticilor, perfect «netulburată și neîmpiedicată» a latinei populare după secolul al VI-lea. Fără cunoașterea românei și a istoriei ei n-ar fi posibilă o înțelegere deplină și adîncă a datelor lingvistice romanice timpurii. De aceea româna constituie un fel de piatră de încercare și pentru evoluția lingvistică occidentală".

Din cele ce precedă rezultă clar că limba română ocupă, în cadrul Romaniei, un loc aparte, care o avantajează, într-o

anumită măsură, din punctul de vedere al latinității. Atît faptele propriu-zise, cît și aprecierile specialiștilor, în frunte cu cei mai autorizați cunoscători ai familiei limbilor romanice, vorbesc în acest sens. Româna are o situație diferită, chiar mult diferită, de a celorlalte limbi romanice și în ce privește unitatea ei, pe care de asemenea au constatat-o romaniștii. Este surprinzătoare, în cel mai înalt grad această unitate, atît în comparație cu ceea ce găsim în alte limbi romanice (am putea cita și pe cele germanice sau slave, de pildă), cît și în sine, dată fiind, între altele, întinderea teritorială a Daciei.

Deși, poate, de prisos, voi da scurte citate din texte scrise în cele trei provincii istorice românești, și nu numai din epoca modernă a limbii noastre, care sînt, firește, mult mai convingătoare decît afirmațiile, chiar cînd acestea respectă realitatea. Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei...* : *„Ședea Ștefan vodă în Țara Muntenească, în bejenii la Radul vodă și loviia oamenii lui pănă la Bîrladŭ, pănă la Vasluiŭ ce totu-ĭ îi împengè lèșii. Iară doamna lui Ieremiei vodă în Iași cu feciorul-său, cu Bogdan vodă, însă toate divanurile era pre Nistor Urèche, și au trăgănat acea domnie acei domniei, mai pănă la anul.* (Ediția P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 63.)

Stolnicul Constantin Cantacuzino, *Istoria Țării Rumânești : Iar Mihai-vodă văzînd atîția vrăjmași că vin asupra creștinilor, trimis-au la Batîr pre Stroe Buzescul, i Radul Calofirescul cu daruri scumpe de nuntă. Și spuseră și această veste, cum turcii, cu toată putèrea împărătească, au sosit la Dunăre și au făcut pod să treacă asupra creștinilor. Atuncea Batîr degrab trimèse în toată țara lui de-și strînse toate oștile, și trimise și la împăratul creștinesc, de-i dède o samă de oști ajutor.* (Ediția Dan Simionescu, București, 1961, p. 124.)

Noul Testament de la Bălgrad [= Alba Iulia], 1648 : *De aceasta încâ vomŭ să știți că vedemŭ că unele cuvinte unii le-au izvodit într-un chip, alții într-alt, iarâ noi le-am lăsatŭ cum au fostŭ în izvodulŭ grecescu, vădzăndŭ că alte limbi încâ le ținŭ așea. Cumu-i sinagoga și poblicanŭ și gangrena și pietri scumpe carele nu sâ știu rumănèște, ce săntŭ nume de oameni și de lèmne și de veșmente și altele multe carele nu sâ știu rumănèște ce săntŭ noi încâ le-am lăsatŭ grecească pentru că alte limbi încâ le-au lăsatŭ așea.* (Din *Crestomația romanică*, vol. II, București, 1965, p. 30.)[5]

---

[5] Pentru a evita dificultățile de ordin tehnic am modificat în cîteva cazuri, fără efect asupra realității lingvistice, grafia textului reprodus aici.

Urmează cîteva texte populare, toate contemporane. *Vasîli Alisăndrii o fost ministru-n țara Moldovii. Iel cu bătrînii grăia, cu tinerii nu. Cu tata-ńeu o grăit, c-o fos di noŭózăś di ai atunś. Numa cu doi oaminĭ bătrînĭ sta, că sî loyĭa la horbă cu ĭeĭ. Povistė ĭel pi undĭ-o fos, pi undĭ-o unblat. Iel o unblat — spunė tata-ńeu — pi undi dacă ișė soarili unbla oaminiĭ cu covată-n cap sî nu-ĭ frigă soarili, că acolo-ĭ soarili źos. Undĭ-a hi acolo, la capătu lumiĭ...* (Din Mircești, jud. Iași, v. *Crestomația romanică*, vol III, partea I, București, 1968, p. 323.)

Apîi cîn pornĭa turcu cu războĭ și ne lŭa dă beĭlic, p-acolo rămîneam. Rămînea ghĭetele neveste văduve și ghĭeții cochilaș pă drumurĭ și puțin îi păsa stăpîniriĭ dă noĭ. Vinĭa turcĭ negustorĭ dă strîngea yite pă ce apă nu curge și ne punea dă le plimbam caiĭ pînă să usca năduşala după ĭeĭ ; ĭar turcu întra-n casă și punea pă ghĭata nevastă să-ĭ facă plăcinte. Of ! Doamne ! răŭ mai ĭerea !... Cîn mă gîndesc parcă să cutremură carnea pă mine. (Din Vadomir, comuna Rasa, jud. Ialomița. *Crestomația* citată, p. 311.)

Cîn mîncám, tăt auzẹ́m ĉevá că frunzărẹșt'ẹ pa lîngă noi, da nu ńi putẹ́m da sáma că ce-ar putė fi. N'i t'emem într-o vreme că-i o tari lupŭ sau ŭurs și tăt'-am ind'ețat d'i frică și d'i spaimă. Da n-o fos ŭurs c-o fost ō pui d'i ĉerb care mînca frunză și pășt'e pa iarbă. Iera mari și gras și cîn ń-o văzut o luŭat-o la fugă d'i doară nu l-ai fi pututǎ ajunje niș cu aviŭonu. (Din Cîmp, orașul Vașcău, jud. Bihor. *Crestomația* citată, p. 331.)[6]

Milźocu śetății ie colo la l'émńele hele mari. Acuma, p-acolo-i cosîtură și gruńeță. Am săpat d'estule gruńeță ș-am găsît petri lunźi, mari, scrisă, bănuț miśi și cărămizi scrisă. L'i-or luat domńi și l'i-or dus la Orășt'i̯e, Deva, Pieșta ; mai sînt la Domnu prota. Spun că o fost um plug d'e aor în śetat'e în vremile ale bătrîn'e, cînd or fos daśi aiśa. (Din Grădiște, jud. Hunedoara. *Crestomația* citată, p. 345)

Comentariile sînt de prisos, ca și în cazul textelor din secolul al XVII-lea. De astă dată am ales patru puncte de pe teritoriul țării noastre, cum se vede lesne, situate la distanțe enorme unele de altele. Nici vorbă nu poate fi de vreo dificultate de înțelegere între vorbitorii localităților respective, ca în cazul tuturor celorlalte limbi romanice, chiar al portu-

---

[6] În acest ultim text am trecut uneori peste grafia lui, spre a evita complicații tipografice. Observația e valabilă și pentru alte texte.

ghezei sau al catalanei, mai unitare decît franceza și italiana, de pildă.

Unitatea limbii noastre se verifică, bineînțeles nu în aceeași măsură, comparînd chiar dacoromâna cu celelalte dialecte, în ciuda faptului că separarea lor, ca să nu mă mai refer la condițiile de ordin politic și etnologic, datează de aproape un mileniu. Iată cîteva exemple.

Istroromâna: *Verit-a ie cu pucșa la prâgu de basęrică, când a fost misa finita ântrębât-o o fęta, care ĵeșit din basęrică fâre lu cui ĵeștĭ tu fęta? Ĵă l'-a zis atunć ke n-âre nego mâĵa și casîța. Ĵuve tu bivești? Ân ćâ și ćâ casîță. Ĵ-oĵ veri dupa podne către tirg și către mâĵe și voĵ duće un lèpur.* (*Crestomația* citată, p. 374.)

Meglenoromâna: *Ună oară un uom z-dusi cu chiriă. Și dusi diparti și cumpărǫ pești. Că chinisi si ducă casă, ca amnǫ mult, ăți ca pruchiǫ di casă, vizù ăntru ĭel ună lisiță culcată ăn drum, ca moartă. Și íelau și-u pusi ăn coșu di pești și zițeà zăròs. „Că s-mi duc casă, di si-ŭ bilès. dı si-l'i dar un cujòc la mul'iari". Și-și amnà cutru casă. (Crestomația citată, p. 327.)*

Aromâna: *Un oarfăn ună oară ș-aveà ună ayińă multu bună, cu care ș-hrăneà fumeal'a. Viținlu a lui, om multu avút, l-zilipsì tră aistă ayińă și pîn tu sone l'-u lo cu zore. Măratlu di oarfăn z-duse s-plîngă la ĝiudicătòr tră aistă nidriptate. Ĝiudicătòrlu atumțea cl'îmă avutlu și-l' dzise: — Că-țe loași ayińa viținluĭ?* (*Crestomația* citată, p. 431—432.)

Dacă facem abstracție de unele particularități fonetice și mai ales lexicale, înțelegerea acestor trei texte nu prezintă aproape nici o dificultate, chiar în cazul unui dacoromân străin de orice preocupări lingvistice. Formele gramaticale și construcțiile sintactice se regăsesc în limba română de astăzi sau, unele, în faze mai vechi ale ei. Această stare de lucruri este, se poate spune, unică în domeniul Romaniei și surprinde cu atît mai mult, cu cît, după cum am spus deja din fugă, cele trei dialecte au pierdut de aproape un mileniu contactul cu dacoromâna, și chiar ele între ele s-au îndepărtat — am în vedere mai ales istroromâna față de celelalte două — nu numai din punct de vedere geografic, ci și în ce privește condițiile istorice în care au evoluat și continuă să evolueze.

Unitatea dacoromânei a fost constatată, cum nici nu se putea altfel, de multă vreme, și specialiștii au căutat s-o explice. O. Densusianu, de pildă, a acordat o atenție mare,

aproape exclusivă, transhumanței: strămoșii românilor au fost, înainte de toate, păstori și de aceea duceau, în cea mai mare parte, o viață pendulantă, ca să zic așa, în sensul că jumătate de an își țineau vitele, adică, de fapt, oile, care copleșeau ca număr pe celelalte, la munte și cealaltă jumătate la șes. În modul acesta circulau pe o mare întindere din teritoriul țării, și nu numai dintr-o provincie în alta, ci și în interiorul uneia și aceleiași. Urmarea, din punct de vedere lingvistic, a fost menținerea, cu puține și neînsemnate modificări, de la o regiune la alta, a unității inițiale pe care a avut-o graiul lor. Această explicație este justă, cu toate exagerările ei[7], dar numai parțial. Dacă idiomele romanice occidentale și-au pierdut de-a lungul timpului unitatea, pe care trebuie s-o admitem ca o realitate, deși nu poate fi dovedită, este clar că faptul acesta se datorește fărîmițării feudale, sistemului închis al vieții economice. Se știe că acolo feudalismul s-a dezvoltat pînă la ultimele lui limite. Pe o întindere de pămînt nu prea mare existau două, trei feude, fiecare cu o organizare aproape autarchică a economiei, fără legături cu feudele învecinate. Această lipsă de comunicație trebuia să aibă drept rezultat, între altele, o evoluție tot închisă, dacă pot spune așa, a graiurilor respective. La noi, feudalismul a avut forme diferite, poate și ca urmare a păstrării unora dintre aspectele vieții sociale din vremea comunei primitive. În orice caz, cele două principate românești, care au luat ființă în secolul al XIV-lea (Muntenia mult mai degrabă decît Moldova), n-au cunoscut pe teritoriul lor nici un fel de obstacole să le zicem legale, adică de ordin juridico-administrativ, care să împiedice libera circulație a bunurilor și, deci, a oamenilor. Și nu numai în interiorul aceleiași provincii exista această libertate, ci și de la una la alta, ba chiar de la cele două principate la Transilvania și invers, în ciuda apartenenței acesteia din urmă la un stat străin. Aș da un singur exemplu în sprijinul acestei afirmații, și anume existența, relativ timpurie, a „slobozilor", sate întemeiate în Moldova cu români aduși „legal" din Muntenia și Transilvania (aceștia erau numiți ungureni, fiindcă veneau din „țara ungurească"), iar în Muntenia, cu moldoveni și ardeleni.

Deoarece m-am referit, de mai multe ori, la lipsa de unitate a idiomelor romanice din Europa apuseană, voi ilus-

---

[7] Densusianu susținea, între altele, că meglenoromânii din Oșani trebuie să fi venit, prin păstorit, din Țara Oașului. Nu e imposibil, teoretic vorbind, dar pare foarte puțin probabil.

tra această idee cu un singur exemplu, acela al Italiei, pentru că este concludent, poate mai concludent decît al Franței, bine cunoscut de toată lumea (cu două limbi propriu-zise : franceza în nord, provensala sau occitana în sud, și cu seria de dialecte foarte diferite unele de altele în cadrul fiecăreia) și de aceea oarecum banal. Să nu uităm că italiana s-a format și a evoluat pe teritoriul (nu în întregime) de baștină al limbii latine și că, după cum am afirmat, pe bază de fapte, ea este cea mai apropiată de aceasta. Am precizat totuși atunci că numai dialectelor din centrul și sudul peninsulei italice li se potrivește această calificare. De aceea dau aici două scurte texte, unul din nord, celălalt din centru.

Dialectul lombard (Milan) : *Quand vedessev on pubblegh fonzionari / a sciallala coi fiocch senza vergogna, / disij pur che l'è segn ch'oltra el salari / el ghe mett lú del sò quell che besogna. / Quand savessev del franch che a l'incontrari / nol gh'ha del sò che i ball ch'el ne bologna, / allora senza nanch vess temerari, / disij ch'el gratta senza avegh la sogna. (Crestomația* citată, p. 857.)

Dialectul toscan (Pisa) : *Viaggi'n dell'Uropa 'un n'ho ma' fatti ; / prima pelchè a quaini sèmo bassi, / e po' pelch'e' Pisani 'un c'enn' adatti / per andà per er mondo a strapazzassi. / Ma un mi'amìo di Lucca che fa'gatti / (li fa cor gesso, creda, da sbagliassi), / lui, vorsi di', ch'è stato fra 'Mulatti, / che ha visitato anch' e' Paesi Bassi.* (*Crestomația* citată, p. 799.)

Spre a evita dificultățile tehnice inevitabile în textele populare transcrise fonetic, am ales aceste două fragmente în versuri, opera a doi scriitori culți, care au scris în dialectul lor, lucru foarte obișnuit în literatura italiană. Nu avem deci, a face cu vorbirea unor oameni puțin instruiți sau chiar neinstruiți, de unde urmează că, fără voie, ba chiar, poate, contra voinței lor, poeții respectivi s-au lăsat influențați, fie și foarte puțin, de limba literară. Afară de asta, dialectul folosit de ei este acela al orașului în care s-au născut și au trăit, nu al satelor, în care majoritatea copleșitoare a locuitorilor, chiar și instruiți, vorbesc graiul local în toată puritatea lui. Pentru a ușura comparația, din punctul de vedere care ne interesează, cu italiana standard, dau aici textul unei scurte poezii de Giovanni Pascoli, cvasi contemporan cu autorii celor două fragmente reproduse mai sus. *Dov'era l-ombra, or sé la quercia spande / morti, nè più coi turbini tenzona. / La gente dice : Or vedo : era pur grande ! / Pendono qua e là*

dalla corona / i nidïetti della primavera. / Dice la gente : Or vedo : era pur buona! / Ognuno loda, ognuno taglia. A sera / ognuno col suo grave fascio va. / Nell'aria, un pianto ... d'una capinera, / che cerca il nido che non troverà (Crestomaţia citată, p. 602).

La prima vedere, deosebirile pot părea şi puţine şi neînsemnate. O analiză, fie şi superficială, dovedeşte totuşi că cele două texte dialectale diferă mult de cel literar. Iar dacă ni le imaginăm rostite de oameni neinstruiţi din partea locului, situaţia s-ar prezenta cu totul altfel, bineînţeles în sensul aprecierilor mele.

Oricît de importantă ar fi unitatea limbii noastre, ca fapt în sine, precum şi prin marea ei raritate, semnificaţia pe care o are depăşeşte cu mult limitele obişnuite. Circulaţia liberă, chiar în grupuri, vreme de secole, a românilor din cele trei provincii istorice, de la una la alta şi în interiorul fiecăreia, a creat şi dezvoltat sentimentul că ei alcătuiesc un singur popor, şi că aşa a fost situaţia încă de la început, cînd au luat ei fiinţă ca o colectivitate etnică de sine stătătoare. Astfel s-a născut treptat ideea permanenţei în locurile unde au trăit strămoşii lor şi unde trăiesc ei înşişi. Afirmaţiile cronicarilor despre unitatea de limbă şi de origine a românilor de pretutindeni conţin implicit şi această ideea de permanenţă, care a jucat, mai tîrziu, un rol la fel de hotărîtor în toate acţiunile premergătoare unirii politice din 1859 şi aceleia din 1918. În modul acesta se dovedeşte, o dată mai mult, însemnătatea excepţională a limbii în existenţa multimilenară a unui popor ca element de sudură şi, drept consecinţă logică, de rezistenţă împotriva tuturor obstacolelor naturale sau artificiale ivite în calea dezvoltării sale.

Am crezut că această culegere de studii şi articole privitoare la diverse aspecte ale limbii române avea nevoie de o introducere de felul celei de faţă. Îmi dau seama că ea nu îndeplineşte nici pe toate şi nici în cel mai înalt grad condiţiile cerute de tema tratată. Sper totuşi că pentru înţelegerea şi din punct de vedere oarecum afectiv, adică naţional, a problemelor discutate de mine de-a lungul cîtorva decenii ea este mai mult ori mai puţin suficientă. O asemenea interpretare a celui mai preţios şi mai durabil produs spiritual al poporului, care este limba, se impune.

DESPRE STUDIUL LIMBII LITERARE

Am citit cu mult interes articolul acad. Al. Graur, publicat în nr. 48 (530) cu data de 30 noiembrie a.c. al „Contemporanului", unde se discutau anumite aspecte ale problemei limbii literare privită din punctul de vedere al modului cum o studiază lingviștii noștri. Multe din aprecierile autorului sînt incontestabil juste și trebuie, deci, acceptate ; de pildă, condamnarea preferinței exagerate, ba chiar aproape exclusive, a lingviștilor pentru limba literaturii artistice, cu consecința, inevitabilă, care este neglijarea celorlalte variante ale limbii literare, sau considerarea ca nesatisfăcătoare (pentru moment, aș adăuga eu) a rezultatelor obținute pînă acum de către cei ce au studiat limba diverșilor scriitori români. De asemenea are dreptate acad. Graur cînd recomandă lingviștilor să îmbrățișeze în cercetările lor mai cu seamă acele stiluri ale limbii literare cărora nu li se acordă nici astăzi (ca să nu mai pomenim de trecut) atenția meritată, probabil pentru (mai exact spus, și pentru) motivul invocat de autorul articolului în legătură cu „comoditatea" cercetătorilor, sprijinită puternic de o tradiție destul de veche.

Alte idei susținute de acad. Graur se pretează însă la critică, datorită faptului că sînt ori greșite ori neclare, ceea ce voi încerca să arăt în acest articol, al cărui scop este să lămurească, în măsura posibilului, pentru un public larg, unele dintre aspectele teoretice ale problemei limbii literare.

Acad. Graur interzice lingviștilor să se ocupe de limba scriitorilor, al cărei studiu ar fi, după d-sa, de competența exclusivă a criticilor literari, și aceasta pentru că nu se poate

cerceta modul de a se exprima al unui scriitor decît luînd în considerație și conținutul operei lui. Tov. Graur confundă „limba" cu „stilul" și în același timp uită că, deocamdată, criticii noștri literari se opresc, foarte din fugă, asupra aspectului stilistic al autorilor studiați, și cînd sînt ceva mai puțin grăbiți, ei analizează de obicei numai așa-zisele figuri de stil. Această confuzie amintește de alta similară, privitoare la caracterul „literar" al producțiilor poetice populare, dedus în mod greșit din faptul că limba acestora diferă de cea curentă printr-o relativă bogăție și mai ales prin frumusețe.

Sarcina de căpetenie a lingviștilor este, după acad. Graur, „descoperirea legilor de dezvoltare ale limbii comune pentru întreaga colectivitate". Date fiind preocupările obișnuite ale d-sale, ca specialist în lingvistică generală, i-am fi, toți, cu adevărat recunoscători dacă ne-ar arăta mai în amănunt și mai clar ce anume trebuie să înțelegem prin „legi de dezvoltare" ale limbii.

Și cu privire la „creația lingvistică" am impresia că tov. Graur confundă lucruri precis deosebite unele de altele. După ce spune că studiul limbii unui scriitor poate duce în cazul cel mai bun la rezultate neimportante, ca de pildă, folosirea pentru prima dată (ceea ce totuși nu e de loc sigur) a unui neologism (în cazul scriitorilor noștri din prima jumătate a veacului trecut), adaugă, în chip cu totul neașteptat, această „concluzie" (care îi aparține) : „Prin urmare, scriitorul cu pricina a introdus în limba noastră aceste cuvinte (e vorba de *proces* și de *licitație)*, scriitorul este un „creator de limbă".

Graur A întrebuința pentru întîia oară un neologism, adică un cuvînt împrumutat dintr-o limbă străină, înseamnează a fi „creator de limbă"? A spus vreun lingvist acest lucru ? Eu cred că nu, iar dacă mă înșel, s-ar cuveni ca tov. Graur să-l numească și să reproducă și citatul cu pricina.

Are perfectă dreptate d-sa cînd afirmă (cum am făcut eu însumi cu un prilej oarecare) că „un scriitor bun este acela care folosește bine limba existentă", dar exagerează (ca să întrebuințez termenul d-sale) și exagerează în așa măsură, încît sînt convins că se înșeală în întregime, invocînd „cultul personalității" ca explicație a „teoriei curente, după care limba literară este creația cutărui sau cutărui scriitor". Mai întîi, nimeni la noi n-a făcut o asemenea afirmație. S-a spus pe vremuri (poate se mai spune și astăzi), că Eminescu a creat limba poetică românească. Interpretată logic, în sensul

că primul poet mare al nostru a dat limbii românești cea mai desăvîrșită formă poetică, această apreciere corespunde realității.

Înțelegerea greșită a ideii de „creație lingvistică" apare și în pasajul unde se arată, foarte just, de altfel, că „mai multe cuvinte pătrund în limbă prin intermediul specialiștilor, al presei etc. decît prin operele beletristice"; din moment ce ne referim la cuvinte care „pătrund în limbă", nu mai poate fi vorba de „creații", ci pur și simplu de împrumuturi. Pe de altă parte însă creațiile propriu-zise, cînd provin de la vorbitori izolați, identificabili (nu de la mase), și acest lucru se întîmplă, fără îndoială, fie și în proporții destul de reduse, sînt totdeauna (sau aproape totdeauna) opera scriitorilor. Explicația faptului mi se pare simplă: pentru un poet sau povestitor, limba este mai mult decît un simplu mijloc de comunicare, așa cum este ea pentru omul de știință, pentru ziarist etc. De aceea scriitorul acordă „stilului", adică modului de a-și exprima ideile și simțirile, o atenție tot atît de mare ca și conținutului operei sale (fără să-l putem acuza de formalism, dimpotrivă). Des amintita măiestrie artistică, aceasta înseamnează de fapt: găsirea cuvintelor, expresiilor și construcțiilor celor mai potrivite nu numai din punctul de vedere al clarității, al preciziei și al proprietății, ca în cazul celorlalți mînuitori ai limbii scrise, ci și din acela al expresivității.

Combătînd, pe bună dreptate, neglijarea, care merge pînă la ignorarea de către lingviști a tuturor celorlalte stiluri, acad. Graur minimalizează rolul scriitorilor în evoluția limbii literare. Numai sub raportul cantitativ oamenii de știință, ideologii, ziariștii etc., precum și mai cu seamă masele de vorbitori întrec pe scriitori prin contribuția lor la dezvoltarea limbii literare. Din punct de vedere calitativ însă, este incontestabil că scriitorii participă într-o măsură cel puțin tot așa de mare ca și toate aceste categorii de mînuitori ai limbii, iar dacă avem în vedere numai aspectul estetic, care nu trebuie de loc subapreciat, nu încape îndoială că scriitorii sînt, alături de reprezentanții anonimi cu talent pentru limbă ai maselor, factorii hotărîtori ai progresului lingvistic.

O ultimă chestiune, înainte de a sfîrși. Tov. Graur dă, ca exemplu vrednic de urmat în ce privește studiul limbii literare, activitatea colectivului de sub conducerea prof. Kurt Baldinger de la Universitatea „Humbold" din Berlin, care se ocupă de „termenii profesionali în vocabularul fran-

cez" (din domeniul grădinăritului, al dreptului, al arhitecturii). După ce arată foloasele unei astfel de cercetări, între altele pe acela că se poate stabili în mod precis „vîrsta" cuvintelor, autorul face o comparație, cu totul nepotrivită, după mine, între rezultatele obținute din acest punct de vedere de către cei care cercetează „documentele profesiunii" și cei care se limitează la literatura artistică.

Este clar că acad. Graur confundă limba considerată în totalitatea ei cu limba literară, care este numai o varietate a limbii întregului popor. Înțelege oricine că un termen „tehnic", adică profesional, apare mai întîi în limbajul profesiunii respective și după aceea intră sau poate intra în vorbirea unor categorii de vorbitori tot mai largi, deci și în limba scriitorilor, cum recunoaște însuși acad. Graur, cînd spune (despre cuvîntul francez *roturier*) „că scriitorul care l-a întrebuințat pentru prima oară nu l-a «creat» ci l-a luat pur și simplu din viața de toate zilele, unde pătrunsese din lexicul profesional al juriștilor". A afirmat vreun lingvist francez că acest cuvînt a fost creat de scriitorul la care apare pentru întîia dată ? Cu siguranță că nu, iar dacă tov. Graur dă totuși a înțelege contrariul, faptul se datorește confuziei dintre „creație" și „împrumut" (acesta poate fi și intern, nu numai extern) pe de o parte, dintre limba întregului popor și limba literară pe de altă parte.

De altfel, nici termenii tehnici nu sînt decît rareori, mai ales în epoci mai vechi, „creația" specialiștilor. În mod obișnuit, aceștia îi împrumută fie din limbi străine, cînd e vorba de noțiuni total necunoscute mai înainte, fie din diversele aspecte ale limbii propriului lor popor.

Articolul tov. Graur merită atenția tuturor lingviștilor (și nu numai a lor), prin tonul hotărît cu care critică activitatea dusă în domeniul cercetării limbii literare și prin poziția fermă față de anumite aspecte ale problemei limbii literare.

1956

DESPRE „PERENITATEA" LIMBII LITERARE

Spre deosebire de marea majoritate a scriitorilor noştri, pentru care problema limbii literare există exclusiv sub aspect strict practic, în legătură directă şi imediată cu munca lor creatoare, mult regretatul Camil Petrescu s-a preocupat de această problemă şi din punct de vedere teoretic. Dintre numeroasele idei exprimate de el în diverse rînduri cu privire la limba literară, extrem de interesantă mi se pare aceea care apare în titlul paginilor de faţă. Am luat cunoştinţă de ea din „Contemporanul" cu data de 24 mai 1957, unde s-au publicat cîteva însemnări găsite printre manuscrisele acestui mare şi frămîntat scriitor al nostru. Însemnările nu aveau de loc forma, fie şi aproximativ definitivă, necesară publicării şi de aceea interpretarea lor justă prezintă mari dificultăţi. Este bine totuşi că redacţia „Contemporanului" le-a pus la dispoziţia tuturor acelora care se interesează de problema limbii literare, ca şi a acelora, infinit mai numeroşi, care au admirat şi au preţuit după cuviinţă pe Camil Petrescu.

Ideea de bază a scurtei note intitulate *Limba literară* constă în identificarea limbii literare (a celei adevărate, v. mai departe) cu limba poporului, a cărei existenţă este veşnică, în sensul că ea trăieşte tot atîta timp cît şi poporul însuşi. De aici, ideea de perenitate, pe care Camil Petrescu o formulează astfel: *„Teza mea este că adevărata limbă literară nu e cea scrisă, ci aceea vorbită de popor (cînd nu pozează nici omul din popor), că ea este perenă*[1]*, îmbogăţindu-se doar periferic şi lepădînd frunze la fel".*

---

[1] Subliniat în textul tipărit (evident, după indicaţiile din manuscris).

Pentru a înțelege exact această afirmație, trebuie să ne referim la altă idee a lui Camil Petrescu, identică, în fond, cu cea exprimată în paranteza din citatul precedent, și anume că *„limba scrisă... nu e «limba literară» adevărată, ci un rod artificial de poză*[2] *intelectuală în grade diferite (de la țăran: „doresc ca mica mea epistolie..." la gazetarul comod și sigur de el, la scriitorul pompos și căutat...)".*

Din aceste două pasaje rezultă limpede opoziția, aș spune chiar contradicția, care există, după Camil Petrescu, între „artificialitatea" limbii „scrise" (cf. afirmația, și mai categorică, din același fragment: *„Cu alte cuvinte, «limba literară», în înțelesul actual, trebuie disociată de ideea de artă, ea fiind un produs artificial")* și naturalețea limbii poporului, ilustrată prin limba *Mioriței* cu adevărat „literară", *„modificată într-un ceas fericit (?) de Alecsandri, cel mai bun cunoscător al limbii românești în vremea lui".*

Este evident pentru oricine că limba scrisă prezintă, în comparație cu cea vorbită, o doză mai mare sau mai mică de artificialitate, care izvorăște în mod inevitabil din caracterul ei oarecum solemn, impus de faptul că ideile fixate în scris sînt destinate unui număr imens de oameni (teoretic, tuturor știutorilor de carte) contemporani și urmași, prin generațiile ulterioare, ai autorului, și că totodată, prin însăși prezentarea lor sub forma scrisului, ele sînt menite, indiferent de valoarea pe care o au, să trăiască veșnic. Datorită aceluiași caracter solemn este artificială, într-o anumită măsură, orice operă de artă, începînd (cronologic vorbind) sau, dacă vreți, sfîrșind (cantitativ vorbind) cu cele mai spontane și mai „naturale" creații folclorice.

Camil Petrescu exagerează, desigur cu intenție, deosebirea dintre limba scrisă și cea vorbită, cînd consideră pe cea dintîi drept un produs străin de adevărata artă, pentru motivul arătat ceva mai înainte. Ca atitudine polemică și ca reacție, după mine, binevenită, împotriva „scrisului frumos", căutat, manierat și, deci, artificial, exagerarea poate fi acceptată. Bineînțeles, cu anumite rezerve, fiindcă altfel ea contrazice afirmațiile și exemplele concrete ale lui Camil Petrescu însuși. Și dacă *Miorița* poate fi lăsată în afara discuției, din cauză că forma ei, pe care o admirăm cu toții, se datorește, în bună parte, lui Alecsandri (deși Camil Petrescu o socotește corespunzătoare în întregime noțiunii de limbă

[2] Sublinierea autorului.

literară autentică), opera lui Creangă pledează hotărît contra părerii că numai ceea ce el numește limbă scrisă conține o importantă doză de artificiu. Poate susține cineva că *„limba vorbită de popor"* și limba *Amintirilor din copilărie* sînt identice, sau, altfel spus, că în scrierile povestitorului humuleștean nu există artificiu (în accepția bună, care este cea etimologică, a cuvîntului)? Au vorbit vreodată sau vorbesc astăzi țăranii noștri întocmai ca mama lui Creangă sau ca moș Nichifor Coțcariul? De altminteri nici Creangă nu vorbea, chiar atunci cînd spunea o poveste sau o anecdotă, așa cum scria. Manuscrisele lui ne stau dovadă indiscutabilă în acest sens. La fel se prezintă situația lui Eminescu, pe care Camil Petrescu de asemenea îl dă ca exemplu de reprezentant autentic „al limbii poporului". În cazul marelui nostru poet, exagerarea asupra căreia insist aici, iese și mai clar la iveală. Căci ce alta dovedesc manuscrisele lui, precum și numeroasele variante ale uneia și aceleeași poezii, decît intervenția neîntreruptă a „artificiului" (cu semnificația arătată mai sus)?

În pasajul privitor la Eminescu găsim o idee care ne ajută să înțelegem mai bine ceea ce a vrut să spună Camil Petrescu prin *„limba vorbită de popor"*. Punîndu-l alături de Creangă, el scrie: *„Eminescu și-a făurit o limbă literară din studiul aprofundat al limbii perene"*. Această afirmație este valabilă pentru orice scriitor adevărat, chiar dacă nu se poate vorbi decît în mod cu totul excepțional de un studiu propriu-zis al limbii poporului. Creangă însuși a procedat la fel, în sensul că și-a scris poveștile și amintirile folosind cu o artă neîntrecută vorbirea populară din vremea lui, care, în ciuda *„particularismelor"* (termen întrebuințat de Camil Petrescu), adică a unor elemente regionale caracteristice graiului moldovenesc de nord, este, în esență, aceeași limbă *„perenă"* ca a lui Caragiale, muntean, sau a lui Goga, ardelean.

Se înțelege că aspectul acestei limbi diferă de la un scriitor la altul, în funcție de conținutul operei, de cultura și de talentul fiecăruia. Dar aceste deosebiri sînt de natură stilistică (de stil al limbii și de stil individual), deci neesențiale, oricît de mari ar fi ele în aparență. Acest lucru îl recunoaște, sub altă formă, și Camil Petrescu, în prima parte a textului tipărit în „Contemporanul" (sub titlul *Considerații tehnice),* cînd vorbește de *„adecvarea la obiect"* și face deosebire între limba unei opere cu conținut actual și aceea a unei opere istorice.

Este păcat că acest scriitor care a fost şi un gînditor, n-a putut să-şi dezvolte originalele şi interesantele sale idei cu privire la o problemă aşa de importantă pentru scriitori, pentru lingvişti şi pentru critici literari, cum este aceea a limbii literare. Şi capitolul *Consideraţii tehnice* din fragmentele publicate în „Contemporanul", unde Camil Petrescu insistă asupra necesităţii unui *„glosar"*, menit să joace în munca de creaţie a scriitorilor acelaşi rol ca *„solfegierile"* zilnice ale muzicienilor, dacă ar fi putut fi redactat definitiv, cu dezvoltările de rigoare, ar fi însemnat o realizare extrem de importantă şi de utilă în viaţa noastră literară.

Şi aşa însă merită toată atenţia aceste însemnări fragmentare, nu numai fiindcă arată, fie şi sub forma unei simple schiţe nedefinitive, atitudinea unui mare scriitor în problema limbii literare, ci şi, mai ales, pentru justeţea multora dintre ideile lui, îndeosebi a aceleia despre perenitatea limbii literare, înţeleasă ca limbă a poporului, menită să trăiască mereu prin oamenii care o vorbesc şi o scriu.

Sîntem îndreptăţiţi, cred, să vedem în această luare de poziţie a lui Camil Petrescu rezultatul experienţei sale ca autor al romanului *Un om între oameni*, care i-a cerut, după propria-i mărturie, o muncă teribilă în ce priveşte limba, şi, deci, un succes al literaturii noastre de după 23 August.

1960

II

DESPRE UNELE ASPECTE ALE PROBLEMEI LIMBII LITERARE

Ideea „Contemporanului" de a supune unei discuţii largi problema limbii literare este binevenită şi trebuie salutată cu toată căldura. Dacă în lingvistică s-a produs un reviriment important, care a dat deja unele roade, în domeniul istoriei şi criticii literare, ca şi în acela al literaturii artistice, nu s-au obţinut încă rezultatele dorite. La dezbaterile din martie 1953 organizate de Uniunea Scriitorilor din R.P.R., problemele de limbă abia au fost atinse, iar despre *Nicoară Potcoavă,* capodopera maestrului Sadoveanu, nu ştiu dacă a vorbit, aşa cum s-ar fi cuvenit, vreunul dintre sciitorii noştri, care au toţi, fără deosebire, atîtea de învăţat din acest monument nepieritor al limbii naţionale româneşti.

O excepţie îmbucurătoare a constituit sesiunea din ianuarie a.c. a secţiei de Ştiinţa limbii, literatură şi artă a Academiei R.P.R. Majoritatea comunicărilor, neaşteptat de numeroase, au tratat, direct sau indirect, probleme lingvistice, şi nu numai din punctul de vedere al strictei specialităţi. Deşi participarea la această sesiune a fost neobişnuit de largă şi de variată, ideile emise de către autorii comunicărilor şi de către cei ce au făcut observaţii critice pe marginea lor au rămas, deocamdată, între zidurile Academiei R.P.R., fără răsunet în afară. Nici gazetele şi nici alte publicaţii periodice nu s-au ocupat, fie şi din fugă, de lucrările forului celui mai indicat, teoretic vorbind, să se pronunţe în materie de limbă.

Cu privire la conţinutul acestei noţiuni există încă, după cît se pare, nedumeriri, mai ales printre scriitori şi printre criticii literari, care continuă să creadă că „limba literară" însemnează numai limba literaturii propriu-zise, adică artistice. O confirmare a presupunerii mele găsesc în felul cum discută problema toţi cei care m-au precedat în coloanele „Contemporanului". Prin limbă literară înţeleg aspectul cel mai desăvîrşit al limbii naţionale, aspectul care se conformează în cea mai mare măsură regulilor gramaticale, lexicale şi fonetice ale limbii întregului popor, oricare ar fi conţinutul exprimat.

Între un roman, să zicem, şi o operă ştiinţifică, ideologică, politică etc., singurele deosebiri de ordin lingvistic se referă la vocabular, adică la partea schimbătoare a lexicului, care stă legată nemijlocit de producţie şi, în consecinţă, este supusă necontenit la transformări în funcţiune de transformările ivite în producţia însăşi. Fondul principal de cuvinte, structura gramaticală şi sistemul fonetic, sînt, cum nu-i posibil altfel, aceleaşi nu numai la toţi autorii, indiferent de natura operei lor, ci şi la toţi vorbitorii limbii respective. Dar şi o bună parte din vocabularul propriu-zis este comun scriitorilor, oamenilor de ştiinţă, ideologilor etc. În linii mari, diferă de la unii la alţii numai ceea ce putem numi, într-un sens larg, termenii tehnici, cuvintele care desemnează noţiunile specifice ale fiecărei ramuri de activitate.

În această privinţă, limba operelor literare ocupă un loc aparte, prin faptul că ea foloseşte într-o foarte mică măsură termenii tehnici, chiar atunci cînd autorii înfăţişează oameni şi lucruri în legătură cu munca din fabrici sau din gospodăriile agricole, şi totodată recurge, ori de cîte ori conţinutul cere, la cuvinte arhaice şi regionale, pe care autorii de lucrări ştiinţifice, ideologice, politice etc. nu le întrebuinţează (şi nici nu pot să le întrebuinţeze), datorită, fireşte, tot materialului de idei elaborat în lucrările lor.

Folosirea arhaismelor şi regionalismelor într-o operă literară o impune nevoia scriitorului de a caracteriza personajele şi evenimentele şi cu ajutorul limbii, de a crea atmosfera necesară unei înţelegeri depline a materialului prelucrat, înţelegere care pune în joc nu numai raţiunea, ci şi stările psihice de ordin afectiv şi imaginativ ale cititorului. Căci limba unei opere beletristice este în acelaşi timp „comunicare" şi „expresie". Această ultimă funcţiune, necunoscută

limbii operelor științifice, ideologice etc., derivă din funcțiunea fundamentală, aceea de comunicare, și se realizează cu ajutorul tuturor procedeelor care alcătuiesc măiestria artistică. Printre aceste procedee se numără și întrebuințarea arhaismelor (în cazul operelor cu conținut istoric) și a regionalismelor (în ipoteza că autorul zugrăvește oameni și lucruri dintr-o anumită regiune a țării).

Problema folosirii cuvintelor arhaice și a celor regionale este, teoretic vorbind, rezolvată de multă vreme, și anume în sens pozitiv. Dificultăți, adesea mari, prezintă rezolvarea ei practică, pentru motivul că nu se pot stabili reguli mai mult ori mai puțin generale, valabile, adică, pentru toate cazurile concrete. Singura regulă asupra căreia sîntem de acord cu toții izvorăște din însăși natura și rostul limbii, ca mijloc de comunicare între oameni. Tot ce poate împiedica înțelegerea trebuie evitat. Prin urmare, atît arhaismele, cît și regionalismele urmează să fie folosite în așa măsură, încît nu numai să nu îngreuieze înțelegerea, ci să și corespundă scopului urmărit, acela de a contribui la realizarea măiestriei artistice. „Măsura" rămîne s-o hotărască fiecare scriitor în parte, după norme pe care i le dictează simțul pentru limbă, experiența proprie și, mai ales, a altora, o muncă îndelungată și meticuloasă, contactul cu realitatea lingvistică, așa cum o reprezintă, înainte de toate, masele populare.

Din păcate, aceste însușiri, chiar cînd există, se lasă la numeroși scriitori tineri, covîrșite de dorința, prin nimic justificată, de a „dovedi" cunoștințe bogate și felurite, în materie de vorbire arhaică sau, mai cu seamă „populară".

Problema arhaismelor o pune în discuție și scriitorul Cezar Petrescu, invocînd, printre altele, părerea, foarte autorizată, a lui Anatole France, care, prin preocupările sale în legătură cu limba și literatura Franței medievale, s-a dovedit a fi un adevărat filolog. Ceea ce spune, așa de frumos, marele scriitor și umanist francez însemnează, de fapt, adaptarea mijloacelor de exprimare la conținutul operei literare : zugrăvirea oamenilor și lucrurilor „vechi" trebuie făcută cu ajutorul cuvintelor „vechi", ori de cîte ori acestea nu pot fi înlocuite, fără denaturarea ideilor, prin cuvinte din limba actuală.

Ar mai fi de adăugat faptul, foarte interesant mai ales pentru scriitorii noștri tineri, că deseori nu există nici o deosebire între arhaisme și regionalisme. Lingviștii au constatat de multă vreme că, înainte de a ieși cu totul din circu-

lație, cuvintele și expresiile învechite continuă să trăiască în graiurile regionale care, datorită condițiilor istorice, sînt mai conservatoare, s-au dezvoltat, adică, într-un ritm mai lent. Este, în special, cazul graiurilor moldovenești de nord și al multor graiuri ardelenești. Aceasta însemnează că un cuvînt considerat ca arhaic din punctul de vedere a limbii literare se întîmplă adesea să fie un regionalism și poate fi, prin urmare, folosit nu numai într-o povestire istorică, ci și în una cu conținut „local" contemporan.

Pe scriitorii hotărîți a folosi cu orice preț materialul lingvistic regional ca un fel de scop în sine îi paște și altă primejdie, aceea de a recurge și la particularități dialectale de natură fonetică sau gramaticală, pe care adesea nu știu să le mînuiască cum trebuie, fiindcă nu le cunosc bine. Am arătat cu un prilej oarecare gravele greșeli de această natură comise de Ion Istrati în noul său roman *Trandafir de la Moldova*, crezînd că trebuie să pună pe țăranii moldoveni să vorbească în graiul lor local și din punctul de vedere al formelor gramaticale, amestecă particularitățile moldovenești cu cele muntenești sau literare. De pildă: „Ce-*o* să mă fac, dacă plug n-avem, cai nu?... Aud că partidul *ista* vrea s-aducă binele în țară" (p. 195). „*Ceala*, cum să nu alerge după șapcă? *A* venit, l-*o* luat pe Patachi, *o* luat-o de-o aripă și pe Valeria, *o* șuierat de-*o* strigat alt milițian... Acolo fetei i-*o* dat drumul, i-*o* mai fi zis ce i-*o* mai fi zis cu șapca..." (p. 396). Altădată intervin forme gramaticale ardelenești în vorbirea țăranilor moldoveni, ca în reportajul lui Dan Deșliu *Pe drumul belșugului* („Scînteia", 11 aprilie 1950), unde un membru al gospodăriei agricole colective din Pechea (raionul Galați) spune l-*or cuprins*, l-*or pus* (în loc de *l-o*...).

Dacă tinerii noștri scriitori ar studia cu toată seriozitatea și înțelegerea necesară pe Creangă și Sadoveanu, ar vedea cum procedează cel dintîi la folosirea regionalismelor, iar cel de-al doilea la folosirea regionalismelor și arhaismelor: nu numai cu măsură, ci și cu alegerea faptelor, în sensul că se limitează aproape exclusiv la vocabular. Creangă, care a scris acum 70—80 ani, adică într-o vreme cînd nu avea „modele", cum au scriitorii de astăzi, nu întrebuințează niciodată particularități fonetice regionale și numai extrem de rar particularități gramaticale (în special formele de viitor, care se știe că au și valoare modală, servind astfel la nuanțarea stilistică a povestirii).

Limba operelor literare poate recurge şi la neologisme, cel puţin cu tot atîta drept ca la regionalisme şi arhaisme, conformîndu-se, fireşte, regulii enunţate mai sus privitoare la înţelegerea lesnicioasă a conţinutului. Abuzuri ne întîmpină şi aici, cum nu-i posibil altminteri : cine crede că felul său de a scrie *trebuie* să difere de al altora — şi, mai cu seamă, de vorbirea vie, autentică, a majorităţii — găseşte aşa-zicînd soluţia problemei şi în folosirea abuzivă a neologismelor. Căci, în ciuda aparenţelor, toate abuzurile aici în discuţie izvorăsc dintr-o tendinţă comună, aceea de a scrie mai mult ori mai puţin altfel decît cere realitatea lingvistică.

Este incontestabil că astăzi se scrie la noi infinit mai bine decît în vremea regimului burghezo-moşieresc. Cu toate acestea, nu putem afirma că am ajuns la nivelul dorit chiar de către scriitorii cu pretenţii. Se mai pot strecura greşeli de limbă de tot felul în opere literare, ştiinţifice etc., precum şi, mai ales, în reviste şi în gazete. Un rol deosebit joacă traducerile care se fac astăzi. Din cauze asupra cărora n-are rost să mă opresc aici, traducătorii nu corespund decît rareori menirii de a contribui, prin traducerile lor, la perfecţionarea limbii noastre literare. Am avut în diverse rînduri prilejul să revizuiesc din punct de vedere lingvistic traduceri trecute deja prin mîinile unuia sau ale mai multor „stilizatori", aşa că vorbesc în cunoştinţă de cauză.

„Cultivarea limbii" constituie preocuparea permanentă a tuturor oamenilor care, într-un fel ori altul, poartă răspunderea îmbunătăţirii neîncetate a limbii literare. Să ne însuşim şi noi această idee, pentru realizarea căreia eu propun deschiderea unei rubrici speciale intitulată „Cultivarea limbii" (eventual cu un sinonim al acestei formule), în revistele de mare tiraj, cum sînt „Contemporanul" şi „Gazeta literară", unde să se discute, de către scriitori, lingvişti, critici literari şi oameni ai muncii din toate ramurile de activitate, problemele limbii noastre literare.

1954

PROBLEMELE LIMBII LITERARE. PENTRU CULTIVAREA LIMBII

Este foarte îmbucurător faptul că maestrul Mihail Sadoveanu, cel mai mare scriitor român în viaţă, a venit în faţa sesiunii ştiinţifice a secţiei a VI-a a Academiei R.P.R. cu o comunicare privitoare la unele probleme de limbă. Nu e întîia oară cînd Mihail Sadoveanu împărtăşeşte contemporanilor săi anumite constatări, observaţii şi impresii asupra celui mai important mijloc de comunicare între oameni, care, pentru scriitori, este totodată şi unealta esenţială a meşteşugului lor literar. Şi totuşi este prima dată cînd el s-a hotărît să prezinte, sub forma unei comunicări academice, o parte din rodul experienţei sale de mînuitor desăvîrşit al limbii româneşti. Exemplul dat acum de maestrul literaturii noastre naţionale ar trebui urmat de alţi scriitori, care — indiferent de vîrstă şi de bogăţia activităţii lor literare — au, nu se poate crede să nu aibă ceva de spus, ori măcar de lămurit, fie şi sub forma unor întrebări sau nedumeriri, în legătură cu munca lor scriitoricească. Din păcate, foarte rar se întîmplă ca literaţii noştri să simtă, mai exact spus, să manifeste nevoia de a se ajuta reciproc şi în acelaşi timp de a ne ajuta şi pe noi, cei care nu sîntem scriitori, prin punerea în discuţie publică a unor probleme de limbă. De obicei, numai solicitaţi în mod special, şi chiar atunci, se pare, cu destulă greutate, se hotărăsc ei să-şi spună părerea despre aspectul aparent pur exterior al muncii lor creatoare. Aşa s-a întîmplat, de pildă, în cursul anului trecut, cînd două periodice

săptămînale şi-au deschis paginile, una („Contemporanul"), pentru o dezbatere asupra limbii literare, iar cealaltă („Veac nou"), pentru discutarea problemei traducerilor.

Din comunicarea maestrului Sadoveanu s-a putut vedea că pe autorul ei îl preocupă şi l-au preocupat mereu şi laturile teoretice, adică ştiinţifice în sens strict, ale chestiunilor de limbă. Acest fapt trebuie subliniat în chip deosebit, întrucît, după cîte cunosc, nici un alt scriitor al nostru n-a dovedit public că ar avea procupări de această natură. Dimpotrivă, unii manifestă chiar un uşor dispreţ, dacă nu faţă de preocupările înseşi, cel puţin faţă de cei care, datorită pregătirii şi activităţii lor profesionale, le cultivă în mod permanent. Se înşeală tovarăşii care cred că stăpînirea deplină a mijloacelor de exprimare artistică se dobîndeşte prin simplu exerciţiu sau, poate, numai ca urmare a talentului. (În materie de talent se impune o mare prudenţă, din cauză că, atunci cînd e vorba de al nostru propriu, sîntem adesea ispitiţi să-l supra-apreciem.) Cine are ideea că poate ajunge să scrie bine fără studii (în sens larg şi nepretenţios) asupra limbii, seamănă cu cîntăreţii care cîntă „după ureche" şi care, se ştie, oricît de talentaţi ar fi, nu izbutesc niciodată să devină muzicieni adevăraţi. În ciuda marelui său talent şi a adîncului şi subtilului simţ pentru limbă, maestrul Sadoveanu s-a dovedit şi se dovedeşte că scrie „după note", nu „după ureche". Studiul aprofundat al limbii vechi şi al graiurilor regionale de pe întregul cuprins al ţării, la care se adaugă o bogată informaţie ştiinţifică de specialitate, însoţită totdeauna de o meditaţie îndelungată şi de atitudine critică faţă de conţinutul lucrărilor respective, explică, după mine, într-o măsură tot aşa de mare, ca şi darurile înnăscute, măiestria-i artistică unică, al cărei punct culminant, neîntrecut încă în literatura noastră, l-a atins în *Nicoară Potcoavă*.

Din problemele puse în comunicare, vreau să mă opresc, din fugă, numai la două. Una este aceea a raporturilor dintre graiurile regionale şi limba literară. Sînt de acord cu maestrul Sadoveanu în ce priveşte egala îndreptăţire a celor două graiuri principale: muntenesc şi moldovenesc. (Un grai ardelenesc propriu-zis, cum se ştie, nu există, întrucît, în linii mari, vorbirea din centrul şi nordul Ardealului merge cu cea din Moldova, iar vorbirea din sudul Ardealului cu cea din Muntenia.) Îmi dau, se înţelege, seama că, datorită condiţiilor istorice, graiul muntenesc a jucat un rol important în formarea şi dezvoltarea limbii literare româneşti şi că acest

rol al lui se dezvoltă pe zi ce trece. Dar, după cum în atîtea sectoare ale vieții sociale omul poate și chiar trebuie să intervină spre a folosi, în vederea unui scop bine determinat, legile obiective de dezvoltare a societății, tot așa cred că avem dreptul și datoria să intervenim în domeniul limbii. De altfel, intervenția în acest domeniu este recomandată și, într-o oarecare măsură (nesistematic și neplanificat, deocamdată) chiar aplicată, cînd este vorba de neologisme. Ea poate fi lărgită în sensul că, la fel cu numeroase fapte de limbă specific moldovenești și ardelenești, trebuie combătute anumite particularități regionale muntenești, care se introduc în limba literară, datorită numai faptului că în această parte a țării se găsește centrul ei politic, economic și cultural, deși ele nu sînt recomandabile nici din punct de vedere estetic, nici din acela al normelor gramaticale, așa cum sînt reprezentate acestea în operele celor mai mulți și mai buni mînuitori ai limbii noastre naționale.

Este, între altele, cazul lui *mîine, pîine* etc..., contra cărora maestrul Sadoveanu ia atitudine, propunînd folosirea paralelă, a formelor *mîne, pîne* etc., răspîndite nu numai în Moldova, cum se afirmă de obicei, contra lui *dînsul, dînsa* etc. ..., întrebuințate la toate cazurile *(dînsul mi-a spus, tatăl dînsei, să le trimitem dînșilor o scrisoare)*, a lui *oi fi tu mare, cînd oți veni la noi* (în loc de *ăi* sau *îi fi tu mare, cînd ăți* sau *îți veni la noi)*, a construcției *din aceștia (din ăștia)* pentru *de aceștia (nu vreau să am tovarăși din ăștia)* etc. Deși de prisos, țin să arăt că aprecierile mele nu izvorăsc, cum cred, poate, unii cititori, dintr-un fel de patriotism local, ci se întemeiază pe contribuția extrem de importantă, comparativ și calitativ vorbind, a scriitorilor moldoveni la formarea și perfecționarea limbii literare românești.

A doua problemă se leagă oarecum de precedenta, căci se referă la corectitudinea și desăvîrșirea limbii literare. Se știe că această varietate a limbii naționale se deosebește de celelalte varietăți prin faptul că se conformează, trebuie să se conformeze în cel mai înalt grad, regulilor fonetice, lexicale și gramticale ale limbii întregului popor. Acest lucru se pierde adesea din vedere de către foarte mulți oameni, printre ei și scriitori. Nu sînt necesare exemple prea numeroase pentru a dovedi afirmația mea. Se scrie astăzi mai bine decît înainte, cum e și firesc, dată fiind revoluția culturală care se săvîrșește, cu succes, sub ochii noștri. Dar nu se scrie și mai ales

nu se vorbeşte totdeauna la înălţimea aşteptărilor şi cerinţelor momentului pe care-l trăim. Mai sînt poeţi, unii buni şi cu experienţă îndelungată, care, neputînd birui dificultăţile tehnice ale versului, scriu de pildă: *pieile crăp* (ca pe vremea lui Bolintineanu), *doi pătrari* (în loc de *două pătrare)*; rimează pe *mărunt* cu *prund*, pe *fac* cu *drag* ş.a. (ca şi cum consoanele sonore româneşti ar deveni surde în poziţie finală, la fel cu cele ruseşti); s-ar putea apoi adăuga exemple ca: *se încadrează Facultăţii de filologie*; *străină aspiraţiilor noastre*; *răspunde întrebărilor*, etc. Ce să mai spunem de *aniversarea a o sută de ani de la naşterea lui Eminescu* sau *aniversăm un an de la votarea noii Constituţii a R.P.R.*, de *comemorare a 450 de ani de la moartea lui Ştefan cel Mare*, ş.a., care ne întîmpină în tot felul de publicaţii şi, mai cu seamă, în vorbirea curentă, chiar cînd aceasta aparţine unor oameni culţi sau presupuşi astfel?

Din păcate, nici scriitorii, nici lingviştii şi nici alte categorii de mînuitori calificaţi ai condeiului şi ai cuvîntului nu se opresc cu toată seriozitatea (ca să nu zic aproape de loc) asupra unor asemenea fapte, care nesocotesc regulile limbii statornicite prin participarea, la îmbunătăţirea lor, atît a poporului, creatorul ei, cît şi a scriitorilor, a oamenilor de ştiinţă etc., meşteşugarii ei. „Cultivarea limbii" la noi este ca şi necunoscută, cel puţin sub raportul aplicării şi popularizării ei. Revistele noastre de mare tiraj, cum sînt „Viaţa românească", „Contemporanul" şi „Gazeta literară", au început de-abia în ultimul timp şi foarte timid, ca să zic aşa, să acorde oarecare atenţie problemelor lingvistice, pe care le consideră, de obicei, sub aspectul lor stilistic, ceea ce, fireşte, nu-i rău, dar e insuficient. Nici „Limba română", revista Institutului de lingvistică din Bucureşti al Academiei R.P.R., care, cred eu, ar trebui să consacre pagini întregi muncii de îmbunătăţire a limbii noastre naţionale prin relevarea şi criticarea severă a greşelilor de felul celor amintite, nu se preocupă de problema „cultivării limbii", deşi are această obligaţie în mult mai mare măsură decît publicaţiile periodice literare, dat fiind că ea se adresează, în primul rînd, profesorilor, învăţătorilor, studenţilor şi elevilor din ultimele clase ale învăţămîntului mediu, adică tocmai oamenilor care se izbesc mai des decît alţii de greutăţi ca cele aici în discuţie.

Repet şi de astădată, cu toată stăruinţa şi cu deplina convingere despre justeţea ei, propunerea, făcută în alte ocazii, ca revistele noastre (şi nu numai cele menţionate mai sus) în frunte cu „Limba română", să deschidă o rubrică permanentă consacrată cultivării limbii, şi în sensul arătat aici, prin relevarea critică a greşelilor propriu-zise, a stîngăciilor sintactice, a fantaziilor stilistice (căci sînt şi de acestea, deşi mai puţine decît în trecut) dar şi în sens pozitiv, prin recomandarea, cu scurte citate ilustrative, a cărţilor, studiilor şi articolelor care se disting printr-o folosire exemplară a limbii literare, aşa cum ne-au transmis-o făuritorii ei şi cum o îmbunătăţesc şi o perfecţionează sub ochii noştri scriitorii talentaţi, oamenii de ştiinţă şi ceilalţi militanţi de seamă pe frontul ideologiei.

1955

ÎN LEGĂTURĂ CU ARTICOLUL LUI EUSEBIU CAMILAR

Exemplul dat de maestrul Mihail Sadoveanu cu cele două comunicări despre limba literară, pe care le-a prezentat acum o lună și jumătate la secția a VI-a a Academiei R.P.R., a început, se pare, a găsi imitatori printre scriitorii noștri, în ce privește interesul pentru problemele teoretice ale limbii. Mai mult decît atîta. „Gazeta literară" și-a deschis coloanele pentru discuții de această natură, consacrîndu-le o rubrică specială sub titlul foarte potrivit de *„Mult e dulce..."*. La chemarea ei a răspuns deocamdată tovarășul Eusebiu Camilar, a cărui contribuție a apărut în numărul din 24 februarie a.c. Am citit-o cu aceeași atenție și plăcere cu care citesc tot ce-mi cade sub ochi în legătură cu problemele de limbă, indiferent dacă este vorba de scriitori, de specialiști sau de simpli mînuitori ai vorbirii noastre curente, preocupați și frămîntați de unele taine ale ei sau de nevoia îmbunătățirii și perfecționării ei neîntrerupte.

Lectura articolului tovarășului Camilar *(Vechi meșteșugari)* m-a satisfăcut în cel mai înalt grad prin admirația nelimitată a autorului pentru creatorii anonimi ai frumuseților graiului popular românesc (chiar dacă el, ca scriitor, a ținut să vorbească... concret și, deci, să dea numele celor cunoscuți de dînsul în copilăria sa!). Tovarășul Camilar nu e la primul său imn de slavă închinat limbii oamenilor noștri de la țară. De cîte ori a avut prilejul, ivit pe neașteptate sau căutat cu dinadinsul, acest talentat scriitor și-a manifestat dragostea față de creatorul și purtătorul limbii, care este po-

porul în totalitatea lui, precum şi pentru reprezentanţii autorizaţi, neanonimi, ai acestuia, care, ca Eminescu, Creangă ori Sadoveanu, au folosit, în calitatea lor de scriitori cu adevărat legaţi de popor, limba autentică a acestuia şi au contribuit astfel la perfecţionarea ei. Totdeauna am crezut, şi nu numai teoretic, că model de vorbire conformă cu legile obiective ale structurii gramaticale şi ale sistemului lexical este limba populară, care îşi urmează evoluţia în mod firesc, fără intervenţii exterioare şi fără violentări din partea creatorilor de inovaţii cu orice preţ, alături de limba marilor noştri clasici, care, identificîndu-se cu năzuinţele poporului şi în ce priveşte modul de exprimare, au izbutit, graţie talentului, precum şi pregătirii lor intelectuale, să selecteze şi să desăvîrşească tot ce este mai valoros în limba întregului popor şi să creeze astfel capodopere menite să servească, între altele, drept exemplu pentru începătorii în ale scrisului, ca şi pentru orice vorbitor dornic să-şi îmbunătăţească mijloacele de comunicare prin grai a ideilor şi simţirilor sale. Îmi permit, pentru cei care nu ştiu, să precizez că urmăresc de vreme foarte îndelungată abaterile de la normele limbii noastre, punîndu-mă totdeauna, în cazuri dificile, din punctul de vedere al aspectului ei aşa-zis popular, pe care îl consider ca cel mai autentic, şi condamnînd tot ce cred că nu i se conformează.

Nu aceeaşi satisfacţie mi-a oferit partea teoretică, mai exact spus polemică, a articolului tov. Camilar. Dimpotrivă, ea mi-a provocat uimirea, cu toate nuanţele acestei stări de spirit, care merg de la simpla mirare pînă la uluirea cea mai deplină. Lăsîndu-se antrenat de admiraţia sa nemărginită pentru creatorii anonimi şi neanonimi, la care i se pare lui, ca un poet ce este, că se reduce munca de perfecţionare a limbii noastre naţionale, tov. Camilar îşi închipuie că, afară de autorii, necunoscuţi sau cunoscuţi, de opere literare, alţi oameni nu numai nu pot să ajute la această perfecţionare, ci, din contra, sînt condamnaţi de mai înainte să-i strice şi să-i împiedice progresul. Aceasta, cel puţin în ce priveşte pe lingvişti, care, nefiind pomeniţi pe nume, adică după această calitate a lor, ar putea fi şi nelingvişti, ba chiar scriitori, cum se va vedea ceva mai încolo. Tov. Camilar nu e singurul scriitor român care manifestă public această atitudine dispreţuitoare faţă de activitatea specialiştilor în domeniul limbii. Are, acum de curînd, un precursor, pe Cezar Petrescu, al cărui articol din „Contemporanul", cu data de 2 iulie 1954, m-a pus în situaţia să iau poziţie, poate puţintel iritat, în fascicola

6—1954 a revistei „Limba română". Tov. Camilar este totuşi singurul scriitor (cel puţin singurul cunoscut mie) care se ridică împotriva nu numai a lingviştilor, ci şi a Academiei R.P.R., cel mai înalt for ştiinţific al ţării noastre. Să nu fiu rău înţeles. Nu cred că un for, ca şi un ins izolat, oricît de mare i-ar fi autoritatea, este infailibil. Poate greşi, şi chiar greşeşte, oricine, fiindcă nu există activitate, oricît de bine ar fi ea dusă, scutită de greşeli. Prin urmare, poate greşi şi Academia R.P.R., ba sînt sigur că a făcut greşeli, prin membrii ei şi ai institutelor de lingvistică din cele trei centre universitare ale ţării, care au colaborat la *Micul dicţionar ortografic* (şi nu numai la această lucrare vizată în special de tov. Camilar, ci şi la *Gramatica limbii române*, la *Dicţionarul limbii române literare contemporane*, care va începe în curînd să apară, precum şi la alte opere ale ei în curs de elaborare).

Tov. Camilar, la fel cu oricare cetăţean al republicii noastre, are dreptul, aş adăuga şi datoria, să intervină în discuţie, să arate greşelile şi să propună îndreptatea lor, adică, altfel spus, să dea ajutor celor greşiţi pentru îmbunătăţirea lucrărilor realizate de dînşii. Tov. Camilar n-a participat, după cît ştiu, la dezbaterea privind *Micul dicţionar ortografic*, dezbatere de mare interes pentru toată lumea şi, în primul rînd, pentru „meşteşugarii", vechi sau noi, care sînt masele populare şi scriitorii. Nu-i poate face nimeni o vină din această absenţă, după cum nici acum nu mă gîndesc să-l acuz pentru faptul că vine cu critici după ce s-au stabilit noile reguli ortografice. Îl învinovăţesc însă, cu toată seriozitatea, pentru modul cum crede că poate aprecia rezultatele, bune sau rele, ale muncii celor însărcinaţi cu întocmirea *Micului dicţionar ortografic* pe baza unei hotărîri a Academiei R.P.R., la care s-a ajuns în urma unor largi dezbateri, cu participarea nu numai a specialiştilor propriu-zişi.

Tov. Camilar a găsit, sau cel puţin a relevat deocamdată (vezi partea finală a articolului său), numai două „greşeli": înlăturarea apostrofului şi scrierea verbului *sezisa*. Sînt sigur că la o lectură atentă va descoperi şi altele, mai autentice. Ce avea de făcut acest scriitor, cu reputaţia sa bine întemeiată şi bine meritată? Care este atitudinea principială pe care trebuia s-o ia? Să arate într-un articol, cu întreaga seriozitate pe care i-o cunoaştem şi pe care o merită, din plin, problema ortografiei în epoca aceasta de revoluţie culturală din ţara noastră, greşelile comise în *Micul dicţionar ortogra-*

fic, în ce constau și prin ce împiedică ele masele să-și însușească noua ortografie, etc. etc. În loc de aceasta, tov. Camilar vorbește despre lucrarea de care răspunde, în fond, Academia R.P.R. precum și despre cei ce au întocmit-o, cu un dispreț pe care nu l-am mai întîlnit de foarte multă vreme în publicistica noastră. Reproduc un pasaj pentru cititorii care nu au la îndemînă articolul în discuție: „«Specialiști» în mofturile graiului sînt cîtă frunză și iarbă. Unii, adunați în înfricoșat sobor, au sucit graiul pe o parte și pe alta, au scris articole, studii, polemici savante, iar rezultatul a fost... scoaterea apostrofului și pocirea cuvîntului „sesizare" taman cum îl poceau grefierii lui Caragiale. Au reeditat, cu alte cuvinte, povestea muntelui însărcinat care naște un... șoarece".

Așadar, pentru tov. Camilar, problemele de ortografie, poate și cele de gramatică, de limbă literară și altele asemănătoare, pe care specialiștii (foarte departe de a fi „cîtă frunză și iarbă"!) încearcă, în mod cinstit și cu toată conștiința răspunderii, să le rezolve, sînt simple „mofturi" (de unde ar urma că cei care le... cultivă sînt niște „moftangii", ca să mă exprim în stilul folosit de Caragiale și amintit de tov. Camilar), iar rezultatele muncii lor, un biet șoarece, probabil și acesta mort.

Așa crede tov. Camilar că poate ajuta pe cei greșiți în probleme de ortografie și de limbă în general? Acesta este exemplul pe care îl dă el, scriitor consacrat, tinerilor și foarte tinerilor săi confrați în ale literaturii?

Acestea sînt o parte din nedumeririle și întrebările pe care le-a trezit în mine (foarte probabil și în alți cititori ai „Gazetei literare") articolul scriitorului Eusebiu Camilar. Pentru lămurirea atîtor oameni care se interesează de problemele limbii noastre naționale, este de dorit ca la discuția începută, fie și din fugă, de către tov. Camilar și continuată aici de mine să participe un număr cît mai mare de scriitori, filologi, publiciști și alți reprezentanți ai culturii, indiferent de domeniul în care ei lucrează.

1955

CULTIVAREA LIMBII

Începînd cu numărul de față, revista „Limba română" deschide o rubrică nouă cu titlul de mai sus. Se împlinește astfel o dorință, destul de veche, nu numai a autorului acestor rînduri, care este responsabilul noii rubrici, ci și a numeroși alți oameni aparținînd celor mai variate ramuri de activitate din țara noastră, și, prin aceasta, se satisface, treptat și în măsura forțelor de care dispunem, o necesitate viu simțită.

Ce trebuie să înțelegem prin „cultivarea limbii"? Ne-o spune cuvîntul „cultivare" (împreună cu întreaga lui familie lexicală) din atîtea alte formule în care apare: „prelucrarea îngrijită și pe baze științifice a mijlocului celui mai important de înțelegere între membrii unei societăți".

Spre a-și atinge scopul pentru care a fost creat de-a lungul veacurilor și mileniilor, acest admirabil instrument de comunicare, la fel cu toate celelalte instrumente folosite de oameni, și mai mult decît ele, dată fiind importanța lui excepțională, trebuie mereu îmbunătățit și perfecționat. Îmbunătățirea și perfecționarea lui le realizează cei care îl folosesc: ei sînt în măsură să-și dea seama de lipsurile lui, fiindcă practica de fiecare moment, efortul depus pentru a-și exprima, în modul cel mai potrivit, conținutul de idei și de sentimente, le arată dacă și întrucît posibilitățile pe care le oferă limba la un moment dat corespund tuturor nuanțelor gîndirii și sensibilității lor.

Întreaga colectivitate lingvistică, prin însuşi faptul că „vorbeşte", participă la această operă, grea şi delicată, de perfecţionare a limbii. Rolul de frunte îl joacă însă oamenii cultivaţi în sensul cel mai larg al termenului, în primul rînd aceia care întrebuinţează limba şi sub forma ei scrisă : scriitorii, oamenii de ştiinţă, ideologii, conducătorii diverselor organe administrative, actorii, oratorii, profesorii ş.a. Datorită prestigiului de care se bucură în ochii maselor, toate aceste categorii de vorbitori servesc drept modele de limbă, vrednice de a fi imitate şi, prin aceasta, ei influenţează puternic asupra celorlalţi membri ai colectivităţii lingvistice. Trebuie adăugaţi, între alţii, specialiştii în probleme de limbă, autorii de gramatici şi de studii lingvistice, care, din cauza preocupărilor lor ştiinţifice curente, sînt puşi în situaţia de a studia limba şi, prin urmare, de a lua atitudine faţă de diversele ei aspecte şi totodată, la fel cu cei amintiţi mai înainte, de a putea servi ca exemplu în ce priveşte modul cum utilizează ei limba în lucrărilor lor ştiinţifice.

Nu numai acest scop, înalt şi mereu prezent în mintea noastră, trebuie realizat în practica de fiecare zi a limbii. Pentru atingerea lui, care, în primul rînd, cade, aşa cum am mai spus, în sarcina unor anumite categorii de vorbitori, este necesară mai întîi îndeplinirea unei condiţii, aparent modestă, în realitate tot atît de grea, dacă nu chiar mai grea, aceea a corectitudinii limbii. Această condiţie trebuie s-o îndeplinească absolut toţi vorbitorii, indiferent de gradul lor de cultură. Corectitudine înseamnează respectarea legilor structurii gramaticale, ale sistemului lexical şi ale celui fonetic : întocmai ca legile după care se desfăşoară fenomenele naturii şi ale vieţii sociale, legile limbii sînt legi obiective, există independent de voinţa oamenilor şi, în consecinţă, aceştia trebuie să li se conformeze, cu riscul, în caz contrar, de a fi sancţionaţi, nu pe cale „legală", e adevărat, ci pe cale „socială", care, dacă nu duce la pedepse propriu-zise, este totuşi, în ce priveşte rezultatul, tot aşa de eficace ca şi cea „legală".

Mai cu seamă acest aspect al problemei „cultivării limbii" ne va preocupa, cel puţin o bună bucată de vreme, în îndeplinirea sarcinii pe care ne-am luat-o de a ajuta la îmbunătăţirea şi perfecţionarea limbii noastre naţionale. Şi aceasta, pentru motivul, deja arătat, privitor la corectitudinea limbii ca o etapă obligatorie în drumul ei spre desăvîrşire,

dar şi din cauză că lipsurile cele mai grave în modul cum este folosită astăzi limba românească se leagă de corectitudinea ei.

Constatarea o face oricine urmăreşte cu oarecare atenţie scrisul nostru actual, sub diversele lui aspecte: opere literare, ştiinţifice şi tehnice, periodicele de toate categoriile, presa cotidiană, traducerile ş.a. Ţin să precizez că am în vedere limba producţiilor noastre scrise privită din punctul de vedere al regulilor gramaticale, lexicale şi fonetice, fără a o compara cu limba scrierilor dintre cele două războaie sau din timpul ultimului război. Vreau să spun că aprecierile mele au caracter absolut, în sensul că mă refer la un model nu numai posibil, ci şi real, adică realizat de către numeroşi scriitori, oameni de ştiinţă, gazetari etc. Numai aşa putem contribui la perfecţionarea limbii literare, şi nu pornind de la un nivel coborît, socotit drept unitate de măsură, pe care urmează să-l depăşim, şi cu aceasta să ne declarăm satisfăcuţi.

Este indiscutabil că, în comparaţie cu trecutul nu prea îndepărtat, se scrie şi se vorbeşte astăzi mai corect şi mai bine. Faptul se datoreşte mişcării culturale deosebit de vii din ţara noastră, la care participă atît direct, prin munca lor productivă, cît şi indirect, prin folosirea roadelor acestei munci, un număr cu mult mai mare de oameni decît acum 15, 20 sau 30 ani. Dar tot atît de indiscutabil este şi faptul că există foarte numeroşi mînuitori ai limbii noastre, sub ambele ei aspecte, scris şi vorbit, care, indiferent din ce cauză, dovedesc fie o slabă stăpînire a regulilor ei, fie o neglijare, uneori, poate, voită, a acestor reguli. În ambele cazuri se impune o intervenţie urgentă din partea celor ce sesizează astfel de încălcări ale regulilor limbii, pentru a atrage atenţia asupra lor şi a ajuta pe cei greşiţi să-şi repare greşelile.

Preocupări de natura celor prezentate aici ne întîmpină şi în alte ţări. Cu prilejul sesiunii fostei Secţii a VI-a a Academiei R.P.R. din primele zile ale lunii februarie 1955, cînd maestrul Mihail Sadoveanu a ţinut două comunicări despre limba literară, am arătat că în cadrul Academiei de Ştiinţe a R.P. Ungare lucrează o „comisie pentru corectitudinea limbii", sub preşedinţia acad. Kodály Zoltán, care, deşi muzician, se interesează şi s-a interesat totdeauna, foarte de aproape, de

problemele limbii cu privire în special sub aspectul lor artistic.

În cele ce urmează voi prezenta, pe scurt și nu tocmai sistematic, cîteva aspecte ale problemei aici în discuție, așa cum le pune practica limbii noastre actuale. Mă folosesc, pentru exemplificare, de cîteva fapte culese mai mult la întîmplare.

Cu privire la lexic vom urmări foarte atent pe de o parte întrebuințarea justă a cuvintelor, sub raportul proprietății, iar pe de alta, apariția unor neologisme a căror necesitate obiectivă se dovedește a fi inexistentă, întrucît ele pot fi înlocuite, fără pagubă, prin cuvinte mai mult ori mai puțin vechi și devenite bun comun al unei mase mari de vorbitori.

Printre exemplele aparținînd primei categorii, citez două pe care le-am relevat și cu alt prilej : *aniversa(re)* și *comemora(re).* Aceste două cuvinte au ajuns să însemneze la noi ceea ce nu însemnează în nici una dintre limbile care le posedă, și anume *„sărbători(re)"*. Este drept că atît aniversările, cît și comemorările au totdeauna caracter festiv, dar aceasta nu ne dă dreptul să le considerăm sinonime cu „sărbătorire", și nici sinonime între ele. „Aniversare" însemnează „împlinirea unui anumit număr de ani", prin urmare nu putem spune, cum citim chiar în publicații ale Academiei R.P.R., *aniversarea a 50 ani,* ci *a cincizecea aniversare...* Cît despre *comemora(re),* situația se prezintă și mai curios, din cauză că în folosirea lui se amestecă și *aniversa(re),* ceea ce duce, cum am auzit, „cu urechile mele", în iulie 1954, cînd s-au împlinit 450 de ani de la moartea lui Ștefan cel Mare, *comemorarea aniversării a 450 ani de la moartea lui Ștefan cel Mare.* Sinonimul românesc vechi al acestui neologism este *pómeni(re),* de unde urmează că nu se poate comemora o aniversare, ci un eveniment sau o personalitate intrate în istorie.

Verbul *a comunica* a căpătat, aș putea zice, în ultimul moment, căci faptul e de dată foarte recentă, un sens nou, foarte ciudat, și după cît se pare, deocamdată, numai în limbajul academic. Deoarece *comunicare* însemnează „lucrare științifică prezentată în fața unui for de specialiști", verbul corespunzător s-a „contaminat" de la sensul substantivului, ajungînd sinonim (fără ca vorbitorul să-și dea seama) cu *a*

face o comunicare. Am auzit astfel, în legătură cu sesiunile științifice ale Academiei R.P.R., ale institutelor de învățămînt superior etc., spunîndu-se *tov. N. a comunicat* (eventual *n-a comunicat*) *la ultima sesiune,* sau *au fost comunicate 20 de lucrări,* ba chiar *au fost comunicate 20 de comunicări.*

Celălalt aspect al lexicului, privitor la neologisme, se prezintă, poate în ciuda așteptărilor, mult mai complicat și de aceea mult mai grav. Se vorbește mereu de „limba populară" ca de principalul, dacă nu chiar unicul izvor de îmbogățire a limbii literare. Numeroși scriitori își aleg teme „populare", iar poeții imită adesea însăși versificația producțiilor populare. În consecință, criticii literari se arată foarte satisfăcuți și laudă, pe bună dreptate, aceste tendințe ale literaturii noastre actuale, fiindcă ele duc la apropierea tot mai strînsă dintre scriitori și mase. Din păcate, felul de a scrie a unor critici, mai ales tineri, nu dovedește de loc din partea lor dorința, pe care o elogiază la scriitori, de a se apropia de mase. Am impresia că scrisul „radical" a reînviat, într-o perioadă, mai cu seamă sub pana unor critici, care ne întorc astfel înapoi la epoca dintre cele două războaie. Teama (care e adesea o incapacitate) de a scrie simplu, precum și, înainte de toate, dorința de a „epata" (într-o vreme trebuiau epatați burghezii, care acum au cam dispărut) fac adevărate ravagii printre publiciștii noștri actuali.

Iată o serie de exemple[1]: *trezorieri* (ai propriei noastre bucurii); *aureolîndu-i* (ca roade firești ale pămîntului...); (să dea) *amprentă* (artistică); (încercare de definire a) *indefinibilului* (dintr-un articol apărut în „Contemporanul", 23 sept. 1955, p. 3); (cugetare) *opresantă*; (grozavă) *angoasă*; (Gérard de Nerval) *tenebrul* (văduvul și nemîngîiatul); (popoarele) *n-au tezaurizat* (numele acelor...); (incompatibilă cu) *impasivitatea...* („Gazeta literară", 1 sept. 1955, p. 1—2); *perisabil* (*ibid.*, 1 dec. 1955, p. 1); (reportajele care) *prefigurează* („Țara de piatră"...) (*ibid.*, 15 dec. 1955, p. 1); (cu fruntea) *cupată* (*ibid.*, 22 dec. 1955, p. 7); (Chipul tău maur cu profil) *gitan* (*ibid.*, 29 dec. 1955, p. 6); *nonșalanță* („Gazeta literară", 21 iulie 1955); *să reliefez coordonatele* (*ibid.*, 25 aug. 1955, p. 2); (personalitatea sa) *polivalentă* (*ibid.*, p. 6); *caricare*; (eroi)

[1] Le dau, mai totdeauna, în context, fiindcă nu atît folosirea „în sine" a neologismelor, cît mai ales îmbinarea lor împreună cu alte cuvinte mi se pare semnificativă pentru starea de spirit a celor ce le întrebuințează.

rizibili ; (o oarecare) *reducție* ; *multitudinea* (de planuri) ; (trăsături) *caracterologice (ibid.*, 11 august 1955) ; (lua apărarea țăranilor martiri) *clamînd* (că...) *(ibid.*, 8 martie 1956, p. 1) ; (în chip) *pasager* ; (spectatorii) *vor viziona* (...piese românești) ; *contemporaneitate (ibid.*, 15 sept. 1955, p. 1) ; *gestică* (=gesturile unui dirijor muzical, „Contemporanul", 13 ian. 1956).

Se observă și tendința contrară, aceea de a recurge cu orice preț la cuvinte „neaoșe", considerate superioare din punctul de vedere al efectului artistic. Dacă folosirea abuzivă a neologismelor rare sau barbare caracterizează scrisul „radical", preferința, la fel de vizibilă și de criticabilă, pe care o întîlnim adesea împreună cu cealaltă la unul și același publicist, constituie o trăsătură caracteristică a scrisului „frumos" și „neaoș".

Acum cinci ani, un tovarăș făcea constatarea că unii poeți întrebuințează subst. *ortac* mai des decît vorbitorii graiului în care acest cuvînt este ca să zic așa acasă la el. O constatare asemănătoare se poate face acum cu privire la *binețe* : sînt scriitori în limba cărora nu mai există *bună ziua, (hai) noroc !* etc., pentru motivul că sinonimul (presupus !) *binețe* „face foarte frumos", chiar atunci cînd apare împreună cu formulele de salutare obișnuite. Iată un citat : *Bună vreme și noroc* ! *Am dat binețe și-am sărit lîngă căruțaș* („Gazeta literară", 18 aug. 1955, p. 6) ; *Dă binețe și primește binețe* *(ibid.*, 5 apr. 1956).

La fel se explică folosirea, pînă la refuz, a lui *a îndrăgi, a înmiresma, a îngemăna, a înmănunchea* ș.a. De ex. : *Înmănunchind cele mai frumoase creații ale poetului...* („România liberă", 16 aug. 1955, p. 2 ; pe aceeași pagină apare încă o dată acest verb într-o construcție perfect similară) ; *Chipul lui Bălcescu se îngemănează... cu imaginea poporului* („Gazeta literară", 1 sept. 1955, p. 2) ; *mirosurile îngemănate care constituie urzeala atmosferei lor* („Veac nou", 10 febr. 1956). Deopotrivă de preferat este *a făuri* : *Cu ajutorul tov. M. și K. s-a făurit dispozitivul* („Contemporanul", 12 august 1955, p. 1) ; *făurirea unei culturi noi (ibid.*, p. 4). Acest cuvînt și familia lui sună așa de frumos, încît se ajunge la o etimologie populară, care transformă pe *făurar*, numele popular al lunii februarie (urmaș direct al lat. *februarius)*, într-un sinonim al

lui *făuritor.* Este cazul culegerii de versuri a lui Cicerone Theodorescu intitulată *Făurari de frumuseţe*[2].

Goana după „noutăţi", într-un sens ori altul, duce la creaţii lexicale imposibile sau cel puţin dubioase. Posibilitatea pe care o oferă limba noastră contemporană de a forma verbe noi cu ajutorul sufixului *-iza* este folosită pînă dincolo de limitele îngăduite, judecînd după situaţia din momentul de faţă. Verbe ca *absolutiza, relativiza, unilateraliza, paraleliza* şi altele asemenea, foarte numeroase, nu văd cum îşi pot justifica în mod serios existenţa.

Se creează verbe de la false participii, adică de la adjective cu aspect morfologic participial. Astfel în poezia unui foarte tînăr favorit al muzelor (v. „Gazeta literară", apr. 1956, p. 1) am dat peste cuvîntul *leind,* care nu poate fi (teoretic vorbind!) decît gerunziul unui verb *a lei,* inexistent, fireşte, în limba românească, „creat" de la *leit (e leit tată-său* „seamănă ca două picături de apă cu tată-său"), după modelul lui *poleit,* participiu (real, acesta!) al lui *a polei.*

Şi alte părţi de vorbire iau naştere ca prin farmec sub stiloul tinerilor noştri publicişti şi scriitori. De pildă: (viziune) *apoteotică*; (judecată) *apreciativă*; (caracter) *constatativ*; *inevitabilitate*; (date) *fructificabile*; *romanţiozitate*; *lucragiu* („autor de prelucrări", „Gazeta literară", 24 mai 1956, p. 7)[3].

În domeniul gramaticii, cele mai numeroase abateri de la normele limbii noastre aparţin sintaxei. Notez, între altele, înlocuirea foarte frecventă a lui *care* prin ce, a pronumelui personal (cu valoare posesivă) *al lui, al ei* prin *al său,* schimbarea funcţiunii părţilor vorbirii (cu urmări, adesea inevitabile, de natură morfologică), răspîndirea aş zice vertiginoasă a dativului în locul construcţiilor prepoziţionale, lipsa acordului gramatical, inversiunile nefireşti etc. Toate aceste aspecte vor fi discutate în articole speciale, pe baza unui material bogat şi variat de fapte. Dau aici două exemple, pe care, poate, nu le vor fi înregistrat sau nu le vor înregistra

---

[2] *Făurar,* cu sensul de „fierar, potcovar", dat de *Dicţionarul Academiei* din două izvoare literare, constituie o raritate şi în orice caz nu se poate lega logic de substantivul *frumuseţe.*

[3] Nuanţa peiorativă este clară şi poate plăcea, dar datorită asociaţiei de idei, nu „creaţiei" lingvistice, care are la bază alt cuvînt *(a lucra)* decît cel vizat, prin noţiunea respectivă *(a prelucra),* de către autor şi suferă din punctul de vedere al felului cum se formează cuvinte noi cu ajutorul sufixului *-giu.*

colaboratorii noştri: *terene haose; întocmai Smarandei* („Contemporanul", 30 aprilie 1954, p. 4).

Vom acorda o atenţie deosebită şi aspectului stilistic, în sens larg (frazeologie şi stil propriu-zis), cu atît mai mult, cu cît sub acest aspect scrisul românesc actual prezintă slăbiciuni esenţiale, despre care cititorii noştri şi-au putut face un uşor început de informare cu ajutorul unora dintre exemplele date pînă aici. În special publicistica în domeniul criticii oferă foarte des prilejul de a interveni energic, pentru motivul că stilul multora dintre tinerii noştri critici aminteşte, uneori, fără voie (chiar fără voia cititorilor!), beţia de cuvinte de odinioară, în alt sens şi mai atenuată, e adevărat, dar nu mai puţin reală[4]. Va trebui să luptăm şi împotriva clişeelor stilistice, chiar (poate mai ales) dacă ele par înrădăcinate. Mă gîndesc, de pildă, la formule ca *a aduce un aport, a da un randament, a fi de un real folos, a lua o pauză, a traduce în viaţă* ş.a. Un clişeu considerat „savant" şi de aceea cultivat în mod special astăzi, după o eclipsă destul de îndelungată, este *la modul...: la modul stilistic, la modul alegoric* ş.a.

În sfîrşit, nu vom trece cu vederea nici ortografia şi punctuaţia. Cu privire la cea dintîi constată, cred, oricine că noua ortografie, care, respectată destul de strict imediat ce a devenit oficială şi un timp după aceea, este în momentul de faţă o adevărată cenuşăreasă a publicisticii noastre. Atenţia care i se acordă este aşa de redusă, încît au putut apărea în „Scînteia", gazetă foarte îngrijit scrisă, un titlu ca acesta: *Drumuri printre aştrii* (nr. de la 17 aug. 1955, p. 1), sau cu prilejul celei de-a 60 aniversări a tov. C. Pîrvulescu, *a-ţi adus.*

Pentru ca munca pe care o începem să dea roadele aşteptate, avem nevoie de ajutorul cititorilor noştri. Ei pot şi trebuie să semnaleze abateri şi greşeli de felul celor arătate aici şi, pe lîngă aceasta, pot şi trebuie să intervină în discuţie ori de cîte ori nu sînt de acord cu punctul nostru de vedere. Facem apel, în primul rînd, la mînuitorii condeiului de toate categoriile, în frunte cu scriitorii şi oamenii de ştiinţă, apoi la membrii corpului didactic, care, prin profesia lor, sînt

---

[4] Iată cîteva mostre dintr-un articol apărut în „Gazeta literară" cu data de 16 iunie 1955: Personajul central... Semnifică tocmai forţa..., îi repugnă zgomotosul, discursivitatea... poeta ocoleşte declamatoriul şi falsul patetism; prietenie atemporalizată şi aspaţializată; ...par acum mai puţin reticente; una din marile reuşite ale poetei; Poeta se vrea şi combatantă.

puşi mereu în situaţia de a face constatări asemănătoare cu ale noastre. În felul acesta devine posibil schimbul de păreri şi, drept consecinţă logică, se creează posibilitatea de a evita aprecierile mai mult ori mai puţin personale, inevitabile oarecum atunci cînd discuţia se duce într-un cadru prea restrîns ca număr de participanţi.

Deşi, poate, de prisos, ţin să precizez că atitudinea noastră faţă de ceea ce reprezintă (sau ni se pare că reprezintă) abateri de la regulile gramaticale etc., ca şi de la cele estetice ale limbii noastre, nu va fi determinată de criterii puriste sau didactice, cum ar putea crede mai ales oamenii care îşi închipuie că vorbirea şi scrisul trebuie lăsate „în voia lor", fără supraveghere şi control din partea altora. În calitatea noastră de lingvişti, ştim că limba este un produs social, că ea se dezvoltă în strînsă legătură cu societatea, modificîndu-şi fără întrerupere aspectul prin apariţia unor fapte şi chiar a unor reguli noi. Aşa stînd lucrurile, vom face deosebirea de rigoare între adevăratele inovaţii, rezultat al legilor ei de dezvoltare, cu şanse de a se răspîndi, şi simplele abateri sau greşeli, datorite ignoranţei, neglijenţei, dorinţei de a „crea" cu orice preţ, de a „epata" etc. Ne dăm seama că această operaţie este grea, delicată şi nu lipsită de riscuri. De aceea rugăm pe cititori să ne ajute, în toate felurile, spre a duce la bun sfîrşit o muncă pe care o socotim absolut necesară pentru îmbunătăţirea şi perfecţionarea limbii noastre naţionale[5].

1956

---

[5] După redactarea acestui articol am luat cunoştinţă de existenţa unor preocupări asemănătoare cu ale noastre în R. D. Germană, unde a apărut, în 1955, un volumaş sub titlul, semnificativ, de *Apărarea limbii germane* (*Verteidigung der deutschen Sprache*, Berlin 1955, de F. C. Weiskopf). Trebuie înregistrată de asemenea inaugurarea rubricii *Cronica limbii literare* în „Viaţa românească", începînd cu nr. 6 pe anul curent.

DUPĂ TREI ANI...

În nr. 5 pe anul 1956 al revistei noastre* a apărut primul articol consacrat „cultivării limbii". Au urmat apoi altele, cu preocupări asemănătoare, semnate, aproape toate, de oameni tineri, membri ai unui colectiv din Institutul de lingvistică din București care poartă același nume ca și rubrica de față.

Avem puține știri despre modul cum au fost primite articolele noastre și, mai ales, cum le apreciază cititorii obișnuiți ai revistei. Judecînd după consfătuirile pe care le-am ținut cu aceștia (la București și la Ploiești), se pare că pe cei mai mulți problema îi interesează, atît teoretic, cît și practic. În ce privește diversele publicații periodice și, mai cu seamă, pe cei vizați, direct sau indirect, de către autorii articolelor în discuție, situația nu se prezintă deloc îmbucurător. Pe de o parte, numai extrem de rar și foarte din fugă s-a vorbit despre ele în reviste de largă circulație (ca „Viața românească", „Contemporanul" sau „Gazeta literară"), pentru care, dealtfel, „Limba română", este mai mult ori mai puțin inexistentă, iar pe de altă parte, atunci cînd s-a luat poziție față de părerile și comentariile noastre, cei în cauză s-au „apărat" și, mai des, au „vînat" ei înșiși „greșeli" (ca să mă exprim la fel cu dînșii), deși teoretic sînt adversari declarați ai acestei umile îndeletniciri, din articolele publicate de noi.

Am afirmat și cu alt prilej că preocuparea de căpetenie a mînuitorilor condeiului, indiferent de profesiunea lor obișnuită, este să-și formuleze ideile în modul cel mai corect po-

* „Limba română".

sibil, cel mai conform cu regulile limbii, consacrate prin scrisul înaintașilor și prin tradiția orală a vorbirii populare. Că cutare fapt este într-adevăr o „greșeală" sau o simplă „abatere" (ori, cum le place unora să spună, eufemistic și pretențios totodată, o „inovație"), interesează mult mai puțin. Cazurile concrete pe care le relevăm și le criticăm servesc numai ca ilustrare și ca justificare a atitudinii noastre, ca argumente în sprijinul unui punct de vedere teoretic. Ele nu trebuie considerate drept „capete de acuzație" contra cutărei publicații sau a cutărui publicist. Aceasta, cu atît mai mult, cu cît fapte similare, adesea identice, se întîlnesc, din păcate, în scrisul multor publicații și al unui număr mare de publiciști (îndeosebi tineri). Descoperirea unei greșeli la cutare scriitor sau critic și nu la cutare altul se datorește, foarte adesea, întîmplării, determinată totdeauna de cauze obiective : nu există cetățean al republicii noastre care să citească tot sau măcar cea mai mare parte din tot ce se scrie astăzi, și de aceea, cînd „cititorul" este lingvist sau are preocupări lingvistice, el se limitează, prin forța lucrurilor, la materialul furnizat de lecturile sale, fatal necomplete sub raportul informării, atît cantitativ, cît și calitativ.

Personal am fost totdeauna surprins de faptul, cu totul de neînțeles pentru mine, că, în ce privește criticile aduse conținutului operei lor, autorii, de orice categorie, au, în general, o atitudine justă, în sensul că le acceptă sau, dacă le resping, o fac, cel puțin aparent, fără iritare și, mai ales, fără aerul de superioritate pe care și-l iau, de obicei, atunci cînd sînt criticați pentru lipsuri în legătură cu exprimarea ideilor. Acest fapt este adevărat nu numai în cazul lucrărilor științifice, unde „stilul" pare (după mine, pe nedrept) a conta mai puțin, ci și în acela al scrierilor beletristice, pentru care mult pomenita, dar și foarte neglijata (de către critici) „măiestrie artistică" este absolut obligatorie. Poate că în această situație, creată prin tradiție și considerată oarecum drept normală, ar trebui căutată, măcar în parte, explicația faptului aici în discuție, deși cred că adevărata cauză a neglijării aspectului așa-zis formal al producțiilor științifice și literare rezidă, pe de o parte, în ideea, justă, dar greșit înțeleasă, că „fondul" primează, chiar în domeniul literaturii artistice, care, în vremea noastră, se deosebește, trebuie să se deosebească, prin conținutul ei, în mod radical de literatura dinainte de 23 August, iar pe de altă parte, în ideea, pe care sînt convins că o

mai au numeroşi oameni, deşi n-o exprimă niciodată direct, că a acorda o atenţie... prea mare exprimării (cel puţin în cazul operelor beletristice) înseamnează a fi „formalist".

Cu toate acestea, un anumit interes pentru problemele de limbă a început să se manifeste în ultimul timp la conducătorii unora dintre revistele de cultură generală, cîteodată chiar în sensul prezentei rubrici. Păcat numai că se face apel la lingvişti extrem de rar. Astfel „Viaţa românească" a obţinut colaborarea acad. Al. Graur, care a publicat o serie de foarte interesante articole cu conţinut mai ales teoretic.

„Contemporanul", mult mai puţin atent la probleme de natură lingvistică, a folosit colaborările unor publicişti. De pildă D. I. Suchianu, inteligent şi cultivat, emite uneori, indiferent de domeniul pe care îl abordează, idei extravagante sau, cel puţin, ciudate, mai cu seamă în articole de cultivare a limbii, destinate unui public larg, doritor să „înveţe" cum trebuie să se exprime corect. Nu înţeleg de ce „Contemporanul", care este, cu siguranţă, cea mai răspîndită şi cu conţinutul cel mai variat dintre toate revistele noastre de cultură generală, nu publică regulat măcar simple note, scurte, ca aceea despre *Gazeta matematică şi fizică* (din numărul de la 21 noiembrie 1958).

În sfîrşit, „Gazeta literară" a apelat la Şerban Cioculescu, excelent filolog, dar fără pregătire lingvistică, ceea ce, de altfel, recunoaşte el însuşi, fie şi cu o uşoară ironie la adresa lingviştilor. Acest publicist, care se dovedeşte, în tot ce scrie, a fi un bun cunoscător şi mînuitor al limbii româneşti, mi se pare foarte indicat să întreţină, în mod permanent, la „Gazeta literară", o rubrică asemănătoare cu a noastră. Din motive pe care nu le cunosc, dar le bănuiesc (deşi sau, mai degrabă, pentru că a fost, profesor, fuge cît poate de „didacticism", considerat, probabil, ca o grea meteahnă), el şi-a luat sarcina nu numai să înregistreze, ci să recomande (ca să nu spun să impună) autorilor viitoarelor ediţii ale dicţionarelor apărute în ultimii ani, tot felul de „creaţii" lexicale ivite în momentul de faţă. Iată cîteva: *cosmodrom* (pentru acest cuvînt, folosit de acad. Şt. S. Nicolau în *„Scînteia tineretului"*, de la 17 mai 1958, Ş. Cioculescu redactează, în „Gazeta literară" de la 2 aprilie 1959, chiar articolul care urmează să figureze în noul dicţionar al limbii române:

„*Cosmodrom, cosmodromuri*, (— s.n.). Teren neted, special amenajat pentru decolarea, aterizarea și staționarea aeronavelor care fac legătura dintre pămînt și lumile planetare (și astrale" !); *aseleniza* „a ateriza pe lună" (pare a fi o creație proprie, „foarte sugestivă și viabilă" !); *siloxicon* „deșeu ce se formează în timpul producerii carburii de siliciu" („termen nou..., pe care *Dicționarul limbii române moderne*... nu l-a înregistrat" !); *vinilin* („se obține din prelucrarea unei substanțe plastice cu numele: vinil. Semnificativ însă! Nici *Dicționarul limbii române literare contemporane*..., nici *Dicționarul limbii române moderne*... nu conțin nici unul din cele două cuvinte" !); *rulit* (numele unui „nou produs, obținut din amestecul rumegușului de lemn, uscat artificial, cu un liant sintetic, tratate la o presiune de 120 atmosfere și o temperatură de 180 grade Celsius"); *turbobure* („mecanisme care învîrtesc cu mare viteză sapele de foraj și asigură crearea rapidă de noi sonde"); *ambliopie* („slăbire a vederii, la orice vîrstă, boală în genere incurabilă și premergătoare orbirii") și *ambliop* „cel care suferă de această boală" („A venit, așadar, momentul ca noile dicționare ale Academiei R.P.R., ambele epuizate și în curs de retipărire, să se arate receptive față de cuvîntul a cărui omisiune, din păcate, nu poate suprima beteșugul sau boala" !); *microbuz* „autobuz mic" și *macrobuz* „autobuz mare" (cu privire la aceste două cuvinte, Ș. Cioculescu se arată mai puțin sever cu autorii dicționarelor, limitîndu-se să facă următoarea reflecție, plină de bun simț: „Asupra noului radical al cuvîntului și mai ales asupra legitimității lui nu mă încumet să glosez, ca simplu filolog, lăsînt prioritatea lingviștilor, cărora le rămîne inițiativa în criticarea, dacă nu și în crearea cuvintelor noi").

Ceea ce mă surprinde în atitudinea lui Șerban Cioculescu este faptul că el uită două lucruri esențiale în problema care ne interesează aici. Mai întîi, că dicționarele incriminate sînt opere lingvistice, nu enciclopedice. Cuvinte de felul celor menționate mai sus își găsesc locul lor firesc în dicționare tehnice, de specialitate, nu într-un dicționar lingvistic, care, oricît de bogat ar fi, nu înregistrează și nu trebuie să înregistreze decît termenii tehnici deveniți un bun comun al limbii vorbite (și scrise) de un număr mare de oameni, adică, spus altfel, termenii care, datorită răspîndirii lor dincolo de cadrul tehnicii sau științei respective, au încetat de a mai fi termeni tehnici propriu-ziși. Cîți locuitori ai republicii noastre folosesc cuvintele *vinilin, rulit, turbobur, ambliopie* etc.,

ca să nu mai pomenesc de *cosmodrom, aseleniza* ş.a.? Dacă am proceda aşa cum recomandă Ş. Cioculescu, ar trebui să înglobăm în dicţionarele limbii române toţi cei 80 000 de termeni explicaţi în *Lexiconul tehnic* (mă refer la prima ediţie a acestei opere; ediţia a doua, care pe cît ştiu, se află în lucru, va conţine, cu siguranţă, mai mulţi), precum şi toţi termenii tehnici ai celor cîteva zeci de discipline ştiinţifice, care trebuie să fi avînd fiecare o terminologie specială dacă nu chiar la fel de bogată ca a tehnicii în general, cel puţin foarte bogată.

Celălalt lucru pe care îl uită Ş. Cioculescu este că majoritatea cuvintelor de soiul celor aici în discuţie dispar, adesea tot aşa de repede cum au apărut, fără să lase nici o urmă în limba reală, vie a colectivităţii umane respective. Să ne gîndim, cu titlu de exemplu, la diversele preparate farmaceutice de pe vremuri, adică dinaintea războiului, ca *lactobil, biolactil, urolizină, urodonal* etc.: în momentul cînd alte preparate le-au luat locul, numele lor au murit. Aceeaşi soartă au sutele şi miile de produse din toate domeniile de activitate ştiinţifică şi tehnică: progresul impetuos al cunoştinţelor noastre duce necontenit la descoperirea de procedee noi, din ce în ce mai perfecţionate, menite să confecţioneze obiectele necesare vieţii omeneşti cu nevoile ei mereu în creştere, atît cantitativ, cît şi calitativ vorbind. Consecinţa logică, inevitabilă, sub raportul lingvistic, a acestui fapt este continua apariţie şi dispariţie, la intervale de timp adesea foarte scurte, a unui enorm număr de cuvinte: numele obiectelor respective, în majoritatea cazurilor adevărate efemeride lexicale, care lasă neatinsă fiinţa adevărată a limbii.

Şi unii critici, dintre cei mai activi, încep, se pare, a acorda oarecare atenţie din punctul de vedere aici în discuţie limbii operelor pe care le analizează. Am citit cu satisfacţie aluziile lui Paul Georgescu, din păcate prea generale şi prea scurte, la scrisul (prezentat anonim!) cu „cuvinte iuţi, joase", destul de răspîndit chiar în opere foarte valoroase ale literaturii noastre actuale, pe care îl pune faţă în faţă şi în contrast (aşa cum am făcut eu însumi în nr. 2 pe 1959 al acestei reviste) cu scrisul lui Sadoveanu, precum şi observaţia, cu atît mai interesantă, cu cît vine de la un nelingvist, că „opera de artă nu e bandă de magnetofon, şi realismul nu trebuie confundat cu naturalismul... Naturalismul verbal e condamnabil" („Gazeta literară", 12 martie 1959).

Tot aşa Ov. S. Crohmălniceanu (*ibidem*, 19 martie, 1959), care, după ce caracterizează scurt, dar pregnant, felul de a scrie al unui poet („Ceea ce s-ar putea spune foarte simplu e exprimat sibilinic, sucit, printr-o simbolistică gratuită şi complicată"), adaugă explicaţia, după mine perfect justă, a acestui fapt: „De unde se naşte această dorinţă de falsă complicare a expresiei poetice nu e greu de văzut. La rădăcina ei stă o sărăcie a gîndirii"[1].

Şi mai aproape de preocupările noastre sînt observaţiile critice ale lui Radu Popescu din „Contemporanul" de la 28 noiembrie 1958, care, deşi se referă la limba „traducerilor de teatru" (ba încă la o singură asemenea traducere), prezintă o importanţă deosebit de mare prin faptul că ele se pot extinde la numeroase traduceri (şi nu numai de teatru!) şi la tot atît de numeroase opere literare originale. Mă mulţumesc să reproduc aceste observaţii: „Limba traducerilor proaste strică limba noastră, instrumentul de bază al literaturii şi culturii noastre... Un fals iz popular înlocuieşte, prin regionalisme, argotisme şi prin barbarisme, vocabularul autentic al limbii noastre, în care se spune *sînt*, nu *îs*, cum se spune la teatru; în care forma adevărată a declaraţiei de iubire este *te iubesc* sau *mi-eşti dragă*, nu *mi-e drag de tine*; în care nu se mai vorbeşte şi nu se mai scrie de mult[2] şi nu trebuie să se mai scrie cu poporanisme[3] dulcege şi neaoşisme descărnate ca acele care abundă pe scenele noastre... limba noastră tinde (datorită condiţiilor de viaţă materială şi spirituală de astăzi) spre îmbinarea organică a autenticităţii populare cu aspiraţiile poporului spre o înaltă cultură şi cu necesităţile, de înaltă intelectualitate, ale gîndirii socialiste. Aceasta e limba noastră, şi nu acea vorbire ciudată şi prăfuită, o adevărată limbă preţioasă a bătăturii ancestrale".

---

[1] Atît caracterizarea, cît şi explicaţia reproduse aici sînt valabile, în şi mai mare măsură, pentru o bună parte din articolele de critică literară, aşa de numeroase astăzi. Dacă-mi vor permite împrejurările, voi încerca să sprijin cu fapte această afirmaţie într-un articol special.

[2] Îmi permit să nu fiu de acord asupra acestui punct. Dacă Radu Popescu ar urmări de aproape, aşa cum a făcut cu traducerea incriminată (e vorba de *Avarul* lui Molière), limba operelor literare şi critice pe care le citeşte, cu siguranţă, din belşug, sînt convins că ar modifica sau, poate, chiar ar înlătura cu totul acest scurt pasaj şi ar lăsa numai ceea ce urmează.

[3] Eu aş spune „sămănătorisme", fiindcă la „Viaţa românească", din epoca ei „poporanistă", nu scria nimeni aşa.

Scrisul greu accesibil, chiar pentru un cititor cult, nu se explică totdeauna așa cum a arătat Ov. S. Crohmălniceanu și cum am admis eu însumi (v. mai înainte). Uneori, extrem de rar, e adevărat, cauza trebuie, dimpotrivă, căutată în bogăția prea mare de idei, îmbinată cu o subtilitate de gîndire puțin obișnuită. Este, de pildă, cazul „Cronicii optimistului", pe care, cu o regularitate și o punctualitate exemplare, o publică în „Contemporanul" acad. G. Călinescu. Prin conținutul ei, această „cronică" are menirea să contribuie într-o largă măsură la popularizarea frumuseților patriei noastre, a realizărilor de ordin economic și cultural, a unor scriitori și a unor opere literare, a cunoștințelor de tot felul etc. Ea ar trebui, deci, scrisă într-un limbaj potrivit cu scopul amintit aici, pe care sînt sigur că-l urmăresc atît autorul, cît și, mai ales, redacția revistei. Ajută la atingerea acestui scop cuvinte ca *destemporaliza, expurga, intruvabil, ineredebil* („de o ineredebilă ieftinătate") sau grupuri sintactice de felul acestora: *ariditāți castilane, sală gotică policromă (precum aceea de la Cetățuie), alboarea renascentistă (de la Golia)?*

Prestigiul de care se bucură, pe bună dreptate, acad. G. Călinescu în viața noastră culturală, s-ar cuveni să-l îndemne la o folosire mai puțin personală[4] nu numai a bogatei și rafinatei sale erudiții, ci și a limbii românești înseși, privită din punct de vedere pur gramatical. D-sa scrie: „Din comuna Cocioc vedem Brătulești, Periș și Cocioc, nefiindu-ne deocamdată la îndemînă Bălteni..." (v. „Contemporanul" de la 1 februarie 1957); „Știu că București... este un oraș cu multe lipsuri" (*idem,* 5 iulie 1957). Îmi este cu neputință să admit că acad. Călinescu ignorează regula care cere ca numele de locuri (orașe, sate, ape etc.) să primească articolul enclitic în construcții ca cele de mai sus. Dovada contrară ne-o aduce el însuși, cînd spune în continuare (la primul citat) „Perișul are un restaurant bun". *Vedem Brătulești* înseamnă, în bună limbă românească, „vedem un grup de oameni care se numesc Brătulescu"[5].

De ce acad. Călinescu „cochetează" cu limba românească în felul acesta, care, dată fiind marea sa autoritate, poate găsi,

---

[4] Vreau să spun subiectivă sau, mai degrabă, „egoistă".

[5] De fapt, cu acest înțeles trebuie spus *vedem pe Brătulești.* Lipsa lui *pe,* care nu este o greșeală, dă construcției o nuanță peiorativă (de dispreț; ca și cum n-ar fi vorba de oameni; cf. *vedem case, lemne, cîini,* etc.).

mai ales printre tineri, numeroşi imitatori, cum au găsit alte construcţii ale sale contrare regulilor limbii noastre[6]. Întrebarea mi se pare cu atît mai legitimă, cu cît, din punctul de vedere al ideilor şi al atitudinii faţă de noua configuraţie a vieţii poporului nostru, d-sa de multă vreme poate şi trebuie să servească drept un strălucit exemplu. Nu este logic ca între conţinutul şi forma „cronicii optimistului" să existe o concordanţă măcar aproximativ deplină?

O contradicţie între teorie şi practică am constatat, în alt sens, şi la acad. Victor Eftimiu, care, cum ştie toată lumea, este un admirabil mînuitor al limbii româneşti. În „Gazeta literară" de la 16 ianuarie 1958, d-sa spune lucruri foarte juste şi totodată, frumoase (pe care le repetă, formulate altfel, în „Contemporanul" de la 13 februarie 1959) despre caracterul popular al limbii: „Limba o face poporul. În fixarea regulilor de scriere şi pronunţare ne supunem vorbirii curente a poporului...". „Limba n-o fac profesorii, scriitorii, academicienii. Ei o primesc aşa cum le-o oferă poporul, care o frămîntă, o dospeşte şi o coace în cuptoarele lui subterane, în marea lui muncă anonimă. Datoria cărturarilor este s-o înregistreze, s-o cumpănească, să păstreze din ea tot ce-i frumos, armonios şi logic, eliminînd tot ce nu e sănătos, muzical, viabil". Şi totuşi în cazul *Odei limbii române,* acad. Eftimiu se abate de la aceste principii, întrebuinţînd forma *limbei,* inexistentă în vorbirea poporului, adică în adevărata noastră limbă, în loc de *limbii.* Iată cum motivează d-sa această abatere: „Pentru o odă am simţit necesară o formulare somptuoasă: *limbei*". Lăsînd la o parte chestiunea legată de „somptuozitatea" acestei forme, pe care n-ar avea-o cealaltă, pentru motivul că avem a face cu impresii strict subiective, mă întreb dacă de dragul unei simple senzaţii auditive se poate trece peste regulile limbii (Şi, bineînţeles, răspund negativ la această întrebare).

Am prezentat în paginile precedente unele dintre aspectele problemei care constituie obiectul de studiu al rubricii de faţă. Scopul urmărit a fost, înainte de toate, să arăt cît

---

[6] Amintesc una singură: *la modul...* (după ital. *a(l) modo...*) pentru *în modul...* Majoritatea criticilor şi publiciştilor actuali au desfiinţat din limbajul lor vechea construcţie încetăţenită de multă vreme (fiindcă a avut ca model pe *în chipul...* şi *în felul...*). Cf. *Lirismul purificat la modul absolut nu poate exista.* (D. Micu, în „Contemporanul", de la 10 iulie, 1959); *în timp ce la modul declarativ proclamă acest lucru* („Scînteia", 31 iulie 1959, p. 4, la ştiri externe).

este de complexă și de importantă în același timp această problemă, care ar trebui să preocupe în mod permanent și cu toată seriozitatea pe oamenii cu răspundere din cîmpul publicisticii noastre. Mă gîndesc, mai ales, la colectivele de redacție ale revistelor și gazetelor, care au dreptul și datoria să ajute pe colaboratorii lor, spre a-i feri de greșeli nu numai în ce privește conținutul, ci și forma contribuțiilor destinate publicării.

Să nu minimalizăm, direct sau indirect, felul cum cineva își exprimă ideile, mai cu seamă cînd este vorba de exprimarea lor scrisă. Să nu uităm, ceea ce spunem, de altfel, mereu, că într-o țară care construiește socialismul răspîndirea și asimilarea de către mase a cunoștințelor de tot felul este o necesitate vitală și că acest lucru nu se poate realiza decît prin folosirea unui limbaj accesibil oricui. Să nu credem că a scrie simplu înseamnă a scrie simplist și că nu este posibil să prezentăm pe înțelesul unui cititor cu o anumită cultură cele mai grele chestiuni de natură științifică, ideologică, artistică etc. Să nu mai afișăm dispreț față de ostenelile acelor oameni, foarte puțini dealtfel (și din păcate !), care încearcă, pe cît le îngăduie timpul și forțele, să dezvolte și să întrețină interesul pentru folosirea limbii naționale la nivelul cerut de năzuințele noastre actuale și de perspectivele strălucite ale unui viitor foarte apropiat. J. Byck ne informează într-un articol din „Gazeta literară" că la 1836 Eforia Școalelor a înființat „Societatea literală" cu scopul de a „îndrepta" limba. Situația de atunci semăna cu cea de astăzi, în sensul că începeau să-și însușească o cultură, potrivit împrejurărilor istorice ale epocii, pături sociale care mai înainte nu avuseseră posibilitatea să facă acest lucru, așa cum, în momentul de față, masele largi ale poporului nostru se cultivă în condițiile construirii socialismului : și atunci, ca și acum, limba, purtătoare și creatoare a culturii, juca, trebuia să joace un rol esențial în opera de culturalizare.

P.S. În momentul cînd trebuia predat editurii prezentul articol am luat cunoștință de un fapt interesant pentru discuția de față, ca și pentru preocupările noastre în legătură cu cultivarea limbii.

În „Gazeta literară" de la 27 august a.c. Șerban Cioculescu combate preocupările noastre pentru cultivarea limbii, aducînd, printre alte argumente, pe acela că Eminescu a fost acuzat de către diverși „grămătici" (termenul îmi aparține, dar ideea este a autorului articolului) că „strică" limba românească prin folosirea a numeroase „inovații", contrare regulilor gramaticale. În nr. 2 pe 1959 al revistei noastre am arătat ce cred eu despre acest așa-zis argument. Aș mai adăuga acum că nici unul dintre mînuitorii contemporani ai condeiului, pe care îi avem noi în vedere, nu se află din nici un punct de vedere în situația genialului nostru poet și că aș dori să mi se indice cîteva dintre „greșelile" sau „inovațiile" lingvistice ale lui Eminescu de felul celor combătute în articolele noastre.

1959

DISCUȚII DESPRE LIMBA LITERARĂ

Într-o ședință din anul acesta, Secția de limbă, literatură și artă a Academiei R.P.R. a discutat, pe baza a trei referate, unele probleme ale limbii literare actuale. Cei mai mulți dintre participanții la dezbaterile foarte interesante, atît prin temele tratate, cît și prin conținutul observațiilor făcute, s-au ocupat mai cu seamă de „dreptul" pe care l-ar avea scriitorii și, în general, diverși mînuitori ai condeiului de a „crea" în materie de limbă și, în strînsă legătură cu asta, de chestiunea neologismelor.

Cu privire la „creațiile" lingvistice, părerile exprimate n-au prezentat deosebiri prea mari de la un vorbitor la altul. S-a căzut oarecum de acord că scriitorii pot și chiar trebuie să-și exercite „dreptul de creator", dar nu în domeniul vocabularului, ci în acela al frazeologiei, adică în îmbinarea cuvintelor și a propozițiilor, în găsirea de noi procedee stilistice, menite să dea expresie adecvată și totodată originală conținutului de idei și de sentimente al operei lor. Cît despre vocabular, s-a recunoscut, direct și, mai ales indirect, că șanse de reușită au numai „creațiile" de ordin semantic : folosirea cu nuanțe de sens noi a cuvintelor deja existente în limbă, ceea ce înseamnează, de fapt, găsirea unor imagini necunoscute mai înainte.

Poziții contradictorii au avut participanții la discuții în problema neologismelor. Poetul Al. Philippide a combătut, în referatul său, goana, din păcate foarte asiduă în publicistica noastră actuală, după cuvinte „radicale" (cum se spunea mai de mult), tendința de a nu scrie „ca toată lumea", dorința

de a se „distinge" şi de a impresiona pe cititor prin folosirea unor termeni împrumutaţi ad-hoc dintr-o limbă apuseană (de obicei franceza) sau inventaţi pur şi simplu, împotriva normelor de formare a cuvintelor în limba noastră. Autorul referatului a arătat foarte clar (aşa cum a făcut şi în unele articole din „Contemporanul" tratînd aceeaşi chestiune) că se ridică împotriva acelor neologisme care sînt nu numai inutile, ci şi primejdioase prin faptul că, pe de o parte, folosirea lor izvorăşte dintr-o necesitate pur subiectivă, cu totul străină de adevăratele interese ale culturii noastre socialiste, iar pe de altă parte, ele constituie o sfidare la adresa marii majorităţi a cititorilor revistelor de cultură generală (căci de la acestea a pornit discuţia). Unii dintre participanţii la dezbateri au crezut totuşi că trebuie să ia apărarea, fără rezerve, a amatorilor de neologisme în numele „libertăţii" fiecărui mînuitor al condeiului de a întrebuinţa orice fel de cuvinte, indiferent dacă ele sînt sau nu înţelese de publicul căruia se adresează autorii articolelor vizate.

Sublinierea necesităţii de a scrie simplu (nu simplist, cum sînt înclinaţi mulţi să creadă) şi, deci, condamnarea scrisului „abscons", complicat, căutat şi chinuit — mă refer de astă dată nu numai la... neologisme, adică la noutăţi lexicale, ci şi la cele sintactice, stilistice etc., căci ele au un izvor comun şi urmăresc acelaşi scop ca şi neologismele — nu constitue, cum, din păcate, îşi închipuie foarte numeroşi oameni, o „slăbiciune" a unor lingvişti care n-au ce face altceva mai bun sau a cîte unui scriitor izolat ca Al. Philippide. În ultima vreme s-au înmulţit glasurile de protest contra „stricătorilor limbii", cum i-a numit acesta din urmă în unul dintre articolele sale. Voi reproduce aici cîteva aprecieri şi observaţii înregistrate de mine, mai mult întîmplător, şi, lucru curios, tocmai din reviste în care apare, bineînţeles infinit mai des, scrisul incriminat.

„E bine iarăşi să vorbim aceeaşi limbă. În unele cronici se folosesc fraze lungi latifundiare; cu lexicul pedant şi întorsuri feline de propoziţiune, încît, de te iei pe urma ei, cînd ajungi la punct, constaţi că ai gîtul răsucit. De ce stilul acesta «abscons» (ca să zicem aşa!) şi alambicat pentru a ne explica dacă am jucat bine sau nu? Ce s-ar alege de spectacolele noastre, dacă noi, pe scenă, am vorbi aşa cum scriu unii cronicari? Hai să scriem şi să vorbim pe înţelesul tuturor!" (Ion Finteşteanu, în „Gazeta literară", 25 iunie 1959.)

„Înclinăm să credem că nu caracterul tehnic, de specializare ştiinţifică al criticii este elementul care se interpune, izolator, între mesajul critic şi cititori. Altele, mi se pare, sînt dificultăţile reale. Este vorba de limbajul preţios, de întorsăturile sintactice nefireşti, de inadvertenţele logice şi gramaticale, de folosirea improprie a unor cuvinte, de calcuri lexicale sau sintactice inutile, în contradicţie cu spiritul limbii noastre, de creaţii lingvistice arbitrare etc." *(ibid.,* 11 febr. 1960, p. 3, în articolul *Critica stilului,* unde se citează „creaţia" *găunozitate,* găsită la unul dintre autorii studiaţi).

„Ce înseamnă termenii ca «orizontabilitate» şi «sens al verticalităţii» ? ; [formulări greoaie, căutate], „boală a expresiei pretenţioase" ; „frază ostentativ-dificilă, alambicată şi încărcată cu termeni de aşa-zisă specialitate". (Savin Bratu, *ibid.,* 4 august 1960, în articolul *Accesibilitatea şi terminologia criticii literare.)*

„...problema preţiozităţii în stil la care critica ar trebui să renunţe, pentru că nu văd întrucît foloseşte o asemenea modalitate de exprimare accesului la critică al elevului sau cetăţeanului care vrea să se informeze". (Spune unul dintre participanţii la „Masa rotundă" cu tema *Critica literară şi şcoala,* în „Viaţa românească", nr. 3, 1960, p. 58.)

Deoarece înregistrarea sporadică a unor „perle" lexicale şi stilistice poate da (şi dă, cu siguranţă) impresia că avem a face cu manifestări izolate, voi înşira în cele ce urmează, cu riscul de a plictisi pe unii cititori, dar cu convingerea că voi trezi interesul şi, poate, indignarea altora, toate pasajele întîlnite de mine, în ultimii doi ani, la o lectură (ţin să precizez acest amănunt important !) extrem de sumară, atît ca număr de publicaţii, cît şi în ce priveşte atenţia cu care am citit articolele respective.

„Limbajul artistului... colaborează la d e m i s t i f i c a r e, la d e z a l i e n a r e.... Cu atît mai mult a r e s p o n s a b i l i z a pentru aceeaşi vină imaginară, pentru a l i e n a r e, limbajul social şi cel artistic ca atare... Este nevoie atunci de o r e v i g o r a r e, de periodice injecţii cu substanţă proaspătă, cu elemente ale noului". („Gazeta literară", 4 iunie 1959). „...ca nişte b a u d e l a i r i e n e p e r s o n a j e... poetul aduce acum vieţii noi o v i r g i l i a n ă cîntare, lăudînd germinarea şi rodirea" *(ibidem).* „Trăsătura ce încununează pe comunist, certitudinea clarvăzătoare în triumful cauzei sale permite poetului însufleţit de comunism să înfrunte propria dispariţie cu mîhnirea calmă a unui demiurg, iar creaţiei, versului său

să desfidă timpul, vibrînd etern în urechea spirituală a generaţiilor, conform viziunii lui Mihai Beniuc însuşi. Viziune admirabilă prin echilibrul majestuos şi tainic între sinistru şi feeric, între întunericul morţii şi lumina de soare marin în care copiii Comunei se vor scălda fericiţi", *(ibid.,* 11 iunie 1959). „...participă la dezalienarea lumii... Beniuc nu e un D'Artagnan care-şi paradează cicatricile şi isprăvile spre seducţie şi nici măcar un paladin dintr-o «gestă», o baladă feudală... Satiric, versul benucian nu pare prea experimentat. De nu totdeauna, în majoritatea volumelor lui Beniuc, năvăleşte valul erotic..." *(ibidem).* „...dacă n-am înţelege că liniaritatea este obligatorie într-o asemenea naraţiune cu intenţii agitatorice" *(ibidem).* „...acele specii epice, lirice sau dramatice ce au cunoscut... cea mai vastă audienţă şi cea mai puternică influenţă în rîndul maselor" *(ibidem).* „Nu e vorba de a recomanda reţete sau de a prefabrica soluţii..." *(ibidem).* „Eugen Frunză publică un grupaj de cinci poezii... Poezia e însă dificultoasă... iar mînuitorul de idei, în domeniul specialităţii lui, incapace... lumea insană a spaimelor vagi şi obsesive... scriitorul nu mai e monografiat, rupt... de societate *(ibidem).* „...cînd vreuna din piesele de la întîia nu mai funcţionează cum trebuie" („Contemporanul", 19 iunie 1959). „...cît de promiţător ascende cariera celor doi tineri comedieni" *(ibidem).* „Cele 11 proze cuprinse în volumul de faţă" („Gazeta literară", 9 iulie 1959). „...aserţiunile revizioniste după care angajarea poeziei pe baricade ar jugula inspiraţia" *(ibidem.)* „...scriitorul, cînd grifona fragmentele cu Alecu sau Alecache Soricescu" *(ibidem).* „la Paris, în cartierele afecţionate de tineret... Aici încălţămintea preferată e papucul, sandaua cu o baretă sau două... posesoarele unei capeluri tot atît de revărsate ca a Genovevei de Brabant... pe terasele cafeurilor... Dar şi cafeurile pline de tineret abundă... unde cafeurile se ţin lanţ" *(ibid.,* 30 iulie 1959). „Ascultînd de imperativul dublei exigenţe ideologice şi artistice, ale măiestriei, imprimă motivelor sale forţă de generalizare şi individualizare prin promovarea sensurilor mai vaste pe plan social şi uman pe care ele le implică prin împletirea lor cu aspiraţiile, întrebările şi condiţiile generalumane (dragostea, căsnicia, realizarea de sine, atracţia către natură, moartea) în lumina filozofiei revoluţionare despre lume şi om, prin asimilarea lor ca elemente organice, ca resorturi ale eului creator, ale viziunii şi temperamentului per-

sonal" *(Ibid.*, 20 august 1959). „Cei mai mari creatori epici care au trăit experienţa romanescului realist-critic şi au scris apoi şi în epoca noastră revoluţionară..." *(ibidem).* „S-a reînnodat astfel tradiţia socială şi patriotică a poeziei clasice, de pe poziţii şi cu un fond de idei nou, capabil — privind în perspectivă — să depăşească modelele moştenite... După cum lupta aceloraşi pentru dreptate, însoţită de perspectiva triumfului ei, desăvîrşeşte a p o t e o t i c — într-un limbaj tumultuos, p l e t o r i c — înfierarea ororii imperialiste" *(ibidem).* „...acţiunea se plimbă v o l u m e t r i c, pe linia ochilor ori pe axul sălii..." *(ibid.* 29 oct. 1959). „...tălmăciri nobiliste" *(ibidem)*; „...tendinţei... de a s u p e r f i c i a l i z a figurile de muncitori" (ibid, 10 dec. 1959). „Dar poeziile de impresie sînt e v a c u a t e tocmai de ceea ce constituie raţiunea de a fi a poeziei" *(ibid.* 17 dec. 1959). „2 continente sînt a l e g o r i z a t e prin 2 femei" *(ibidem).* „...îl duc în e r o a r e pe critic" *(ibidem).* „Faptele sînt p a r ţ i a l i z a t e, lipsesc legături şi laturi importante" *(ibid.* 7 ian. 1960). „Doar Macedonski să fi intuit fenomenul Arghezi, a c l a m î n d în Ion Theo cel de 16 ani, din paginile suplimentului literar al ziarului său «Liga ortodoxă», însuşi viitorul poeziei româneşti ? Hărăzitul s-a lepădat totdeauna de întîiul său a v a t a r" *(Ibidem).* „Psihologia lor... e s i m i l i-a u t e n t i c ă" („Contemporanul" 29 aprilie 1960). „Corul a fost a u d i a t la Uniunea Compozitorilor" *(ibidem).* „S-a frămîntat decenii, între sarcasm negru şi elanuri j u b i l a n t e" *(ibid.* 1 iunie 1960). „Filozofia pesimistă care i n f e r ă de la o nevroză individuală" *(ibid.* 6 mai 1960). „...un sentiment de factice" *(ibidem).* „Arta fiind iniţial temporală e i n d e m o d a b i l ă" *(ibidem).* „...emisiunile din studiou au fost bulversate" *(ibidem).* „...această claritate luminoasă, această d i r e c t i t a t e zguduitoare..." *(ibidem).* „...de la a l t i t u d i n e a revelaţiilor vaste, la reportajul d i u r n, spus fără reticenţe" *(ibidem).* (Deşi cititorul atent poate observa singur, ţin să arăt că *diurn* este folosit aici, din ignoranţă, dar şi din dorinţa de a evita exprimarea „banală", cu sensul lui *zilnic!).* „M-au chemat î n t r-a i c i neonul, geamurile strălucitoare şi curiozitatea" („Gazeta literară", 12 mai 1960.) „Mobila a devenit luminoasă, solară..." *(ibidem).* „...se încadrează, exclusiv, în p e r i m e t r u l e s t e t i s m u l u i p u r, n e c o n t i n g e n t cu realitatea clocotitoare" („Contemporanul", 20 mai 1960). „...îşi croieşte drumul chiar în domeniul atît de a l t i t u d i-

n a r (și deci în aparență mai independent de multiplicitatea determinărilor obiective) al artei" *(ibidem)*. „Ar mai fi apoi de adăugat s c i e n ț i f i c a r e a accentuată a poeziei argheziene" *(ibidem)*. „...nu s-a soldat cu diminuarea acelei uimiri ingenue în raport cu obiectul cunoașterii, a acelor p r o b l e m a t i z ă r i realizate totdeauna de maestru cu o inegalabilă artă" *(ibidem)*. „O aceeași finalitate concret-istorică, aproape gospodărească limpezind definitiv tendințele valabile de odinioară, dobîndește și arta, frumosul, în concepția de azi a poetului, făcînd să se distingă în creația sa un înalt umanitarism" *(ibidem)*. „...în imediata vecinătate s y b a r i z a u în timpul verii burghezi de aiurea" („Gazeta literară", 26 mai 1960). „Membrii organizației au fost uniformizați: cămăși negre, amintind de cele ale lui Mussolini" *(ibidem)*. „...înfrățită cu dorul de viață întreagă și de d i g n i t a t e umană" („Contemporanul", 1 iunie 1960). „...un romantism e x a c e r b a t și p a r o x i s t i c" („Gazeta literară", 26 mai 1960). „...este de aceea r e l e v a b i l ă cartea unui tînăr și înzestrat prozator..." *(ibidem)*. „...încă din primele sale arte poetice" [adică „din primele sale poezii"!] *(ibidem)*. „caracterizarea modificărilor s u r v e n i t e în mentalitatea țăranilor muncitori" *(ibidem)*, „mentalitatea s t a g n a n t ă... simplitatea deviată și f a l a c i o a s ă... care pot augmenta sau diminua... simetria g e o m e t r i z a n t ă... neînsemnată a d j u v a n t ă a rimei..." (toate dintr-un singur articol, *ibid.* 2 iunie 1960). „Rapiditatea... își are s o r g i n t e a..." *(ibidem)*. „...artele pururi pulsînde ale partidului" *(ibid.)* „Niculaie a r e b u t a t o piesă importantă" („Contemporanul", 3 iunie 1960). „...într-un oraș m a r m o r e u scăldat noaptea în lumina de lămpi cu neon *(ibidem)*. „...locuitorii unui ținut p a u p e r și neroditor" *(ibid.* 10 iunie 1960). „...să ne facem schiță m e n t a l ă [=în minte!] a României de după șesenal" *(ibidem)*. „Violența lor e descreierată și vulgară, furia i n c o e r c i b i l ă" *(ibidem)*. „Mai tîrziu ar fi devenit un b r i t [=britanic!] flegmatic" *(ibid.)*. „...În fața unor a b s t r a c t o r i ai esenței a cincea" *(ibidem)*. „...ale vieții individuale mai mult z i g z a g a t ă" *(ibidem)*. „...scris cu mai multă afinitate pentru subiect" *(ibidem)*. „...coabitația în imundicitate" *(ibid.* 10 iunie 1960). „...fie r i d i c u l i z a n t... fie simpatic" („Gazeta literară", 14 iulie 1960). „...exigența exhaustivă" *(ibidem)*. „...care unidimensionează tipurile" *(ibidem)*. „Dar poetul nu este numai un *r e m e m o r a t i v* al unor momente disparate

ale trecutului" (*ibidem* 21 iulie 1960). „Textul ...a u g m e n t a t cu poante și situații noi" („Contemporanul", 22 iulie 1960). „Toate acestea nu fac decît să i n t e r m e d i e z e între sentiment și expresia lui" (*ibidem*). „...constatările sînt o c a z i o n a t e... de recenta Expoziție..." (*ibidem*). „...spre a sublinia efectul de t r i d i m e n s i o n a l i t a t e" (*ibidem*). „Întotdeauna ai fost originală, r i c a n e a z ă o fată blondă fardată" (*ibidem*). „...a fost c o r e l a t ă distribuția fluxului de neutroni cu temperaturile din zona activă" (*ibidem*). „Duplicitatea, profund t e n e b r o a s ă, a lui Valgan ...existența lor nu e g l a c i a l ă, ci constă în încercări decizive... Valgan este un tip d u p l i c i t a r" (*ibidem*). „...asupra căruia... vom îndritui cîteva notații" („Gazeta literară", 28 iulie 1960). „Doctrina b r e c h t i a n ă... a e x e r s a t o vie atracție" (*ibidem*). „...tenta sa italienizantă" (*ibidem*). „...zecile de «g ă s e l n i ț e» ale actorilor" (*ibidem*). „...lasă loc unei m a r j e, care îmgăduie «scînteierile inspirației»" (*ibidem*). „De altfel nici una (sic!) dintre «lazzi» nu este gratuită" (*ibidem*). „...s e n t i m e n t a l i z a r e a super-acută a tonalității" (*ibidem*). „...marea prăbușire de nădejdi pe care o s e m n i f i c ă sinuciderea lui Gelu Ruscanu" (*ibid.* 4 aug. 1960). „...să vrei să p e n a l i z e z i fenomenele" (*ibidem*). „Efemerul și relativul pervertesc și m a c u l e a z ă" (*ibidem*). „...d e r i z i u n e a generală a valorilor" (*ibidem*). „...vor contribui în mod d i r e c t o r la exigențele criticii" (*ibidem* 2 aug. 1960). „...jazzomania... p r i m i t i v i z e a z ă sufletele" (*ibid.*). „...suspens nervos" (*ibidem*). „...amintiri destul de lesne r e c o g n o s c i b i l e" („Contemporanul" 5 aug. 1960). „...în pofida bustului minor, a d o l e s c e n t i n" (*ibidem*). „...sentimente colective e l e v a t e" (*ibidem*). „Bucuriile maternității... sînt celebrate în mai multe statui recente" (*ibidem*). „...această boală a s t e r e o t i p i z ă r i i atitudinilor" (*ibidem*). „...privește cu sprînceana arcuită critic excesul g e s t i c u l a r" (*ibidem*). „Unii au tresăriri p a n i c a r d e" (*ibidem*). „...un complot al s e n z o r u l u i împotriva gîndirii... să l i v r ă m o vastă, neobosită ofensivă a frumosului; ...dovadă... e c l o z i u n e a picturii românești moderne; ...nu aparține unor esteți i m p e n i t e n ț i; ...să stabilească o c o m u n i c a ț i e mai vie cu mulțimea; ...dintr-o perspectivă mai e l e v a t ă; Cînd judecăm manifestările d i u r n e ale frumosului..." (toate dintr-un singur articol, *ibid.* 12 aug. 1960). „...somnul d i u r n" (*ibidem*). „...concepția... pe care o v e h i c u l e a z ă țăranii lui Marin

Preda; ...volumul cuprinde trei dintre nuvelele scrise înainte de Eliberare și t r i p l e t a Îndrăzneala, Desfășurarea, Ferestre întunecate pune mai bine în lumină... ; Apropierea este oricum r e l e v a n t ă ;... r e l i e f î n d contradicțiile extreme ;... o mențiune r e l e v a n t ă pentru metoda de creație" (toate din articolul unui publicist care mi-a furnizat mai sus citatele cu *capeluri, cafeu*, etc.). „Fărămițarea proprietății a avut drept consecință haosul stradal" *(ibid.* 19 aug. 1960). „...conținut... a x a t în contemporaneitate" (autorul s-a abătut de la formula obișnuită, dar la fel de „savantă"... „ancorat în contemporaneitate" !) ; „...vorba de haz e și cea c a r a c t e r i z a n t ă; ...regia e p r e g n a n t ă doar cînd se bazează... ; ...m i n u t a-l u l total corespunzător duratei metrilor de peliculă" *(ibidem).* „Avîntul e o căldură surdă i n e s t i n g u i b i l ă". (N-am notat izvorul.)

Recunosc că am încărcat peste măsură articolul meu cu citate, dar, așa cum am arătat la început, m-am condus după criterii și cu scopuri pedagogice, în sensul că am socotit necesar să pun la dispoziția cititorilor, care aș dori să fie cît mai numeroși, un material documentar bogat, menit să dovedească justețea afirmațiilor mele și să convingă, măcar parțial, pe „preopinenții" mei (în frunte cu colegii de la Academia R.P.R. !), că nu-i vorba de „purism" și cu atît mai mult de... „pisanism" (m-am molipsit era să zic c o n t a g i o n a t, și eu de ...maladia creațiilor lingvistice), ci de o atitudine izvorîtă din respect și dragoste pentru limba noastră națională. Destule pasaje dintre cele reproduse mai sus amintesc de epoca lui Eliade și a latiniștilor, continuată, prin unele ecouri ale ei, de C. A. Rosetti și discipolii acestuia de la „Românul", cu deosebirea, agravantă pentru contemporanii noștri, că situația de atunci diferă esențial de cea actuală, care nu justifică absolut prin nimic exhibiții lingvistice, izvorîte, adesea, și din necunoașterea sensului cuvintelor „radicale" folosite de ei.

Din păcate, acest fel de a scrie, caracteristic îndeosebi pentru publiciștii tineri, care își închipuie, probabil, că fac operă de... revoluționari în materie de limbă și stil, începe să se introducă și în publicații strict științifice. Voi da cîteva mostre dintr-un studiu publicat în fruntea numărului 3—4, pe 1959, al revistei „Studii și cercetări de istorie literară și folclor", sub titlul „Literatura unei aniversări" (Mă refer, în primul rînd la impresionismul stilistic, dacă-i pot spune

așa, care amintește de Eugen Lovinescu, minus erudiția reală a acestuia, și care n-are ce căuta într-o lucrare cu pretenții științifice). „...atîtea însemnate acțiuni, menite să despice o brazdă dreaptă spre ziua de azi" (p. 432). „Impresia care se răsucește în cele patru versuri... ; din duhul, zgomotos agățat de viață..." (p. 434). „Ar fi să evadăm în chip neîngăduit din perimetrul cercetării de față..." (p. 435). „Pagina răsună înfundat de vorba aceasta «ritm», repetată ca răpăitul unei tobe care bate un marș" (p. 439). „Grădinile îi dăruiesc Bucureștiului un farmec ispititor, un somptuos potolit — grădinile și pădurile din împrejurimi" (p. 443). „Această epocă nu mai tolerează accentele haotice, clădirile sumețite anarhic peste vecinătăți mărunte, precum și urîtul Palat al Telefoanelor, dinte iscat rău către cer" (p. 444).

1960

ŞLAGĂRE STILISTICE

Trebuie să încep articolul de față, cerînd iertare cititorilor că n-am putut găsi un nume (era să zic, pentru a face plăcere amatorilor de neologisme, o denominație) mai potrivit(ă) pentru a defini, printr-un singur termen, fenomenul lingvistic de care mă voi ocupa în cele ce urmează. *Şlagăr* era, înainte de 23 August, un cuvînt foarte des întrebuințat în legătură cu anumite melodii, ușoare și ieftine, care, datorită tocmai acestor „calități", se debitau necontenit în localurile de distracție și de petrecere și totodată erau ușor reținute de ascultători, care, la rîndul lor, procedau la fel ca „artiștii", cîntîndu-le la orice oră și în orice împrejurare. Aceasta, bineînțeles, pînă cînd trecea moda, fiindcă apărea o nouă melodie, asemănătoare în ce privește atracția, și căreia îi era hărăzită aceeași soartă.

În limbajul unei bune părți din publiciștii noștri actuali, de obicei, dacă nu totdeauna, tineri, apar, cu o regularitate și o îndărătnicie, exasperante pentru cititorul mai pretențios sau mai atent, un număr de cuvinte, nu prea mare, care se caracterizează prin particularități similare celor amintite mai sus cu privire la șlagărele muzicale. În cazul nostru intervine în plus (ținînd seamă numai de cîntăreții amatori, nu și de cei profesionali sau de autorii acestor șlagăre) dorința, mai exact spus, intenția clară de a impresiona pe cititor, evident în sens favorabil, cu ajutorul unor cuvinte puțin sau chiar de loc folosite în limba de conversație, oricît de pretențioasă ar fi aceasta, și care posedă aparent o forță expresivă neobișnuită, datorită, cîteodată, și simbolismului fonetic, în sensul că unele dintre sunetele lor alcătuitoare au o rezonanță specială.

În fruntea acestor şlagăre stilistice stă adjectivul *major*, care, judecînd după constatările foneticienilor şi lingviştilor, este, aş zice, condamnat să devină... victima căutătorilor de efecte sonore : vocalele *a* şi *o*, sunete pline, bogate în rezonanţă, apar deseori, indiferent de apartenenţa genealogică sau structurală a limbilor, în cuvinte care însemnează „mare", „grandios" etc. Am cules din „Contemporanul" şi din „Gazeta literară", singurele publicaţii periodice pe care le citesc mai atent din punctul de vedere al felului cum sînt scrise, 71 de citate, unde ne întîmpină *major* ca determinant a tot soiul de substantive. Trebuie să precizez că este vorba numai de numerele din lunile ianuarie-septembrie 1961 ale revistelor amintite.

Iată lista citatelor[1] : *expresie plastică majoră* ; *sursa majoră* (a inspiraţiei sale) ; *muzică majoră* (în acelaşi articol) ; *sensurile majore* (ale comediei...) ; *semnificaţie majoră* (a romanului) ; (educaţia comunistă) *temă majoră* ; *sensul major* (al calificativului „gen didactic") ; (din punctul de vedere al) *semnificaţiilor majore* (sau minore) ; (şi totuşi ce) *semnificaţie majoră...* ; *ideea majoră* (a piesei) ; *Teme majore* (şi teme minore ?)[2] ; *problemele majore* ; *filonul major* (al romanului) ; *latura majoră* (a personalităţii) ; *semnificaţii majore* ; *viaţa socială majoră* (a artei) ; (nu pot fi înţeleşi decît ca) *expresie majoră* (a lumii în care a trăit) ; *obiectivul major* ; (o revistă cuprinzătoare, cu) *probleme majore* ; *o idee majoră* ; (a se adresa) *tematicii majore* ; *Tema majoră* (fructifică talentele !) ; (teme cu) *semnificaţii majore* ; *genuri literare majore* (şi minore) ; (Una din) *problemele majore* ; *Problemele majore* ; (pe planul unei) *realizări majore* ; (forţa de) *generalizare majoră* ; (Graniţele... între) *arta majoră* (şi acelea (sic !) decorative) ; *o artă majoră* ; (probleme de) *interes major* ; *temele majore* ; *înţelegerea majoră* (a fenomenelor sociale) ; *chemările majore* (ale contemporaneităţii) ; *evenimente istorice majore* ; *tematica majoră* (de două ori pe aceeaşi pagină, în articole diferite) ; (Să cîntăm) *muzică majoră* (titlul unui articol !) ; *teme majore* (de două ori pe

---

[1] Reproduc, de cele mai multe ori, numai grupul sintactic substantiv determinat de *major*, pentru a nu încărca fără necesitate expunerea. Pentru acelaşi motiv renunţ la indicarea numărului (cu data respectivă) şi a paginii revistelor în discuţie, cu credinţa că cititorii nu se vor îndoi de exactitatea relatării.

[2] Ultimele patru citate sînt scoase din unul şi acelaşi articol.

aceeași pagină, în articole diferite); *scop major*; *satisfacție estetică majoră*; *sensul major* (al dragostei din epoca noastră); *idei majore*; *oricărei tematici majore*; *o temă majoră* (toate trei într-un articol de o jumătate de coloană); *accentele majore* (rămîn neexprimate); *problematică majoră*; *întrebările majore* (ale existenței umane); (conținutul principal al unei) *arte majore* (ambele în același articol); *calitățile majore*; *aspirațiile majore* (ale epocii); *reușita majoră* (a întregului recital); *tema majoră*; *o imputare majoră*; (Motivul tematic se conjugă cu) *o idee majoră*; *problema majoră* (a artei noastre contemporane); *cerință contemporană majoră*; *sensul major* (al piesei); *dimensiunea majoră* (a unui personaj); *(Întoarcerea* este) *o piesă majoră*; *(Passacaglia* este) *o piesă majoră*; *(Prietena mea Pix* este) *o piesă majoră* (toate într-un singur articol destul de scurt); *înțelesul major* (al artei); *artă autentică majoră*; *sentimentul împlinirii majore*; *sensurile majore* (ale epocii noastre); *impresia majoră* (a vizitei dv.); *pe măsura exigențelor majore* (ale ascultătorului); *obiective majore* (ale reportajului); *o contribuție majoră*; *generalizări artistice majore*; (o serie de) *sensuri majore*; (probleme de) *majoră importanță*.

Oricît de puțin atenți ar fi publiciștii noștri la felul de a se exprima al confraților, pe care bănuiesc că-i citesc, cel puțin cînd apar împreună în același periodic, ar putea, ca să nu zic ar trebui, să observe repetarea intolerabilă a unui epitet atît de vag ca sens, nu prin el însuși, ci prin faptul că se asociază cu tot felul de substantive și, de aceea, spune orice sau, mai degrabă, nu spune nimic. Să fie atît de puțin sensibili criticii și cronicarii literari, muzicali, artistici etc. la acest aspect foarte important (cu adevărat... major!) al exprimării, care se leagă așa de strîns de preocupările lor, adică de obiectivele activității lor obișnuite? Întrebarea, care este, de fapt, uimire, apare și mai îndreptățită, cînd în același articol, scris de un singur om, ne întîmpină de două ori acest adjectiv, care nu poate fi tras la răspundere pentru faptul că, fără voia lui, exercită o atracție irezistibilă asupra unui mare număr de mînuitori ai condeiului. Mă întreb de asemenea de ce colectivele de redacție, care citesc, la intervale de timp foarte scurte, articolele primite spre publicare, nu se sesizează ele înseși și nu intervin, dacă nu cu modificarea formulărilor de genul celor în discuție, cel puțin cu sfaturi pe lîngă colaboratori în sensul unei exigențe mai mari față de exprimarea ideilor.

Alt adjectiv „îndrăgit"[3] de publiciştii noştri este *cert*, care nu prezintă măcar avantaje de ordin sonor şi are, în sintagmele unde apare, un sens mai şters chiar decît *major*. Poate aşa se explică folosirea lui mai puţin frecventă: în numerele din primele nouă luni ale „Contemporanului" şi ale „Gazetei literare" din anul curent l-am întîlnit numai de 34 de ori. Reproduc aici citatele respective (cu observaţia făcută mai sus privitor la *major)*: (spectacole de) *o certă originalitate*; (document liric de) *o certă valoare*; (lucrare) *cu certe calităţi*; *Un fapt cert* (însă...); *o certă notorietate*; *Cronica* (se dovedeşte fermă şi) *certă*; *o certă orientare* (ideologic-politică); (este pentru noi) *un lucru cert*; *realizările certe* (pe tărîmul muzicii simfonice); (un flautist) *cu certe calităţi*; *multe talente certe*; *Prezenţa* (reporterului este) *certă*; *Posibilităţile* (prozatorului... sînt) *certe*; *certe influenţe wagneriene*; *o certă creştere artistică* (ambele în acelaşi articol); *o certă sensibilitate*; (acestui gen) *în mod cert* (foarte accesibil); (asupra unui) *program artistic cert*; (o gîndire regizorală de) *o certă originalitate*; (să prezinte) *în linii certe* (creşterea unui personaj); (o piesă de teatru care este...) *o operă literară certă*; *o certă capacitate* (de observaţie caracterologică); *certe reuşite*; (filme de) *o certă* (şi reală) *valoare*; (are) *o certă originalitate*; (o producţie cu) *certe calităţi*; (momente de) *o certă valoare*; (studiu de) *o certă importanţă* (practică); (o temă de) *o certă actualitate*; *o valoare certă* (în terapeutica balneară). În citatele următoare, *cert* este întrebuinţat adverbial: *Într-o fază cert victorioasă*; *Este cert că...*; *cert este...*

Iată acum şi un şlagăr substantival: *coordonată*. Ca sonoritate aminteşte de *major*, pe care îl întrece din punctul de vedere al „radicalismului", fiindcă are implicaţii geografice, matematice etc. N-am dat prea des peste el, cum se va vedea din citatele care urmează, în schimb mi-a atras atenţia mai stăruitor, dat fiind aspectul lui fonetic atît de ostentativ. (Priveşte în jur pe) *toate coordonatele societăţii*; *Pe aceleaşi coordonate* (este construită şi *Poveste din Irkuţk*); (dobîndeşte alt contur, fiind) *înscrisă în alte coordonate istorice*; (actorul s-a stabilit pe) *coordonatele cele mai simple*; *coordonatele permanente* (ale activităţii noastre); *unele coordonate de bază* (ale realismului socialist); (C. se mişcă pe) *coordonate*

[3] Pun între ghilimele acest cuvînt pentru motive în parte asemănătoare cu cele care m-au determinat să critic abuzul privitor la *major*.

universale... ; (se mişcă pe) *coordonate răsturnate* (ambele în acelaşi articol) ; (L. D. fixează) *coordonate precise* ; (să realizez) *mergînd pe aceleaşi coordonate* (un film) ; *singura coordonată psihologică* (a personajului) ; *stilul... se realizează... pe alte coordonate* ; (găsirea unor) *coordonate generale şi obligatorii* (pentru toţi prefaţatorii).

Deşi de prisos, cel puţin pentru marea majoritate a cititorilor, ţin să precizez, ceea ce rezultă, fie şi indirect, din comentariile făcute mai sus, că eu combat nu folosirea acestor „neologisme", existente de mult în limba noastră, ci pe de o parte, goana după astfel de cuvinte, care pot fi înlocuite, măcar cînd şi cînd, prin echivalente mai puţin pompoase (mă refer, înainte de toate, la *major* şi *coordonată)*, iar pe de alta, abuzul care se face cu ele şi care are drept consecinţă inevitabilă banalizarea lor, ştergerea sensului şi lipsa lor de expresivitate. Acest ultim rezultat este tocmai opus celui scontat de publiciştii în cauză.

1961

DESPRE „MAGIA CUVINTELOR"

Din cauza unei vacanțe cam premature, am luat cunoștință foarte tîrziu de articolul din „Gazeta literară" cu data de 5 iulie a.c. al colegului meu de academie Victor Eftimiu. Îi cer toate scuzele pentru această involuntară lipsă (trecătoare, e adevărat) de politețe, cu atît mai gravă, cu cît d-sa îmi face cinstea, pe care n-o merit în nici un fel, de a mă transforma într-un exponent nu numai al „grămăticilor", nu numai al Academiei R.P.R., ci și al... limbii românești însăși. (Se va vedea îndată că nu mi-am pierdut sărita, că, adică, nu sînt un infatuat, cum ar putea rezulta din această afirmație, care îmi aparține numai ca formulare, căci, în ce privește conținutul, responsabil este acad. Victor Eftimiu însuși.)

Preopinentul meu polemizează cu instituția al cărui membru este. L-am mai auzit și în convorbiri intime combătînd finala-*ii*, care i se pare urîtă, și susținînd foarte convins pe *-ei*, ca mai conformă cu regula supremă decretată de d-sa și botezată savant (era să zic, ca d-sa, pedant!) califonie. Era vorba de *limbii* față de *limbei*, la care adaugă acum *Republicii-Republicei*. Dar n-aș fi crezut că socoate astfel de păreri vrednice de a fi aduse la cunoștința cititorilor așa de răspînditei „Gazete literare", din moment ce nu s-a hotărît încă să le supună discuției „«zeilor și semizeilor» din Olimpul de pe podul Mogoșoaiei", unde, cum știe tot așa de bine ca și mine, că „grămăticii" sînt într-o infimă minoritate.

Polemica este numai formal îndreptată contra mea și a Academiei. În realitate colegul meu polemizează cu... limba românească, pe care o mînuiește, de peste 50 de ani, cu succese de toate felurile. Să mă explic. Există o regulă, de cînd... lumea, adică din cele mai vechi texte scrise româ-

nește, că genitiv-dativul singular nearticulat al substantivelor feminine are aceeași formă ca pluralul lor (tot nearticulat): *(a) unei case — niște case*; *(a) unei cărți — niște cărți*. Regula aceasta nu este o invenție a „grămăticilor", care (spre bucuria retrospectivă a „creatorului" Victor Eftimiu!) nu existau încă pe vremea aceea, ci continuă, în linii mari, situația din limba latină. Ce fac lingviștii într-un asemenea caz (ca și în altele similare)? Pornesc de la fapte, adică de la realitatea lingvistică obiectivă, și formulează, pe baza lor, o regulă, care există în limbă; probă, respectarea ei de către toți vorbitorii, chiar de către cei analfabeți de altădată. (Aici ar fi putut invoca colegul meu, cu toată dreptatea, „poporul", pe care îl preferă „învățaților din grădina lui Academos", și nu în cazul lui *peisagii, personagii,* folosite astăzi nu de mase, cum își închipuie d-sa, ci de pedanți și de unii „creatori". Vrea o dovadă? „Poporul" a zis mereu și mai zice și acum, în glumă, bineînțeles, *coraș,* adică *curaj,* nu *curagiu,* cum propune, indirect, d-sa.) Că regula amintită o respectă însuși, acad. Victor Eftimiu, atunci cînd nu vrea să fie (fără rost!) rebel, probează faptul, pe care, este drept, nu-l pot susține cu citate, că spune și scrie, cu siguranță, *limbile, republicile,* și nu *limbele, republicele.*

La fel stau lucrurile cu *moldovean* și *transilvănean.* Tot o regulă obiectivă a limbii noastre, existentă de la începuturile ei ca atare, cere adăugarea sufixului — *ean* la tema numelor de țări, orașe etc., atunci cînd vorbitorii vor să desemneze pe locuitorii țării sau ai orașului în discuție. Unui cetățean originar din Moldova i s-a spus și i se spune de către toți cei ce vorbesc românește, cu excepția acad. Victor Eftimiu și a altor... califoniști, *moldovean.* Tot așa locuitorii din Transilvania sînt *transilvăneni,* cei din București, *bucureșteni* etc. Și aici, tot limba românească a ajuns ea însăși să stabilească această regulă, pe care specialiștii o înregistrează pur și simplu. Califonia nu vrea așa. Ea vrea cuvinte scurte (sau mai scurte), frumoase și nebanalizate. Preferă, deci, pe *moldav* și pe *translivan.* N-avem a face o noutate. În secolul trecut, sub influența limbilor occidentale (franceza și, mai puțin, italiana), numeroși scriitori și oameni de cultură, foloseau nu numai pe *moldav,* ci și, uneori pe *Moldavia* (în locul lui *Moldova*). Patrioții din prima jumătate a veacului trecut (unii și ceva mai tîrziu) nu-și dădeau seama, foarte probabil din cauză (sau și din cauză) că vorbeau și scriau franțuzește tot atît de des și de bine ca și românește, de fap-

tul că a înlocui cuvinte vechi, înrădăcinate de secole în limbă, prin echivalente străine, constituia o greșeală politică, foarte neînsemnată, firește, considerată chiar în sine, nu numai în comparație cu acțiunile mărețe inițiate și adesea duse pînă la capăt de ei. Ceea ce cred că pot afirma, cu deplină siguranță, este că Bălcescu, Kogălniceanu, Alecsandri ș.a. nu erau din fericire... califoni, nu se gîndeau că *moldav* este mai frumos (în realitate mai „distins", mai „cult" etc.) decît *moldovean,* cum se gîndesc unii tineri publiciști de astăzi, care își închipuie că pot impresiona favorabil pe contemporanii lor cu sclifoseli califonice.

Acad. Victor Eftimiu polemizează cu limba românească într-un mod care — îl rog să mă ierte — seamănă cu o ceartă publică între copii și părinți, pe tema defectelor (reale sau presupuse) ale acestora din urmă. În articolul d-sale afirmă cu toată seninătatea că *î* și *ț* sînt „inamicul public numărul I al califoniei". Tradusă mai pe românește, această afirmație înseamnă că limba noastră are două sunete foarte urîte (în discuții particulare d-sa adăuga, dacă mi-aduc bine aminte, și pe *ă* — de altfel în lista cuvintelor proscrise figurează și *nătărău,* care nu conține nici pe *î,* nici pe *ț),* care trebuie, evident, distruse, ca orice inamic (ba încă public și numărul I !). Pentru mine, o astfel de atitudine nu diferă prin nimic de aceea a unui copil care ar ieși în stradă și ar striga în gura mare că tată-său e bețiv sau că mama-sa e o rea gospodină. Faptul că în ipoteza invocată de mine intervin aprecieri de natură morală sau economică, și nu estetică, nu schimbă situația. În ambele cazuri avem a face cu defecte (reale ori numai presupuse) ale părinților denunțate de proprii lor copii.

Cît despre distrugerea „inamicului" (care... sînt doi, ba chiar trei), am nu speranța, ci convingerea că „magicianul cuvintelor", colegul meu de academie, va scrie în curînd o carte sau (pentru moment, în vederea antrenării) măcar o broșură, în care nu va figura nici un *î,* nici un *ț,* și nici un *ă.* Mă întemeiez exprimînd această convingere pe turul de forță realizat de dramaturgul Victor Eftimiu în cazul operei d-sale *Prometeu,* din forma inițială a căreia a scos (fără pagubă, probabil, pentru conținut ? !) toate cuvintele cu *r,* spre a ușura succesul de scenă al actriței cu defecte de pronunțare a acestei... consonante (?) cum îi spune d-sa (cu semnul întrebării).

1962

„NEAOȘISME"

Dorința majorității publiciștilor noștri, în special a celor tineri și mai tineri, de a scrie „altfel" decît înaintașii și mulți dintre contemporanii vrednici de a fi luați drept model, se manifestă nu numai prin folosirea unui mare număr de termeni „radicali", împrumutați, mai totdeauna, din franceză sau, uneori, confecționați de ei înșiși, cu rezultate, în general, necorespunzătoare, ci și prin apelul la vorbirea populară și arhaizantă, considerată, prin simplul fapt al naturii ei, ca „frumoasă" sau, în orice caz, mai puțin „banală". Ambele aceste aspecte ale publicisticii noastre actuale au un izvor psihologic comun, în ciuda contradicției dintre ele, evidentă pentru oricine, și anume goana după o exprimare deosebită de cea obișnuită și, dacă se poate, impresionantă, indiferent aproape de conținutul comunicării, de cele mai multe ori chiar împotriva conținutului, în sensul că, de obicei, nu avem a face cu idei care să ceară formulări pretențioase sau „alese", diferite de cele curente în vorbirea și scrisul unui om cultivat[1].

---

[1] Oricîtă... bunăvoință ar avea cineva, nu cred că-și poate explica altfel decît arăt eu aici o frază ca aceasta : „O lume care sfidează aparent temeiurile vieții americane, naufragiind într-o existență de tembelism ostentativ și de voluptuoasă patologie, o faună de eroi dezarticulați pendulînd între isteria psihanalitică și rudimentul budist, un *lumpen*-univers de extracție eteroclită sau o colecție de fantome ce se doresc elemente fantastice fără a izbuti nici o clipă să-i alunge cititorului impresia de convențional și de forțat" (A. E. Baconsky, în „Contemporanul", 4 ianuarie 1963, p. 2). N-avea dreptate „Viața românească" să vorbească în unul dintre numerele ei de anul trecut despre stilul „fandosit" al autorului citat ? Cine înțelege fără o anumită osteneală, pe care n-o răsplătește cu nimic rezultatul obținut (dacă totuși îl obține !), fraza reprodusă aici ?

Publiciştii la care mă refer (e vorba, în primul rînd, de criticii şi cronicarii literari, muzicali etc.) uită ori se fac a uita că, afară de rare şi neînsemnate excepţii, vocabularul cerut de conţinutul articolelor lor este, trebuie să fie, acela al limbii literare curente, fiindcă şi ideile exprimate în ele sînt idei familiare oricăruia dintre cititorii obişnuiţi ai revistelor noastre de cultură generală. De altfel observă uşor oricine că dificultăţile de urmărire şi de înţelegere a celor mai multe cronici literare, plastice etc. se datoresc nu termenilor tehnici proprii domeniului de activitate respectiv, ci cuvintelor pompoase şi bombastice, căutate într-adins, cu scopul, unic, de a dovedi stăpînirea desăvîrşită, la un nivel foarte înalt, a materialului discutat şi, bineînţeles, a limbajului corespunzător. Cît despre îmbinarea cuvintelor în sintagme, propoziţii şi fraze, ea se justifică, dacă se poate, şi mai puţin, cînd, sub imperiul aceleiaşi dorinţe de a scrie „savant", autorii umblă după construcţii neobişnuite, care se dovedesc a fi, pînă la urmă, greoaie şi confuze, deci neinteligibile chiar pentru un om cu adevărat cult.

Scrisul „frumos" (cel în mod natural frumos) n-are ce căuta într-o cronică literară sau artistică, al cărei conţinut este, într-un anumit sens, ştiinţific, după cum un astfel de scris nu poate fi folosit într-o lucrare strict ştiinţifică. Stilul unor astfel de lucrări trebuie să fie clar, adică înţeles, fiindcă ele se adresează intelectului, să fie precis şi propriu, spre a nu da loc la echivocuri, şi aceasta, tot pentru motivul că cititorul trebuie să înţeleagă ce spune autorul, şi, evident, să respecte în mod strict din punct de vedere gramatical normele limbii literare. Scrisul frumos este la locul lui în operele beletristice, care, deşi, în ce priveşte veridicitatea faptelor, nu diferă prin nimic esenţial de cele ştiinţifice, se deosebesc de acestea în elaborarea şi prezentarea conţinutului, dat fiind că scopul lor este nu numai să ajute pe cititor la înţelegerea realităţii, ci şi să-l facă părtaş, cu propria lui simţire şi fantazie, la evenimentele înfăţişate şi la soarta oamenilor implicaţi în ele. De aceea libertatea scriitorului în folosirea limbii nu cunoaşte nici o limită, afară, binenînţeles, de aceea pe care o impun normele limbii şi necesitatea de a fi accesibil oricărui cititor. Încolo, el poate recurge, cînd conţinutul cere, la neologisme (ba chiar şi la termeni tehnici), arhaisme, regionalisme, argotisme etc., şi tot aşa, în cazul poeziei propriu-zise, poate „alege" cuvintele şi construcţiile

care i se par mai potrivite pentru realizarea măiestriei artistice, rațiunea de a fi a unei opere literare[2].

Dacă în ce privește neologismele limbajul publicistic poate găsi și adesea găsește o justificare, firește în anumite limite[3], utilizarea „neaoșismelor" mi se pare cu totul deplasată. Am spus, cred, și altă dată că o deosebire esențială (desigur cea mai importantă) între neologisme și cuvintele vechi (sau mai vechi) ale unei limbi constă în faptul că primele au, de obicei, un sens precis, datorită existenței lor recente și naturii pur intelectuale a noțiunilor respective, pe cînd marea majoritate a celorlalte sînt, din cauza vechimii și a îndelungatei lor întrebuințări, încărcate cu numeroase sensuri, foarte adesea metaforice, care dau sau pot da naștere la echivocuri. De aici urmează că în publicistică, al cărei conținut este oarecum științific, se impune evitarea în măsură maximă a cuvintelor vechi, populare sau familiare, și nu numai pentru motivul deja arătat, ci și pentru că apariția lor distonează cu caracterul strict intelectual al unui articol de critică literară sau muzicală[4].

Exemplele și citatele care urmează nu aparțin toate limbajului publicistic în accepția dată acestui termen în discuția de pînă aici. Lucru firesc, dacă nu uităm că diversele stiluri ale limbii se influențează reciproc și, prin urmare, se amestecă. Cred totuși că punctul de plecare trebuie căutat aproape totdeauna în publicistică, fiindcă acest gen, să-i zicem literar, care stă la mijloc între literatura belestristică (cel puțin în intenția celor care-l cultivă) și eseul științific propriu-zis, se pretează într-o măsură importantă la „literaturizare". Cîteodată, cuvintele și expresiile „frumoase" folosite de publiciști au o proveniență strict belestristică. A fost, de pildă, cazul lui *bineţe* și *a da bineţe*[5], de care mișunau povestirile și reportajele mai ales ale începătorilor, nemulțumiți de... banalitatea echivalentelor *bună ziua* și *a da bună ziua*. La fel

---

[2] Țin să precizez că, după mine, „măiestria artistică" nu înseamnă numai ceea ce, mai scurt, s-ar putea exprima prin „stil", ci și elaborarea însăși a materialului de fapte și de idei, care alcătuiesc conținutul unei opere literare.

[3] Cf. articolul *Neologisme și... neologisme* din „Limba română", XI (1962), p. 283 și urm.

[4] Cînd autorul polemizează și recurge, deci, la ironie și alte procedee stilistice adecvate, situația, evident, se schimbă.

[5] Folosesc perfectul, fiindcă în ultima vreme apariția acestor „neaoșisme" de origine, cred, sămănătoristă, s-a împuținat simțitor și sper să înceteze cu totul.

îmi explic pe *a îndrăgi,* care face în momentul de față adevărate furori, judecînd după frecvența lui nu numai în limba scrisă a tot felul de opere, ci și în vorbirea curentă a atîtor oameni ușor influențabili în materie de exprimare „frumoasă" (era să zic... drăguță, ca să nu mă îndepărtez de etimon!) și cu determinative dintre cele mai variate cu putință. Dacă în textele vechi și în vremea lui Eminescu sau ceva mai tîrziu acest verb avea un înțeles precis („a se îndrăgosti"), astăzi el însemnează, aș zice, orice, evident pe baza sensului fundamental al temei[6]. De pildă : *acest om pe care toți îl îndrăgesc* („Contemporanul", 19 mai 1961, p. 4) ; *unui poet de mult îndrăgit (ibidem,* p. 5) ; *un cadru pe care artistul l-a îndrăgit din copilărie (ibidem,* 2 iunie 1961, p. 6) ; *genul îndrăgit de cele mai largi mase* (*ibidem*) ; *cititorii sovietici au îndrăgit romane și nuvele (ibidem,* 16 iunie 1961, p. 8) ; *Schubert, pe care ați remarcat desigur cît l-am îndrăgit (ibidem,* 15 sept. 1961, p. 6) ; *nu se poate să nu îndrăgești pe constructorii socialismului (ibidem,* 1 dec. 1961, p. 3) ; *va lăsa tot ce a îndrăgit (ibidem,* 23 februarie 1962, p. 3) ; *personaje cunoscute și îndrăgite (ibidem,* 15 iunie 1962, p. 4) ; *maiștrii cu care m-am întîlnit îndrăgeau literatura* („Gazeta literară", 3 martie 1961, p. 3) ; *iată de ce-l determină autorul pe Alceste s-o îndrăgească pe Célimène (ibidem,* 3 august 1961, p. 7) ; *De aceea Molière își pedepsește... mult îndrăgitul erou (ibidem).* Cf. și *o muncă pe care o îndrăgesc,* auzit de nenumărate ori la ședințe, sesiuni etc., precum și în vorbirea zilnică.

La fel de... îndrăgit, și asemănător, nu numai ca formație, cu acest verb este *a înmănunchia,* de asemenea frecvent în limbajul publicistic, unde apare, de obicei, cînd se vorbește despre o culegere de versuri, de povestiri etc., ba chiar și de studii științifice, deci... nepoetice. Ex. : *o operă de traducător, care înmănunchiază zeci de titluri* („Contemporanul", 1 aprilie 1960, p. 3) ; *studiile înmănunchiate acum ajută la cunoașterea economiei românești (ibidem,* 2 iunie 1961, p. 7) ;

---

[6] Sînt interesante, pentru discuția de față, atestările bogate din D.A. Lăsînd la o parte pe cele din literatura populară, care nu contează din punctul de vedere al cronologiei (de altminteri ele se referă toate la verb, nu și la derivatele lui), citatele cele mai recente se opresc la sfîrșitul secolului al XIX-lea. La fel prezintă situația și D.L.R.L.C. care n-a găsit, probabil, citate mai recente, deși îmi vine greu să admit că în secolul nostru acest verb n-a mai fost folosit de nici unul dintre autorii, așa de numeroși, trecuți în bibliografia dicționarului.

să înmănuncheze idei (ibidem); *Primul volum... înmănunchiază 10 articole (ibidem,* 22 sept. 1961, p. 7). Întrebuințarea acestui verb a devenit în limbajul publicistic aproape o obligație, un adevărat șablon, cînd este vorba să se prezinte un volum care conține o culegere, indiferent de natura elementelor ei alcătuitoare. Autorul prezentării începe mai totdeauna așa : „Cartea de față (sau în volumul de față, autorul) înmănunchiază un număr de (poezii, studii etc.)". Mă întreb, cum m-am mai întrebat și cu alt prilej : cine scrie așa într-o revistă oarecare n-o citește măcar cu o regularitate aproximativă, și dacă da, nu vede că acest verb, care i se pare foarte frumos, este folosit și de alții și că de aceea a devenit un adevărat clișeu stilistic ? Osteneala, vizibilă, de a scrie „distins" („ales" etc.) nu se poate îndrepta și în sensul evitării unor anumite formulări, care s-au banalizat tocmai din cauza marii lor frecvențe în scrisul nostru actual ? Se știe doar că în special astfel de expresii se uzează mult mai repede decît cele banale, ca să zic așa, din capul locului. Miile și zecile de mii de cuvinte pe care le utilizează toți vorbitorii, și aceasta de cînd există limba, pot apărea și chiar apar de nenumărate ori într-un spațiu sau într-un interval de timp foarte redus, și totuși nu atrag atenția nimănui, din cauza banalității lor (precum și a faptului că, în marea lor majoritate, nu pot fi înlocuite prin altele). Un *a îndrăgi, a înmănunchia* etc., dimpotrivă, te trag de mînecă (și cel ce le folosește asta urmărește !), datorită „frumuseții" lor, adică rarității lor, și, după ce te-ai uitat de două trei ori la ele, te saturi și le întorci spatele. Este posibil ca un publicist să nu-și pună această problemă, clară ca lumina zilei, și să nu încerce a o rezolva în mod satisfăcător, în primul rînd pentru el însuși ?

Sînt și substantive „frumoase", care ademenesc pe publiciștii noștri (și nu numai pe ei). Unul, prezent în toate... anotimpurile, datorită mijloacelor de tot felul puse la dispoziția oamenilor muncii pentru a-și petrece în mod sănătos concediile de odihnă, este *drumeție,* care, întocmai ca *a îndrăgi,* cunoaște numeroase nuanțe semantice. Am impresia că a devenit chiar termen cvasi-tehnic, dacă nu oficial, în materie de excursii, călătorii etc. Folosirea lui se extinde mereu, din cauză că a pătruns și în limbajul, de obicei sobru, al gazetelor, în frunte cu „Scînteia", ca să nu mai vorbesc de radio și de televiziune. Iată o serie de citate : *cu drumeția caravanelor* („Contemporanul", 22 dec. 1961, p. 1) ; *...care dă*

drumeției un sens profesional („Gazeta literară", 11 ianuarie 1962, p. 2); *două milioane de tineri în drumeție* („Scînteia", 13 iunie 1962). Adaug *Drumeții sibiene,* titlul, se pare, al unui reportaj, despre care nu pot da altă indicație (pe baza fișei întocmite din fugă) decît că-i scris de tînăra noastră poetă Florența Albu, fostă sutdentă a mea (asigur însă pe cititori că n-a învățat pe *drumeție* nici de la mine, nici de la alți profesori ai Facultății de filologie). Acest cuvînt are, alături de el, un verb, deopotrivă de „frumos": *a drumeți.* Un telereportaj, ascultat întîmplător de mine, purta titlul *Drumețind prin țară.* Cele spuse mai înainte despre banalizarea rapidă a expresiilor „frumoase" capătă o confirmare, dacă ar mai fi nevoie, prin punerea față în față a lui *drumeție* (și *a drumeți)* cu *drumeț,* care îi stă la bază. Pe acesta îl putem întîlni de zeci și sute de ori, fără să ne atragă în vreun fel oarecare atenția, pentru că este banal, nu are „pretenții" estetice. În schimb, celelalte două, fiind rare și totodată cu veleități artistice (sînt convins că impresia aceasta o au foarte mulți, dacă nu toți vorbitorii, buni cunoscători ai limbii noastre), își pierd repede puterea de atracție și devin chiar supărătoare. Mai intervine însă ceva. *Drumeție* este un cuvînt „făcut". Am avut mereu acest sentiment și constat acum, cu ajutorul dicționarelor, că nu m-am înșelat, căci, afară de D.L.R.M. nici unul dintre celelalte nu-l înregistrează Faptul acesta îmi sprijină părerea, pe care am exprimat-o, în treacăt și cu destulă îndoială, în timpul unei ședințe academice, că *drumeție* a fost „creat" în preajma ultimului război[7].

Frate bun cu *drumeție* este *ospeție,* un frate mai mic și mai puțin atrăgător, cum rezultă din apariția lui relativ rară în publicistica actuală. Ex.: *În ospeție la „Lenfilm"* („Veac nou", 20 iulie 1962); *teatrele sovietice aci venite în ospeție* („Contemporanul", 11 ianuarie 1963, p. 4). Seamănă cu fratesău și prin faptul că are, pe lîngă el, verbul corespunzător, *a ospeți,* pentru care nu pot produce nici un citat, ceea ce nu înseamnă că nu va fi circulînd în limbajul publiciștilor (și scriitorilor) noștri[8]. Deosebirea dintre *drumeție* și *ospeție,* în ce privește frecvența lor, se explică, în primul rînd, prin natura conținutului exprimat de ele, dar, într-o anumită măsură,

---

[7] În fosta variantă a D.A. (existentă la Institutul de lingvistică din București) se spune: *drumeție* (Formație nouă) = *drumărit,* după care urmează două citate (din Ioachim Botez, *Însemnările unui belfer,* și din „Adevărul literar și artistic"). *Drumeți* lipsește.

[8] Dicționarele nu-l cunosc, dar sînt sigur că el există.

şi prin faptul că al doilea, deşi tot „creaţie" modernă, este mai vechi (D.L.R.L.C. are un citat din Costache Negruzzi) şi de aceea mai puţin interesant[9].

O achiziţie foarte recentă a stilului publicistic este *filă* pentru *pagină*. Cînd am întîlnit pentru întîia oară acest cuvînt în scrisul nostru actual, m-am bucurat, cum mi se întîmplă ori de cîte ori am prilejul să-mi amintesc de vremea copilăriei. Ca şcolar în cursul primar nu ştiam ce-i aceea „pagină", fiindcă spuneam totdeauna *filă*: caietul (sau cartea) avea atîtea file, era cu file rupte etc. *Pagină* mi-a devenit cunoscut în liceu, ca atîtea alte neologisme, legate direct sau indirect de învăţătură. Dar bucuria n-a ţinut mult, şi cînd am văzut că acest neaoşism se întinde ca pecinginea, am început să reacţionez, ca în cazul lui *a îndrăgi*, cu care nu seamănă totuşi deloc în ce priveşte „frumuseţea", sau a lui *drumeţie*. Reproduc toate citatele înregistrate de mine în ultimii doi ani pe baza lecturii cîtorva publicaţii periodice: *multe din filele reuşite se pierd în masa cărţii* („Gazeta literară", 23 februarie 1961, p. 2); *Se aflau însă în acest volum file care...* („Contemporanul", 31 martie 1961, p. 3); *File dintr-un manual viu* („Gazeta învăţămîntului", aprilie 1961); *1500 de file din manuscrisul noii sale piese* („Contemporanul", 16 iunie 1961, p. 4); *Omul din umbră sau un fel de „file din agenda unui spectator de filme"*[10] *(ibidem,* 4 august 1961, p. 5); *va rămîne înscris cu litere de aur în filele istoriei* („Scînteia", 6 nov. 1961, p. 1); *O filă dintr-un jurnal de bord* (titlu, „Scînteia", 9 mai 1962); *File din marea carte a naturii* (titlu, *ibidem*, 12 mai 1962); *Întoarcem o filă şi ni se deschide ciclul Alchimia* („Contemporanul", 11 ianuarie 1963, p. 3). Forţa de atracţie a acestui cuvînt este aşa de irezistibilă, încît s-a impus şi unor personalităţi literare ca Zaharia Stancu *(să întoarcem cîteva file ale istoriei,* în „Gazeta literară", 9 noiembrie 1961, p. 8) sau M. Beniuc *(fila de identitate a fiecărui erou*; n-am notat izvorul)[11]. Nu mai vorbesc de ziarişti şi de cei ce lucrează obişnuit în colectivele de redacţie ale gazetelor[12].

---

[9] Varianta amintită a D.A. dă citate destul de numeroase, printre ele şi unul aparent popular (din *Şezătoarea*), sub forma locuţiunii *în ospeţie*. Verbul nu este înregistrat.

[10] Cuvintele puse între ghilimele sînt titlul unui articol.

[11] În aceste două citate, *filă* n-ar putea fi înlocuit prin *pagină* (este mai ales cazul celui de-al doilea, unde *filă* stă pentru *foaie*). La fel în citatul din „Contemporanul" cu data de 11 ianuarie 1963.

[12] Într-o convorbire telefonică cu un redactor al „Scînteii", paginile articolului cerut mie erau „file"!

Apariţia lui *filă* cu sensul aici în discuţie şi, mai ales, răspîndirea lui aproape fulgerătoare surprinde, aparent, pe cei care cunosc informaţiile din D.A., unde se spune că acest cuvînt se întrebuinţează mai ales prin Moldova, că, deci, este un termen dialectal. Surprinderea dispare, dacă luăm în consideraţie starea de spirit a iubitorilor de expresii rare, aşa cum am descris-o mai sus : termenii regionali, la fel cu cei arhaici (aş adăuga „radicalismele" şi „creaţiile") satisfac în cea mai mare măsură această condiţie de ordin stilistic, care este raritatea (respectiv noutatea).

Dacă exemplele discutate pînă aici sînt ori par a fi cele mai răspîndite şi totodată, sub anumite aspecte, cele mai izbitoare, ele nu sînt singurele neaoşisme supărătoare ale limbajului publicistic actual. Alături de ele apar, de pildă, *a se asemui (Nimeni... n-a desfăşurat vreodată o muncă de traducător care să se asemuie cu aceasta,* în „Contemporanul", 1 aprilie 1960, p. 3), *condeier (Imaginea fantezistă a unui condeier întîrziat,* în „Gazeta literară", 26 mai 1960, p. 7)[13], *meleaguri, plaiuri* (mai ales *plaiuri moldovene* sau *transilvane !)* ş.a. Mă opresc, puţin, la două, care, pe lîngă cusurul mereu discutat pînă aici, îl mai au şi pe acela că sînt folosite greşit, o dovadă în plus că avem a face pur şi simplu cu dorinţa de a scrie „frumos", adică altfel decît scriu marea majoritate a contemporanilor noştri. În „Contemporanul" cu data de 10 iunie 1960, p. 3 citim : *În leatul scriitoricesc intrat în arenă în ultimii zece ani ; ...hălăduind pe marginea societăţii* (în unul şi acelaşi articol). Legătura dintre *leat* (= contingent) şi *scriitoricesc* este cel puţin forţată, dacă pornim (şi trebuie să pornim), din punct de vedere gramatical (al raportului logic dintre aceste două noţiuni), de la construcţia consacrată : (ce *leat eşti* ?) *sînt leat 1925.* Precizarea *în ultimii zece ani* aminteşte de formula întrebuinţată în limbajul militar, dar „leatul" e un singur an, nu mai mulţi. Cît despre *a hălădui,* sensul peiorativ din citatul de mai sus nu se justifică : în vorbirea populară, acest verb înseamnă, din contra, „a trăi bine, convenabil". (Ca să nu mai vorbim de faptul că cineva hălăduieşte, adică trăieşte nu pe, ci în marginea societăţii).

---

[13] D.A., care, cum se ştie, este foarte bogat atît în cuvinte, cît şi în atestări, nu cunoaşte acest substantiv, ceea ce dovedeşte că avem a face cu un termen nou, apărut între cele două războaie mondiale.

Deși, poate, de prisos, țin să precizez că nu mă ridic, teoretic, împotriva folosirii cuvintelor și expresiilor populare (cînd sînt *autentic* populare). Cine îmi cunoaște scrisul și, în special, vorbirea în condiții determinate ar putea să-mi impute, mai degrabă, contrariul. Ceea ce mi se pare că trebuie combătut este goana după efecte stilistice, fără alegere sau, de cele mai multe ori, greșit „alese", goana după „găselnițe", cum mai spun din cînd în cînd tovarășii care cred că acest cuvînt este derivat de la *a găsi* și că reprezintă, deci, echivalentul fr. *trouvaille*. (De fapt, este numele unei insecte și al unei boli de vite și provine dintr-un etimon slav.) Așadar, punctul meu de vedere în problema neaoșismelor nu diferă prin nimic de cel susținut în materie de neologisme : combat și condamn artificialitatea (care se îmbină adesea cu ignoranța), intenția de a impresiona, de a „epata" pe cititori prin elementele pur formale ale scrisului, adică, spus mai scurt, fandoseala și sclifoseala stilistică.

1963

PROBLEME ACTUALE DE LEXIC ȘI DE STILISTICĂ

O observație generală, mai ales cu privire la lexic, dar s-ar putea spune, și la stilistică, este aceea că în momentul de față limba noastră se dezvoltă într-o măsură mult mai mare decît în trecut. Influențele străine, care s-au exercitat la noi vreme foarte îndelungată, sînt în prezent mult mai reduse.

S-ar putea spune că limba românească a ajuns la o mare independență în ceea ce privește dezvoltarea ei. Așa cum arătam și în alt articol, socot că această dezvoltare, în general independentă, stă în strînsă legătură cu dezvoltarea în linii mari a vieții noastre sociale, politice și culturale.

Cu privire la lexic, de exemplu, observăm că limba noastră și-l îmbogățește cu propriile mijloace, adică recurge la derivare și compunere pentru a-și forma cuvinte noi. Se poate constata chiar că îmbogățirea limbii prin compunere are loc acum într-o măsură mai largă decît pînă nu de mult, deși limba română este o limbă romanică, în care predomină derivarea cu ajutorul sufixelor și prefixelor.

Sînt sufixe care devin foarte productive în zilele noastre, și productivitatea lor crește văzînd cu ochii, datorită faptului că se simte nevoia de cuvinte noi. Mai intervine aici și o necesitate de ordin subiectiv, mai ales la tineret, care tinde să creeze, să confecționeze cuvinte noi, dar care nu totdeauna sînt corespunzătoare.

Să luăm sufixul *-iv*, care este un neologism (echivalent cu *-iu*, continuator al lui *-ivus* din limba latină). Cu ajutorul acestui sufix se formează foarte multe cuvinte noi. Se spune,

de exemplu, „discutăm orientativ aceste probleme" în loc de „discutăm ca să ne orientăm asupra acestor probleme". Datorită acestei tendințe foarte puternice de a crea adjective noi cu ajutorul acestui sufix, s-a ajuns la întrebuințarea lui *lucrativ*, care, cum știm, înseamnă „aducător de cîștig". În ultima vreme a ajuns să însemneze și „lucrător" și se spune astfel, în loc de zile *lucrătoare*, „zile lucrative". Desigur, multora dintre noi le vine să zîmbească dacă aud o asemenea legătură de cuvinte, dar cei care o folosesc nu cunosc înțelesul just al lui *lucrativ* și văd în el un derivat de la verbul *a lucra*.

Un sufix de asemenea puțin răspîndit în trecut, dar în momentul de față extrem de frecvent, este *-al*, care apare mai cu seamă în terminologia tehnică. În lingvistica structuralistă există numeroase adjective formate cu acest sufix: *informațional, pozițional, relațional* etc. Cînd este vorba de zborurile cosmice, se folosește astăzi curent adjectivul *orbital*.

Alt sufix productiv este *-itate*, și el neologism, existent mai cu seamă la cuvinte care aparțin unor ramuri științifice sau tehnice puțin cultivate în trecut. Ca și lui *-iv*, lui *-itate* îi corespunde un sufix moștenit *-(ă)tate* < lat. *-itas -itatis*. Sufixul *-itate* a apărut la noi în secolul al XIX-lea, după model francez și latinesc și, cu siguranță, limba noastră considerată în ansamblul ei, conține astăzi nu cîteva sute, ci s-ar putea spune mii de cuvinte formate cu acest sufix. Chiar de la teme populare se formează cuvinte cu *-itate*, de pildă, de la *costeliv* — *costelivitate* (despre stilul sărac și „uscat" al unui roman, de pildă).

În legătură cu vocabularul, m-aș mai opri asupra cîtorva cuvinte care se bucură astăzi în limbajul publiciștilor noștri de mare trecere. Unul dintre ele este *alienare*. Cînd se vorbește de exploatarea omului de către om din țările capitaliste, se arată că cea mai mare parte din produsul muncii este „alienat", adică înstrăinat, luat de la producător și însușit de către cel ce nu muncește, ci numai exploatează pe alții. De aceea *alienare* (și *alienat)* se întrebuințează foarte des în critica literară, adesea în construcții care fac ca cititorul să se gîndească nu atît la înstrăinare, cît la alienare (în sensul medical al termenului).

La fel de frecvent este verbul *a consemna*. Acum nu se mai spune *a înregistra*, (un fapt, un eveniment etc.), ci *a consemna*. „România liberă" și „Gazeta literară", de exemplu, au cîte o rubrică intitulată *Consemnări*. Dar acest cuvînt era și

continuă a fi cunoscut cu alte sensuri. În limbajul militar se întrebuințează atunci cînd cineva, făcîndu-se vinovat de o abatere de la regulament, este „consemnat", adică pedepsit cu reținerea în cazarmă. Se vorbește apoi de *consemnare* (adică de *consemnațiuni)* în legătură cu depunerile la C.E.C.

Alt cuvînt „savant" este *a investiga*. Cea mai modestă analiză a unei probleme oarecare nu se mai cheamă cercetare, studiu etc., ci *investigație*.

Tot așa *a realiza*, dar nu cu sensurile curente, atît de strîns legate de construirea socialismului, ci cu acela al actualului frc. *réaliser*, imitat după engl. *to realize*, care înseamnă *a sesiza* (cu mintea), a-și reprezenta ceva (în minte).

Astăzi nu mai spune aproape nimeni *eficace* și *eficacitate*, ci *eficient* și *eficiență*. Iată cîteva citate: „Aici pot interveni eficient sfaturile oamenilor competenți"; „Eficiența esteticii ca știință"; „Cunoașterea eficienței cercetărilor științifice în strînsă legătură cu practica" etc.

Dacă astfel de cuvinte au oarecum șanse de a se impune, pînă la urmă, există altele care trebuie respinse, fiindcă ori nu li se simte nevoia (bineînțeles o nevoie obiectivă) ori nu satisfac normele de formare a cuvintelor. Este vorba, între altele, de *a atenționa, a perspecta, a poziționa, a direcționa, policromizare* (a interiorului) etc.

Atitudinea mea ar putea să pară curioasă, dat fiind că limba se transformă necontenit și că, pe măsură ce se înmulțesc cunoștințele, ideile, datorită faptului că se inventează și se descoperă mereu lucruri noi, ea trebuie să găsească echivalentele lingvistice corespunzătoare. Întrebarea pe care trebuie să ne-o punem este: nu pot fi folosite niciodată cuvintele existente deja în limbă, consacrate prin faptul că au fost folosite de oameni de știință, filozofi, oratori etc.? Nu pot unele cuvinte vechi să exprime același lucru pe care l-ar exprima un cuvînt nou?

Eu mă ridic nu împotriva faptului că apar termeni noi (ar însemna să uit un lucru esențial, amintit ceva mai înainte), ci împotriva abuzului care se face cu aceste așa-zise creații, mai ales cînd am impresia că „creatorii" lor vor, înainte de toate, să facă efect, să impresioneze.

Cîteva lucruri cu privire la stilistică.

Se vorbește de multă vreme despre o stilistică lingvistică și o stilistică literară sau estetică. Prima cercetează fapte de

stil cu ajutorul concepției și metodelor lingvistice, iar cea de a doua se ocupă de stilul scriitorilor, considerat din punctul de vedere al măiestriei artistice, al realizării estetice, al măsurii în care conținutul operei literare își găsește expresia cea mai potrivită. Între ele nu există deosebiri prea mari, cu atît mai puțin contradicții. Tovarășul Tudor Vianu a încercat și a izbutit, în general, să folosească și achizițiile lingvisticii atunci cînd se ocupă de stilul literar. Prin urmare, se poate face și stilistică literară sau estetică folosind rezultatele obținute în domeniul stilisticii lingvistice. De aceea, profesorii care predau limba și literatura română nu pot și nu trebuie să neglijeze nici unul dintre aceste două aspecte ale stilisticii.

În ceea ce privește noțiunea de stil, au intervenit și aici modificări. Prin stil nu se mai înțelege ceea ce se înțelegea înainte vreme — stilul unui scriitor, felul lui personal de a scrie, de a se exprima, de a-și concretiza ideile prin limba pe care o întrebuințează. În urma unor discuții care s-au dus ani de-a rîndul, lingviștii mareiști au ajuns la concluzia, justă, că există nu numai stiluri individuale, ci și stiluri colective. Avem astfel un stil științific, un stil literar, adică beletristic sau artistic, un stil publicistic, care ocupă un loc de mijloc între stilul științific și cel beletristic. Avem și un stil al conversației, limbajul pe care îl folosesc oamenii în relațiile lor personale de fiecare zi. Natura stilului, în acest sens, este determinată de conținutul comunicării : operele științifice au un conținut diferit de al celor literare, ceea ce duce în mod inevitabil la utilizarea unor mijloace de exprimare diferite, mai ales în ce privește vocabularul și frazeologia.

Mi se pare justă această concepție despre stil, pentru că se bazează pe legătura indisolubilă dintre conținut și formă. Unui anumit conținut trebuie să-i corespundă o anumită formă. Limba propriu-zisă este aceeași, indiferent de conținutul exprimat, dar chipul cum o folosesc un om de știință, un scriitor, un publicist etc. diferă de la unul la altul. În cadrul fiecărei specii de stil intervin deosebirile de ordin individual, care, în general, interesează numai cînd este vorba de scriitori. Așadar, să începem cu cercetarea stilurilor limbii (adică colective) și apoi să trecem la stilul individual.

De aceea este bine ca în lecțiile dvs. să prezentați problema stilului în felul arătat, pentru ca elevii să se deprindă cu ideea că „stil" au și operele științifice și cele publicistice și actele oficiale etc.

1963

III

STUDIUL MANUSCRISELOR ŞI PROBLEMA TRANSCRIERII CRONICII LUI ION NECULCE

Spre deosebire de operele celorlalţi cronicari moldoveni consideraţi drept clasici ai literaturii noastre istorice, cronica lui Neculce s-a bucurat, în ce priveşte editarea ei, de o atenţie oarecum redusă. Într-adevăr, după ce Kogălniceanu a publicat, între anii 1845 şi 1852, letopiseţele moldoveneşti, C r o n i c a lui Ureche, *De neamul Moldovenilor* şi C r o n i c a lui Miron Costin au apărut în ediţii noi, întocmite, mai totdeauna, de istorici şi după criterii diferite de ale lui Kogălniceanu. Singură C r o n i c a lui Neculce a rămas, de fapt, la textul fixat de primul ei editor, fiind numai retipărită de acesta, cu litere latine şi mai puţin îngrijit (împreună cu celelalte cronici), în 1872—1874 şi reprodusă apoi, fără modificări, în colecţia „Clasicii români comentaţi" (Craiova, 1932).

Este de neînţeles această lipsă de interes pentru opera lui Neculce, care, dacă nu poate sta alături de Miron Costin în ce priveşte erudiţia şi concepţia istorică, îl întrece pe acesta, ca şi pe toţi ceilalţi cronicari, moldoveni sau munteni, prin arta povestirii. Poate că în acest aspect al ei ar trebui căutată, măcar parţial, atenţia mai mică acordată cronicii lui Neculce din partea istoricilor propriu-zişi. Ca povestitor de talent în gen popular, fostul mare vornic al Ţării de sus a fost cu atît mai uşor îmbrăţişat de către istoricii literari, cu cît celebrele lui *O samă de cuvinte* au servit multor scriitori români ca

punct de plecare pentru povestiri şi drame istorice. Acelaşi dar literar, foarte apropiat de al povestitorilor populari anonimi, a atras cu o forţă irezistibilă pe marele nostru scriitor Mihail Sadoveanu, care a scris şi a vorbit, în mai multe rînduri, cu adîncă şi subtilă înţelegere, despre Neculce, pus de dînsul alături de Creangă, drept învăţător al său în meşteşugul povestirii.

A fost o greşeală, şi a istoricilor şi a literaţilor, ca să nu mai amintesc pe filologi, că n-au socotit necesar să purceadă la alcătuirea unei noi ediţii a cronicii lui Neculce, aşa cum au făcut cei dintîi cu operele similare ale lui Ureche şi Miron Costin. Căci valoarea literară a lui Neculce nu scade cu nimic valoarea documentară a operei sale. Evenimentele povestite de dînsul, mai ales din momentul cînd începe să le trăiască el însuşi ca spectator atent, iar apoi ca participant activ la cele mai multe dintre ele, merită cel puţin aceeaşi încredere ca evenimentele asemănătoare relatate de Miron Costin.

Ba pot afirma că Neculce inspiră mai multă încredere, dată fiind marea lui obiectivitate. Cît priveşte pe istoricii literari şi pe filologii propriu-zişi, greşeala lor este şi mai gravă, întrucît s-au limitat să elogieze talentul de povestitor al lui Neculce cu ajutorul formulelor şi clişeelor obişnuite pe vremuri, fără să se gîndească la o concretizare a admiraţiei lor, adesea zgomotoasă, pentru bătrînul cronicar moldovean. Concretizarea ar fi trebuit să însemneze cel puţin publicarea unei noi ediţii a cronicii lui, care să fi prezentat, faţă de a lui Kogălniceanu, avantaje de ordin lingvistic, în sensul unui respect mai mare pentru limba lui Neculce decît putea să aibă, acum un veac, primul lui editor.

Cronica lui Neculce ni s-a transmis într-un număr relativ mare de manuscrise, Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România posedă zece manuscrise care conţin această cronică, şi anume : 253, 53, 254, 252, 112, 114, 3 416, 4 161, 123, 232, iar Biblioteca Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi, două (înregistrate respectiv la cotele 179 III-1 şi 330 II-3). Mai există un manuscris la Arhivele Statului din Iaşi (Documente, Pachetul 437) şi altul în posesia lui Paul Mihail, care îl descrie, destul de amănunţit, în broşura *Cronica lui Ioan Neculce, în copie din 1781,* Iaşi, 1948.

Nu prezintă nici un interes manuscrisele 123 şi 232, pentru motivul că amîndouă conţin numai fragmente, adesea comprimate, din cronica lui Neculce ; unul, primele 15 capitole (pînă la întîia domnie a lui Mihai Racoviţă inclusiv), celălalt,

primele 8 capitole (pînă la a treia domnie a lui Duca Vodă cel bătrîn inclusiv). Tot fragmentare sînt manuscrisele 3 416 și 330 II-3 (acesta, din Biblioteca Universității ieșene), care încep, primul cu întîia domnie a lui Nicolae Mavrocordat (1711), iar al doilea, cu întîia domnie a lui Mihai Racoviță (1703).

Cu excepția manuscriselor 112, 114 și „Mihail", care conțin numai cronica lui Neculce (primele două, și fragmente din *O samă de cuvinte*), toate celelalte sînt manuscrise miscelanee. Majoritatea lor cuprind (de obicei cu paginație continuă de la unul la altul) următoarele texte: 1. Miron Costin, *De neamul Moldovenilor*; 2. M. Costin, *Letopisețul pînă la al doilea descălecat*; 3. Grigore Ureche (și Simion Dascălu), *Letopisețul țării Moldovei de la Dragoș Vodă pînă la Aron Vodă*; 4. M. Costin, *Letopisețul țării Moldovei de la Aron Vodă pînă la Dabija Vodă*; 5. Ion Neculce, *Letopisețul țării Moldovei de la Dabija Vodă pînă la a doua domnie a lui Constantin Mavrocordat* (inclusiv). Așadar, o istorie completă a Moldovei, în care, afară de prima și ultima parte, celelalte intră sub forma unor compilații, cu prescurtări, modificări și omisiuni variabile de la una la alta.

Faptul că opera cronicarilor moldoveni constituie o unitate, în sensul că unul continuă pe predecesorul său, a fost observat la începutul secolului al XVIII-lea și a dus, în mod logic, la îmbinarea scrierilor lor într-un singur corp, pentru a servi ca un adevărat manual complet de istorie a Moldovei, mergînd, mai întîi, pînă la începutul veacului al XVIII-lea și apoi, după apariția cronicii lui Neculce, pînă către jumătatea aceluiași veac, ba, cîteodată, și mai departe (pînă la 1769).

Pe noi ne interesează aici numai opera lui Neculce, ultimul mare cronicar al Moldovei. Ea figurează în întregime, cu deosebiri neesențiale, în toate manuscrisele menționate mai sus (afară de acelea pe care le-am eliminat din discuție, tocmai pentru motivul că ele cuprind numai fragmente din cronica lui Neculce).

Cel mai vechi dintre manuscrisele în care apare textul complet al acestei opere este 253. Nu este datat, în schimb conține adausuri făcute de mîna lui Neculce, ceea ce îi dă o valoare incomparabil superioară tuturor celorlalte. Kogălniceanu a considerat acest manuscris, căruia îi dă numărul de ordine 1, drept „originalul cronicii lui Neculce, scris în cea mai mare parte de mîna sa" (*Letopisițile Țării Moldovii*, ed. I, vol. II, p. 2 a ultimei foi nepaginate), lăsîndu-se indus în

eroare[1] de însemnarea, făcută tîrziu pe o foaie mică de hîrtie, introdusă, înainte de a se da manuscrisul la legat, între foile 436 și 437 ale acestuia[2]. Reproducînd (tot cu litere chirilice) un scurt pasaj scris de mîna lui Neculce (f. 436 v°), autorul însemnării spune: „NB. Acestea rînduri sint copiete de pe fila 490 din dos, scrise chiar de mîna vornic. Neculcea, și ori unde să va vidè asemenea icoană, este tot a lui; însă trebuie luat sama că cè mai mare parte din această carte este scrise [sic!] tot de dînsul, deși să vede a fi mai frumos decît rîndurile de sus pomenite". Precizarea făcută în partea finală a acestei însemnări, deși foarte importantă, este oarecum de prisos, întrucît deosebirea dintre scrisul lui Neculce și acela al copiștilor izbește puternic în toate privințele, de la prima vedere. De aceea nu socot necesar să mai insist asupra acestei chestiuni.

Faptul că Neculce a scris, cu mîna lui, de abia cîteva pagini, reduce numai cantitativ importanța manuscrisului 253 și nu-i știrbește cu nimic superioritatea față de celelalte, din punctul de vedere al autenticității. Căci nici un alt manuscris nu conține adausuri sau modificări provenite de la însuși autorul cronicii.

Iată adausurile scrise de mîna lui Neculce[3]: foaia 257 v°[4], rîndul 8 de jos (cîteva cuvinte); 264 v°, sfîrșitul capitolului (cîteva rînduri); 304 r°, sfîrșitul capitolului (cîteva rînduri); 313 v°, sfîrșitul capitolului (cîteva rînduri); 417 r°, pe marginea exterioară a foii (cîteva rînduri); 421 r°, mijloc (2 rînduri); 429 r° pe marginea interioară a foii (6 rînduri); 432 v°, pe marginea interioară (1 rînd); 433 r°, pe marginea exterioară (2 rînduri) și pe marginea interioară (1 rînd); 436 v°, sus (7 rînduri); 437 v°, rîndul 17 (un cuvînt) și rîndul 18 (1 rînd); 438 r°, mijloc (7 rînduri); 438 v° (de la rîndul 4 pînă jos) și (în continuare) 439 r° (toată pagina); 450 r°, mijloc (1¼ rînduri); 450 v°, jos (1¼ rînduri); 474 r° și v° (ambele pagini în întregime). Tot de mîna lui Neculce par a fi scrise marea ma-

---

1 Sau, poate, dînd un sens mai larg termenului „original" (deși partea finală a afirmației lui contrazice această interpretare).

2 Pentru înlesnirea controlului, folosesc paginația dată de Biblioteca Academiei R.S.R., care diferă de cea originară din cauza lipsurilor (a se vedea mai departe).

3 Interesant este amănuntul că cronicarul nostru a făcut un adaus și pe foaia 3 r° (la tabla materiilor), ceea ce probează, dacă ar mai fi fost nevoie, că acest manuscris i-a aparținut în întregime și a fost citit de dînsul cu atenție, nu numai în partea care conține propria lui cronică.

4 După paginația dată de Biblioteca Academiei R.S.R.

joritate a colontitlurilor, de la f. 435 înainte („a doua domnie a lui Gligori Ghica vodă"), judecînd după aspectul cam rudimentar al trăsăturilor, care arată, la fel cu adausurile amintite, că autorul n-avea deprinderea de a scrie, fie și a unui copist mediocru, și, afară de aceasta, era bătrîn.

Pe ce mă întemeiez, cînd afirm că pasajele menționate sînt scrise de mîna lui Neculce ? La această întrebare se poate da, în prealabil, un răspuns pur logic : deosebirea dintre scrisul, deocamdată numai presupus, al autorului cronicii și acela al numeroșilor ei copiști (a se vedea mai departe) este așa de izbitoare, chiar atunci cînd unii dintre aceștia nu se dovedesc deloc a fi niște buni caligrafi, încît, fără voie, ne gîndim că adausurile în discuție provin de la un neprofesionist al scrisului și că acesta nu poate fi decît Neculce, întrucît a intervenit numai în partea care conține textul cronicii sale[5].

Dar răspunsul afirmativ dat la întrebarea pusă aici se bazează, înainte de toate, pe un argument concret, material. Arhiva Academiei R.S.R. posedă un act sub semnătură privată[6], scris și subscris de Neculce, care înlătură orice îndoială cu privire la paternitatea grafică a adausurilor înșirate mai sus. Între scrisul acestui act și acela al pasajelor atribuite de mine cronicarului există o asemănare perfectă, cu singura deosebire că „scrisoarea" prin care recunoaște primirea unor bani împrumutați de el „lui Ursache Vârlan călugărul" prezintă trăsături mai sigure decît adausurile din cronică[7].

Manuscrisul 253 are 478 foi și este scris de nouă copiști, judecînd după felul scrierii. Cea mai mare parte (f. 7—326 r°, minus 201—204, deosebite de celelalte și prin calitatea inferioară a hîrtiei și prin cîteva pasaje puține și scurte) provine de la un copist excelent, care se distinge printr-un scris nu numai foarte citeț, ci și elegant și original totodată. De la f. 326 r°, rîndul 3 de jos, pînă la 420 v° inclusiv apare altă mînă, la fel de dibace în mînuirea penei, dar cu trăsături foarte diferite de ale primului copist, în sensul că se apropie mult de scrisul obișnuit al epocii[8]. Același copist pare a fi scris tabla de materii și primele trei pagini din textul propriu-zis. Foarte

[5] Cu singura excepție amintită în nota 3 de la p. 235, care nu contează însă.

[6] Cota 51/XII.

[7] Acest act a fost reprodus, în facsimil, de către Iulian Marinescu, care lucra acum 30 de ani la o ediție a lui Neculce (în *Buletinul Comisiei Istorice a României*, v. IV, p. III).

[8] Seamănă foarte bine cu al manuscrisului 53.

asemănător cu acesta este al treilea copist (f. 421 r° — 427 r°, rîndul 9 inclusiv), care face literele ceva mai mici și mai subțiri decît precedentul. Ceilalți (f. 427 r°, r. 10—440 r° inclusiv; 440 v°—465 r°; 466 r°—473 v°; 475 r°—478 v°) scriu, în general, mediocru, iar unii chiar rău (cu excepția ultimului, care amintește bine de copistul al doilea). Acest amănunt explică, cred, faptul că cele mai dezvoltate adausuri făcute de Neculce apar în partea finală a manuscrisului.

Deosebirile de la un copist la altul sînt nu numai grafice, ci, uneori, și lingvistice. De aici, împestrițarea textului cu aspecte fonetice diferite ale unuia și aceluiași cuvînt. Căci Neculce, ale cărui adausuri dovedesc, așa cum am arătat mai sus, urmărirea de aproape a textului cronicii sale, n-a dat nici o atenție părții pur formale a acestuia. Nicăieri nu se vede măcar o încercare de a corecta fie limba propriu-zisă, fie redarea unor cuvinte sau forme gramaticale, care nouă celor de astăzi ne atrag imediat atenția prin înfățișarea lor mai mult ori mai puțin curioasă. De altfel, pasajele scrise de Neculce însuși lasă și mai mult de dorit decît ale unora dintre copiști, în ce privește exactitatea textului sub raportul strict lingvistic.

Din păcate, manuscrisul 253 are numeroase lacune. La sfîrșitul volumului, pe o foaie mai mică decît celelalte, din hîrtie asemănătoare și scrisă de aceeași mînă ca și cea introdusă între f. 436—437 (a se vedea aici mai sus), sînt indicate lipsurile[9], și anume: a) f. 211—236[10] (predoslovia, *O samă de cuvinte* și aproape o pagină din cronica propriu-zisă); b) f. 250—254; c) f. 270—272; d) f. 279—284; e) f. 328—343; f) f. 395. Așadar, în total 56 foi, la care trebuie adăugate alte două foi de la sfîrșit, neluate în seamă de autorul însemnării lipsurilor.

Cu toate acestea, faptul, incontestabil, că manuscrisul 253 a fost revizuit și, pe alocuri, completat de Neculce îi dă o superioritate netă față de celelalte și nu numai ne îndreptățește, ci chiar ne obligă să-l punem la baza ediției noastre. Lacunele semnalate urmează a fi umplute cu ajutorul unuia dintre manuscrisele complete. Pe care trebuie să-l preferăm?

O examinare atentă a lor m-a dus la concluzia că avem de ales între 53 și 254, cele mai vechi, după 253, dintre toate. Amîndouă au fost terminate în primăvara anului 1766, primul la 27 martie, celălalt la 7 aprilie, și par a fi opera aceluiași

---

[9] Toate privesc textul cronicii lui Neculce. Simplă întîmplare?
[10] De astădată mă conduc după paginația originară.

copist, cum probează scrisul identic, precum și diverse alte particularități comune. Despre copistul celui de-al doilea (254), marele vornic Iordache Cantacuzino, care a suportat cheltuielile transcrierii, ne spune că a fost „părintele Ioasaf Luca", feciorul lui Luca vistierul. Asemănare mare, în ce privește scrisul, prezintă cu aceste manuscrise încă două, anume 252 și 112. Toate patru au luat ființă în același mediu social, mai exact spus, în același grup familial, cum dovedesc următoarele fapte. Manuscrisul 53 s-a lucrat cu cheltuiala postelnicului Alex. Hurmuzaki, iar 252 a fost dăruit în 1775 de „Ioasaf Luca ieromonahul nepotului Matei Hurmuzache vel paharnic". Acest „Ioasaf Luca ieromonah" este, evident, același cu „părintele Ioasaf Luca", copistul manuscrisului 254 și rudă cu familia Hurmuzaki (este unchi al lui Matei Hurmuzaki, căruia îi dăruiește manuscrisul 252). Totodată el se înrudea, prin familia Hurmuzaki, și cu Cantacuzineștii, ceea ce rezultă din însemnarea de pe foaia 190 a manuscrisului 252, privitoare la moartea „dumneaei cucoana Anastasăica spăt. soțul dumnealui cuconului Ioniță Cantacuzino biv vel spătar, fiica dumnealui răposatului pah. Mateiu Hurmuzache".

Din aceste date rezultă că cel puțin manuscrisele 254 și 252 sînt scrise de Iosif Luca. Despre unul există o afirmație precisă în acest sens (a se vedea mai sus), iar al doilea, ca să poată fi dăruit de același Iosif Luca, a trebuit să fie tot opera acestuia, pe cît se pare, copist de meserie[11]. Este însă mai mult decît probabil că el a copiat și manuscrisul 53, așa de asemănător, în atîtea privințe, cu 254 și 252, mai ales că cel care l-a „comandat" (postelnicul Alex. Hurmuzaki) era rudă cu Iosif Luca copistul. Cît despre manuscrisul 112, trebuie repetat că el conține numai cronica lui Neculce[12] și că, dată fiind extrem de marea asemănare, în ce privește scrisul, cu 53, ar putea fi copia acestuia amintită de Kogălniceanu la sfîrșitul volumului al II-lea din *Letopisiți*, sub nr. 6 („copie de pe Nr. 2 care se află la D. Banul Gheorghi Tulburi din Huși"[13]. Cores-

---

[11] Este cu totul neverosimilă ipoteza că manuscrisul dăruit ar fi avut alt autor și că, prin urmare, copistul profesionist Iosif Luca și l-ar fi procurat prin cumpărare sau altfel, pentru a-l face cadou nepotului său. Să nu uităm, ceea ce am mai spus o dată, că scrisul este identic în amîndouă.

[12] A făcut parte, cu siguranță, dintr-un manuscris complet, de felul lui 253, 53 etc., deoarece paginația originară începe cu 191, iar primul capitol (domnia lui Dabija Vodă) poartă numărul de ordine 78.

[13] Kogălniceanu arată cu cifre (1, 2 etc.) manuscrisele pe care le-a folosit la stabilirea textului cronicii noastre.

punde, cu o uşoară aproximaţie, şi numărul foilor: 112 are 247 foi, iar partea din 53, care conţine cronica lui Neculce, 237 foi.

Nu mi se pare deloc imposibil ca acelaşi copist (e vorba de Iosif Luca) să fi transcris, foarte probabil după acelaşi text, în aceeaşi vreme, şi să fi terminat la date extrem de apropiate una de alta (27 martie şi 7 aprilie 1766) două manuscrise foarte voluminoase (53 şi 254)[14].

Dintre acestea două m-am hotărît să folosesc, pentru completarea golurilor din manuscrisul 253, pe primul, din cauză că, cu excepţia acestuia, este cel mai vechi şi, pînă la proba contrară, care nu văd cum s-ar putea aduce, a avut drept model manuscrisul original în întregimea lui, fără lipsurile ivite ulterior (a se vedea mai departe). Dealtfel, Kogălniceanu însuşi l-a utilizat în largă măsură, motivînd aceasta prin faptul că „este cea mai bună copie de pe originalul lui Neculce", adică, după credinţa lui greşită (a se vedea aici mai sus), de pe manuscrisul 253, despre care ne informează că „se afla la D. Banul Iordachi Mălinescul, carele mi-a vîndut dritul de a-l copia".

Cîteva cuvinte acum despre celelalte manuscrise. Strîns legat de 112 pare a fi 114, cum rezultă, între altele, din prezentarea fragmentară şi în altă ordine decît cea consacrată a legendelor din *O samă de cuvinte*. Este relativ recent (scris în anul 1804) şi foarte deosebit, din punct de vedere grafic, de toate celelalte. Un interes redus prezintă 4 161, din cauza noutăţii lui: a fost copiat de Iancu Diculescul „de pe un izvod vechiu" în timpul domniei lui Mihail Sturdza (data terminării, 6 noiembrie 1838), „cu toată cheltuiala domnului domn colonel şi cavaler Teodoriţă de Balş". Conţine întregul material privitor la istoria Moldovei, pe care îl cunoaştem din manuscrisele 253, 53, 254 etc. Faptul că, cu puţin timp înainte de apariţia primului volum din *Letopiseţul Ţării Moldovei* publicat de Kogălniceanu, s-a copiat un manuscris atît de voluminos pendovedeşte interesul oamenilor luminaţi din vremea aceea pentru istoria patriei lor. Dealtfel, cu trei ani în urmă (1835), „răposatul sărdar Hristea Ciucă din Iaşi" a transcris „colecţia în extract a cronicilor lui Urechi, Miron Costin şi Ioan Neculce făcută de vornicul Alecu Beldiman", ne spune Kogălniceanu (loc. cit.), care a folosit-o la stabilirea textului cronicii

[14] Pe al treilea îl va fi copiat mai tîrziu, întrucît l-a dăruit în 1775.

lui Neculce. Manuscrisul 179 III, aflat în Biblioteca Universității din Iași, este, după afirmația lui Kogălniceanu, „scos de pe copia postelnicului Hurmuzachi, de care se vorbește la sfîrșitul tomului II al Letopisiților, și comparat cu orginalul lui Neculce, care este la Banul Mălinescul"[15]. Acest manuscris este, așadar, o copie de pe 53 (=Hurmuzaki sau Nr. 2, cum îi mai spune Kogălniceanu). În ce privește manuscrisul de la Arhivele Statului din Iași („Documente. Pachetul 437"), se cunosc numele copistului (Ștefan Țâcău din Iași) și anul transcrierii (1785). Conține cronicile lui Ureche, Miron Costin și Neculce, cu continuarea acesteia din urmă de către Ioan Cantacuzino și cu adausuri făcute de arhimandritul Vartolomei Măzăreanu și de Constantin Greceanu vel spătar (lista domnilor, dăjdiile puse pe țară, știri despre mitropolii, episcopii și mănăstiri, o bibliografie a scrierilor lui Vartolomei Măzăreanu etc.). Partea propriu-zis istorică a acestui manuscris seamănă cu a „colecției cronicilor lui Urechi, Miron Costin și Ioan Neculce, făcută și urmată de logofătul Ioan Cantacuzino pînă la anul 1769" (manuscris folosit de Kogălniceanu și notat de el cu Nr. 3).

Manuscrisul „Mihail", care, după cum am spus deja, conține numai cronica lui Neculce (fără *Predoslovie* și *O samă de cuvinte)*, este interesant prin faptul că a fost copiat de același Iosif Luca, amintit de mai multe ori de-a lungul discuției noastre. Pe ultima foaie (albă) a lui, citim: „acest letopisăț este scris de Luca ermonah, 1781". Numele de familie și titlul de ieromonah nu lasă nici o îndoială asupra identității acestui copist cu acela al manuscrisului 254, despre care avem motive să credem că a scris și manuscrisele 53, 252 și 112 (a se vedea aici mai sus).

Din informațiile date în broșura citată (*Cronica lui Ioan Neculce, în copie din 1781*) reiese clar că copistul a introdus modificări destul de importante în textul pe care l-a transcris. Amănuntul prezintă un interes deosebit prin faptul că modificări față de 253, care trebuie considerat drept arhetip[16], apar și în manuscrisele 53, 254, 252 și 112, dintre care unul este scris în mod absolut sigur de Iosif Luca, iar celelalte provin,

---

[15] Însemnarea continuă: „Spre dovadă de stricteța cu care s-au urmat publicarea cronicii lui Neculce s-au depus acest manuscript în Biblioteca Academiei Mihăilene din Iași. 1 Dechemvrie 1845".

[16] În lipsa originalului propriu-zis, care va fi fost scris în întregime de Neculce.

foarte probabil, tot din condeiul lui. Aceste modificări se datoresc, cel puţin în parte, unor interese de grup, sau de familie. Reamintesc că Iosif Luca era unchiul paharnicului Hurmuzaki şi rudă, prin alianţă, cu familia Cantacuzineştilor. Era, aşadar, boier sau măcar boierinaş (călugărit, cum se întîmpla, nu rareori, cu membrii clasei boiereşti, ceea ce i-a permis să poată copia, în liniştea mănăstirii, de mai multe ori, cronicile moldoveneşti). În această calitate avea, nu putea să nu aibă, anumite interese, comune cu ale familiilor înrudite şi opuse intereselor altor familii, ale domnilor respectivi sau ale lui Neculce însuşi.

Elocvente în acest sens mi se par mai cu seamă două omisiuni. Manuscrisul 253 are (f. 473 r°, r. 9) următorul pasaj: „Socotiţi, fraţilor cititori, cum este osindă şi mînia lui dumnedzeu pe ţara aceasta! Că şi Grigorie vodă, de cum era, i să schimbasă firea îndoitu. Că boierii era toţi în prepus şi n-avè nici o credinţă. Orbitu în lăcomie, giudicăţi era mulţi, de jacuri ce făcusă. Şi era giudicăţile cu făţării, că cei drepţi era în urgie, şi mulţi din cei vinovaţi era în cinste". Nu poate fi întîmplătoare omisiunea acestui pasaj cu aprecieri aşa de defavorabile la adresa domnitorului Grigore Ghica, în timpul căruia Iordache Cantacuzino Deleanul[17] era mare vornic al Ţării de jos, iar alt Iordache Cantacuzino, acesta Păşcanul, era spătar mare. La fel de semnificativă mi se pare eliminarea din aceleaşi manuscrise (53, 252, 254, 112) a pasajului, existent în 253, privitor la arestarea lui Neculce de către acelaşi Grigore Ghica. Pe lîngă dorinţa ca acest domn abuziv să apară în culori mai puţin urîte, trebuie să fi intervenit şi anumite animozităţi faţă de autorul cronicii, dacă nu pe bază de conflicte personale, cel puţin pentru motivul că Neculce descrie obiectiv şi realist stările de lucruri mai mult decît jalnice din timpul celei de-a doua domnii a lui Grigore Ghica (1735—1741)[18].

---

17 Acelaşi, evident, cu marele vornic Iordache Cantacuzino, care a suportat cheltuielile copierii manuscrisului 254, făcută de Iosif Luca. Pasajul reprodus mai sus lipseşte şi în 252, 254, 112, ceea ce dovedeşte că toate patru au un izvor comun şi constituie un argument, măcar indirect, în sprijinul presupunerii mele că ele sînt scrise de acelaşi om.

18 Să se compare şi pasajul privitor la măsurile luate de Grigore Ghica împotriva lui Iordache Cantacuzino Deleanul, care se făcuse vinovat faţă de domnitor. Acest pasaj diferă de la manuscrisul 253 la 53, 252 şi 254 (în ultimul, chiar faptele sînt prezentate altfel, mai favorabil pentru boier). Cele două omisiuni amintite se repetă în manuscrisul 330 II-3 (Iaşi).

Și mai semnificative sînt modificările introduse de copistul manuscrisului 53 în conținutul însuși al cronicii. Mă opresc la una singură, pe care o socot suficientă pentru a înlesni cititorilor aprecierea justă a afirmației mele. Reproduc aici partea finală a capitolului despre domnia aceluiași Grigore Ghica, așa cum apare ea în cele două manuscrise, 253, f. 476 r° : „Acest domnu Grigore vodă era foarte grabnicu și năselnic. Și în dzilele lui să îmbogățise ciocoii, că lua slujbe cu dări și cu mite de la Greci. Iară boierii mazili n-avè căutare și rămăsese la sărăcie. Și începusă a-i și boeri pe ciocoi, că să mîndrise. Socotiè că n-a mai avè sfîrșit. Iar dumnedzeu este tuturor giudecător dreptu". 53, f. 421 v°, r. 1 de jos — 422 r° : „Acest domnu Grigore vodă multă osteneală și supărare au avut la vremile iuți și cumplite, de multe oști ce era împresurată țara, de toate părțile. Dar dumnedzeu i-au ajutat și l-au ferit, de nu s-au primejduit, și au chivernisit și au apărat țara de robie. Că n-au fost oaste numai de un feliu de limbă sau numai de o parte, ce de multe limbi și de multe părți, și încătro ar fi gîndit omul să fugă, tot piste oști da. Ce de toate de aceste oști ce mai sus s-au scris l-au păzit dumnedzeu cu darul sfinții sali. Și au domnit măria sa[19] Grigori vodă în a doua domnie șase ani fără de trii luni".

Între manuscrisele 253 și 53 există deosebiri chiar cu privire la pasajele adăugate (în primul) de către Neculce însuși. Și dacă, în general, redactarea acestuia a suferit îmbunătățiri, motivul principal, poate unic, al nerespectării adausurilor făcute de autorul cronicii trebuie căutat în dorința copistului manuscrisului 53 de a servi anumite interese. Caracteristic în acest sens este felul cum apare în 53 (f. 393 v° — 394 r°) adausul, destul de dezvoltat, introdus de Neculce în 253 (f. 438 v° — 439 r°). Este vorba iarăși de Grigore Ghica, domnul Moldovei, care ținea cu orice preț să ocupe tronul Munteniei, țară mai bogată decît sora ei de dincolo de Milcov. Faptele sînt aceleași în ambele manuscrise. Grigore Ghica este chemat la Cartal, pe Dunăre, unde se găsea o armată turcească sub comanda

[19] Și această titulatură, atît de respectuoasă, este caracteristică pentru atitudinea copistului manuscrisului 53, mai ales că ea apare chiar de la începutul capitolului despre a doua domnie a lui Grigore Ghica. În manuscrisul 253 nu se întrebuințează niciodată formula „măria sa" (adică persoana a III-a) în titlul capitolelor sau în cuprinsul lor. Manuscrisul 53 procedează, ca în cazul lui Grigore Ghica, numai cu Constantin Mavrocordat, prezentat, în titlul capitolului respectiv, ca „fiul mării sale lui Neculai vodă". Despre Constantin Mavrocordat se vorbește și în cuprinsul capitolului cu această formulă.

vizirului. Bazîndu-se pe sprijinul fratelui său, care era dragoman la Poartă, el era sigur că va obține domnia în Muntenia. Neculce povestește întîmplarea ca un adevărat scriitor, care se lasă impresionat de toate aspectele vieții și, în consecință, le prezintă interpretîndu-le. Astfel, el vorbește de „zavistia" dintre cei doi domni (Grigore Ghica și Constantin Mavrocordat), chipurile veri, de siguranța celui dintîi în legătură cu trecerea lui în Muntenia („arătînd în vedeală că-l cheamă la sfat" vizirul), de organizarea pompoasă a călătoriei („îndată s-au și gătit cu mare pofală și bucurie"), de amenințarea categorică din partea vizirului că Grigore Ghica va pierde chiar tronul Moldovei și „va petrece în mare urgie", dacă va continua să umble cu intrigi etc. În manuscrisul 53 lipsesc toate aprecierile, aparent subiective, dar bazate pe realitate, ale lui Neculce, tocmai pentru că ele pun într-o lumină prea puțin favorabilă pe domnul Moldovei din vremea aceea[20]. Constatări similare se pot face și cu privire la alt adaus bogat făcut de mîna lui Neculce (f. 474 r° și v° din manuscrisul 253 și f. 419 v°, 420 r° din 53), ca să nu mai pomenesc de numeroase alte deosebiri de-a lungul întregului text, indiferent dacă ele se referă sau nu la adausurile introduse de autorul cronicii, care, cum am văzut, intervine mai cu seamă în partea ei finală.

La baza unei ediții științifice trebuie pus manuscrisul 253, care a fost revizuit și, pe alocuri, întregit de Neculce. Dacă n-ar avea lipsurile semnalate mai sus, am putea trece pur și simplu cu vederea celelalte manuscrise, ca fiind neinteresante pentru întocmirea unei astfel de ediții[21]. Aceste lipsuri ne silesc să recurgem la unul dintre ele, spre a umple golurile și a da astfel un text integral al cronicii. Dispariția celor 56

[20] Kogălniceanu a observat, firește, deosebirile dintre cele două manuscrise și, menținînd pasajele din 253, face următoarea remarcă în nota de la pag. 415 a volumului al doilea din *Letopisițile Țării Moldovii*: „Ion Neculce viță din familiile cele mari a țării, ocupînd în viața sa cele mai însemnate posturi a statului, vede cu părere de rău, la sfîrșitul zilelor sale, că Grigore vodă începuse a boieri pe ciocoi. Copia însă a acestui letopiseț scris pentru postelnicul Hurmuzaki, poate de vreunul din acești ciocoi boieriți, nu ia parte la pornirea lui Neculce asupra lui Grigore vodă. Dimpotrivă, recunoscător pentru drumul ce acest domn deschisese și oamenilor noi ce nu se puteau făli cu strămoșii lor, acest copist au lăsat de o parte cuvintele ocărîtoare ale hronicarului, laudă domnia lui Ghica și sfîrșește așa:" (urmează textul favorabil acestui domnitor, din manuscrisul Hurmuzaki, adică 53).

[21] Ar putea fi luate în considerare numai pentru a ușura descifrarea pasajelor neclare ale arhetipului.

de foi[22] din manuscrisul 253 ne pune în imposibilitate de a şti, sau cel puţin de a bănui, în ce raport s-ar fi găsit conţinutul lor faţă de pasajele corespunzătoare din celelalte manuscrise şi, deci, de a hotărî care dintre ele ar fi mai apropiat de original. Nu ştim nici cînd au dispărut foile în discuţie, ca să putem preciza că cutare manuscris, bineînţeles datat, a putut fi copiat de pe textul original complet, iar cutare altul, de pe o copie a acestuia, adică după ce originalul suferise accidentul care l-a lăsat trunchiat. În această situaţie putem presupune, strict logic vorbind, că cu cît un manuscris se apropie mai mult, ca dată, de momentul cînd Neculce şi-a terminat cronica, cu atît prezintă garanţia de a reda mai fidel textul original. În realitate am constatat totuşi că manuscrisul 53, cel mai vechi (împreună cu 254) dintre toate copiile, se abate adesea de la textul manuscrisului revizuit şi adăugit de Neculce, de unde urmează că la fel va fi procedat copistul şi cu pasajele care lipsesc din original. Nu cîştigăm nimic recurgînd la alte manuscrise, pentru motivul că toate prezintă abateri, şi, în general, cam aceleaşi abateri, ceea ce înseamnă că punctul lor de plecare a fost mai mult una dintre copiile vechi decît originalul, aşa cum îl cunoaştem din manuscrisul 253.

Vorbind despre numeroşii copişti ai manuscrisului 253, am afirmat că între ei există deosebiri nu numai grafice, ci şi lingvistice. Pot adăuga acum că ei diferă şi în ce priveşte chipul cum utilizează diversele litere chirilice avînd valori fonetice multiple.

În general vorbind, manuscrisul 253 redă mai fidel decît toate celelalte vorbirea moldovenească, aşa cum o cunoaştem din alte izvoare contemporane cu Neculce şi din epoca noastră sau apropiată de a noastră. Chiar ortografia corespunde în mai mare măsură realităţii lingvistice, şi fără a fi propriu-zis fonetică, se abate totuşi adesea de la tradiţia pe care alte manuscrise, printre ele şi 53, o respectă cu destulă stricteţe, falsificînd astfel, cel puţin grafic, limba reală din prima jumătate a secolului al XVIII-lea.

Deosebiri de acest fel constatăm, cum am afirmat deja, chiar în manuscrisul 253, de la un copist la altul. Astfel copistul al doilea (f. 326—420) notează de multe ori accentul cuvintelor, pune virgule, întrebuinţează semnul ѫ, necunoscut altor copişti, şi pe ъ (ь) la sfîrşitul multor cuvinte terminate

[22] La care trebuie adăugate încă două, de la sfîrşit, pe care autorul listei lipsurilor nu le aminteşte.

astăzi în consoană. Al patrulea copist (f. 427—440 r°), care scrie rău și este totodată neatent, căci sare litere, silabe etc., se conformează pronunțării reale a graiului moldovenesc și, aș adăuga, a limbii comune într-o largă măsură.

Cel mai mult se apropie de realitatea lingvistică Neculce însuși, care nu folosește niciodată pe I-α, ѣ, sau ѧ, ci numai pe *(i)e*, acolo unde limba literară actuală și majoritatea graiurilor populare au înlocuit diftongii *ea* și *ia* respectiv prin e și *ie*. Dintre cele trei semne chirilice, la el apare numai I-α și anume atunci cînd există cu adevărat unul dintre diftongii *ea* și *ia* (de ex. *muntenească*). De asemenea, Neculce nu întrebuințează pe ъ(ь) la sfîrșitul cuvintelor terminate astăzi în consoană. El scrie, de cele mai multe ori, un *u* sau, mai rar, nimic după consoana respectivă.

Alături de aspecte fonetice pur moldovenești, foarte numeroase la toți copiștii manuscrisului 253, apar altele, destul de puține, caracteristice pentru graiurile muntenești. Este, mai ales, cazul lui *pașă*, pe care-l întîlnim totdeauna (chiar cînd are valoare de substantiv articulat) sub forma *pașe*, și al lui *grijă* scris de asemenea, aproape regulat, *grije*[23]. Aparent merge împreună cu ele *așè*, care nu redă însă pronunțarea muntenească a adverbului *așa*, ci reprezintă un fel de hiperurbanism grafic, născut sub influența numeroaselor cazuri de redare (corectă !) prin e a lui *ă* precedat de *ș* în vorbirea moldovenească : *șede* (pronunțat *șăde*), *șese* (=*șăse*) etc. Cînd și cînd apare, dar nu la toți copiștii, *pîine* în locul obișnuitului *pîne*, datorită, poate, originii muntenești a copistului respectiv sau, mai probabil, unei deprinderi existente și în secolul al XVII-lea, la Varlaam, de pildă, care se lăsa influențat de textele religioase tipărite în Muntenia.

Cazuri de hiperurbanism fonetic propriu-zis avem destul de multe, în special *i* pentru *î* după *s* ; *osindă, sigeată* (=mold. *sîgeată* pentru *săgeată*), *simbătă, singe, sint* (=*sînt*), *Sirb* și plur. *Sirghi* (=*Sîrb, Sîrbi*), *sirg* (=*sîrg), sirmă* etc.

Unele vocale finale sînt foarte des lăsate la o parte, în primul rînd *ă* (la substantive și adjective feminine, la unele forme verbale), apoi e, cu deosebire atunci cînd consoana precedentă se scrie deasupra rîndului.

În general, copiștii manuscrisului 253 sînt foarte scrupuloși, cînd e vorba de notarea sunetelor *dz* și *z* : cuvintele de

---

[23] Cf. și *bașe* (în *capegi-bașe*), *Dabije* (= *Dabija vodă*) etc.

origine latină, precum și formele gramaticale sau derivatele de tot felul de la teme în *-d*, ei le scriu totdeauna cu „zialu" (*dzîce, grămedzi, slobodzîe*), iar pe cele nelatinești cu „zemlia" (cîteodată, dar foarte rar, și cu „zialu", în cuvinte ca *cnedzi, meteredz, terdziman*).

Manuscrisul 53 se prezintă, în general, foarte unitar, datorită, înainte de toate, faptului că are un singur copist. Respectul acestuia pentru tradiția grafică merge foarte departe, ceea ce înseamnă că abaterile de la realitatea lingvistică sînt neobișnuit de numeroase. De asemenea este destul de puternică influența vorbirii muntenești, care mi se pare a fi, de fapt, un alt aspect al respectului față de tradiție. Întîlnim astfel exemple ca *mîinile, pîine* (acestea regulat), *așa, șapte, ajunge, jos* (din loc în loc), apoi *Iași*, care merge împreună cu *iaste, obiceai* (acestea două din urmă nu erau atunci pronunțări reale nici în graiurile muntenești, nici în cele moldovenești). Deși copiat foarte îngrijit, acest manuscris prezintă uneori greșeli, care constau mai cu seamă în repetarea, din neatenție, a unui cuvînt sau grup de cuvinte. Totodată surprinde faptul că deosebirea dintre *dz* și *z* (a se vedea aici mai sus) nu se face decît în mod cu totul întîmplător : obișnuit, copistul folosește numai pe „zemlia".

Mai ales la numele proprii și cuvintele de origine străină puțin accesibile, auzite și percepute cînd într-un fel, cînd în altul, întocmai ca neologismele actuale cu circulație redusă, variază mult redarea lor în scris. Astfel, pe aceeași pagină, același nume de localitate apare sub trei aspecte : *Enîc, Enîcul, Enecul*, iar cuvîntul, desigur rusesc, *feldmareșal* prezintă numeroase șovăiri, care, în ce privește prima lui parte, merg de la *felt(u)* pînă la *ferc, fert(u)* și chiar *cîfert*, iar pentru a doua, de la *mașalîc* pînă la *marșalîc, marșalic* și *marșalih*. Toate aceste forme au fost, măcar în parte, o realitate în vorbirea extrem de puținilor oameni care foloseau acest cuvînt, și teoretic ele sînt posibile în limba noastră, ca produse ale etimologiei populare (*fert* pentru *feld* prin apropiere de participiul lui *a f(i)erbe, cîfert*, prin confuzie cu *cîfert=sfert*, iar *ma(r)șalîc*, cu diversele modificări ale finalei, pentru *marșal*, sub influența cuvintelor de origine turcească în *lîc)*.

Un fapt interesant și, aș spune, de mare actualitate în momentul de față, cînd se lucrează la un îndreptar și la un dicționar ortografic al limbii noastre, este următorul. Substantivele și adjectivele articulate apar, la nominativ-acuzativ plural, cînd sînt masculine, și la genitiv-dativ singular, cînd

sînt feminine, foarte des fără *i* nesilabic final, dacă acesta este precedat de un *i* silabic : *boeri* în loc de *boerii*, (*a*)*visterii* în loc de (*a*)*visteriii*. Asemenea grafii, care ne întîmpină, ceva mai rar, şi la altfel de cuvinte sau forme gramaticale cu *-ĭ* precedat de *i*, dovedesc că rostirea lor reală era în secolul al XVIII-lea la fel ca aceea de astăzi a oamenilor neinfluenţaţi de aspectul scris al limbii : *-i* nesilabic este absorbit de *i* silabic precedent. Ori de cîte ori găsim în textul nostru cuvinte şi forme gramaticale fără *-ĭ* în condiţiile arătate, trebuie transcrise întocmai, fiindcă ele erau atunci nu numai posibile, ci şi reale.

Absenţa totală sau prezenţa foarte slab perceptibilă a lui *-i* nesilabic precedat de un *i* silabic provoca, iarăşi exact ca în zilele noastre, confuzii între formele articulate şi cele nearticulate ale aceluiaşi cuvînt sau între forme verbale, altfel clar diferite una de alta. Rezultatul acestor confuzii sînt hiperurbanismele morfologice cu care avem de luptat şi astăzi în scrisul, adesea şi în vorbirea oamenilor puţin instruiţi sau pur şi simplu neatenţi la regulile gramaticale ale limbii lor materne. Apar astfel destul de des în textul nostru grafii ca acestea : (*la*) *Moscalii*, *celorlalţii* (*fraţi*), (*boeri*) *pribegii*, *mulţii nevinovaţii*, *să biruiţii*, *sînteţii*, *i-a smintii* etc.

Am amintit, ceva mai înainte, faptul că *ă* final este foarte des lăsat la o parte. Semnele grafice folosite în textul nostru pentru a reda acest sunet sînt, de obicei, ъ şi ь, iar cîteodată ѫ, atît la sfîrşitul cuvintelor, cît şi în interiorul lor. Valoarea lor fonetică este cînd *ă*, cînd *î*, cînd (în poziţie finală) *u* (silabic sau nesilabic), după natura gramaticală a cuvîntului respectiv. Substantivele şi adjectivele feminine, persoana a III-a singular şi plural a numeroase forme verbale se termină şi s-au terminat totdeauna în *ă*, fiindcă au avut, la începuturile limbii noastre, un *-a*, care s-a transformat în *ă*, potrivit unei legi fonetice foarte vechi şi bine cunoscute[24].

Situaţia se prezintă diferit şi destul de complicat atunci cînd ъ, ь se găsesc la sfîrşitul unor cuvinte care, în momentul de faţă, se termină în consoană, sînt, adică, substantive, adjective etc. masculine, forme verbale de persoana I singular sau a III-a plural etc. Deoarece, în astfel de condiţii, de foarte multe ori apare un *u*[25], cred că se impune să se redea în tran-

---

[24] Cuvintele nelatineşti s-au supus şi ele acestei legi, sub influenţa celor transmise direct din limba latină.

[25] Adesea unul şi acelaşi cuvînt este scris cînd cu -ъ (ь) cînd cu *-u*.

scriere pe ъ și ь prin *u*. Mă conduc, afirmînd acest lucru, și după legile fonetice ale limbii noastre, dar, și după felul de a scrie al lui Neculce însuși, care se apropie, în cea mai mare măsură, de realitatea lingvistică a epocii sale. El nu întrebuințează aproape niciodată pe ъ (ь) la sfîrșitul cuvintelor terminate astăzi în consoană, ci mai totdeauna pe *u*. Între *u* final precedat de o singură consoană și *u* final precedat de un grup consonantic există totuși o deosebire, care nu apare (și nici nu putea să apară) în text, în sensul că al doilea *-u*, găsind în grupul de consoane precedent un sprijin mai puternic decît primul *-u* în consoana simplă dinaintea lui, era mai „plin", se apropia, adică, de *u* silabic (dacă nu cumva se confunda cu el), pe cînd celălalt *u* semăna cu un *u* nesilabic sau se reducea la o „rotunjire" a consoanei precedente. Ipoteza mea, întemeiată pe rezultatele foneticii generale, precum și pe observarea faptelor actuale, găsește o confirmare în adausurile făcute de Neculce manuscrisului 253. Cronicarul nostru scrie regulat *-u* după un grup consonantic : *domnu, suptu, arătîndu, celălaltu, strînsu* etc.[26]. Numai de două ori nu apare acest grafic : *mult, Avgust*. După consoană simplă întîlnim mai rar, dar totuși destul de frecvent, pe *-u* : *zăbăvitu, mitropolitu, Niprulu, prețu, Țarigradu*[27]. O proporție asemănătoare între numărul cuvintelor cu *-u* după un grup consonantic și al celor cu *-u* după o singură consoană găsim și la copiști.

În cursul discuției de pînă acum n-am amintit imperfectul verbelor de conjugarea a IV-a, care, la persoana a III-a, se termină în *-ie*, fapt care arată, implicit, că finala propriu-zisă a acestei forme verbale este e, nu *ea*, cum ne-am aștepta. Și la conjugările a II-a și a III-a întîlnim tot un e în loc de *ea*, atît la persoana a III-a, cît și la celelalte. Avem a face cu o particularitate bine cunoscută, care există și azi, a graiurilor moldovenești de nord ; prefacerea în e (deschis) a lui *ea* accentuat din limba literară și din majoritatea graiurilor regionale, nu numai la formele verbale aici amintite[28], ci la toate cuvintele terminate în *eá*.

---

[26] Am numărat în total 32 cuvinte de acest fel (printre ele nume de orașe străine *Petribercu=Petersburg* și *Amburhu=Hamburg*) și cred că am greșit în minus.

[27] Acest nume apare, de obicei, scris cu ъ, iar o dată fără nici un semn după *d*.

[28] Se poate adăuga și infinitivul conjugării a II-a.

Întîlnim în textul nostru (indiferent de manuscris) un e final și la substantivele feminine de declinarea a III-a, articulate: *bucurie* (*s-au schimbat în scîrbă*), *împărăție* (*a strîns oaste*) etc. Situația diferă de cea descrisă imediat mai sus, prin faptul că este vorba de un *ea* neaccentuat din limba literară și din toate graiurile regionale de astăzi, redat, absolut în toate împrejurările, prin ѣ, ѧ, și, mai rar, e[29]. În ce privește pronunțarea, cred că acest e final, indiferent de semnul folosit în manuscris, nu se deosebea de -è.

Am afirmat, de mai multe ori, că Neculce scria cum se vorbea în realitate pe vremea lui. Această afirmație trebuie lărgită în sensul că limba cronicii sale are caracter vorbit (sau oral), fără influențe cărturărești, ca la alți autori contemporani cu dînsul sau dinaintea lui. Cel mult în domeniul sintaxei avem impresia sau, mai degrabă, bănuiala că bătrînul nostru cronicar, om cu adevărat simplu, în sensul de astăzi al cuvîntului, și-a dat osteneala să construiască fraze ceva mai dezvoltate sau mai îngrijite decît cele curente în vorbirea obișnuită. Limba lui, considerată în total, seamănă bine cu a unui țăran moldovean, bun povestitor, din zilele noastre (și, pot adăuga, din zilele lui). Deosebirile, cîte există, se datoresc conținutului. Neculce vorbește și despre oameni, locuri, întîmplări etc. din țări străine, care îl pun în situația de a întrebuința un material lexical mai bogat și mai variat decît al unui om neinstruit sau cu puțină instrucțiune. Dar și în această privință el seamănă cu un țăran: multe numiri, ba chiar și cuvinte propriu-zise, necunoscute limbii întregului popor, sînt redate de el aproximativ corect, așa cum le-a prins cu urechea, fără să le fi văzut scrise. Șovăia foarte adesea, tocmai din pricina nesiguranței, ceea ce explică aspectele multiple, deosebite unul de altul, ale aceluiași nume sau cuvînt. Fraza este însă construită la fel în toate împrejurările. Apare extraordinar de des și ca element de legătură între propoziții, înlocuit de multe ori prin *iar*(*ă*), de obicei la începutul unei fraze propriu-zise, unde întîlnim de asemenea pe *deci*, care are înțeles mai mult local sau temporal (= *de aici*) decît concluziv. Numeroase sînt, iarăși ca în vorbirea populară, anacoluturile, construcții sintactice necorecte, dacă le considerăm din punctul de vedere al regulilor gramaticale ale limbii literare de astăzi: *care* (cuvînt de legătură între două propoziții) în

---

[29] În adausurile făcute de Neculce, găsim numai e (el nu întrebuințează niciodată celelalte două litere, indiferent de poziția lor în cuvînt a sunetelor respective).

loc de *pe care* sau *căruia*, fraze fără propoziție principală, repetarea, la distanță, a unei conjuncții ș.a. Pentru înțelegerea acestor fapte, care apar, destul de des, și la alți autori vechi, trebuie să ținem seamă de ideea privitoare la evoluția structurii gramaticale a limbii. Așa se explică, în bună parte, deosebirile dintre sintaxa limbii folosite de Neculce și aceea din opera lui Creangă, scriitor de asemenea popular, în sensul că și el are un stil „vorbit". Între amîndoi există o diferență în timp de un secol și jumătate, care a lucrat, din punct de vedere lingvistic, în avantajul lui Creangă : structura gramaticală a limbii noastre s-a perfecționat, și-a îmbunătățit și precizat regulile și s-a îmbogățit cu reguli noi, datorită muncii atîtor scriitori de valoare, precum și participării maselor de vorbitori la această dezvoltare firească a limbii.

Aceste considerații generale despre felul cum scrie Neculce au, în primul rînd, un scop practic, strîns legat de problema transcrierii textului nostru. Limba vorbită face pauze mai puține și mai scurte decît cea scrisă sau, altfel spus, legătura dintre elementele alcătuitoare ale unui grup sintactic este în aspectul vorbit al limbii mult mai strînsă decît în aspectul ei scris. Cînd vorbim, se simte foarte clar că grupul sintactic alcătuiește o unitate bine închegată. Neculce se conformează și din acest punct de vedere limbii vorbite. Iar dacă faptele doveditoare nu sînt prea numeroase, trebuie să tragem la răspundere pe copiști, care, sub influența tradiției, s-au abătut foarte des de la realitatea lingvistică, așa cum o reflectă Neculce în opera sa.

1953

LIMBA ȘI STILUL LUI ION NECULCE

Opera ultimului mare cronicar român reprezintă un punct culminant în istoriografia noastră veche. Valoarea deosebită a cronicii lui Neculce stă nu numai în conținutul ei, foarte bogat și variat, superior conținutului tuturor operelor similare dinainte și de după el, ci și, drept consecință logică, prin calitățile ei de ordin lingvistic.

Autorul *Letopisețului țării Moldovei de la Dabija-vodă pînă la a doua domnie a lui Constantin Mavrocordat* și al culegerii de legende intitulate O *samă de cuvinte* se deosebește, în avantajul său, de toți scriitorii laici sau religioși din epoca veche a literaturii noastre prin faptul că a folosit limba populară din vremea lui în tot ce avea ea mai autentic, mai proaspăt și mai viu. Dacă facem abstracție de o parte, neînsemnată cantitativ vorbind, a vocabularului, alcătuită din cuvinte „străine", a căror întrebuințare o impunea natura noțiunilor respective, se poate spune că în limba lui Neculce nu întîlnim nici o urmă de influență venită dinafară. În această privință (ca și în multe altele, cum se va vedea mai încolo), el seamănă foarte bine cu Creangă, la care de asemenea găsim aspectul popular cel mai pur al limbii naționale.

Importanța lingvistică a operei marelui cronicar moldovean este și de ordin istoric, în sensul că ea marchează o etapă distinctă în evoluția limbii române. Neculce scrie într-o vreme în care se produc transformări importante în vorbirea maselor din țările noastre. Numeroase fapte fonetice și gramaticale existente în opera lui arată clar că limba română începuse a

păşi spre epoca ei nouă, cum sper că voi putea dovedi în acel paragraf al studiului de faţă unde voi discuta această problemă.

Valoarea deosebită a cronicii lui Neculce nu stă însă numai în folosirea limbii populare moldoveneşti din prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Autorul ei este, în ordine cronologică, cel dintîi scriitor-artist al literaturii noastre. Această mare calitate izvorăşte, fără îndoială, din talentul lui literar înnăscut, dar totodată ea se datoreşte, într-o măsură însemnată, şi faptului că, fiind legat de popor prin dragostea-i sinceră de ţară şi prin ura neîmpăcată împotriva asupritorilor şi exploatatorilor turci, el a izbutit, în ce priveşte felul de a-şi exprima ideile şi sentimentele, să se identifice cu poporul.

În cele ce urmează voi insista cu deosebire, asupra caracterului popular al limbii şi stilului operei lui Neculce, adică asupra aspectului celui mai valoros al artei lui.

Limba în care scrie Neculce este graiul provinciei lui natale, cum nu era posibil altfel în prima jumătate a veacului al XVIII-lea, cînd societatea românească se dezvolta încă în plin feudalism.

Particularităţile limbii lui Neculce sînt, în linii mari, aceleaşi ca ale graiului moldovenesc actual, cu deosebiri mai mult cantitative decît calitative, şi izbesc puternic, de la prima vedere, pe un cititor de astăzi care foloseşte, în mod obişnuit, limba literară. Ele aparţin aproape exclusiv foneticii şi vocabularului, adică celor două laturi ale limbii supuse în mod permanent schimbărilor. Structura gramaticală, deşi suferă şi ea modificări de-a lungul timpului, este foarte rezistentă, şi tot aşa de bine rezistă partea din lexic pe care o numim „fondul principal de cuvinte".

Printre particularităţile fonetice cele mai izbitoare ale limbii folosite de Neculce sînt de amintit aici următoarele:

1. Pronunţarea dură a consoanelor şuierătoare (*j, ş, z, s, dz, ţ*), al cărei rezultat este prefacerea lui e următor în *ă*, a lui *i* următor în *î* şi a lui *ea* următor în *a*: *bejănie, vitejîile, au şădzut, călmîşăsc, dînşîi, leşască, frumoasă* (fem. plur.), *să lasă, săimeni (seimeni), sîngur, Vasîlie, cnezîe, mazîl, mezîl, Vozîia, zidi* (*zid*), *dzîce, îndzăstra, treidzăci, curţîi, giudeţă, împărăţîei.* După consoanele amintite, *i* final nu se mai pronunţă: *franţuj, calmîş* (plur.), *Ieş, paş* (plur. lui *paşă*), *cîţ, toţ* etc.

2. Prefacerea lui e în *ă* și a lui *ea* în *a* după consoane labiale (*b, p, f, v, m*), dacă în silaba următoare nu se găsește un sunet palatal sau muiat: *priibag, să slăbască, vorbăsc, să dezlipască, să isprăvască, să margă, au mărsu, să priimască.*

3. Transformarea în *i* a lui e neaccentuat atît în interiorul cuvintelor, cît și, mai ales, la sfîrșitul lor: *aceli* (plur. fem. al lui *acel*), *capetili, caprili, casîli, di, să iei* (*să ieie=să ia*), *ficior, nimi* (*nime=nimeni*), *oasti, sinat* (*senat*), *sinator* (*senator*), *tari, tinirețe.*

4. Pronunțarea ca e deschis (è) a lui *ea* accentuat și neaccentuat, mai ales în poziție finală: *acè* (*acea*), *împlè* (*umplea*), *prè, puținè* (*puțin*(*t*)*ea*), *vrè, cièlaltă* (*ceealaltă*). Și în grupuri sintactice: *decee* (*de-aceea*), *de-r hi mărsu* (*de-ar hi mărsu*), *de-ice înainte, ce-vusesă* (*ce-avusesă*).

5. Prefacerea în *o* deschis a lui *oa* (*ua*): *a doo* (*a doua*), *haznao* (*haznaua*), *Dabijoie* (*Dabijoaie*); *co-l doile* (*cu-al doile*), *co-cè izbîndă* (*cu-acea izbîndă*).

6. Schimbarea în *ă* a lui e, mai ales final (ca semn al pluralului neutru), și a lui *i* în *î* precedați de *r*: *cară, hotară, odoară; strîca, strîga, tătarî, țărîi.*

7. Transformarea în palatale a consoanelor labiale (*b, p, f, v, m*) urmate de *i*. Fenomenul este astăzi absolut general în toate graiurile moldovenești, și așa trebuie să fi fost și pe vremea lui Neculce, cum dovedește, între altele, faptul că, pe măsură ce trece timpul, palatalele sînt înlocuite prin labialele corespunzătoare, sub influența pronunțării literare. În cronica noastră întîlnim acest fenomen fonetic numai pentru *f*, dar nu totdeauna, și, dacă nu greșesc, de două ori pentru *p* și o singură dată pentru *v*: *hi, hiiastru, h*(*i*)*eră* (plur. lui *h*(*i*)*er=fier*), *chept, închedeca, logit* (*lovit*)[1]. Lipsa de corespondență între realitatea lingvistică și felul în care ne-o prezintă Neculce se explică prin influența tradiției grafice, creată de faptul că între aspectul fonetic al labialelor și acela al palatalelor corespunzătoare deosebirea este prea mare.

8. *gi* pentru *j* din graiurile muntenești și din limba literară: *agiunge, agiutor(iu), gios, giudeca.*

9. *dz* în loc de z la toate cuvintele de origine latină, provenit dintr-un *d* urmat de *i*: *dzăci* (*zece*, la început de tot *diece*), *dzi* (subst.), *dzice.*

[1] În sudul Moldovei, un cuvînt ca acesta sună *loyit* sau *loghit*. Tot așa s-a pronunțat el, la început, și în nordul provinciei, unde a evoluat însă pînă la faza *g(e)* (de fapt *j* muiat).

10. *ă* pentru *î* în cîteva cuvinte de felul lui *întăiu, pănă* ş.a.

Alături de particularităţi fonetice moldoveneşti, ca cele înşirate pînă aici, apar în cronică unele munteneşti (adică literare, dacă ne referim la situaţia actuală). De altminteri se întîmplă foarte des ca unul şi acelaşi cuvînt să aibă ambele aspecte fonetice, nu numai de la un capitol la altul, ci şi în cuprinsul unui singur capitol, ba chiar, cîteodată, de-a lungul unei singure pagini. Constatarea prezintă un interes deosebit, şi de aceea merită să mă opresc ceva mai mult asupra ei. Înainte de asta, cîteva exemple : *agiunge-ajunge, dzîc-dzic, ficior-fecior, grijă-grije, hi-fi, mînu*(*li*)*-mîini*(*le*), *pîne-pîine, să*(*i*)*meni-se*(*i*)*meni, străin-strein.*

Un număr de cuvinte apar regulat sub aspectul fonetic muntenesc. Este, înainte de toate, cazul lui *paşă*, pe care îl întîlnim scris aproape totdeauna *paşe*, apoi, şi mai interesant, cazul unor nume proprii de familie specific moldoveneşti de felul lui *Cuza, Dabija, Sturdza,* care, la nominativ-acuzativ, sînt redate sub forma *Cuze, Dabije, Sturdze* (ca şi cum ar fi „nearticulate" şi, deci, terminate în *ă*, devenit *e* după o consoană şuierătoare), şi, în sfîrşit, cazul cîtorva nume terminate în *-iţă* : *Adămiţe, Gheorghiţe, Obluciţe, Ştefăniţe*[2].

Se pot da diverse explicaţii unor astfel de fapte. În primul rînd, trebuie să contăm pe o influenţă a limbii cărţilor tipărite în Muntenia, care, întocmai ca cele moldoveneşti, erau scrise tot în graiul local, şi pentru acelaşi motiv : neexistînd o limbă literară ca formă unitară a limbii întregului popor românesc, autorii şi traducătorii munteni întrebuinţau, la fel cu cei moldoveni, vorbirea lor regională. Această influenţă a început să se exercite încă din secolul al XVII-lea, cum probează, de pildă, operele lui Gr. Ureche, Varlaam şi Miron Costin[3]. Ştim că problema, dacă nu chiar a unităţii, cel puţin a diferenţierii lingvistice de la o provincie românească la alta a fost pusă destul de simplu, dar limpede, în prefaţa *Noului Testament* (1648), unde se face constatarea că românii nu vorbesc toţi la

---

[2] După cum se ştie, în unele graiuri munteneşti consoanele şuierătoare (mai ales *j* şi *ş*) se pronunţă moale, cu timbru de *i*, ceea ce duce la prefacerea în *e* a lui *ă* următor şi în *i* a lui *î* următor. Aşadar, un fenomen tocmai opus celui din graiurile moldoveneşti (v. mai sus, sub nr. 1).

[3] Iată cîteva exemple. Cronica lui Ureche : *cîine, pîine,* cazania lui Varlaam : *pîine, uşe,* apoi *şimtu (eu sînt), şimtem (noi sîntem)* ; Letopiseţul lui Miron Costin : *cenuşe, Dabije, grije, paşe, straje, cîine, mîine, pîine, mulţemită* ş.a.

un fel și se dă o explicație justă, care, în termenii noștri de azi, ar suna așa : fărîmițarea feudală, adică despărțirea poporului românesc în mai multe ramuri, cu condiții de viață diferite de la una la alta. Afară de aceasta, cărțile tipărite se răspîndeau dintr-o provincie în alta, încă înainte de jumătatea veacului al XVII-lea. Dealtfel, tocmai acest fapt a dus la constatări asemănătoare cu aceea pe care o făcea autorul prefeței *Noului Testament*. Circulația cărților pe întreg teritoriul de limbă românească a avut drept urmare influențe lingvistice reciproce. Cele mai multe s-au produs asupra moldovenilor, care își dădeau seama încă de pe atunci că, din punct de vedere fonetic, graiul muntenesc este mai literar, mai aproape de origine (aceasta, în cazul autorilor moldoveni care știau latinește și puteau face ușor comparația între aspectul cuvintelor românești și acela al prototipurilor latinești corespunzătoare). Odată începută această influență, ea a continuat și s-a dezvoltat din ce în ce mai mult. Așa se face că Neculce însuși, care dovedește a fi un moldovean autentic, foarte atașat de provincia sa natală și de vorbirea locuitorilor ei, întrebuințează uneori, în puținele pagini ale cronicii scrise de mîna sa (manuscrisul nr. 253), aspecte fonetice muntenești, de pildă *jecui* (în loc de *jăcui*, derivat de la *jac*=*jaf*).

Mai vizibilă este influența muntenească asupra copistului manuscrisului nr. 53, pe care îl cunoaștem, indirect, dar sigur, nu numai după nume, ci și după legăturile lui familiale. Este ieromonahul Iosif Luca, înrudit cu familiile Hurmuzaki și Cantacuzino, așadar boier, sau măcar boierinaș, și om, desigur, instruit, cum rezultă, între altele, și din scrisul lui extrem de îngrijit. Am folosit acest manuscris pentru a umple golurile destul de numeroase ale manuscrisului nr. 253, care a fost în posesia lui Neculce și are, cum am mai spus, pasaje (cîteodată pagini întregi) scrise de dînsul (v. mai departe). Iosif Luca scrie, de pildă, *dzi, dzice* etc., *fi, fie, fiind* etc., *ajunge, jos* ș.a. De asemenea întîlnim la el, cîteodată, forme inexistente în manuscrisul nr. 253 : *așa* (alături de *așè*), *șase*, și, mult mai des decît în acesta, fonetisme muntenești de felul celor amintite ceva mai înainte.

Altă explicație a faptului aici în discuție ar fi că unii dintre numeroșii copiști ai manuscrisului nr. 253, pe care l-am pus la baza ediției de față, erau munteni și, prin urmare, au introdus, conștient sau inconștient, în textul copiat de dînșii, particularități din vorbirea lor locală. Făcînd această ipoteză, care, uneori, trebuie să fi fost o realitate (paleografii noștri

sînt de acord că printre copiştii scrierilor moldoveneşti au fost şi munteni)[4], mă întemeiez pe deosebirile mari nu numai grafice, ci şi lingvistice existente între cei nouă copişti ai manuscrisului nr. 253. Ne-am putea gîndi şi de astă dată la o influenţă, ca în cazul lui Varlaam şi Miron Costin, şi nu la originea muntenească a unora dintre copişti, dar faptele respective sînt mult mai numeroase şi, afară de aceasta, copiştii erau, de obicei, oameni puţin instruiţi, care nu-şi puteau pune problema unei limbi relativ unitare „în sens muntenesc", cum şi-o puneau, cu siguranţă, cei doi autori moldoveni citaţi. Un argument puternic în sprijinul ipotezei mele este apariţia, în cap. XVII, a expresiei „Ţara Rumânească" pentru Muntenia. Se ştie că moldovenii au spus mereu şi continuă să spună pînă în momentul de faţă Muntenia şi munteni provinciei de dincoace de Milcov şi locuitorilor ei. Cronica lui Neculce se conformează întocmai acestui uz, cu excepţia arătată aici, care nu se poate explica decît ca provenind de la un copist muntean, cum dovedesc atît numele în întregimea lui, cît şi, mai ales, *u* în loc de *o* din prima silabă a adjectivului[5].

Influenţa muntenească se manifestă în textul nostru şi sub alt aspect, foarte interesant. Dîndu-şi seama că unui *ă* moldovenesc precedat de consoane şuierătoare (v. ceva mai sus) îi corespunde în graiul muntenesc *e*, iar lui *î* moldovenesc îi corespunde, în aceleaşi condiţii fonetice, muntenescul *i*, unii copişti, desigur moldoveni, au înlocuit pe *ă* prin *e* şi pe *î* prin *i* chiar acolo unde nu este vorba de particularităţi dialectale moldoveneşti. Aşa se explică *Cuze, Dabije, Adămiţe, Obluciţe* etc., deja amintite, apoi *credzind, prindzind, răspunzind, vădzind*[6]; *mierţe* (sing., în loc de *mierţă), sint* (pentru *sînt)*[7], *sirb şi sirboaică* (*sîrboaică*). Cf. şi *pilă* (în loc de *chilă*).

---

[4] Cronica lui Ureche, de pildă, se păstrează, printre altele, în două manuscrise transcrise de copişti munteni de pe un manuscris al lui Axinte Uricariul. Copiştii au înlocuit pe *dz* prin *z*, pe *gi* prin *j* etc. (Cf. Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ediţie îngrijită de P. P. Panaitescu, Bucureşti (1958), p. 57.)

[5] Varlaam, care, sub influenţa atmosferei din vremea lui, îşi intitulează cazania *Carte românească*... (nu *moldovenească*, fiindcă se adresa cu ea tuturor românilor), a evitat fonetismul *u* din cauza aspectului lui specific muntenesc.

[6] Neculce însuşi scrie *vădzînd* (la fel, înainte de dînsul, Miron Costin).

[7] Cf. *simtu* şi *simtemŭ* la Varlaam, care, sub influenţa lui *miine*, scrie şi *rămiine*, deşi muntenii n-au spus niciodată *rămîine* în loc de *rămîne*. De adăugat, în legătură cu acest ultim exemplu, *jupîine* pentru *jupîne*, la Miron Costin.

Amestecul de fonetisme muntenești și moldovenești în cronica lui Neculce reprezintă un început de unificare lingvistică, extrem de interesant prin faptul că izvorăște din nevoia unei astfel de unificări. Acest început se dezvoltă mereu în același sens, pe măsură ce trece vremea, și în secolul al XIX-lea, ajutat fiind de condiții social-economice și politice favorabile, el duce la apariția limbii naționale unice a întregului popor, cu aspectul ei scris din operele beletristice, științifice etc., care este limba literară.

De altminteri, secolul al XVIII-lea trebuie considerat ca o epocă de trecere de la limba veche, cu particularități regionale mai mult sau mai puțin pregnante, după provincii, la limba nouă din ce în ce mai unitară. Cronica lui Neculce este un document prețios și sub acest raport, căci ilustrează în mod clar lupta dintre vechi și nou (v. ceva mai departe).

Afară de particularitățile fonetice discutate pînă aici ar mai fi de notat cîteva pe care le putem caracteriza, din punctul de vedere al limbii actuale, drept arhaice sau populare, în sensul că nu sînt nici numai moldovenești, nici numai muntenești, ci au aparținut, în vremea lui Neculce, ambelor graiuri, iar astăzi se mai întîlnesc sporadic în diverse vorbiri locale, indiferent de așezarea geografică a acestora. Se știe că, înainte de a dispărea cu totul din limba vie, elementele vechi se refugiază în graiurile populare, unde continuă să aibă o circulație tot mai redusă, pînă la totala lor dispariție. Ele se mențin vreme ceva mai îndelungată în regiuni conservatoare din punct de vedere lingvistic, cum sînt, în general, ariile periferice (cele mai îndepărtate de centrul politic și cultural), ca nordul Moldovei, de pildă, unde s-a născut și a trăit cronicarul nostru.

Printre aceste particularități fonetice arhaice sau populare, mai izbitoare, la prima vedere, sînt:

1. *u* final silabic după un grup de consoane care, în paginile scrise de mîna lui Neculce, constituie o regulă aproape generală: *acestu, cîndu, domnu, fiindu, lungu, Petriburcu, sintu, turcescu* etc. După o singură consoană, apariția lui *u* silabic este mai rară: *anu, isprăvitu, prețu, triimăsu, Țarigradu, visternicu* etc. În schimb, unii copiști folosesc semnele ъ și ь, pe care eu le interpretez ca avînd valoarea fonetică a unui *u* nesilabic (și le redau în textul cronicii prin *ŭ*): *cumŭ, Ionŭ, omŭ, purcesŭ,* etc. Aceste semne ne întîmpină și după un grup

consonantic, ba chiar mai des decît după o singură consoană : *agiunsŭ, dreptŭ, multŭ, prinsŭ* etc. Așadar, șovăieli, și nu numai de la un copist la altul, ci și la unul și același copist. În aceste din urmă cazuri am transcris literele chirilice în discuție nu prin *ŭ*, ci prin *u*, pentru motivul că, în pasajele adăugate de cronicar, după un grup consonantic apare de cele mai multe ori, în finală, un *u* silabic.

2. Cuvintele formate cu sufixul *-tor* aveau, în pronunțare, un *r* muiat și rotunjit (poate numai muiat, sau mai mult muiat decît rotunjit, ca în graiurile moldovenești actuale) : *agiutoriu, împiedicătoriu, sorbitoriu*[8] etc. Și în alte condiții fonetice *r* final se pronunța așa : *bo(i)eriu, viziriu* etc.

3. Prefacerea lui *a* neaccentuat în *ă* : *căftan, căzaci, păhar, Mihălache, Răcoviță* etc.

4. Păstrarea lui *î* inițial la verbele *îmbla, împlè, întra.*

5. Cazuri izolate : *priimi* (*primi*), *triimite* (și *tre-, tră-*), *rădica, răsipi* etc.

Întocmai ca la unele dintre fenomenele fonetice înregistrate mai sus, constatăm și la acestea numeroase șovăiri, care provin, poate, de la copiști, dar se explică, așa cum am mai spus, prin lupta dintre aspectul vechi și cel nou al aceluiași cuvînt.

Nu totdeauna particularități fonetice inexistente în limba literară actuală corespund realității lingvistice din vremea lui Neculce. Astfel *den, dentru, pentre* (*din, dintru, printre*) trebuie socotite ca simple grafii, produs al respectului exagerat din partea copiștilor pentru tradiția limbii scrise.

În ce privește vocabularul, limba folosită de cronicarul nostru prezintă puține elemente specific moldovenești. Aceasta nu înseamnă că deosebirile lexicale dintre graiurile celor două principate erau, în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, mai mici decît astăzi. Dimpotrivă, putem fi siguri că ele erau mai mari, întrucît, pe măsură ce ne apropiem de zilele noastre, vorbirea moldovenească și cea muntenească diferă tot mai puțin una de alta, sub toate aspectele, datorită condițiilor de viață, care, mai ales de la 1859 încoace, nu se mai deosebesc, ca odinioară, de la o provincie la cealaltă. Explicația faptului amintit este alta : conținutul cronicii lui Neculce cerea folosirea unui vocabular asemănător, dacă nu chiar identic, cu acela al operelor similare scrise de către munteni.

---

[8] Cîteodată *u* lipsește. De aceea am făcut precizarea din paranteză, căci *u* reprezintă rotunjirea.

Marea majoritate a materialului lexical întrebuințat de cronicarul nostru (mă refer nu la cantitate, adică la mulțime, ci la circulație) aparține fondului principal de cuvinte al întregii limbi românești din timpul acela. La acest material, în cea mai mare parte de origine latină, se adaugă o serie, relativ bogată, de cuvinte împrumutate din diverse limbi (în primul rînd slave, apoi turcești și maghiare), de asemenea comune vorbirii ambelor principate. Rămîn, deci, un număr oarecum redus de elemente lexicale mai mult ori mai puțin specifice pentru graiul moldovenesc și, îndeosebi, pentru limba lui Neculce.

Așa stînd lucrurile, în discuția privitoare la vocabular voi urmări nu aspectul regional, care, repet, contează prea puțin, ci anumite trăsături ale lui mai caracteristice.

Cea mai izbitoare dintre toate este aspectul lui arhaic. Un mare număr de cuvinte au încetat de mult să mai circule în limba întregului popor, iar altele, destul de numeroase, care continuă să trăiască în graiurile populare (de preferință moldovenești), au suferit modificări semantice, unele mai importante, altele mai puțin importante. Constatarea nu trebuie să ne surprindă. În cele două veacuri și mai bine care s-au scurs de la redactarea prezentei cronici s-au produs în viața poporului nostru schimbări profunde, cu urmări firești, inevitabile, asupra vocabularului.

Iată acum o serie de exemple aparținînd ambelor categorii amintite mai sus[9].

a) Cuvinte dispărute (intrate în fondul mort sau pasiv al vocabularului limbii noastre[10]) : *acolisi* (refl.), *agarlîc, arbănaș, balemez, beilic, belacoasă, botcă, buor, caimacam, capichehaie, căsar, celednic, cinie, cislui, contăș, crunta* (refl.), *dajd(i)e, desetină, diiată, dosădi, dvori, frîncesc, fuzîe, giudeț, giurător(iu), greime, hărăț* (și *a se hărăți), hiiastru, ispisoc, istov, îmbi, împiedicător(iu), î(n)mă, învăluitură, ladan, lascav, libovnic, liubov, majă, maștihă, mestecătură, mitarnic, nepace, neprietin, nevoitor(iu), oblici, omilenic, ospătător(iu), pistreală, pizmătar, pofală, pomăzanic, postrig, pravilă, rătui, războli* (refl.), *salt, sirmè, sîneță, slobodzîe, spogîrniceală, stăpî-*

---

[9] Nu țin seamă, fiindcă n-ar avea rost într-o discuție ca aceasta, de originea cuvintelor și nici de apartenența lor la fondul principal sau la vocabularul propriu-zis. (Este sigur că marea lor majoritate au făcut parte din vocabularul propriu-zis, nu din fondul principal.)

[10] Mă limitez la simpla lor enumerare, fără a le arăta sensul.

nie, strămurare, tălpiz, trîmbicer, ucis (subst.), *văznosi* (refl.), *venitic, volnic* (și *volnicie*), *zapis, zlobiv*. Ca să nu lungesc peste măsură lista, am lăsat la o parte rangurile boierești, termenii politico-administrativi (printre ei, numele diverselor impozite) și pe cei militari etc., în general cuvinte care exprimă noțiuni și obiecte specifice pentru vremea lui Neculce.

b) Cuvinte folosite și astăzi, dar cu înțelesul schimbat: *adeveri* (refl.; și *adeverință*), *(a)mesteca, apuca* (refl.), *aședza* (refl.; și *aședzămînt), calabalîc, cămară, cerși, chihaie, copil, craiu, curtean, dezbate, dobîndă, domni, farfurie, fereca, fura* (refl.), *geambaș, hain, harnic, hîrtie, hotărî, isprăvi* (vb.), *împreuna* (refl.), *încredința* (refl.), *îndrepta* (refl.), *întuneric, limbă, lume, mijloc, mi(e)ra* (refl.), *mîndrețe, moșie, nafaca, oarece, oștire, părăsi* (refl.), *păzi, pecete, prost, pușcă, raft, rădica* (și *rădicătură*), *slujbă* (în expresia *a face cuiva o slujbă*), *slujitor, soție, taină, ticăit, veleat, vornicel*.

Alături de elementele lexicale vechi sau învechite, și oarecum în opoziție cu ele, apar la Neculce destul de multe neologisme[11].

Fără să fi fost un om cultivat în sensul pretențios al cuvîntului, cronicarul nostru a avut totuși deseori prilejul să cunoască, prin experiență personală directă, noțiuni și obiecte pe care marea majoritate a contemporanilor lui le ignorau și să-și însușească astfel termenii respectivi. L-a ajutat la aceasta, înainte de toate, șederea lui prelungită în Rusia și în Polonia. Această din urmă țară era, cum știm, catolică, ceea ce, pentru epoca feudală, însemnează cultură teologică și laică în limba latină[12]. Cît despre Rusia, ea începuse, datorită marelui țar reformator Petru I, să se inițieze în cultura occidentală. De asemenea l-a ajutat pe Neculce să-și însușească un număr de neologisme contactul pe care l-a avut, în calitatea sa de boier mare și de înalt demnitar al statului, cu unii domni fanarioți, oameni, în general, culți (mai ales, buni cunoscători ai limbii franceze). O parte dintre neologismele pe care le folosește cronicarul nostru trebuie să le fi cunoscut prin in-

---

[11] Dau acestui termen sensul consacrat în literatura noastră lingvistică, deci cuvinte mai mult ori mai puțin recente (pentru epoca respectivă) de origine latino-romanică și, în general, apuseană. Pentru a nu deschide o rubrică nouă, pun în lista care urmează și cuvinte împrumutate din alte limbi, dacă noțiunea exprimată de ele era nouă și cunoscută numai unui grup restrîns de vorbitori instruiți.

[12] Să ne amintim de Grigore Ureche și Miron Costin, de pildă, care au făcut studii la școlile din Polonia, unde au învățat bine (mai ales al doilea) latinește.

termediul unor oameni de cultură greci și ruși, la fel cu românii cultivați din primele decenii ale secolului al XIX-lea. Fac această afirmație bazîndu-mă nu numai pe faptul, amintit deja, că Neculce a trăit doi ani în Rusia, ci și pe sensul[13] unora dintre neologisme, care se dovedește a fi avut contacte cu viața publică rusească din vremea lui.

Dau acum lista aproximativ completă a neologismelor existente în cronica noastră : *alector* (și *alecție*), *bombă, bragadir, cavalerie, căpitan, colegat* (și *colegatur*), *comendă* (și *comendat*), *comisar, corăspu(n)deție* (și *răspunde(n)ție*), *coronă* (și *coroni, verb*), *culonel, danțu, dărăban, diiamant, diiată, dragun, duca, fantazie, feltmașalîc, filosof, fistula, galion, ghenăral, grănitar, grof, gubernat, harmată, husar, iaspis, lăduncă, liuter, mediatur(ĭ), menistru, milion, monarh, nătură, oficer, parolă, politici* (și *politie*), *pont, practică, prințip, privant(u), răzădent, sărănis, sinat* (și *sinator*), *sinod, somă, testament, tiran* (și adj. femin. *tirănească*), *titluș, trulă, țărămoni, urație, zacuții*[14]. Trebuie considerate ca neologisme, din cauza conținutului lor nou, necunoscut pînă la Neculce (sau cunoscut de curînd în vremea lui), următoarele cuvinte de origine rusească (sau ucraineană) : *aptică, benchetui, calaur, carătă, catargă, săldat*. De aduăgat *țidulă*, care este, foarte probabil, împrumutat din limba polonă.

Cuvintele rusești (și ucrainene) folosite de Neculce se explică nu numai așa cum am arătat deja, adică prin contactul cronicarului cu viața din Rusia, ci și ca rezultat al unei influențe exercitate pe plan ceva mai larg. O parte dintre ele exprimă noțiuni pur rusești, pe care el le-a cunoscut la fața locului : vorbind despre condițiile specifice de viață din Rusia, trebuia să recurgă la termenii rusești respectivi. Altele circulau mai de mult în vorbirea unor pături sociale, întrucît conținutul lor ajunsese a fi cunoscut moldovenilor printr-un contact mai extins cu regiunile învecinate ale Rusiei (adică ale Ucrainei). Și aceste cuvinte pot, ba chiar trebuie să fie socotite drept neologisme în sensul etimologic al termenului : cuvinte noi din punctul de vedere al vremii lui Neculce, intrate, deci, relativ de curînd în graiul moldovenesc și simțite ca atare, fie pentru că întrebuințarea lor era limitată la un

---

[13] Cîteodată și pe formă (aspectul fonetic).

[14] Unele dintre neologismele enumerate se întîlnesc și la cronicarii moldoveni din secolul al XVII-lea, de pildă la Miron Costin : *benchet, coligat, comisar, senat* (și *senator* ; pe acesta îl are și Grigore Ureche), *somă, testament, țeremonie*.

număr restrîns de vorbitori, fie pentru că nu se încadraseră încă pe deplin în lexicul moldovenesc. (De altminteri cele mai multe dintre ele au dispărut din limba noastră.)

În lista care urmează, cuvintele rusești și ucrainene sînt înșirate alfabetic, fără să țin seamă de distincțiile enunțate mai sus. Iată-le : *ataman, budă, ciorti* (refl.), *cneaz, Crîm, cubani, donț, dvor, eiți, franțoz, horodovii, hraniță* (*h* în loc de *g*), *hunut, izgon, jalovanie, joimir, mojic, nemesnic, pobedi, podan, pohod, pol, polc, polcovnic, porucĭnic, povodnicŭ, pozvol* (și vb. *pozvoli*), *puhă, samoderjețu* (și *samoderjavie*), *sotnic, stoliță, streleți, stupai, șalvir, șpagă, ucaz, vutcă, zamcă, zasluga, zvoncic*[15]. Unele dintre cuvintele acestea ar putea fi vechi slave *(nemesnic, pobedi, pol)* sau, mai ales, poloneze *(budă, podan, pol, pozvol(i), zamcă* ș.a.). Sînt mai mult ori mai puțin sigur de origine poloneză următoarele : *hatman* (cu diversele lui determinative : *coronie, polnie, vilchi, litovschii), ocop, podghiaz, recipospolita, reimentar, rocmistru, seim, șl*(e)*ahtă, vartă, voevoda.*

Și în listele de mai sus figurează cuvinte împrumutate din limbile rusă (și ucraineană) sau poloneză, de ex. : *celednic, dragun, fuzîe* etc., după cum printre cele date de mine ca arhaice pot fi puse mai toate cuvintele din lista imediat precedentă, întrucît și ele aparțin fondului mort al vocabularului[16].

Foarte numeroase sînt și cuvintele venite din limba turcă. Faptul se datorește condițiilor istorice de ordin politic : Moldova (la fel cu Muntenia) era în timpul lui Neculce (și încă cu mult mai înainte) vasală imperiului turcesc, care dispunea de ea și, mai ales, de domnii ei, după bunul lui plac. Am văzut într-un capitol precedent că nu numai conducerea propriu-zisă a țării, ci și multe alte acțiuni, chiar unele cu caracter strict individual, erau produsul sau ecoul intervenției statului suzeran, reprezentat prin diversele lui organe executorii. Poarta otomană trimitea domnului ordine și dispoziții, de care luau cunoștință nu numai boierii de Divan, ci și alte categorii sau grupuri sociale ; avea în Moldova (ca și în Muntenia) reprezentanți, unii permanenți, însărcinați să supravegheze îndeplinirea obligațiilor prevăzute în tratatele de supunere ; purta

---

[15] „*Zvoncic, cum să dzîce la noi zorbă*". Și pe *sinod* îl explică Neculce (prin *sobor*).

[16] Am făcut această observație spre a preveni, indirect, pe cititori că gruparea elementelor lexicale ale limbii folosite de Neculce este foarte relativă în ce privește criteriile care-i stau la bază. Cele spuse aici sînt valabile și pentru cuvintele de origine turcească.

deseori războaie cu polonii și cu rușii, dacă nu totdeauna pe teritoriul țării vasale, cel puțin în apropiere de granițele ei, ceea ce implica trecerea și adăpostirea trupelor turcești în Moldova etc. etc.

Limba folosită în actele oficiale emanate de la Constantinopol, precum și de către reprezentanții permanenți sau întîmplători ai Porții, era turca, și tot de această limbă se serveau conducătorii, de toate gradele, ai trupelor în relațiile lor cu localnicii. Asta însemnează că Divanul domnesc, funcționarii mai mărunți ai curții, șefii autorităților din ținuturi și tîrguri etc. își însușeau, prin forța lucrurilor, terminologia politico-administrativă de origine turcească, pe care n-aveau cum s-o înlocuiască prin una românească.

Afară de aceasta, Neculce vorbește adesea, cu lux de amănunte, despre războaiele purtate de turci contra nemților, leșilor, rușilor etc., războaie la care participau, mai totdeauna, domnii țărilor noastre împreună cu oștenii lor. În descrierile respective, cronicarul trebuia să recurgă necontenit la cuvinte turcești, pentru a exprima noțiunile și obiectele cunoscute numai turcilor. De aceea și o parte destul de însemnată din terminologia militară întrebuințată de dînsul este de origine turcească.

În sfîrșit Neculce, atît direct (a făcut o călătorie la Constantinopol), cît și, mai cu seamă, indirect, prin turci sau prin moldoveni trăiți vreme îndelungată în capitala împărăției turcești, precum și prin unii domni fanarioți, a aflat diverse lucruri privitoare la condițiile de viață din Turcia și, odată cu ele și-a însușit cuvintele turcești respective.

Acest material lexical are pe de o parte (și într-o foarte mică măsură) caracter de jargon, iar pe de altă parte (în majoritatea cazurilor), reprezintă un limbaj special sau tehnic. Cuvintele aici în discuție au fost întrebuințate exclusiv de către grupurile sociale extrem de restrînse amintite mai sus, uneori chiar numai de către vorbitori izolați, și totdeauna în legătură cu ramurile de activitate respective.

Iată lista aproximativ completă a cuvintelor turcești folosite de Neculce, după noțiunile pe care le exprimă :

a) Termeni politico-administrativi : *alai-beiu, arz, balgiu* (și *balci-bașe*), *beiu, beilic, beizadè, buiurdi* (și *puiurdi*), *cadeu, caimacam, capegiu-baș* (și *capizilar, capezlar-chihaie*), *capichehaie, caplanpașe, cazascher, chervăsărie, chihaie, cîzlar-aga, farmută, ferman, havalè, i(m)brihor, izbașe, mansip,*

mortasipie, mucarè, muftiu, musaip, olat, raiè, rusfet, satarà, schim(n)i-aga, silehtar, singeac, slim[17], *subaş, şerim, talhaşŭ, terdzîman, zapciu.*

b) Termeni militari : *aga, balemez, bostangiu, bulu(c)-baş* (şi *baş-bulubaş*), *ceambur, ceauş, cîşlă, culuc, cumbarà, duium, geabhanà, hendichiu, inicer* (cf. şi *inicercă*), *lagum, lefeciu, levent, meterez, ordă, salt, saragè, sarascheru, săimean, spahiu, tabie, zaharà.*

c) Diverse : *afendi, caiuş, cealmà, chiurci-başe, cilibiu, delisultan, dovà, hagimesc, madem, mîrzac, mulà, raft, saraiu, sirmè, surguciu, şahmarand, şarvanà, şenlicŭ, tefericie, zapt.*

Alături de aceste cuvinte apar la Neculce numeroase altele, care, dat fiind conţinutul lor, trebuie să se fi bucurat de o circulaţie relativ largă, cum dovedeşte faptul că foarte multe au devenit, cu vremea, populare, chiar dacă după aceea majoritatea lor s-au învechit şi au intrat în fondul pasiv al vocabularului. Ele sînt, aproximativ, următoarele : *agarlîc, atlaz, baraiam, calabalîc, cazîlbaş, căftan, chesăgiu, chirigiu, conac, geambaş, geamie, haraciu, măcat, măraz, mecet, mestii, mezil, nafacà, olac, pelivan, puştu, sacà, saivan, suleiman, şlic, tălpiz, teptil, zaman, zeefet, zorbà* (şi *zorbalîc*). De altfel, chiar unii dintre termenii politico-administrativi şi militari s-au răspîndit cu timpul în vorbirea unor pături mai largi sau foarte largi, ca, de pildă : *beilic, bulubaş, ceambur, ceauş, chihaie, cîşlă, duium, ienicer, meterez, zaharà, zapciu.*

În ce priveşte gramatica, limba folosită de Neculce se caracterizează pe de o parte printr-o serie de particularităţi arhaice şi, foarte puţine, regionale, iar pe de alta prin aspectul ei popular foarte pronunţat. Dată fiind marea forţă de rezistenţă a structurii gramaticale, de-a lungul timpului, ne aşteptăm să găsim deosebiri relativ neînsemnate atît faţă de graiul muntenesc din vremea cronicarului, cît şi faţă de limba actuală.

Din domeniul morfologiei, care este partea cea mai rezistentă a gramaticii, ar fi de relevat următoarele. Un număr de substantive prezintă forme flexionare dispărute cu vremea, de exemplu pluralele *ai*[18], *barbe, blane, căli (căi), cîmpi*[19], *gauri* (=*gaure*, deci trisilabic), *glonţuri, mînu* (=*mî(i)ni*), *punge,*

[17] Aceste două cuvinte sînt de origine tătărească.

[18] Această formă (pentru *ani*) mai circulă unde şi unde în graiuri locale conservatoare.

[19] Apare numai în expresii ca : *a bate cîmpii, a lua cîmpii* ş.a.

veci[20]*; persi, sasi*[21], genitiv-dativul feminin *dzuei* și *dzuîi*, sau păstrate numai în vorbirea populară și, mai rar, în cea familiară, de pildă genitivul cu *a* (*a boieri* și *a neguțitori*; *a mai mulți turci*), dativul cu *la* (*și s-au ispovedit Ștefan-vodă la dînsul*; *și au dzis la șoltuzul*) sau cu *a* (*Atunce au spus a tot nărodul*; *i-au făcut cinste... și lui și a toată boierimea*); genitiv-dativul cu articolul postpus la numele personale masculine terminat în *a* sau avînd porecle la bază (*fratele Tomii*; *Ducăi-vodă*; *în locul Lupului*). Uneori dativul se substituie genitivului: *fiind mitropolit țărîi*; *un căpitan cap cătanilor* etc. Cîteodată acuzativul numelor de lucruri primește prepoziția *pe*, cînd îndeplinește funcțiunea unui obiect direct: *Iar pe țară au strîcat-o rău tătari*; *și au agiunsu pe obuzul lui Șeremet acolo* etc.[22]. Numele de popoare se întrebuințează la singular cu înțelesul de plural sau în locul numelui țării respective: *se bate Neamțul cu Franțozul*; *împărăția Turcului*; *le era voia să înceapă gîlceava cu Sfedul* etc. La rîndul lui, pluralul unor astfel de nume are valoare de singular, reprezentînd pe domnul țării: în capitolele unde se vorbește mult despre Brîncoveanu, numele acestuia este înlocuit adesea prin *munteni(i)*. Numele de locuri feminine apar fără articol după prepoziții: *în Bistriță, de la Camenița, la Suceavă*[23] etc. În schimb, unele substantive, care desemnează funcțiuni, ranguri ș.a., primesc articolul, cînd sînt precedate de prepoziții: *la șoltuzul*; *l-au bătut pe viziriul*; *cătră hanul etc.* (Și acestea apar la Sadoveanu.) Apoziția stă, de multe ori, în același caz cu substantivul pe care-l determină: *au lăsat cuvînt fiiului său, lui Bogdan-vodă*; *ficiorii lui Chiriac Sturdzii vornicului*; *lui Decont, craiului de la franțuzi* etc. Substantivul *soră* are totdeauna forma originară: *sor(u)*, păstrată pînă azi în legătură cu posesivul aglutinat la substantiv: *sor(u)-ta, sor(u)-sii* etc.

Mînuirea formelor articolului posesiv se face cu greutate, întocmai ca astăzi, cînd regulile limbii noastre privitoare la această parte de vorbire sînt foarte clare și bine fixate, nu

---

[20] S-a păstrat în formulele *în vecii vecilor, în veci (de veci)* ș.a.

[21] Ultimele două cuvinte sînt noi în limba din vremea aceea, neadaptate încă la sistemul morfologic românesc.

[22] Mihail Sadoveanu recurge des la astfel de construcții în povestirile sale istorice. Și vorbirea populară actuală din unele regiuni le mai cunoaște.

[23] Creangă spunea și el *în Bistriță*, la fel cu țăranii nemțeni, care continuă să întrebuințeze pînă astăzi forma nearticulată a unor asemenea nume (cf. *mă duc la Chiatră=mă duc la Piatra Neamț*).

ca în vremea lui Neculce : *oficer de-ai lui* ; *cu celălaltu ceambul a sultanului și ai voevoda Chiovschii* ; *niște sate..., dzicînd că sint ai lui* etc.

Privitor la adjectiv este de observat că superlativul absolut se formează, de obicei, cu *prè*, nu cu *foarte*, care are o construcție specială (v. mai departe). De la numele de popoare se întrebuințează cu valoare adjectivală totdeauna derivate în-*esc*, potrivit regulilor autentice ale limbii noastre[24] : *hatmanul leșescu* ; *împăratul nemțăscu* ; *craiul ungurescu* ; *domnul muntenescu* ; *boieri moldovenești* etc.

Și morfologia pronumelui prezintă particularități arhaice sau populare. Astfel formele pronumelui posesiv *al său*, *a sa* etc. se întrebuințează și cu pluralul posesorului : *mazilii și mănăstirile să-și stăpînească ocinele și vecinii săi* ; *toți fug și-și caută chivernisala sa și a caselor sale* etc. Funcțiunea de genitiv-posesiv se exprimă adesea cu ajutorul formei conjuncte de dativ a pronumelui personal sau reflexiv : *s-au rădicat și Dumitrașco beizadè din Iași cu doamnă-și* ; *păn-a sosi săimenii la gazdă-mi* ; *Ion-vodă au mersu la scaonu-ș în Țara Muntenească* etc. Demonstrativul ne întîmpină deseori acolo unde limba literară actuală se mulțumește cu forma articulată, eventual nearticulată a substantivului, sau cu pronumele relativ : *au șădzut acei nemți într-acele cetăți mai bini de un an* ; *care acela pe urmă au cădzut domnu* ; *și el de-cea frică au fugit în Țara Leșască* ; *dup-acea izbîndă ce-au făcut* ; *după ce l-au pus craiu pe acesta Avgust* ; *alesese pre un Toderașco de la Gălați. Care acel Toderașco au fost negutitor* etc. Astfel de construcții, care (mai ales cele cu pronumele relativ) continuă să circule pînă astăzi, și nu numai în vorbirea populară sau familiară, se explică prin nevoia de a individualiza, de a determina cît mai precis noțiunea sau obiectul în discuție. Deosebirea tranșantă pe care o face limba literară actuală între formele cu *-a* și cele fără *-a* ale demonstrativului este neglijată de Neculce, întocmai ca într-o bună parte a graiurilor locale de astăzi : *ceasta parte* ; *într-acesta chip* ; *acela domnu* ; *la-ceie boieri* (*la aceia boieri*) ; *căzacii acei* ; *iar acei era* etc. Genitiv-dativul feminin singular al lui *acel* face *acei* (în loc de *acelei*) : *acei țări*. Relativul *care* apare foarte des articulat : *carele, carii* etc. De asemenea îl întîlnim întărit cu

---

[24] *Poporul român, limba rusă* ș.a., aproape generale astăzi, sînt produsul influenței franceze.

particula *-ş(i)*: *careş(i)*, care ne întîmpină şi la *cine*: *cineş(i)*[25].

Verbul prezintă ceva mai multe particularităţi arhaice sau populare, din cauza marii lui bogăţii în forme flexionare. Printre cele mai caracteristice sînt următoarele. Infinitivul se bucură de o întrebuinţare mai largă decît în vorbirea actuală: *că li să şi supărasă turcilor a mai oşti*; *că să spăriesă turcii a să mai bate cu nemţii*; *Şi slăbi a mai pîrî pe Brîncovanul*; *Dece s-au apucat a tocmi cetatea*; *Ce Sfedul rămasă a să bate în doo părţi* etc. Forma aşa-zisă lungă a infinitivului apare destul de rar, şi sînt dispus s-o atribui mai degrabă copiştilor decît lui Neculce, din cauză că în paginile scrise de acesta n-o întîlnim de loc: *a-i gonire*; *mai cu pace a trăire* etc. Tot rar sînt folosite şi formele tari de perfect ale verbului *a face*: *fece, feceră*, care de asemenea vor fi provenind de la unii copişti imitatori servili ai limbii textelor mai vechi. Imperfectul majorităţii verbelor de conjugare a IV-a se termină la pers. III sing. şi plur. în *-iè (-îè)*: *fugiè, găsiè, pîrîè, trîntiè* etc. Perfectul simplu este încă viu, spre deosebire de graiul moldovenesc actual, care l-a pierdut. În cronica noastră, el este întrebuinţat des, alături de perfectul compus şi, în general, după aceleaşi reguli ca în limba literară de astăzi. (În pasajele scrise de mîna lui Neculce l-am găsit numai o dată). Iată două fraze scurte pentru exemplificare: *„Constantin-vodă pe urmă, vădzînd c-au greşit prè rău, şi stătu mult la gînduri cum a faci să potolească huietul de greşeala ce-u făcut"*; *„Ce acmu nu i să trecu scrisoarea ca-ntăiu, că, după ce-u sosît împărăţia la Udriiu, au şi treimis un capegiu de l-au mazîlit"*. Mai-mult-ca-perfectul are două forme, ca în actualul grai moldovenesc de nord: una simplă, generală astăzi (*audzisem, făcuse* etc.), cealaltă compusă. Ele nu sînt însă pe deplin sinonime (a doua arată un moment ceva mai puţin îndepărtat de trecut). Ex.: *„Deci viziriul, dacă au audzit aşè, au dzis că «bine ai fost sfătuit şi nu te-au ascultat»"*; *„Fost-au prins doi nemţi turcii, şi i-au fost ţiind aproapi de cortul vizirului legaţi"*. Afară de formele verbale existente în limba literară contemporană, Neculce mai cunoaşte cîteva care ori au dispărut cu vremea ori se păstrează în unele graiuri locale (nemoldoveneşti): *„...cela vrè fi stătut în laturi, şi lîngă dînsu vrè rămînè ceie ce vinisă hatmanului într-agiutor"* (acela ar fi stat în lături, şi lîngă dînsul ar fi rămas cei ce venise hat-

[25] Cf. şi *aşeş(i), încăş(i)* etc.

manului de ajutor); *„3, 4 dzile de-ar fi mai zăbăvit turcii pre loc, nici unul nu vrè scăpa"* (n-ar fi scăpat); *„Şi arcul l-au fost trăgînd cu vîrtej"* (îl trăgea cu macara); *„Şi dzicu călugării să fie fost făcut şi sfeşnicile cele mari şi cele mici şi policandru şi hora tot prisne de argint"* (că le făcuse sau le-au fost făcut). Cu excepţia formei penultime (*au fost*+gerunziul), toate celelalte sînt apariţii cu totul sporadice. La perfectul conjunctivului şi la condiţional, auxiliarul are forme arhaice, astăzi, dispărute: *să fie fost* (pentru actualul *să fi fost*), *ari băga (ari face* etc.), *s-arŭ întoarce* ş.a., iar la viitor are, de obicei, aspectul moldovenesc actual (cu pierderea lui *v*): *oi(u) spune, (i-)a da, s-a închina* (alături de formele literare de astăzi).

Caracterul popular al limbii folosite de Neculce iese la iveală cu cea mai mare forţă în sintaxă. Se poate spune că, sub acest aspect, el nu se deosebeşte de un povestitor anonim din vremea lui sau chiar din zilele noastre decît prin atenţia mai mare cu care construieşte fraza, atenţie firească la un cărturar ca dînsul. Dintre scriitorii de mai tîrziu, el seamănă foarte bine cu Creangă, a cărui sintaxă se conformează şi ea regulilor limbii vorbite de masele populare[26]. Deosebirile de la unul la altul sînt mai mult de amănunt şi se explică cronologic: în cursul celor o sută cincizeci de ani care îi despart, regulile sintactice s-au îmbunătăţit şi s-au precizat, aşa că autorul *Amintirilor* şi *Poveştilor* s-a găsit într-o situaţie cu atît mai favorabilă, cu cît perioada veche a limbii noastre în care a scris Neculce se terminase definitiv şi de mult în epoca lui Creangă.

O primă caracteristică, cea mai importantă, a sintaxei cronicarului nostru este predominarea frazelor construite prin coordonare faţă de cele construite prin subordonare: în majoritatea cazurilor, el întrebuinţează propoziţii principale, legate prin conjuncţiile coordonatoare obişnuite (*şi, iar, de* etc.), întocmai ca în vorbirea populară şi, adesea, în cea familiară (a oamenilor mai puţin instruiţi). Legătura este mai mult formală: conjuncţia (în special *şi*) poate lipsi, fără ca prin aceasta construcţia frazei să sufere vreo modificare, fie şi neesenţială. Este adevărat că prezenţa unei conjuncţii (chiar a lui *şi*, cea mai banală, fiindcă-i cea mai răspîndită) între două propoziţii

---

26 Să nu se creadă că aceste reguli ar fi altele decît ale limbii naţionale. E vorba numai de modul în care sînt ele aplicate de diversele grupuri sociale după gradul lor de instrucţiune.

coordonate schimbă ceea ce am putea numi ambianța stilistică a frazei; dovadă, faptul că scriitorii buni cunoscători ai limbii naționale sub toate aspectele ei (Sadoveanu, de pildă) folosesc amîndouă procedeele sintactice, după împrejurări (dictate de conținut) și cu efecte artistice diferite. Vorbirea populară n-a ajuns încă la acest stadiu de dezvoltare stilistică, și Creangă însuși, un foarte mare artist al limbii noastre, s-a limitat, de obicei, la fraza populară, chiar dacă i-a dat o mare amploare arhitectonică, fiindcă conținutul popular al operei sale cerea o formă de exprimare adecvată. În cazul lui Neculce, lucrurile se prezintă și mai clar în sensul arătat aici: fraza coordonată este la el oarecum regula generală.

Iată cîteva exemple. Mai întîi unul cu *și*, ca mai frecvent decît celelalte: *„Iar vornicului Sturdzii era mai mare și mai grè închisoare și scîrbă, arătîndu-i vină că i-i rudă, și l-au ținut că-i a lui, și l-au îmbogățit în domnia dintăi, și l-au cinstit mai mult decît pe alții, și l-au avut de credință bună"*. Nu numai între propoziții, ci și între fraze apare extrem de des această conjuncție: *„Și nu putè în grabă încăleca Ștefan-Vodă, fiind om micu. Și au dzis Purice aprodul: «Doamne, eu mă voi face o moviliță, și vino de te sui pe mine și încalecă». Și s-au suit pe dînsul Ștefan-vodă și au încălecat pre cal. Și atunce au dzis Ștefan-vodă: «Sărace Purece, de-oi scăpa eu și tu, atunce ți-i schimba numeli din Purice Movilă». Și au dat Dumnedzeu și au scăpat amîndoi. Și l-au făcut boier, armaș mare, pre Purece. Și dintre acel Pureci aprodul s-au tras neamul Movileștilor, de au agiunsu de au fost și domni dintre acel neam"*. Din această cauză nu putem afirma totdeauna, nici măcar cu o siguranță aproximativă, dacă *și* se găsește la începutul unei propoziții sau al unei fraze, mai ales că manuscrisele nu folosesc în general, semnele punctuației.

Un sinonim sintactic, parțial[27], al lui *și* este *de*, iarăși foarte frecvent (mai puțin totuși decît *și*), dar numai în interiorul frazei: *„Și multe robii au făcut în Țara Leșască, cît au pus pe leși în plug de-au și arat cu dînșii, de au sămănat ghindă, de au făcut dumbrăvi pentru pomenire..."*; *„Ș-au ieșit mulțime de ruși dinluntru, din Țara Leșască, de s-au aședzat în olatul Camenițîi, de s-au făcut sate și raiè, de-u pus subași pen sate după obiceiul lor"*.

---

[27] *Căci* are (drept conjuncție, bineînțeles) și alte funcțiuni, în fraza formată prin subordonare.

Alt sinonim al lui *și*, mai puțin frecvent este *iar(ă)*. Apare des la începutul frazei și, mult mai rar, înlăuntrul ei, cu nuanțe de înțeles întrucîtva diferite, atît după poziția lui în frază, cît și față de *și*. În general, *iar(ă)* are un sens ușor adversativ, mai vizibil în cazul cînd introduce o propoziție[28]: *„Iară viziriul au și scos pe Gligorie-vodă și l-au îmbrăcatŭ cu căftan. Iară boieri muntenești, dacă l-au văzut, numai ce-au încremenit"*; *„Iar băcăliile sta vărsate pre uliță, de era sătui și copiii. Strafide, smochine, alune era destule pre la toate babele. Iar pre care turci nu-i tăiè, îi ducè, cu pieile, de-i da robi domniei. Iar pre unii să întîmpla de-i ascundè prietenii, care scăpa păn'la prieteni..."*; *„Într-un cîmpu au agiunsu pe Șerban-vodă cu oastea, și au vinit Șerban-vodă de s-au adunat cu Duca-vodă, iar viziriul cu oastea și tătărîmea era înainte la Stonbeligrad"*.

Un cuvînt de legătură foarte des întrebuințat, totdeauna la începutul frazei, este adverbul *dece* (*deci*). N-are sensul conclusiv de astăzi decît într-o slabă măsură și numai rareori. De obicei el însemnează *apoi, după aceea, atunci*, potrivit originii lui (*de aci*), cu o ușoară nuanță cauzală, care provine din sensul temporal (ceea ce se întîmplă după un fapt oarecare poate fi considerat nu numai ca o urmare, ci și ca un efect al lui). La fel cu conjuncțiile propriu-zise, și *dece* (*deci*) poate apărea în două sau trei fraze una după alta. Ex.: *„vrînd ca să jecuiască ce ari găsi în mănăstire. Deci fiind un turnu cu bună tărie, nu putè să jecuiască. Deci au dzis călugărilor să dè turnul, că nu vor lua a mănăstirii nemică..."*; *„Iar alții dzicŭ că au ședzut supt un pod și împăratul au trecut de trii ori pe pod. Deci l-au îmbrăcat cu caftan, să fie iarăși domnu în Moldova. Deci cum au slujit mai pre urmă turcilor, scrie letopisățul"*; *„Toate crăiile cîte sînt creștinești au scris cărți la împăratul și la viziriul turcescu să dè pace leșilor..."*; *„Dece viziriul atunce era la Jăravna, și era hanul pe de altă parte și alți pași pe alte locuri, de tot strîca zidurile cetăților și ardè și prăda. Dece atunce la Jăravna, cum au vinit acele cărți de la creștinătate, au și stătut viziriul cu leșii la pace..."*.

Frecventă este și folosirea lui *ce* (azi, *ci*) ca element de legătură între fraze și între propoziții, deseori repetat în aceeași frază: *„...iar boierii care era zălog atunce, perind vizirul, atunce au fugit. Ce n-au vinit la Duca-vodă, ce s-au dus în Țara Ungurească, că le-au fostu casăle acolo, cu alți boieri ce*

---

[28] Chiar forma diferă în interiorul frazei, totdeauna *iar*.

pribegisă din Moldova" ; *„Purces-au cu toții din Zăbrăuți și au mărsu de noapte în Cornul Dumbrăvii, dreptu Domnești. Ce n-au vrut să lovască noaptea, temîndu-să să nu răpuie oameni, ce au socotit să aștepte păn-în dzuo, să vadă cine sînt"*.

Conjuncția *și*, spre deosebire de sinonimele ei mai mult ori mai puțin aproximative amintite aici, servește și la legarea părților de propoziție omogene. Cu această funcțiune ea se întîlnește de asemenea foarte des, atît singură, cît și întărită de *cu* (sau, mai rar, de *împreună cu*), iarăși ca în vorbirea familiară și populară de azi. Prezența lui *împreună cu* se datorește nevoii de a exprima cît mai concret posibil participarea, prin asociere sau colaborare, a două obiecte la săvîrșirea unei acțiuni (căci, în mod obișnuit, se leagă prin *și cu* două subiecte sau două obiecte gramaticale). De pildă : *„Făcut-au mare gătire de oaste, c-au adus și cîteva polcuri de căzaci de la Ocraina, și călărășime, și lefecii, și curteni, și hînsari"* ; *„...de descălecară cu toții, și pașa, și Antiohii-vodă, și leșii"* ; *„Pusă pe Antiohi Jora... vel-logofăt, și pe Iordachie Rusăt vornicul îl pusă vornic de Țara de Gios, și pe Bogdan hatmanul vel-vornic de Țara de Sus, și pe Lupul Costachi hatman, și pe Manolachi, frateli lui Iordachi, vel-postelnic, și pe cumnatu-său Ilie Frige-vacă vel-spătar, și pe Mavrodin visternicul vel-păharnic, și pe cumnatul său Pălade vel-visternic, și pe Dumitrașco Ursachi vel-stolnic, și pe frate-său Dumitrașco Răcoviță vel-comis"* ; *„Iară hatmanul Sinațchie și cu hatmanul Oghințchie și cu hatmanul Zapiva și cu oastea moschicească era spre Litfa, într-altă parte"*.

În frazele formate prin subordonare, conjuncția cea mai răspîndită este *că*, iarăși ca în vorbirea populară și familiară de astăzi, cu funcțiuni destul de numeroase, căci introduce propoziții completive (obiective directe și indirecte), explicative (*căci*) și cauzale (*pentru că*). Ex. : *„...să spăriesă toți cîți era în curte, că n-avè unde să scapi..."* ; *„...să-l sloboadă de la închisoare, din temniță, pre dînsul, că el va mîntui cetatea de acel greu"* ; *„Iar sihastrul au dzis să nu o închine, că războiul este a lui..."* ; *„...și ară duminica, că este om sărac"*. Din cauza acestor funcțiuni multiple, se produc diverse fenomene sintactice, de asemenea caracteristice pentru sintaxa vorbirii populare actuale. Mai întîi, apariția de mai multe ori a lui *că* în aceeași frază : *„Începusă să s-arate, numai nu deplin, că nu-i da mîna, că avè sîială, că era la Țarigrad Antohi-vodă și frate-său Dumitrașco și Duca-vodă"*, sau a lui *că* și *căci* (acesta, sinonim explicativ al lui *că*) ; *„Deci veziriul*

au lăsat să fie așè; că nu prè să silië nici veziriul pentru Șfed, căci Șfedul să ține de fire...". Apoi, întrebuințarea lui *căci* în locul lui *că* sau al lui *pentru că*: *„Ce Bogdan vornicul mult i-au dzis lui Mihai-vodă, căci au făcut spaimă și n-a hi nemic pe urmă, și-i lucru cu rușine"; „...vrînd să-și acoperă rușinea, căci i-au dus cu vartă..."; „Iară aceasta nu dzicè Iordachi pentru altă, ce o dzicè, căci era Mihălachi de casa lui, rudă aproapi...".* În fine, combinarea lui *căci* cu *că* într-o singură conjuncție oarecum compusă: *„Căce că atunce să apucasă să facă și el orînduială de oaste, ca la nemți..."; „Că n-au cutezat să margă drept la pod, la Dunăre, cum îl învățas-împăratul, căci că avè oaste puțină..."; „Dar nu mai putè să s-întoarcă înapoi sau să fugă într-altă parte din obuz, căci că prăda donții...".*

Cu funcțiune finală, și tot ca element de legătură între două propoziții, apare *pentru* (urmat de conjunctiv): *„Ce i-au dat, pentru să-i fac-împedecare..."; „...unii dzic să-l fie otrăvit soltanul la Tighine, pentru să să mînie tată-său, Șeremet, să strice pacea...".* Deoarece între ideea de scop și ideea de cauză există, în anumite condiții, atingeri sau apropieri[29], se ajunge uneori la combinarea lui *pentru* cu *căci* (*că*): *„Pentru căci începătura bătăii au fost întăiu despre turci, cînd au mărsu la Beci"; „...fiind învrăjbit cu Iordachi Rusăt vornicul mai denainte vreme, pentru căci Ilie Cantacuzino făcusă bine lui Iordachi Rusăt de-l scosesă di-nchisoare..."*; ba chiar și a tustrelor (*pentru, căci, că*): *„...au sfătuit pre Husain-pașe să iasă din șanțu cu oastea împăratului, pentru căci că oastea împăratului este deprinsă a da războiu nepriietenilor la largu...".*

O conjuncție subordonatoare destul de frecventă la Neculce și cu funcțiuni diverse este *de*, de asemenea caracteristică pentru sintaxa vorbirii populare: *„Începerea lui Despot-vodă, cum au fost de au agiunsu de au fost domnu"; „Și pre urmă au găsit mănăstirea Putna Gheorghie Ștefan-vodă, după ce au luat domnia, de este zidită precum se vede acmu"; „Și pre aceea vreme să tîmplasă de era multe zorbale în Țarigrad, de nu să mai putè aședza Poarta"; „...și au lovit pre acel rohmistru de nu s-au mai clătit"; „Iară boierii lui păn-a vini Dubău logofătul, de-l pusă turcul cămăicam, au ieșit despre doamna ș-au fugit în Țara Muntenească...".*

---

[29] Cauza implică existența unui efect, iar scopul reprezintă ținta unei acțiuni, deci într-un anumit fel, efectul acesteia.

Și în ce privește folosirea lui *care* ca element de legătură, sintaxa lui Neculce seamănă cu cea populară de astăzi, prin faptul că începe uneori fraza cu acest pronume, precum și prin dificultatea mînuirii formelor lui. De pildă : *„Care leșii n-au putut ține războiul și peste noapte pe-ntreg-au tăiat lunca ș-au trecut peste Prut“* ; *„Care Cantemir-vodă de atunce au dobîndit de la turci mare cinste și laudă și credință...“* ; *„Și fără zăbavă dup-acee au cădzut de-au fost și pașe și musaip la-mpăratul, care-i dzicè mai pe urmă Cerchez Mehmet-pașe imbriorul“* ; *„...l-au închis în Edicula cu mare urgie, care nime nu mai dzicè c-a vidè lumea“.*

Cînd predicatul propoziției subordonate stă la conjunctiv, legătura ei sintactică cu regenta n-are totdeauna nevoie de o conjuncție specială, iarăși ca în vorbirea populară și familiară : *„Ce oblicind Mihai-vodă, îndat-au răpedzit la dînșii cu taină să să rădice să să ducă, să nu oblicească tătarii să prade țara“* ; *„După ce vei merge în țară, să chivernisești lucru, să-mi prindzi pre Brîncovanul-vodă munteanul, să mi-l trimiți aice viu“.*

Numeroase sînt anacoluturile, construcțiile pe care, din punctul de vedere al limbii literare de astăzi, ar trebui să le considerăm greșite. Și prin această particularitate sintaxa lui Neculce se apropie de vorbirea populară actuală. Iată cîteva mostre : *„Lăsat-au Ștefan-vodă cel Bun la mănăstirea Putna, după moartea lui, arcul lui și un păhar, ce vorbiè călugării la mănăstire că este de iaspis, ce era în chipul marmurii albe și al farfurii, ca să fie întru pomenire la sfînta mănăstire“* ; *„Și mirîndu-să ce om este acela să are duminica, și îndată au trimis în toate părțile, ca să-l găsască pre acel om, să-l aducă la dînsul“* ; *„Ilieș-vodă, ficiorul lui Petru-vodă, după ce s-au turcit, dzic să fie rămas o fată creștină după moartea lui“* ; *„Radul-vodă făcînd nunta cu fiiul său Alexandru-vodă, domnul muntenescu, au luat pre fata lui Scarlat celui bogat de la Țarigrad“* ; *„Atunce, din boierii cei pribegi ce era la Țara Muntenească anume Vasîlie Costachi vel-vornic, i să tîmplă moartea acolo, în pribegie“.*

Deși în număr destul de mare, particularitățile relevate pînă aici nu sînt singurele care dau sintaxei lui Neculce aspectul ei popular atît de caracteristic. Pentru a nu prelungi peste măsură discuția asupra acestei probleme, în cele ce urmează mă voi limita la simpla enunțare a cîtorva trăsături mai importante, însoțindu-le uneori de foarte puține fapte.

Extrem de numeroase sînt contaminațiile sintactice, rezultate din încrucișarea a două construcții sinonime. Iată un exemplu, luat la întîmplare, pentru înțelegerea fenomenului : *„...i s-au răzlețit oastea sa, ce avè, de dînsul...”*. Posesivul *sa* este de prisos, dacă păstrăm determinarea ce *avè*, care, la rîndul ei devine superfluă, în ipoteza că ne însușim formula cu *sa*. Așadar sau *„...oastea sa de dînsul”* sau *„...oastea ce avè de dînsul”*. În textul lui Neculce ideea de apartinere a fost exprimată de două ori[30], din nevoia de a preciza bine raportul în discuție, ceea ce duce, de fapt, la repetarea, sub altă formă, a unui lucru spus deja o dată.

Întîlnim, de asemenea foarte des, și repetiții propriu-zise, care nu sînt produsul contaminațiilor, deși izvorul lor este, de obicei, tot nevoia de precizare. De pildă : *„Deci pre slugă l-au omorît, i-au tăiat capul; iar pre dînsa au dat-o la călugărie de-au călugărit-o”* ; *„...care moșii din neamul Racovițăștilor și astădzi le țin de le stăpînescu, satul Roznovul și alteli”*.

Interesante sînt cazurile de topică populară, destul de numeroase, pe care, de multe ori, le putem pune alături de contaminații și repetiții, din cauză că schimbarea ordinii cuvintelor din grupurile sintactice respective este provocată de aceeași nevoie a vorbitorului de a se exprima cît mai clar și mai deplin cu putință : *„...au mas acolo cu dzece care, cîte cu șase boi carul...”* ; *„carii era închiși cîte de un an și mai bine...”* ; *„...să-ș strîngă vecinii lui, ori în ce tîrgu sau sat i-ar găsi”*. Deosebită, în parte, față de limba actuală este topica lui *foarte*, datorită faptului că acest adverb avea, exact ca în unele graiuri populare de astăzi, și valoare de cuvînt oarecum independent, nu numai ca element alcătuitor al superlativului : *foarte prè puțini* ; *ce foarte un lucru puțin* ; *l-a foarte pîrî* ; *să foarte lăuda* etc.

Vorbirea directă și cea indirectă se amestecă de multe ori, în sensul că cronicarul începe reproducerea cuvintelor spuse de altcineva ca și cînd ar vrea să le rezume, pentru ca apoi să le redea întocmai cum au fost rostite : *„Iar el s-au zîmbit a rîde și au dzis că «de mult așteptam eu una ca aceasta să vie»”* ; *„Deci viziriul au dzis că-i «prè lesne a plini măria ta giurămîntul»”* ; *„Atunce i-au întrebat viziriul pe boieri pen-*

---

[30] Dacă ținem seamă și de *i*, înseamnă că exprimarea acestei idei a căpătat trei forme, destul de diferite una de alta.

tru Gligorie-vodă, unde se află și de i-ar scrie, oare n-ar vini?"[31].

În sfîrșit o ultimă caracteristică populară a sintaxei lui Neculce asupra căreia mă mai opresc aici este acordul gramatical după înțeles: unui substantiv colectiv, cu funcțiune de subiect al propoziției, i se dă un predicat cu forma de plural, tot așa un substantiv feminin ca formă, dar masculin ca înțeles, primește un atribut adjectival masculin etc. De pildă: „*...căci neamul turcilor sînt mai înțălepți și mai puternici...*"; „*Deci pre slugă l-au omorît...*"; „*...pentru acel beizadè a Radului-vodă...*"; „*Și boierimea de prin pregiur era bejeniți de răul lor*"; „*Că cealaltă gloată de țară, ce era luată cu dè-sîla în poghiaz, era toți gata de fugă*"[32].

Am insistat așa de mult asupra caracterului popular pe care îl manifestă, la tot pasul, sintaxa limbii folosite în cronica lui Neculce, pentru motivul că el constituie trăsătura ei fundamentală. Dealtfel, populare sînt și celelalte laturi ale limbii lui Neculce. Căci ce alta însemnează, în realitate, afirmația, dovedită cu ajutorul unui bogat material, că cronicarul scrie în graiul provinciei lui natale? Pe vremea aceea nu exista o limbă literară în sensul de astăzi, adică unitară (măcar relativ) și îmbunătățită printr-o practică îndelungată, în ce privește regulile ei gramaticale.

Între vorbirea maselor populare și aceea a clasei conducătoare nu existau aproape de loc deosebiri, nici chiar atunci cînd boierii erau (ceea ce se întîmpla foarte rar) oameni culți. Aceștia aveau, desigur, un vocabular mai bogat, construiau fraze mai complexe, dar, considerată în total, limba folosită de ei era, calitativ vorbind[33], identică cu a țăranilor. Dovadă, operele scrise de oameni eruditi în toată puterea cuvîntului, cum au fost Miron Costin, stolnicul Cantacuzino sau Dimitrie Cantemir: aparent, limba lor se deosebește mult de a maselor populare, dar aceasta din cauză că ei se silesc din răs-

---

[31] Aici împletirea vorbirii directe cu cea indirectă este așa de strînsă, încît nu le putem desface una de alta cu toată siguranța. (Ultima propoziție este interogativă directă, cum arată prezența particulei *oare*.)

[32] În această frază subiectul (*gloată*) comun ambelor propoziții se acordă cu predicatele o dată după formă (singular), a doua oară după înțeles (de fapt se repetă subiectul printr-un pronume nehotărît pus la plural: *toți*).

[33] Nu mă refer la sistemul sau structura limbii, care totdeauna, deci și atunci ca și astăzi, nu diferă prin nimic de la o categorie socială la alta, indiferent de cultura acestora: limba a fost și este a întregului popor, creatorul și purtătorul ei.

puteri să imite sintaxa unor modele străine (în primul rînd latinești), ceea ce, în treacăt spus, nu reprezintă un cîștig pentru limba noastră, și întrebuințează un vocabular bogat și felurit, impus de conținutul scrierilor lor. În ce privește însă fonetica, morfologia, fondul principal de cuvinte și chiar majoritatea regulilor sintactice, autorii citați nu se deosebesc de contemporanii lor țărani decît din punct de vedere cantitativ.

La Neculce nu constatăm, cu excepția vocabularului, nici măcar deosebiri cantitative. El scria cum vorbea, și vorbea la fel cu poporul nostru din timpul acela[34]. Și dacă avem mereu impresia că vorbește totuși altfel, faptul se datorește talentului său literar. Intervine, deci, o deosebire nu de limbă, adică de stil al limbii, ci de stil individual.

Că Neculce scria cum vorbea, dovedesc numeroasele particularități de fonetică sintactică. Se știe că, oricît de îngrijită ar fi limba vorbită, ea diferă de cea scrisă, între altele, printr-o legătură mult mai strînsă a cuvintelor care alcătuiesc un grup sintactic. Astfel noi scriem : *nu am timp* ; *sînt aici* ; *intru în casă* ș.a., dar spunem : *n-am timp* ; *sînt-aici* ; *intru-n casă* ș.a. Chiar cînd rostim o cuvîntare solemnă, încă trecem adesea peste felul cum se prezintă în scris textul ei. La oamenii neinfluențați (indiferent din ce cauză) de aspectul scris al limbii, cazurile de felul celor amintite aici sînt neobișnuit de numeroase, nu numai cînd vorbesc, ci și cînd scriu. Cronicarul nostru aparține acestei categorii de vorbitori, pentru motive care sper că rezultă clar din toată discuția precedentă. Textul cronicii lui prezintă foarte numeroase cazuri de fonetică sintactică, adică de grupuri sintactice scrise întocmai cum erau rostite. Așa se explică altă trăsătură caracteristică a limbii lui, aceea de limbă vorbită, care este, în realitate, un aspect, aparent deosebit, al caracterului ei popular. Căci limba populară are totdeauna aspect vorbit.

Iată o serie de exemple : *cădzus-în mare prepus* ; *can* (=*cam*) *și fără treabă* ; *în grab-au trecut munții* ; *îndat-au spus* ; *să fac-acea faptă* ; *a s-îngloti* ; *ce-vusesă* (=*ce-avusesă*); *ce-u* (=*ce-au*) *rămas* ; *găsire bun-a lor* ; *ș-așè* (=*și-așè*) ; *de-cea* (=*de-acea*) *veste* ; *dac-îmbrăcă* ; *de-ice* (=*de-aice*) *înainte* ;

---

[34] Așa se explică, în bună parte, valoarea lui ca scriitor, care îl ridică deasupra celorlalți cronicari, și cu atît mai mult deasupra simplilor traducători sau prelucrători de opere străine, indiferent de conținutul acestora.

şi-mbla (=*şi-îmbla*); *slug-împărătească*; *şi-ncepur-a fugi*; *cerus-împrumut*; *să marg-în Crîm*; *co-cè* (=*cu-acè*) *izbîndă*; *c-un* (*cu-un*) *prietin*; *păn's-au făcut pace*; *păn-au agiunsu*; *ş-au agiunsu* etc.[35].

Am afirmat în cursul discuţiei precedente că secolul al XVIII-lea, mai ales către jumătatea lui şi după aceea, trebuie considerat ca o perioadă de trecere de la epoca veche la epoca nouă a limbii noastre şi că această tranziţie, care înseamnă, de fapt, lupta între vechi şi nou, se poate constata în cronica lui Neculce, unde şovăirile în redarea aspectului fonetic al cuvintelor, precum şi folosirea a două, eventual a trei elemente gramaticale sau lexicale pentru acelaşi conţinut, şi invers, apariţia unuia singur pentru mai multe conţinuturi, sînt extrem de numeroase. Cînd şi cînd trebuie să contăm, probabil, cu transcrieri tradiţionale, necorespunzătoare realităţii lingvistice, sau cu greşeli datorite copiştilor, după cum am văzut de-a lungul discuţiei privitoare la fonetică, dar de cele mai multe ori avem a face, fără îndoială, cu o luptă între aspectul nou şi cel vechi[36] al aceluiaşi cuvînt sau al aceleiaşi forme gramaticale, luptă din care iese învingător aspectul nou.

Stadiul de dezvoltare a elementelor noi diferă de la caz la caz, dar evoluţia ulterioară a limbii noastre, aşa cum o cunoaştem din textele posterioare vremii lui Neculce, cît şi înfăţişarea ei actuală (mă refer la aspectul literar), arată lămurit că chiar inovaţiile moderne din punct de vedere cantitativ au izbutit, pînă la urmă, să se impună.

Redau acum un număr de fapte aparţinînd tuturor laturilor limbii (fonetică, structură gramaticală şi vocabular).

a) *beserică-biserică, dece-deci, doaă-două* (scris *doo*), *fănină-făină, iuşor-uşor, împlè-umplè* (*è*=*ea* actual), *puţinel-puţintel, voroavă-vorbă* (şi *vorovi-vorbi*);

b) *acel-acela*[37], *acestaşi-acesta* (*acest-acesta*)[38], *ai-ani, aşeşi-aşè, carele-care, cest(a)-aceast(a), cineşi-cine, fece(ră)-făcu(ră), găta-găti, obiceie-obiceiuri, săi* (*sale*)-*lor, infinitiv* lung — infinitiv scurt; apoziţia în acelaşi caz cu substantivul

[35] Aproape totdeauna *ş-au* pentru *şi au* (adică mold. *şî au*) urmat de un participiu.

[36] Nu numai fonetic, ci şi semantic.

[37] Aceste două forme există şi astăzi, dar utilizarea lor se face în baza unei reguli stricte, care nu se fixase încă pe vremea lui Neculce.

[38] Observaţia făcută în nota precedentă este valabilă şi pentru acest demonstrativ.

— apoziția în nominativ ; dativul cu *a* și *la* — dativul cu desinență ; *nici le da — nici nu le da* ;

c) *îmbi-amîndoi, prost* (simplu) — *prost* (neinteligent) etc.

În discuția de pînă aici am afirmat, de mai multe ori, fără să-mi documentez afirmația, că Neculce întrece pe toți autorii din epoca veche a literaturii noastre prin talentul său de scriitor. Voi încerca acum să arăt în ce constă acest talent, pe care i l-au recunoscut tot felul de oameni : istorici și critici literari, poeți și prozatori, simpli cititori ai cronicii lui etc.

Valoarea literară a unei opere științifice, cum sînt, prin natura lor, scrierile istorice, poate izvorî, într-o măsură mai mare ori mai mică, din însuși conținutul ei. Este tocmai cazul cronicii lui Neculce, pe care am analizat-o amănunțit din acest punct de vedere în unul dintre capitolele precedente. Dragostea sinceră de țară a autorului, manifestată sub aspecte multiple (ura contra asupritorilor turci, atașamentul față de țară, înțelegerea pentru nevoile și suferințele poporului său etc.), interesul și curiozitatea de a ști ce se întîmplă peste hotarele patriei, cu scopul de a-și informa cititorii și a le îmbogăți astfel cunoștințele, dorința de a învăța pe oameni, cu ajutorul faptelor istorice, cum să se poarte în viața lor publică și particulară : toate aceste lucruri și multe altele, asemănătoare, contribuie incontestabil la crearea impresiei, pe care ne-o lasă lectura prezentei cronici, că ne găsim în fața unui scriitor și nu a unui istoric propriu-zis.

Dar un astfel de material nu are prin el însuși valoare literară. Dovadă, operele similare ale predecesorilor, contemporanilor și urmașilor, care, în general, nu diferă prea mult de a lui Neculce prin conținutul lor și sînt, cu toate acestea, departe de a produce în noi impresii de ordin estetic. Pentru a deveni literar, materialul de fapte și cel uman trebuie văzut cu ochiul unui scriitor autentic și, în consecință, redat cu mijloace scriitoricești. Neculce a fost un scriitor autentic, ceea ce l-a ajutat să înțeleagă, cu mintea și cu inima sa, tot ce a văzut el însuși și tot ce a auzit de la alții și, în același timp, să pună pe cititori în situația de a trăi și ei cele povestite de dînsul.

Să vedem care sînt elementele măiestriei artistice a cronicarului nostru. Deoarece am început discuția referindu-mă la conținut, este necesar să amintesc analiza făcută în capitolul unde am urmărit de aproape concepția lui politică și istorică. Cu ajutorul a numeroase citate am scos în evidență participarea mereu vie, nu numai intelectuală, ci și afectivă, a lui

Neculce la bogata și variata prezentare a evenimentelor și a oamenilor despre care vorbește de-a lungul operei sale. Rareori povestirea sau descrierea lui are un caracter de simplă relatare, mai mult ori mai puțin rece sau neutrală. Evenimentele și acțiunile de tot felul, el le vede prin oamenii care le săvîrșesc, ceea ce îl determină să ia mai totdeauna atitudine, să comenteze, să reflecteze și să-și manifeste sentimentele pe care i le provoacă atît faptele, cît și autorii lor. Așa se explică marea vioiciune a expunerii și, drept urmare, impresia pe care o avem tot timpul că prin fața noastră se perindă, ca într-un vast caleidoscop, oameni în continuă mișcare. Situațiile și scenele cu ajutorul cărora cronicarul scoate în evidență o anumită trăsătură psihologică sau marchează un moment important în desfășurarea unei acțiuni sînt prinse pe viu cu o rară artă. Deseori ai impresia că Neculce procedează ca un regizor de astăzi, preocupat, în primul rînd, de efectul pe care trebuie să-l producă scena înfățișată. Să se compare, în această privință, întîlnirea dintre vizirul Chiupriuliul și Gheorghe Ghica, fostul lui prieten din copilărie (legenda a XXXVII-a, din O *samă de cuvinte*), sau organizarea meșteșugită a răfuielii dintre domnul Munteniei (Grigore Ghica) și adversarii lui (cap. I al cronicii).

Iată cîteva dintre foarte numeroasele exemple care s-ar putea cita. Un episod din lupta de la Varadin : *„Iar peste noapte au fugit turcii, de-u apucat la pod, de-a sîrguit de-au trecut împăratul și cu curtea lui. Iară nemții dimineața, vădzind că nu-s turcii, au și purces în goană : pe carei cum îi ajungè îi tăiè și jăcuiè. Ș-așè s-au făcut un hramăt și o spaimă denapoi în turci, de trecè om peste om, cît s-au rumtu și podul"*. Sau un accident trecător, din timpul unei lupte : *„Atunce au ucis calul de supt hatmanul Buhuș, și cădzusă hatmanul într-un răzor, cu fața în sus, de nu să putè îndată să să scoali. Și nemții năvăliè să-l apuce, iar un căpitan moldovan, anume Decusară, au grăbitu cu calul asupră-le, și s-au apucat hatmanul de coada calului lui Decusară, și ținându-să bine, l-au scos din năvala nemților"*. Scena părăsirii lui Petriceico-vodă de către boierii care îl însoțeau în lagărul polonez : *„Iară Miron logofătul au răspunsu : «Ori să fie voia mării tale, ori să nu fie, noi nu ne vom lăsa casăli să le iè tătarîi». Și s-au închinat și i-au dzis : «Să fii măriia ta sănătos» și au ieșit afară. Și așè toți boierii și căpitanii au purces cela după cela pre rînd a să închina și au ieșit afară"*. Descrierea chinurilor la care a fost supus Antonie Ruset după mazilire : *„...l-au în-*

chis turcii, şi l-au bătut, şi l-au căznitu cu fel de fel de cazne. Păn' şi tulpanuri supţiri îl făcè de înghiţiè ş-apoi le trăgè înapoi, de-i scotè maţăle pe gură". Sau scena batjocoririi, de altfel meritată, a unui boier: *„Atunce au prinsu şi pe Ilie Catacozino, cel tare şi mare, perifan, numai cu cămeşe şi desculţu şi fără sliz, că să tîmplasă de nu ştiè nemic şi dormiè. L-au luat şi l-au dus pe uleţă, îl mustra de-i dzicè: «Ţine-te, cerbule, cu coarneli cele buore ce ne împrăştiei, că te prinsă astădzi leul în mînă»".* Foarte interesantă, în toate privinţele, este vizita lui Petru I la Iaşi, din care am reprodus, cu alt prilej, două fragmente strîns legate de personalitatea ţarului. Ciudată, chiar pentru noi cei de azi, cu atît mai mult pentru omul simplu, plin de bun simţ de acum două veacuri şi mai bine care a fost Neculce, este, prin amănuntele etichetei, vizita unui diplomat polonez la curtea lui Antioh Cantemir: *„Şi i-au răspunsu lui Antiohii-vodă, de-i va ieşi înainte să-l întîmpine la giumătatea de scări a cerdacului, va vini la cinste, iar de nu-i va ieşi înainte aşè, nu va vini. Deci aşè s-au aşedzat: să se scoboare Antiohii-vodă pănă la trii scări şi solul să să suie iar pănă la trii scări. Şi la al şapteli scară, unde este giumătatea, să să închine unul altuie, şi aşè alăture să margă pănă în casă. Şi la băut tot odată să bè amîndoi".* Iată şi scene vesele: *„Şi ne-u cinstit (Petru I) prè bine şi frumos, şi mai pe urmă ne-u închinat însuşi împăratul, cu nişte vin al lui de franţoji, care, îndată cum au băut, au mărmurit toţi de beţi, bînd de acel vin. Şi n-au mai ştiut cum au dormit întru acea noapte, şi domnul şi boierii"*; *„S-au veselit* (la nunta fiicei lui Duca-vodă cel bătrîn) 2 *săptămîni cu feluri de feluri de muzîci, şi de giocuri, şi pelivani, şi de puşci. Şi giuca* 2 *danţuri pen ogradă şi pe uliţe, cu toţi boierii şi giupînesele împodobiţi şi toţi neguţitorii şi tot tîrgul. Şi un vornic mare purta un cap de danţu şi alt vornic mare alt capŭ de danţu, îmbrăcaţi cu şarvanele domneşti. Numai mirili şi mireasa, fiindu ficiori de domnu, nu giuca în danţu pe afară, numai ce giuca boierii. Cît nu era nuntă, şi era minune".*

La fel de plastice, adesea lapidare, sînt portretele, iarăşi foarte numeroase, în general simple schiţe, dar cu atît mai expresive, datorită, între altele, şi faptului că cronicarul nu-şi ascunde nici simpatia, nici antipatia pe care i-o inspiră personajul respectiv. Trăsăturile fizice se împletesc, de obicei, cu cele psihice, lăsînd deseori impresia că corespund pe deplin unele altora. Dată fiind scurtimea lor, voi reproduce o bună

parte dintre ele, cu regretul că nu pot proceda la fel cu toate. Petru I : *„Iară împăratul era om mare, mai înalt mai decît toți oamenii, iar nu gros, rătund la față și can smad, oacheș, și can arunca cîteodată din cap, fluturînd"*. Duca-vodă cel bătrîn : *„Că el își ține lucrul prè sus. Curtea lui, masa lui, cheltuiala lui, ca un craiu ține. Și cînd ieșè afar-în nărod, tot posomorît căuta, ca să-i iè oamenii de frică. Că el apucas-învățătură de la Vasîlie-vodă, fiindu cămăraș mare la Vasîlie-vodă. Era om nu prè nalt și gros, burduhos și bătrîn. Numai îș cernè barba. Pe atîta se cunoașè că n-are acătare minte sau frica lui Dumnedzău"* ; *„Dumitrașco-vodă era un om bătrîn, grec țărigrădean de neamul lui, de Catacozonești. Și mai nainte vreme fusesă visternic mare și-n Țara Muntenească, la Gligori-vodă. Și era om nestătător la voroavi, tălpiz, amăgitor, geambaș de cei de la Fener din Țarigrad"*. Descrierea continuă cu privire la aventurile lui amoroase cu fata unei rachieriţe, al cărei portret Neculce de asemenea îl face, pentru ca apoi să revină la domnitor : *„Că el, de bătrîn, dinți în gură n-avè. Dimineața îi încliè de-i punè în gură, iar sara îi descliè cu încrop și-i punè pe masă. Carne în toate posturile cu turcii depreună mînca"*. Constantin Cantemir : *„Carte nu știè, ce numai iscălitura învățasă de o făcè. Practică bună avè la voroavă, era sănătos, mînca bine și bè bine. Semne multe avè pe trup de la războaie, în cap și la mîini, de pe cîndu fusese slujitoriu în Țara Leșască. La stat nu era mare ; era gros, burduhos, rumăn la față, buzat. Barba îi era albă ca zăpada. Cu boierii trăiè pănă la o vreme, pentru că era om de țară și-i știè pe toți, tot anume, pre careli cum era. Și nu era mîndru, nici făcè cheltuială țării, că era un moșneagŭ fără doamnă"*. Șerban Cantacuzino : *„era un om groaznic : nu veghè nimărui voia. Om mare la stat, cu ochii ca de bou, harnic, darnicŭ, milă făcè mare la streini, la slujitori. Cheltuiè mult, să-ș facă nume, iar nu să strîngă"* ; *„Viind Antohi-vodă* (Cantemir) *cu domnia în Ieși, era iar om tînăr, ca de 20 ani, om mare, cinsteș, chipeș, la minte aședzat, giudecător drept. Nu era prè cărturar, numai nu era prostu. Menciuneli, tălpizicurili nu le iubiè, la averi nu era lacom, obiceie noo nu priimiè să le facă prè peste samă, vînător și slujitor bun, după hirea tătîne-său. În rè parte era can strașnic, să nu grăiască fiecine și fără vreme cu dînsul. Și era și credincios la giurămînt, îl ținè cinstit horba. Și boierii în curtea lui, pe cum i s-a arăta viiața lui înainte, tot cu cinste îmbla. Mînie avè strașnică, răcniè*

tare, can cu grabă, şi de-cie să depărta inemile boierilor de dînsul". Nicolaie Mavrocordat: *„Şi-ş ţinè lucrurile nalte, la mînie aprig, numai nu ţinè prè mult. Vrè să stăpînească Moldova ca Poarta turcească, cu mărire mare. Şi era om învăţat foarte, bun cărturar. Şi desfătări, voroave de glume, nemic nu se făcè înaintea lui. Şi conoscător de oameni, şi la cine-i slujiè bine arăta dar"*. Dimitrie Cantemir: *„Deci boierii, vădzînd aşè milă şi nemărire, începusă toţi a să lipi şi a-l lăuda. Era omŭ învăţat. Numai la giudecăţi nu prè putè lua sama bine, poate-fi trăind mult la Ţarigrad în streinătate. Lăcomie nu avè mare, lucrurile lui poftiè să fie lăudate"*; *„Era acestu domnu Grigorie-vodă* (Ghica) *la stat mic şi supţire, la faţă uscat. Numai era cu toane, atîta cît la unele să arăta prè harnic, bun şi vrednic, milostiv şi răbdătoriu. Şi în viaţa lui era tot cu mese mari, cu cîntări şi cu feliuri de feliuri de muzici, în toate dzilele. Prè de avè vro treabă mare, să nu iasă la cîmpu, ca să facă veselii cu naiuri şi cu cîntece hagimeşti şi cu mulţi peilevani măscărici. Şi pre boieri totdeauna îi poftiè să fie cu dînsul la plimbări. Şi dacă ieşiè la cîmpu, era prè lascav şi darnicŭ. Iară pre une locuri i să arăta lucrurile de blăstămăciune. Că să potriviè unor boieri, sfetnici ai lui, carii avè, 2 greci şi un moldovan..."*; *„Acest domnu Constantin-vodă* (Mavrocordat) *era un om prè mic de stat, şi făptură proastă, şi căutătură încrucişetă, şi vorba lui înecată. Dar la hire era nalt, cu mîndrie vrè să s-arete, dar era şi omilenic. Cazne, bătăi rele la oamini nu făcè, nici la singe nu era lacom, şi răbdător mult. Îi era dragă învăţătura, corăspundeţii din toati ţările străine să aibă, prè silitor spre veşti, ca să ştii ce să faci printr-alte ţări, ca să dobîndească numi lăudat la Poartă. Minciunile îi era prè drag a li asculta, numai nu era prè grabnicu a faci rău. Giuruiè prè mult unora şi altora, dar la mai mulţi nu da dintr-aceli giuruinţă. Era om di-l întorcè şi alţii"*.

Iată portretele cîtorva boieri şi al mitropolitului Dosoftei: *„...Alicsandru Ramandei, postelnic mare, grec simăţŭ, mîndru, nebun, lacom. Trecè peste toţi, nu cunoştè pre nime, avînd trecere şi cinste de la Antonie-vodă"*. Bogdan hatmanul, cumnatul lui Antioh Cantemir: *„...boier moldovan, cap întreg şi cunoscător la giudeţe şi vrednicŭ la toate trebile, cu-nţelepciune"*; *„Grigoraşco, vel-postelnic, grec ţărigrădan, din toţ greci acestor 2 domni, el mai bun şi mai înţelept şi cilibii, nămai tot hire de grec. Precum este hire mai ales de lup decît de dulău, aşè şi el nu era lup, decît să pricepè mai*

mult dulău decît de lup. Nămai nu avè prè multă treceri la stăpîn, după cum îi era slujba bună și omenia"; „Acestu Dosofteiu mitropolit nu era om prostu de felul lui. Și era neam de mazîl; prè învățat, multe limbi știè; elinește, lătinește, slovenește și altă adîncă carte și-nvățătură, deplin călugăr și cucernic, și blînd ca un miel. În țara noastră pe-ceasta vreme nu este om ca acela".

Să nu ne închipuim că toate situațiile, scenele, episoadele etc. înfățișate de Neculce sînt limitate ca extindere, cum par a dovedi pasajele reproduse pînă aici. Fără a fi prea numeroase, descrierile și povestirile prelungite pe cîteva pagini există totuși, ori de cîte ori natura faptelor cere. Chiar unele dintre cele date mai sus ca exemple sînt, în realitate, mult mai extinse, dar le-am redus proporțiile din necesități tehnice ușor de înțeles. Un model de povestire amplă, perfect construită și bogată în peripeții dramatice, găsim în capitolul al VIII-lea, unde asistăm la desfășurarea „podghiazului" leșesc, care se termină cu răpirea și transportarea lui Duca cel bătrîn în Polonia.

Din citatele de mai sus rezultă că Neculce se servește de procedee stilistice simple și sobre, la fel cu toți scriitorii populari (în sensul pe care l-am dat mereu acestui cuvînt în discuția noastră de pînă acum). Stilul lui este, de obicei, direct, adică propriu: spune lucrurilor pe nume, așa cum face masa cea mare a vorbitorilor, neinfluențați de teorii estetice sau de modele literare consacrate. Expresiile figurate, care există totuși în opera cronicarului, nu sînt sau nu fac impresia a fi creații personale, întrucît aparțin limbii întregului popor, unde au intrat pe măsură ce au luat naștere în condiții determinate, devenind, cu timpul, un bun obștesc al colectivității lingvistice. Foarte personală, datorită talentului artistic, este numai utilizarea lor, conformă cu necesitățile exprimării, dictate de conținut. Iar atunci cînd Neculce creează el însuși procedee stilistice (ipoteză pe care trebuie s-o admitem, chiar dacă nu putem totdeauna s-o dovedim concret)[39], ele nu diferă prin nimic esențial de cele populare, fiindcă sînt produsul unui om care s-a identificat, în ce privește arta literară, cu poporul. De aceea nu-i posibil, în general, să distingem, nici măcar cu o certitudine foarte aproximativă, creațiile stilistice personale de cele anonime, comune tuturor vorbitorilor. Avem

---

[39] Afară doar de cazul cînd am constata absența lor în vorbirea populară din zilele noastre. (Pentru epoca lui Neculce, acest lucru nu este posibil, fiindcă nu avem texte populare din vremea aceea.)

exact aceeași situație ca la Creangă, scriitor de asemenea popular în sensul arătat aici și cu care Neculce seamănă extraordinar de mult. Acești doi scriitori sînt cei mai autentic populari din întreaga noastră literatură, tocmai prin faptul că și-au însușit, bineînțeles fără intenție și fără să-și dea seama, mijloacele artistice ale povestitorilor populari anonimi, pe care, grație talentului lor excepțional, îi întrec din punctul de vedere al măiestriei literare.

Iată o serie de construcții și formule expresive: *s-au stînsu pomenirea lui cu totul; să stînsă pomenirea lui cu sunet; au aflat vreme* (au găsit prilejul sau momentul); *nu-l mai putè sătura; au văzdut că nu-i dă mîna; au făcut cheltuiele fără treabă și fără ispravă; s-au curățit de grijă; văzînd așè, numai să trîntiè și plesniè de ciudă; îi era jele că-i vinisă zamanul și nu putè să-ș răsplătească răutatea...; fiind și muntenii învățători și agiutori la pîrît; neștiutoriu gîndul omului la ce-l aduce; învăța pe boieri cu d-è frica; în doo rînduri i-adusesă Duca-vodă pe gurile lor; i s-aprinsă inema de voie rè; cu acea socoteală îș strîcă obrazul și numeli și mai rău; avîndu nume de bogat și vrîndu să împle gurili tutoror*[40]; *să nu scape, că d-è scăpa, cap n-are* (i se va tăia capul); *că, d-è scăpa, capul i-a tăiè; să-și izbîndească inimii asupra văru-său; mînca* (bani) *și fățiș și furiș; buni de gură și de pîră; sta în tot ceasul să-i mînînce capul; i-au fostu lovit mînia lui Dumnedzău; tare și mare; Brîncoveanul... avè tot doo obrază de prieteșug, de-ș arăta unul către Mihai-vodă și altul către Antohi-vodă; Și era cu doo feți, arătîndu-să către boieri că-s vinovați grecii; de rușine și de frică numai ce schimba fețe; l-au luat și l-au pornit cu mare strajă și groază; avînd cale cuvintelor sale*[41]; *au scăpat cum au putut și vine la poala împărăției; ș-au adus capul la poala împărăției; ș-au adus capeteli suptu mila împărăției; Și oca cè de vin* (băutură pe gratis și pe nedrept) *s-au întorsu în sînge și în bătaie; tălpiz și fricos, cu piele de iepure la spate*[42]; *tătarîi sînt lupi apucători, pradă, robăscu, bat și căznescu pe creștini; au jăcuit tot, păn' la un cap de ață; să vor duce să-ș prindză capeteli printr-alte țări*[43]; *ca să-l părăsască pe Duca-vodă, să nu-l mai vadză în ochi; au rămas oamenii numai cu sufleteli.*

---

40 A dat bani diverselor personaje influente, ca să nu-l mai vorbească de rău la Poartă.

41 Putînd vorbi, avînd prilej favorabil de a vorbi.

42 Fricos ca iepurele.

43 Să se adăpostească, să se refugieze în alte țări.

Asupra cîtorva dintre aceste expresii trebuie să mă opresc, dat fiind interesul pe care îl prezintă din punct de vedere stilistic. Unele sînt repetiții semantice (cum le-am numit cu alt prilej), ca, de ex. : *învățători și agiutori* ; *obrazul și numeli* ; *buni de gură și de pîră* ; *tare și mare* : al doilea termen al formulei este un sinonim, aproximativ, al celui dintîi, ceea ce contribuie cu atît mai vîrtos la mărirea expresivității, cu cît, strict formal vorbind, avem a face cu cuvinte foarte deosebite unul de altul. În cazul lui *fățiș* și *furiș* sau al lui *cu mare strajă și groază* intervine rima sau asonanța, ca în atîtea construcții similare din vorbirea populară, care recurge des la acest procedeu menit să satisfacă nevoia de expresivitate cu ajutorul simetriei, puternic simțită de om în toate împrejurările vieții. Formula a doua (*strajă și groază*) combină ambele procedee aici în discuție, tot așa *tare și mare*, amintit mai sus : asonanța sau rima se asociază cu repetiția semantică[44], de unde, marea forță expresivă a unor astfel de construcții. De altminteri, simetria apare chiar sub forma ritmului, pe care îl simțim în aproape toate exemplele citate, mai ales la lectura cu glas tare[45]. Interesantă, sub raport stilistic, este și fraza *d-è scăpa, cap n-are*, datorită nu numai laconismului ei împins pînă la ultima limită, ci și faptului că în propoziția a doua (cea mai importantă ca conținut, căci ea exprimă amenințarea) apare prezentul, deși arată o acțiune posterioară celei din prima propoziție, în care predicatul stă la viitor.

Numeroase sînt comparațiile, întocmai ca la Creangă și ca în vorbirea populară din toate epocile. Este aceasta o caracteristică a stilului popular, spre deosebire de cel cult, care, fără să neglijeze comparația, preferă metafora, tot o comparație și ea, dar cu un singur membru (cel folosit ca termen de comparație). De pildă : *așè da din tunuri, cît să cutremura locul* ; *și s-au strînsu ca puii de potrinichi* ; *întrat-au tătarîi în țară ca lupii într-o turmă de oi* ; *cu o lăcată cît un șlic de mare la grumadzi* ; *și marsără..., cît o pistreală de săgeată* ; *pica ca perile turcii și tătarîi* ; *rămasără ca un roiu făr' de matcă* ; *au lipsit de n-au luat domnia cît s-ar rumpe un păr* ; *sta asupra lui ca niște lupi* ; *pedestrimea moscalilor stă la răz-*

---

[44] Straja, adică paza, reprezentată prin oamenii care o exercită, inspiră groază prin ea însăși.

[45] Toate aceste procedee sînt caracteristice pentru vorbirea populară și, în consecință, pentru stilul scriitorilor popularizanți, ca Neculce și Creangă. (În ce privește pe acesta din urmă, cf. exemplele date de mine în *Stilistica limbii române*, p. 103 și urm.)

boiu ca un zîd nemişcat ; ca cum ar merge fulgerul, aşè mergè focul împregiur ; ca cum ar lua oaricine cîrpa unei fămei din cap (aşa de repede) ; *aşè le-au dat turcii năvală ca o noajă de lupi într-o turmă de oi ; pre cîmpu să vedè focurile ca stelele ; cum ar trece nişte lăcuste, aşè trecè de mulţi ; nemică nu să clintiè, ca cum ar fi nişte oameni morţi în răvărsatul zorilor ; şi aşè cădè turcii, ca cînd ar cădè nişte pere coapte dintr-unŭ păr, cîndu-l scutură oamenii ; aşè au oborît pre turci, ca cum i-ar mătura cu o mătură ; mare şi tare ca un leu asupra tuturor ; să lărgisă şireagurile, cît alergai cu calul ; ca cum ar arde urŭ stuhŭ mare, trestie, pe nişte vînt mare, aşè să vedè focul ieşind din puşci ; sta călărimea împregiurul obuzului, ca cum ar sta pădurea ; nădejdea domnului este ca săninul ceriului şi ca încetul mării ; porniè în ţară boierenaşii lui, ca cum ar purcede un ceambul tătărescu în pradă ; taie mîrzacii şi şerimii ca un casap ; Şi aşè au ţinut de bine această paci pecum ţin cînii vinerili ; perè turci ca frundza, de pica pre Dunări în gios ; au şădzut o lună şi mai bine aşè la un loc, ca lupul cu oaia ; că Lupul Costachi, cum au sosît în Iaşi, ca un lup nesăţios, au şi început a prinde pe slujitori carei fusese cu moscalii*[46].

Un procedeu stilistic, prin natura lui, mai degrabă, cult, este folosirea epitetului, de obicei multiplu, căruia Neculce îi măreşte expresivitatea cu ajutorul inversiunii (dictată, aceasta, de realitatea oglindită în mintea lui). Cîteva citate (majoritatea lor conţin adj. *bogat*, întrebuinţat cu o adevărată predilecţie, pe lîngă tot felul de substantive (: *...făcè bogată stricăciune Ţării Munteneşti ; ...de-i robiè şi de bogate ori îi şi smintiè ; Bogată ruşini le era ! ; Ce bogat blăstăm era asupra lui Şeremet ! ; Bogat blăstăm şi lacrimi vărsate asupra acelui Enache aga... ! ; Aceste bogate nevoi s-au făcut în Moldova... ; Bogate nevoi şi ruşini făcè turcii beţilor oameni... ; Bogate lacrămi era, cît s-audziè glasul la cer ; Ilie visternicul Catacozono, împreună cu Panaitachi Morona biv-postelnic... iuţi, mîndri, mincinoşi, făţarnici, giurători pentru hiece, amăgitori ; S-au făcut mare şi frumoasă nuntă domnească ; ...aducîndu-l cu frumoasă politie păn' la Sfeţîi Nicolaie ; Cetăţile toati ce li luasă turcii în trecuţi ani de la cazîlbaşi ; ...care fusăsă şi mai în trecuţi ani ; ...i-au omorît cu grele şi cumplite morţi.*

---

[46] Şi joc de cuvinte, care adaugă, la comparaţie, un puternic element afectiv (de ordin strict personal, căci acest boier a contribuit la întîrzierea întoarcerii lui Neculce din exil).

Nu lipsesc nici figurile de stil propriu-zise, printre ele metafora ; *dac-audzi că şed Cantemireştii la casăli lor cu paci, să-mbrăcă cu cămeşe de gheaţă* ; *făcură paci cu taină, numai pace sulemenită* ; *să tulbură tare şi ş-aprinsă poaleli de toate părţile* ; *24 cetăţi, tot alese, frunte*[47] ; *Tuturor uşe deşchisă şi nemăreţŭ, de vorovie cu toţi copiii* ; *deci era prè în val* (prea agitat) ; *iară veziriul au rîs şi au răspunsu că atunce au fost un tîrgu şi acum este altul* (s-a schimbat situaţia) ; *şi de acolo, de la munteni... au sărit scînteia (văcăritul) şi la noi în Moldova, de s-au aprinsu acestu pojar de obiceiu* ; *l-au dăruit Grigorie-vodă foarte bine, ca să-l facă prieten pre un cîine* ; *ce şi eu n-am vrut să mă fac al doile Iudă* ; *şi scriè cărţi la Şeremet de-ş făcè obraz.*

Cîteodată exprimarea figurată se amplifică şi capătă prin aceasta o forţă neobişnuită ; *„Socotiţ acmu, fraţilor boieri, hirile domnilor ! Să potriveşti cu linul mărilor şi cu săninul ceriului. Cînd nu gîndeşti, să tulbură mările şi ceriul nuoreadză. Aşè sînt şi hirile domnilor. Cînd trage omul nedejde de bucurie, atunce vine la scîrbă"*. Sau următorul pasaj, adevărată capodoperă de măiestrie artistică : *„Aşè socotescu eu cu firea mè această proastă ; cînd a vrè Dumnedzeu să facă să nu fie rugină pe fier, şi turci în Ţarigrad să nu fie, şi lupii să nu mînînce oile în lume, atunce poate nu vor fi nici greci în Moldova şi în Ţara Muntenească, nici or fi boieri*[48], *nici or putè mînca aceste doao ţări, cum le mînîncă. Iar alt leac n-au rămas cu condeiul mieu să mai pomenescu, ca să pot gîci. Focul îl stîngi, apa o iezăşti şi o abaţi pe altă parte, vîntul cînd bate, te dai în lături, într-un adăpost, şi te odihneşti, soarele intră în nour, noaptea cu întunerecul trece şi să face iar lumină, iar la grec milă, sau omenie, sau dreptate, sau nevicleşug, nici unele de aceste nu sînt, sau frica lui Dumnedzău"*.

Marea frumuseţe artistică a acestui pasaj se datoreşte numeroaselor procedee stilistice folosite de cronicar pentru a exprima un conţinut strîns legat de principalul izvor al întregii lui concepţii politice, care este dragostea de ţară, manifestată, în primul rînd, prin ura contra asupritorilor şi exploatatorilor patriei sale. Simplitatea obişnuită a stilului lui Neculce face aici loc unei amplori care impresionează puternic prin perfecta simetrie a construcţiei sintactice, după cum

[47] Un sinonim al lui *frunte* este *capete* (comparativ: *mai capete*), cînd se vorbeşte despre oameni.
[48] Adică grecii nu vor mai fi boieri (din moment ce ei nu vor mai exista de loc ca atare în ţările noastre).

și sobrietatea este înlocuită printr-o bogăție și variație lexicală rar întîlnită chiar la scriitorii sau oratorii cei mai elocvenți. Compararea faptelor sociale cu fenomenele naturale și totodată punerea lor în opoziție prin avantajarea celor dintîi sub raportul persistenței creează o hiperbolă extraordinară și totuși, privită din punctul de vedere strict subiectiv al autorului, absolut verosimilă, cum sînt, de altfel, toate exagerările conștiente în domeniul literaturii : răul pricinuit de jugul turcesc și de instrumentele acestuia este așa de mare în ochii unui patriot convins ca Neculce, încît mai greu te poți păzi de urmările lui nefaste decît de toate intemperiile din natură. Contrastul izbitor dintre aceste două forțe este întărit prin contrastul, mai bine-zis prin conflictul dintre termenii secundari ai comparației, conflict uneori permanent (fierul-rugina, oaia-lupul), alteori trecător (focul poate fi stins, apa poate fi iezită etc.). Și de astă dată fraza capătă un ritm special, care îi mărește expresivitatea și confirmă adevărul enunțat încă de acum două milenii prin formula latinească : *„indignatio facit versus"*.

Un loc destul de important în procedeele stilistice ale lui Neculce ocupă sentințele, maximele și proverbele. Iarăși o particularitate a stilului popular, care îl apropie din nou de Creangă. Potrivit concepției sale teologice, cronicarul nostru recurge uneori la textele religioase, ceea ce autorul *Amintirilor din copilărie* nu face[49]. Dar această deosebire este mai mult aparentă. Pentru Neculce, ca și pentru masele populare, nu prezintă importanță izvorul înțelepciunii exprimate cu ajutorul formulelor vechi și consacrate, devenit bun al tuturora : și experiența milenară a practicii vieții și cărțile așa-zise sfinte sînt, pentru oamenii care cred, într-un fel sau altul, în prescripțiile bisericii, tot produsul voinței lui Dumnezeu.

Iată un număr de exemple : *„Ce gîndește omul nu dă Domnul"* ; *„Cîn va Dumnedzău, și omul nemerește sfatul"* ; *„El era alfa și omega atunci în Țara Moldovii"* ; *„Că lăcrîmile săracilor nice soareli, nice vîntul nu le poate usca. După cum dzice și Isus Sirah, că ruga smeritului nuori în cer pătrunde"* ; *„După cum dzice Scriptura : «Cine sapă groapa altuie dă într-însa»"* ; *„Dar eu taina stăpînului căruia i-amŭ mîncat pita n-am putut-o descoperi, uitîndu-mă la Sfînta Scriptură, ce au dzis îngerul cătră Tovie dzîcînd : «Taina împăratului să o acoperi, iar faptele lui Dumnedzeu la arătare să le mărturisești»"* ;

---

[49] Deși anumite formule intrate în vorbirea populară din limbajul bisericesc nu-i sînt de loc străine.

„Ce... m-am lăsat tot în nădejdea lui Dumnedzeu, păn' m-au scos, precum mărturisește David prorocul psalom 39 : «Răbdîndu am așteptat pre Domnul, și mi-au luat aminte, și au ascultat ruga mè, și m-au scos din groapa patimilor și din tina cea adîncă, și au pus pre piatră picioarele mele» i proci" ; *„Precum dzice Scriptura : «Nu va folosi averea în dzioa urgiii»"* ; *„Dzice Hs. la Evanghelii că, dacă s-ar împuți sarea, bucatile cu ce s-or săra"*.

Sînt puse uneori la contribuție și citate laice : *„Că pre urmă mult să va căi și nemic nu va putè folosi, precum dzice filosoful : «Căințele cele de apoi întru nemica sînt»"* ; *„După cum dzice un cuvînt Miron logofătul : «Mare este omul, iar la războiu prè mică-i este ținta»"*.

Unele dintre proverbele și zicalele populare apar fără o introducere specială, ceea ce ar dovedi că autorul nu le deosebește de alte construcții și formule gata făcute, altele, dimpotrivă, sînt prezentate cu formula *după cum* sau *precum să dzîce*, care este sinonimă cu *vorba ceea* folosită de Creangă :

„Pasărea vicleană dă singură-în lațŭ" ; *„Paza bună trece primejdia rè, mielul blînd suge la doo maice, capul plecat nu-l prinde sabia"* ; *„...după cum să dzice : «Calul rîios găsește copaciul scorțos»..."* ; *„Cine face faci-i-să"* ; *„S-au plinit atunce un cuvîntu prost ce dzice : «Cu iarba cè uscată arde și cea verde»..."* ; *„Precum să dzice : «Domnu bogat și fără sfat»..."* ; *„...după cum să dzîce că nu-s în toate dzilele Paștile"* ; *„...după cum este vorba că nu fac toate muștile mere"*.

Folosirea înțelepciunii altora sub forma citatelor din cărțile sfinte, din filozofi și din proverbele populare n-are, în intenția lui Neculce, scopul pe care putem și chiar trebuie, în mod obișnuit, să-l presupunem, acela, anume, de a împodobi stilul cu flori culese din grădina altuia. Vorbind despre concepția lui teologică, am afirmat că cronicarul nostru o întrebuințează și ca o formă de critică politică și socială, care, dată fiind atmosfera spirituală a epocii, putea duce la rezultatul scontat de dînsul.

Tot așa cred că trebuie să interpretăm nu numai citatele biblice și pe cele filozofice (acestea din urmă cu un puternic colorit religios), ci și maximele, zicalele etc. populare. Neculce simte nevoia de ordin politic (sau, dacă vreți, pedagogic) de a întări, cu ajutorul unor autorități consacrate, adevărurile la care a ajuns singur, prin simpla observare a oamenilor și a evenimentelor. În cazul proverbelor, el ține, uneori, să adauge, cu o ironie ușor malițioasă, îndreptată contra

celor vizați de dînsul, că sînt «cuvinte proaste», care trebuie crezute totuși, așa cum face el însuși (cu firea lui cea «proastă»), fiindcă prea se potrivește conținutul lor cu faptele și situațiile înfățișate în cronică.

Cu proverbele seamănă, atît prin fixitate, cît și prin caracterul lor strict popular, formulele cu care Neculce anunță în mod perifrastic încetarea din viață a cuiva: *au plătit datoria cè de opștie; pän' ș-au plătit și el datoria lumască, de-au murit*[50]; *au plătit datoria, dup-obiceiul aceștii lumi; și-au plătit și el datoria aceștii lumi, cea strămoșască; s-au schimbat și el din viața aceasta lumască.*

Frecvente sînt și anticipările: cronicarul cunoaște toate evenimentele pe care le povestește, le vede în desfășurarea lor pînă la capăt, și atunci, la fel cu toți povestitorii populari, previne pe cititor asupra unor întîmplări viitoare, folosind în acest scop iarăși anumite procedee stilistice, mai mult ori mai puțin consacrate. De pildă: *...și au ales din toți ficiorii de boierĭ pe Mihălachi, ficiorul lui Ion Racoviță vornicului... Care acela au cădzut domnu, de-i dzic Mihai-vodă"*; *„Acestu Cantemir-vodă i-au rămas în urmă 2 ficiori, anume Antiohi și Dumitrașco, care mai pe urmă au ișit amîndoi domni în Moldova, precum li s-a arătat înainte, la rîndul lor, istoriele lor"*; *„...Adam Sinavschi, voevoda Belschii, careli mai pe urmă au agiunsu de au fost hatman mare de corona leșască..."*; *„...a căruie un ficior, pre anume Stanislav Lișcinschii, au agiunsu de au fost craiu în Țara Leșască..."*; *„...carele acel Hrisantos pe urmă au cădzut și patriarhu la Ierusalim"*; *„Pecum și Iordachi, făcînd această grabă, mai pe urmă la multe primejdii de viiață și de pagub-au vinit, care să va arăta înainte la rîndul lor"*.

Partea finală a ultimului citat apare și în alte condiții, tot ca o prevenire a cititorului, pe care cronicarul ar vrea, parcă, să-l facă atent asupra faptului că povestirea continuă. Formula ne este cunoscută, în ce privește conținutul, din basmele populare și de la Creangă (cf. *„că cuvîntul din poveste înainte mult mai este"*). Neculce o întrebuințează, de obicei, la sfîrșitul capitolelor, unde, istorisind un eveniment important, de pildă moartea unui domn, anunță că despre urmările evenimentului va fi vorba mai departe în cronica sa, ca și cum ar vrea să spună că nu uită nimic din ceea ce se întîmplă, pînă la urmă, în legătură cu faptul respectiv. Iată și alte

---

[50] Adaos pleonastic, iarăși o caracteristică a stilului popular, care ne întîmpină și în alte împrejurări.

variante ale acestei formule: *pecum i s-a spuni povestea mai gios la rîndu; precum mai pe largu va arăta la istoria lor; precum s-a arăta mai gios; vremea viitoare va arăta* etc.

Cînd durerea, indignarea şi alte stări psihice emoţionale îl copleşesc, cronicarul şi le exprimă cu ajutorul exclamaţiilor, unele violente, altele ironice sau lirice, iarăşi întocmai ca orice povestitor popular: *„Oh! oh! oh! săracă ţară a Moldovei, ce nărocire de stăpîni c-aceştia ai avut! Ce sorţi de viiaţă ţ-au cădzut! Cum au mai rămas om trăitor în tine, de mare mirare este, cu atîtea spurcăciuni de obiceiuri ce să trag până astădzi în tine, Moldovă!"; „Ţineţi-vă, săracelor ţări, dacă sînteţi putencioase, de acmu să biruiţi nevoile din pizmele vechi la ce s-au început să să lucredze!"; „Osîndă pe casăli lor pentru vărsarea singelui lui Miron ş-a lui Velicico, ce făcusă Cantemir-vodă cu sfatul acestor doi boieri pribegi!"; „Aflară-să şi aice sfetnici fără lege şi tirănească zavistie, rană fără leac, şi să cheamă lepra sau fistula în pîntece; văcăret, de vac-un zlot şi de cal un leu să dè tot omul..."; „Pe-cestu lucru să poate socoti că Antiohi-vodă era om bun şi nelacom. Unde să să găsască altul de potriva lui să fie!"; „...şi, neplinind anul, au murit Ioan cel bun şi frumos. Oh, oh, oh, unde or mai găsi muntenii om bun ca Ionŭ-vodă? Şi în locul lui au venit iar Neculai-vodă, pedeapsa lor"; „Vai de aceste 2 ţărî creştine, cu aceşti domni străini! Ce di amar di bani dau pentru vrăjbile cele ticăite a lorŭ!..."; „Oh, oh, oh! vai, vai, vai di ţară! Ce vremi cumplite au agiunsu şi la ce cumpănă au cădzut! Doar Dumnedzău di a faci milă, precum au făcut cu izrailitenii, cu Moisei prorocŭ, de-au dispicat Marea Roşie. Aşè să facă şi cu tini, săracă ţară! La ce obiceiuri ai agiunsu, ca să scapi dintr-aceste obiceiuri spurcati!"*. Cf. şi izbucniri ca următoarele: *„socotiè, ticălosul, că..."; „uitasă, ticălosul, că..."*. Tonul şi, adesea, cuvintele sau formulele stilistice ale acestor citate amintesc de imprecaţiile atît de răspîndite în vorbirea curentă a maselor populare.

Ura puternică îl face uneori să întrebuinţeze un stil plin de patos viguros ca în cele mai desăvîrşite cuvîntări ale oratorilor antici (se înţelege că fără nici un fel de influenţă din partea acestora). În lupta de la Varadin, dintre austrieci, conduşi de Eugeniu de Savoia, şi turci, sub comanda vizirului Gin Ali, ies biruitori creştinii, iar păgînii îşi pierd chiar comandantul, spre marea satisfacţie a cronicarului: *„Atunce au perit şi spurcatul Gin Ali-paşa veziriul în războiu. Acestu Gin*

Ali-paşa era un păgîn turbat şi mare sorbitoriu de singe asupra creştinilor. Nu-i trebuiè lui daruri sau rugăminte. Acesta au omorît pe Brîncovanul-vodă cu copiii lui. Acesta au omorît şi pe Ştefan-vodă, şi pe tată-său, Constantin stolnic, şi pe Mihai spatariul, şi pe Lupul vornicul, şi pre alţii mulţi. Acesta au omorît şi pre vro 40 paşi, tot aleşi, fruntea turcilor, de sterpisă împărăţia turcească de capete. Acesta au stricat şi mănăstirea Mavramur de la Ţarigrad. Şi-i era gîndul lui de a birui pre nemţi, să puie paşi şi în Moldova şi în Ţara Muntenească. Numai nu i-au agiutat Dumnedzeu, că ş-au luat şi el plata, că i-au luat tată-său, diiavolul, sufletul".

Prin bogăţia şi amploarea lui, acest pasaj seamănă cu cel reprodus ceva mai înainte. Impresionează puternic enumerarea crimelor comise de vizirul Gin Ali, ajutată de repetarea continuă a demonstrativului (*acesta*), ca înlocuitor al numelui personajului în discuţie, la începutul celor patru fraze care ne informează despre isprăvile lui. De astă dată, procedeul stilistic este prin excelenţă cult, în sensul că nu aparţine vorbirii populare, ci artei oratorice celei mai perfecte. Gradaţia, obţinută prin enumerarea crimelor săvîrşite, se dezvoltă, foarte meşteşugit, prin înşirarea celor pe care le-ar fi săvîrşit, dacă ar mai fi trăit. Punctul culminant al acestei apostrofe pline de patos îl constituie partea finală, unde, alături de Dumnezeu, care dirijează toate în lumea aceasta, apare „diavolul", încarnare a răului, înfăţişat de cronicar ca „tată" (spiritual!) al ticălosului vizir : numai prin diavol putea divinitatea să ia sufletul unei asemenea creaturi infernale. Să se observe şi punerea termenului figurat („tată-său") înaintea celui propriu („diavolul") : această inversiune dă impresia, care măreşte valoarea stilistică a formulei, că cei doi termeni îşi schimbă şi rolurile sintactice.

Intervenţia lui Neculce în cursul expunerii prin reflecţii sau comentarii cu caracter subiectiv se produce şi sub altă formă. De pildă : *„Iar pe ciielalţi boieri, neavînd veste, i-au prinsu lefeciii, şi le-u jăcuit casăle, şi i-au pus în here, şi i-au pornit la Ieşi. Cîndu au agiunsu în Valea Leţcanilor, i-au şi tîmpinat vestea, nărocul lor, c-au murit Cantemir-vodă"* ; *„Craiul Cîfedului apoi nu l-au lăsat turcii să vie să şadză la Ieşi, nărocul lui, ce au triimis numai un polcovnic cu vro sută şi mai bine de cîfedzi"* ; *„Atunce, pe acie vreme, era un ficior de mazil, de-l chema Davidel. Slujisă în Ţara Leşască, de agiunsesă rohmistru, şi era la cinste mare. Avè ceteală, pravilă mare, şi nu ştiu ce i să părè lui, că îmbla pentru domnia*

Moldovei". Și acest procedeu este caracteristic pentru stilul popular: povestitorul nu uită o singură clipă pe ascultătorii săi (care sînt de față!), nici nevoia lor de a fi lămuriți cu privire la toate amănuntele faptelor istorisite.

Un loc important printre procedeele artistice ale lui Neculce ocupă ironia, iarăși o caracteristică a stilului popular din totdeauna și de pretutindeni. Ea îmbracă forme multiple și variate, mergînd de la simpla glumă, cu toate nuanțele ei, care o apropie, în largă măsură, de umor, pînă la izbucnirea mai mult ori mai puțin violentă a nemulțumirii: gradația este determinată de natura și forța sentimentului stîrnit de faptele povestite. Buhuș hatmanul era om, într-adevăr, capabil, știa însă și cum să procedeze pentru a-și aranja situația: *„Dar și hărnicia lui îlŭ arăta la stăpîni, cum și atunci n-au mărsu cu mînule goale la pașe"*. Urmările unei rele domnii sînt prezentate astfel: *„Bogat bine și folos au rămas țării și de la Petriceico-vodă: pradă și foamete mare!"* Despre un fost vistiernic, rămas dator cu o importantă sumă de bani la ieșirea lui din slujbă: *„Așè sînt de bune boieriile în Țara Moldovii de la Vasilie-vodă încoaci!"*. Un cleric denunță pe cei care i s-au spovedit: *„Videți acmu ce-au făcut acel duhovnicŭ grec! D-è dragul să te ispoveduiești la dînșii!"*. Constantin Duca cel tînăr se îndatorează pînă în gît cu prilejul obținerii tronului și al căsătoriei sale: *„Dece și lui Constantin-vodă nu-i era urîtă datoria, și-i era dragă și mîndria"*. Stîngăcia aceluiași domn într-o împrejurare grea pentru dînsul este caracterizată astfel: *„Au stînsu bine focul cu paie!"*. Ca să scape de intrigile unui boier primejdios, domnul îl numește mare vornic: *„Deci știu că l-au făcut* (prieten) *ca oaia pe lup!"*. Nicolaie Mavrocordat intrighează la Poartă împotriva lui Dimitrie Cantemir, deși îi făgăduise contrariul: *„Atuncè, dacă au înțeles Dumitrașco-vodă de acea vorbă bună de prieteșugŭ ce-au grăit Neculai-vodă către viziriul..."*. Carol al XII-lea al Suediei conta mult pe sprijinul regelui Franței, Ludovic al XIV-lea, dar: *„Atunce, nărocul lui cel prost, că au murit craiul franțojesc..."*. Despre falsa modestie și dezinteresare a lui Mihai Racoviță, la numirea lui ca domn al Moldovei: *„Să făcè a nu-i plăcè să priimască domnia, ca și fata cie ce dzisă unui voinic: «Fă-te tu a mă trage, și eu oi merge plîngînd». Așè să făcè și Mihai-vodă că nu-i trebuiește domnia"*. Lipsa de scrupule a Cupăreștilor îl face pe cronicar să exclame, plin de revoltă, la gîndul că țara va avea de suferit în urma schimbării politice, care-i pune iarăși pe primul plan:

„Ține-te, săracă Moldovă, de acmu înainte de jac și de mîncari! Toți aceștie tuscinci ficiori cuparului celui bătrîn, de nu să sătura unul cu o sută sau doo de pungi". După ce arată consecințele dezastruoase ale diverselor domnii străine, dorite și susținute de boierii care voiau să fie „cilibii", încheie cu amărăciune: *„Aceste* (nenorociri), *adivărat că ne-au făcut cilibii la toate, cu lacrămi pre obraz și cu suspinuri..."*. Despre o situație grea, provocată de intrigile a doi boieri și care continuă, fiindcă și autorii ei sînt mereu activi: *„Că Bogdan și Iordachi din Țara Leșască nu dormiè, nici le șădè scrisorili"*.

Despre arta literară a lui Neculce s-ar mai putea spune unele lucruri. Renunț totuși la ele, nu numai pentru că discuția și, în special, citatele respective ar face să crească peste măsură dimensiunile acestui studiu, și așa prea încărcat, ci și pentru că lucrurile încă nespuse n-ar aduce aproape nimic nou față de cele de pînă aici. Lectura repetată a cronicii și studiul întreprins pe baza acestei lecturi m-au dus la concluzia, pe care sper că am documentat-o suficient în capitolul precedent și în cel de față, că Neculce este un scriitor popular prin conținutul operei sale, acolo unde dovedește o atitudine plină de înțelegere pentru interesele țării, precum și prin mijloacele de exprimare a acestui conținut, adică prin folosirea nu numai a graiului natal, care îndeplinea atunci rolul de limbă a întregului popor, ci și a procedeelor stilistice populare. Conformîndu-se, la fel cu toți marii scriitori, acestui postulat, care în zilele noastre a ajuns a fi considerat, pe bună dreptate, ca singurul principiu călăuzitor al adevăratei creații literare, și ajutat fiind de talentu-i înnăscut, Neculce a izbutit să înfăptuiască o operă valoroasă, vrednică să stea alături de cele mai de frunte ale literaturii noastre clasice. El este, în ordine cronologică, cel dintîi scriitor artist al literaturii românești, precursor al lui Creangă, cu care prezintă multe și esențiale asemănări, cum cred că rezultă destul de clar din analiza limbii și stilului, precursor, într-un sens diferit, dar deopotrivă de important, al lui Mihail Sadoveanu, care vede în el un adevărat dascăl literar și dovedește aceasta în cele mai frumoase opere cu conținut istoric ale sale.

1959

LIMBA LUI CANTEMIR

Pentru a putea aprecia just realizarea lingvistică a operelor scrise româneşte de marele învăţat moldovean, nu trebuie să uităm împrejurările în care s-a format şi dezvoltat el ca reprezentant strălucit al culturii naţionale şi, prin însuşi acest fapt, ca participant activ şi competent la dezvoltarea culturală a Europei epocii sale.

Cantemir a abordat, în scrierile sale româneşti, teme necunoscute predecesorilor şi contemporanilor săi. (O excepţie, care nu contează în cazul de faţă, ar constitui-o unele cărţi populare.) Într-adevăr, atît *Divanul*, cît şi *Istoria ieroglifică* aparţin unor genuri literare pe care nu le-a cultivat ca atare nimeni înaintea lui. Chiar *Hronicul*, comparat cu *De neamul moldovenilor* al lui Miron Costin, poate şi se cuvine a fi considerat mult superior acestuia, cel puţin în ce priveşte erudiţia.

La aceasta se adaugă cunoaşterea multor limbi străine, dintre care, pe unele, Cantemir le folosea, la fel de bine ca româna, în vorbire şi, parte, în scris. În fruntea lor sta latina, care interesează foarte de aproape problema pusă în comunicarea de faţă.

În sfîrşit, un element din biografia propriu-zisă a domnitorului moldovean a jucat şi el un anumit rol în activitatea lui de scriitor în limba română. Se ştie că fiul mai mic al lui Constantin Cantemir a trăit ani îndelungaţi la Constantinopol, ca ostatic al Porţii Otomane. Această obligaţie, umilitoare din punct de vedere, în primul rînd, naţional, s-a soldat, pînă la urmă, cu un avantaj extraordinar. Ostaticul, aproape

copilandru la început, apoi adolescent și după aceea tînăr în sensul curent al termenului, a beneficiat din plin de posibilitățile, unice pe atunci în sud-estul Europei, de a se cultiva și forma în așa măsură în sens științific, încît a putut deveni la mai puțin de 40 de ani o personalitate europeană, cum probează concret, între altele, alegerea lui ca membru al Academiei din Berlin. Dar viața trăită într-o țară străină, unde rareori avea prilejul (și acesta trecător) să vorbească românește, l-a ținut, prin forța lucrurilor, departe de contactul viu cu limba populară (și cu cea familiară, care, în vremea aceea se confundă, în general, cu a maselor).

Toate faptele enumerate aici au însemnat, pentru Cantemir ca mînuitor al limbii sale materne, obstacole, contra cărora a trebuit să lupte din greu și să le învingă. Victoria n-a fost totdeauna nici sigură și nici definitivă. În linii mari, se poate afirma totuși, fără a trece pe lîngă adevăr, că activitatea de scriitor în limba română a lui Cantemir reprezintă un punct culminant în dezvoltarea ei. Această afirmație, asupra căreia voi reveni în partea finală a comunicării mele, sper să se dovedească a fi corespunzătoare realității în urma discuției de amănunt ce urmează.

Operele românești ale prințului moldovean sînt *Divanul sau Gîlceava Înțeleptului cu Lumea*, *Istoria ieroglifică* și *Hronicul vechimii a romano-moldo-vlahilor*. Pentru cercetări privind toate compartimentele limbii (fonetică, gramatică și lexic) poate fi utilizată numai prima, fiindcă este singura care s-a tipărit în timpul vieții autorului (Iași, 1697). *Istoria ieroglifică* a rămas multă vreme în manuscris (prima ediție datează din 1883 și a apărut tot la Iași). Cît despre *Hronic*, trebuie să amintesc un lucru știut de toată lumea, și anume că a fost redactat de Cantemir mai întîi în latinește și după aceea „tradus", tot de el, cu destule modificări și amplificări. Ultimele două pot servi la fel de bine ca și prima pentru a cunoaște lexicul, iar *Divanul* și pentru gramatică, întrucît este scris din capul locului în românește. *Hronicul* nu poate prezenta aceleași garanții de autenticitate, pentru motivul că influența limbii latine, deja foarte puternică atît în *Divan*, cît și în *Istoria ieroglifică*, trebuie să fie în versiunea lui românească, în mod inevitabil, încă și mai profundă. Dat fiind că traducerea este opera tot a lui Cantemir, ea merită un studiu special, ba-

zat pe o comparaţie minuţioasă şi temeinică cu originalul latinesc. Rezultatul scontat de mine al unei asemenea cercetări ar fi înţelegerea, fie şi aproximativă, a modului cum s-a desfăşurat, în mintea lui Cantemir, procesul de adaptare a unor construcţii sintactice latineşti la sistemul limbii române. Este aici o problemă de psiholingvistică (într-un anumit sens) şi totodată de lingvistică generală (o formă specială de bilingvism).

Să trecem acum la înregistrarea şi discutarea unor particularităţi caracteristice ale limbii lui Cantemir, aşa cum apar ele în *Divanul* şi în *Istoria ieroglifică*. Încep, potrivit ordinii consacrate în astfel de studii, cu fonetica. (Repet ceea ce am spus ceva mai înainte : numai *Divanul*, tipărit în timpul vieţii autorului, poate fi utilizat — şi chiar el cu unele rezerve — la cercetări de natură fonetică.) Cantemir vorbea graiul provinciei sale natale, la fel cu toţi moldovenii din vremea aceea, aş zice indiferent de gradul lor de cultură. Se înţelege că un om ca el, care avea, cu siguranţă, lecturi de scrieri româneşti şi din alte provincii, se lăsa, prin forţa lucrurilor, influenţat de diverse particularităţi fonetice din toate graiurile limbii române. Acest lucru se întîmpla cu mai multă uşurinţă, cînd trebuia să dea formă scrisă ideilor sale. Aşa îmi explic eu, de pildă, absenţa totală a palatalizării lui *f* urmat de un *i* : *a fi* (cu toate variantele lui flexionare), *fiu* (şi pl. *fii*) ş.a.[1]. La Neculce, de pildă, *h* pentru *f* în asemenea cazuri este general. Tot aşa aş interpreta şi unele dublete fonetice, ca *înţelept* (şi *înţelepciune)*, alături de *neînţălegînd mişel*, alături de *mişălătate, deşertare*, alături de *deşartare* etc. Influenţa pronunţării munteneşti s-a putut exercita asupra lui Cantemir şi prin întîia sa soţie, care era, cum se ştie, fiica lui Şerban Cantacuzino.

Fonetismul moldovenesc al limbii marelui nostru cărturar iese lămurit la iveală mai cu seamă în cazul pronunţării dure a sibilantelor, al cărei efect este transformarea lui *e* şi *i* următori în *ă*, resp. *î*. De ex. : *părăsăsc, săcriu, sămn, sîngur* etc. ; *şăsuri* ; *dumnădzău (şi dumnădzăesc)* etc. Acelaşi fenomen apare şi în cuvinte de felul lui *samini (pt. sea-), văpsală* (pt. *văpseală*), *vîrtoşală* (pt. *vîrtoşeală*), *ţ-am* (*spus*) etc.,

---

[1] *Hireş* este întrucîtva suspect, din cauză că s-a putut contamina, în mintea lui Cantemir, cu omonimul derivat de la unghi, cu care semăna puţin şi semantic. Afară de asta, cuvîntul se întîlneşte în *Istoria ieroglifică*, fără să pot afirma, pe baza sondajului destul de sumar făcut de mine, că n-ar exista şi în *Divan*.

în care e, resp. *i* semivocalic au dispărut, după ce au trecut, teoretic vorbind, prin fazele *ă*, resp. *î*, „absorbite" de *a* următor.

Prefacerea lui e în *ă* se produce, în graiurile moldovenești, și după labiale : *priimăsc* (pt. *priimesc*), *mulţămăsc, dezvăli* etc. De adăugat exemple ca *tocmală, urmadză* (pt. *urmeadză, să (te) răpască* etc., cu *ea, a* în condiţii identice cu cele arătate mai sus la *văpsală* etc. Ar mai fi de amintit păstrarea lui *ǧ* (pentru munt. *j*) în cuvinte de felul lui *agiunge, împregiurat* etc. și a lui *dz* (pentru munt. z) în *dumnădzău, dzice* etc.

Altă trăsătură arhaică, tot moldovenească, firește, este forma *toriu* a sufixului *-tor* (lat. *-torius*) : *ascultătoriu, cititoriu, giudecătoriu, putrezitoriu, stătătoriu* etc.

Surprinde, prin faptul că nu reprezintă o particularitate a graiului moldovenesc din vremea aceea, apariţia foarte frecventă (poate chiar exclusivă) a formelor iotacizate la verbe de origine latină cu un *d* urmat de *i* consonantic : *să deprindză, să purceadză, să rîdz* (pers. I sing.) etc.

Amintesc aici aceste forme, fiindcă avem a face, în fond, cu o modificare fonetică a finalei verbale, modificare generală într-o epocă mai îndepărtată, în trecut, a limbii noastre, care, în graiurile moldovenești, nu s-a menţinut din cauza influenţei exercitate de alte forme, mult mai numeroase, din cadrul flexiunii acelorași verbe, în care *d*, nefiind urmat de *i* consonantic, nu s-a africatizat (a rămas, adică, neschimbat).

Foarte interesante sînt sintaxa și lexicul. Mai întîi prin ele înseși, în sensul că reprezintă o noutate, deosebit de mare prin bogăţia și varietatea faptelor pe care le conţin. Interesul lor crește însă enorm, dacă luăm în consideraţie efortul depus de Cantemir pentru a obţine acest rezultat impresionant, precum și scopul pe care avem dreptul să presupunem că l-a urmărit, acela de a îndrepta limba sa maternă pe o cale nebătută mai înainte.

Între sintaxa și lexicul scrierilor sale constatăm o deosebire importantă din punctul de vedere al sursei inovaţiilor. Pentru una i-a servit un singur model : limba latină, și aceasta, din cauză că el avea, încă din frageda-i tinereţe, deprinderea de a scrie și a vorbi latinește. Putem presupune însă, fără teama de a ne îndepărta de adevăr, că vedea în latină singurul model apt de a-l duce la ţinta urmărită. În această privinţă, Cantemir trebuie socotit drept un înaintaș al reprezentanţilor Școlii Ardelene și, indirect, al scriitorilor, publiciș-

tilor, traducătorilor din prima jumătate a secolului al XIX-lea, care au contribuit la crearea sintaxei românești moderne conducîndu-se după un model latino-romanic (în primul rînd, francez).

Și Miron Costin, contemporanul mai vîrstnic al prințului moldovean, și-a modelat fraza după limba latină, dar într-o măsură mai redusă și, bineînțeles, fără să-l fi influențat în vreun fel oarecare pe autor.

La amîndoi ne izbește, de la prima aruncătură de ochi, topica neobișnuită, înainte de toate așezarea verbului, predicativ sau nepredicativ ca valoare sintactică, la sfîrșitul frazei. Iată cîteva exemple din Cantemir: *„așea oamenilor plăcut și cinstit a fi să te învrednicești: Eu, macar că adevărat (după al tău cuvînt) de carte neînvățat și prostatec sînt, însă, precît în putință mi-au fost, Svintele Scripturi am cercat...“*; *„...într-acesta chip cuvintele deodată cu balele își stropiia“* etc. Mai curioasă este dislocarea elementelor alcătuitoare ale unei forme verbale analitice: *„te vei, veselindu-te, desfăta și unde ari dulceața afla“*; *„să-ți o frumoasă socoteală arăta*; *„după ce voiu și eu a mea socoteală arăta“* etc. Foarte frecventă este așezarea determinantului înaintea determinatului; *„a sufletului înțelepciune, lumeștile, că nu dzic trupeștile, desfrînate poîte: al nostru, nu al dobitoacelor sfat“*; *„din a Lupului vîrtoase argumenturi și adevărate socoteale întoarsă“* etc.

Să nu ne închipuim că sintaxa moștenită și devenită, prin aceasta, o caracteristică esențială a gramaticii românești ar constitui o apariție rară sau măcar aproximativ rară la Cantemir. Ea ne întîmpină foarte des, lucru firesc și de la sine înțeles în cazul unui autor a cărui limbă maternă era româna. Frecvența ei este mare îndeosebi cînd conținutul de idei are un colorit afectiv mai mult ori mai puțin puternic, precum și, ceea ce înseamnează, de fapt, cam același lucru, în construcțiile interogative și exclamative. De ex.: *„Mă aflu într-o nespus de mare nedumerire, gîndindu-mă și minunîndu-mă cu ce imnuri, cu ce laude, cu ce slavă să vestesc, să laud și să slăvesc pe pictorul acela ager la minte, iscusit la socoteală și desăvîrșit la învățătură...“*. Acest citat, pe care-l redau necomplet pentru a economisi spațiul, merită mare atenție și în ce privește pe de o parte bogăția frazei, care ne întîmpină extrem de des, pe de alta capacitatea, e adevărat, mai mult virtuală, a lui Cantemir de a se emoționa și de a da expresie emoției sale în forme lirice. Iată alt pasaj elocvent: *„Puneți-vă hotar și ténchiu răutăților voastre, părăsiți-vă mai mult*

clèştele strîmbătăţii în mîna lăcomii a alcătuit, fie-vă de saţiu cît în vremea a patrudzăci de ani, ca valurile ţărmurile, nepărăsit, voi monarhiia Leului cu fèl de fèluri de areţi şi de mihanii a o izbi...". (Reprodus din *Introducerea* la ediţia îngrijită de P. P. Panaitescu a *Istoriei ieroglifice,* Bucureşti, 1965, p. XCII). Fraza dezvoltată, amplă, care ne întîmpină la tot pasul în cele două opere ale lui puse de mine la baza prezentei comunicări, constituie, fără îndoială, noutatea cea mai autentică şi valoarea cea mai de preţ a limbii prinţului moldovean.

În ce priveşte lexicul, se poate spune că inovaţiile reprezintă o adevărată revoluţie. Fiind vorba de conţinuturi noi, apariţia unei cantităţi imense de cuvinte noi nu are nimic surprinzător. Bineînţeles, ceea ce de obicei se numeşte vocabularul de bază, în primul rînd verbele, adjectivele şi o mare parte a substantivelor, împreună cu pronumele, prepoziţiile şi conjuncţiile, elemente fără sens lexical propriu-zis, el este cel curent în vremea aceea, indiferent de nivelul cultural al vorbitorilor. Mai pot adăuga amănuntul că autorul nostru dă dovadă de o bună cunoaştere a vorbirii populare, care nu se opunea, atunci ca mai tîrziu şi în special ca astăzi, din punct de vedere lexical, unui aspect aşa-zis literar al limbii noastre, chiar dacă existau între ele unele deosebiri. Aceste deosebiri proveneau, aproape toate, din prezenţa unor neologisme, necunoscute maselor neinstruite, în vorbirea şi, mai ales, în scrisul extrem de puţinilor oameni cultivaţi. Limba lui Cantemir diferă de a contemporanilor săi, chiar cînd ei erau oameni de cultură, tot prin neologisme, iar în cazul acestora din urmă, printr-o cantitate copleşitoare de termeni noi. De astă dată exemplele sînt aproape inutile, între altele pentru motivul că în *Istoria ieroglifică* autorul însuşi ne uşurează sarcina, graţie listei alfabetice a cuvintelor (şi a numelor proprii) presupuse de el ca necunoscute cititorilor, cu indicarea, în dreptul fiecăruia, a originii şi a sensului (cca. 300). Dar această listă nu e de loc completă. În textele celor două opere mereu amintite aici apar mult mai numeroase neologisme. Un sondaj, foarte superficial, m-a dus la această concluzie, pe care o ilustrez prin exemplele următoare (culese şi ele oarecum la întîmplare) : *informui* „a da învăţătură" ; *a forma* ; *a alcătui* ; *a modela* ; *list* „foaie" ; *filetes* „prieteni", *siloghism, macrocozmos, microcozmos, gazofilachie,* „vistierie", *ducs* (lat. *dux), parenthesii* (pl.), *sentenţie, loghică* (şi *lochicesc), dialect, hypothesis, latrones* „tîlhari" etc. Dealtfel, în glosa-

rele întocmite de editorii actuali ai *Divanului* și *Istoriei ieroglifice* întîlnim multe alte neologisme, care lipsesc din lista dată de Cantemir însuși.

Cele mai multe cuvinte noi folosite de el sînt luate din greacă (majoritatea) și latină. Destule apar fără nici o modificare a aspectului lor fonetic, lucru inevitabil, întrucît adaptarea lor la sistemul limbii noastre nu se putea face decît printr-o folosire relativ frecventă a lor, ceea ce era atunci o imposibilitate de ordin pur material. Cîteva apar în lista dată ceva mai sus. Mai mult decît atît : unele (e vorba de cele grecești) sînt redate în alfabetul lor originar, desigur din motive aș zice de prudență, sau, mai degrabă, de respect pentru litera lor. Există și neologisme, puține la număr, împrumutate din rusă, ca : *nacealnic* „căpetenie", *padej* „împrejurare, situație", din turcă ș.a.

Mai interesante, pentru înțelegerea efortului depus de Cantemir de a da expresie corespunzătoare tuturor ideilor și nuanțelor de ordin intelectual sau afectiv ale gîndurilor sale sînt creațiile propriu-zise, cuvinte alcătuite de el din material lingvistic românesc. Mă limitez la înregistrarea acestui fapt, de mare importanță pentru istoria limbii noastre, și la citarea cîtorva exemple, ca *îmbunător* „lingușitor", *căptușitură* „mască", *lucrăreț* „activ", *într-armătură* „armă" (și *armărie* „arsenal"), *împregiurăturile, suprastările* și *suptstările, cîtință, drept-mijlocit* „așezat la mijloc", *suppleca „a impune"* etc.

Dacă împrejurările ar fi fost măcar relativ favorabile — am în vedere mai ales atmosfera spirituală — în țările noastre pentru răspîndirea acestui început, foarte promițător, de îmbogățire a limbii, operele scrise românește ale eruditului prinț moldovean n-ar fi avut numai însemnătatea istorică, pe care i-o atribuim cu toată convingerea, dar și cu toată mîndria, de ordin național. Momentul Cantemir din istoria culturii noastre, atît de strălucit în el însuși, a căpătat, pentru mai mult de un secol, un caracter aproape dramatic, dacă îl privim din punctul de vedere al creatorului lui : cunoscut și prețuit de străini, dar ca și inexistent pentru ai lui. Omagiul adus astăzi memoriei sale continuă și întrece ca semnificație pe toate cele care i-au fost aduse de la „descoperirea" lui de către cercetătorii naționali.

1973

„ALBINA ROMÂNEASCĂ"

Note pe marginea primului ei volum

Zilele acestea se împlinesc o sută de ani de la apariția celei dintîi gazete ieșene. După centenarul „Curierului Românesc" al lui I. Eliade-Rădulescu, sărbătorit acum aproape două luni cu mare fast la București, se cuvine să comemorăm împlinirea unui veac de la publicarea primului număr din „Albina Românească" a lui Gheorghe Asachi. Căci o sută de ani de activitate ziaristică înseamnează, pentru condițiile noastre de viață culturală, un eveniment cu adevărat extraordinar, pe care nu ne este îngăduit să-l privim indiferenți. Anul trecut s-a sărbătorit împlinirea unui secol de existență a școlii primare din Moldova, și „Propășirea Iașilor" s-a folosit de prilej spre a readuce în amintirea contemporanilor noștri figura celui mai bătrîn dascăl moldovean și ieșean, Gheorghe Asachi. Același lucru îl face și acum : dezgroapă din uitarea anilor o altă față a activității culturale desfășurată cu atîta ardoare și dezinteresare de marele cărturar.

Publicarea „Albinei Românești" la un interval de timp așa de scurt după „Curierul Românesc" nu se datorește unei simple întîmplări. Legăturile dintre aceste două ziare sînt mult mai strînse decît s-ar părea la prima vedere. Înainte de toate cred că Asachi s-a lăsat condus de exemplul lui Eliade. În acest sens vorbește, între altele, tocmai timpul acela de cîteva săptămîni care s-a scurs de la 8/20 aprilie, data celui dintîi număr al „Curierului", pînă la apariția „Albinei" în ziua de 1/13 iunie. Cine știe ce întrecere frumoasă exista pe

vremea aceea între fruntașii intelectuali ai Principatelor, cînd era vorba de luminarea maselor prin toate mijloacele posibile, nu poate interpreta altfel publicarea aproape simultană, în București și Iași, a primelor jurnale românești. Este drept că Asachi a intervenit încă din februarie 1829 pentru obținerea permisiunii de a scoate o gazetă, dar formalitățile impuse de autorități în acest domeniu nu aparțineau exclusiv Moldovei, așa că lui Eliade i-a trebuit cam tot atîta timp pentru satisfacerea lor și, deci, întîietatea îi revine incontestabil lui. Afară de asta, titlul celor două ziare se aseamănă mai mult decît ar fi admisibil în cazul cînd am înlătura posibilitatea unei influențe. Căci, dacă substantivul diferă de la unul la celălalt, adjectivul este identic. Pentru Eliade „românesc" era un termen curent, luat din graiul zilnic al muntenilor, care totdeauna s-au numit pe sine români, iar țării lor i-au zis Țara Românească. Asachi ar fi trebuit să-și intituleze gazeta : „Albina Moldovenească". Cel puțin așa ne-am fi așteptat să procedeze conform atmosferei vremii sale, cînd nu se crease încă acea stare de spirit care mai tîrziu avea să ducă la Unire. Dar mai hotărîtor decît argumentele de pînă aici mi se pare faptul următor. Chiar de la primele numere ale ziarului său îl vedem pe Asachi reproducînd, într-o formă ori alta, informații și articole din „Curierul Românesc". Aceasta dovedește că redactorul „Albinei" era nu numai un cititor asiduu, ci și un admirator convins al confratelui său bucureștean, pe care-l aprecia după merit și-l avea în tot momentul ca model.

Apariția în 1829 a celor dintîi jurnale românești are și o semnificație mai profundă. Se știe că Principatele intraseră de curînd într-o eră nouă. Fără a ne lăsa înșelați de aparențe, trebuie să recunoaștem totuși că rivalitățile dintre ruși și turci, care ajung atunci la o tensiune maximă și se încheie, măcar deocamdată și pentru o bucată de timp, cu biruința vecinilor noștri de la răsărit, au adus unele foloase reale Moldovei și Munteniei, cu deosebire din punctul de vedere al unei oarecare libertăți economice și politice, mai mult nominală față de Rusia, dar destul de efectivă față de Turcia. Grație acestui spirit relativ liberal au putut lua naștere cele două ziare, care se manifestă de la început ca extrem de binevoitoare pentru stăpînirea cea nouă, rusească. Locul mare pe care-l ocupă în primul volum al „Albinei Românești" știrile de tot soiul privitoare la Rusia, în special cele de natură oficială (comunicate de-ale armatei, decrete împărătești, tratatul de la Adrianopole ș.a.), probează că Asachi vedea în

ruşi nişte protectori. Dealtmintrelea ne este cunoscută şi din alte manifestări rusofilia acestuia, ca şi aceea a lui Eliade. Dar pe cînd redactorul „Curierului Românesc" înţelege, pînă la urmă, că ţarismul nu ne voia binele, Asachi a rămas, s-ar putea spune, întreaga-i viaţă un rusofil.

Influenţa rusească asupra „Albinei Româneşti" se arată însă şi altfel. Judecînd după forma celor mai multe numiri geografice care apar în volumul cercetat de mine cu această ocazie, sîntem îndreptăţiţi să bănuim că izvoarele de informaţie ale lui Asachi ca ziarist erau mai cu seamă ruseşti. Astfel ne întîmpină nume ca *Franţiea, Ghermaniea, Ghibraltar, Minhen* (=*München*), *Niderlandiea* (=Ţările de Jos), *Norveghiea, Sveziea* (=Suedia) ş.a., care cu al lor *gh* pentru *ǧ*, *ţ* pentru *č*, etc., nu se pot explica decît ca provenind din limba rusă. Relaţiile politice atît de strînse dintre ruşi şi români au făcut să intre, după cum se ştie, numeroase cuvinte ruseşti în româneşte, cu deosebire în acele domenii de activitate, unde, ca în armată, administraţie etc., influenţa vecinilor de la răsărit trebuia să fie natural mai mare. De-abia mai tîrziu, cînd civilizaţia apuseană, în forma ei franţuzească, începe să se răspîndească în pături din ce în ce mai largi, numiri geografice ca cele reproduse mai sus, apoi numeroase neologisme, capătă înfăţişarea lor actuală, în conformitate cu spiritul limbii noastre.

Pentru interesul ce-l prezintă, redau aici prefaţa lui Asachi din primul număr al „Albinei Româneşti", după care voi face cîteva observaţii. Păstrez ortografia originalului, cu mici modificări impuse de nevoia înţelegerii textului.

„Înainte cuvîntare

Epoha în care trăim poartă semne însuşite şi vrednice de mirare! Dorul învăţăturilor nu numai că înfrăţeşte pe lăcuitorii unei ţeri întru cîştigarea acestei moralnice avuţii, prin carea o naţie se face puternică şi fericită, ci încă şi oameni ne asemănaţi cu relighia, cu limba şi cu legile[1] *sînt însuflaţi tot de aceieşi simţire lăudată de a pofti unul altuia gradul deplinirei moralnice, al învăţăturei şi al măiestriei. În*

---

[1] Adică: oameni deosebiţi între ei sub raportul religiei, limbii şi legilor.

zilele de acum ori care îmbunătăţire şi aflare[2] a vre unei naţie trece în posesia tuturor spre folosul omenirei. De asemene cugetări se vădu în Europa mulţi învăţaţi, carii supt umbrirea Guvernului, şi cu agiutoriul celor avuţi, unii lucrează în patria lor pentru sporiul bunelor învăţături, alţii, fără a se teme de ostinele şi primejdii, petrec luciul mării, călătoresc ţări ne cunoscute împărtăşind pretutindenea razile moralului, ale politicirei[3] şi ale ştiinţelor. Prin asemine mijloace în Eghipet, în India, în America, carele odinioară era întunecate de negura vărvăriei, vedem astăz pre acii sălbatici lăcuitori dumesniciţi politicindusă[4], învăţinduse şi supunînduse dreptelor legi. Oare putemu noi privi la aceste bune urmate înaintea ochilor noştri, fără a ni întrista că numai naţia noastră în cea mai mare parte este lipsită de acesti îmbunătăţiri şi înapoietă de cît toate neamurile Europei, şi de cît multe altele ce lăcuescu pre cele lalte părţi ale pămîntului? Cine nu sîmte în ţara noastră lipsa aşezămînturilor prin a cărora lucrare, precum sîntem politiceşte se ne putem face şi moraliceşte mădulari folositoare ale familiei europiene[5], a căria raze de învăţătură de atîtea veacuri se refrîngu pre orizontul nostru?

În aseminea înapoiere, deacă astăzi ne povăţuim de mai nalte cugetări, deacă voim a urma în lucrarea noastră paradigmei[6] aducătoare statului de folosuri, şi de nume strălucit, şi carea revarsă îndestulare asupra fieşte căruie, să cuvine cu îndoite pasuri şi sirguinţe a ni porni spre cîştigare în parte a celor întîrziete.

Precum măestriile îndeplinescu lipsa virtutei omului, aseminea şi noi spre a pute spori în scoposul nostru trebuie a ni folosi de uneltile, ce spre aceasta s-au cunoscutu şi se mărturisescu a fi cele mai nemerite. Dorinţa celor ce demult poftescu înfiinţarea unui mijloc înlesnitoriu prin carele să poată naţia noastră cunoaşte îmbunătăţirile şi înaintirile minţei omeneşti, pre cum şi cursul întîmplărilor lumii de carele tot omul atîrnă, astăzi să plineşte prin publicaţia acestei Gazete, ce supt prea puternică Paveza a Impărăţiei Rossiei s-au privilighiat, şi prin agiutoriul Eughenistilor Compatrioţi s-au în-

---

[2] Descoperire, invenţie.
[3] Ale civilizaţiei.
[4] Civilizindu-se.
[5] Adică: după cum sîntem din punct de vedere politic, tot aşa să devenim şi din punct de vedere moral membri folositori ai familiei de popoare europene.
[6] Exemplu.

fiinţat. Numile bine voitorilor prenumeranţi[7] *păstrate în filile aceste vor fi cunoscute în Europa şi în toată Lumea politicită*[8] *şi trăitoare în Istoria Naţiei, iară nepoţii noştri, carii deplin vor gusta rodul acestei bunătăţi, vor bine cuvînta lăudatul lor nume.*

Albina Romînească astăzi întîiu vede lumina zilei şi tinerile sale aripi le cearcă în ostinitoarea sa călătorie, mii şi mii de flori cu felurite văpsele şi mirezme împodobescu cîmpul, pre carele Ea va să zboare, înse numai acele flori îi vor fi plăcute care aduc mană şi vindecare, de însaşi Ei blîndă fire povăţuită se va feri de cele ce supt amăgitoare frumuseţe ascund farmăc[9] *şi venin în sinul lor.*

Asemine şi Redacţia Gazetei nu se va abate dela acele ce privesc către îmbunătăţirea inemei şi a minţei, dogmele Sfintei noastre Relighiei ortodoxe, sevas[10] *către Ocîrmuirea şi Legile Ţării o vor povăţui întru a sa lucrare, înştiinţeri*[11] *adevărate, pre cît vor agiunge la cunoştinţa sa, şi învăţături folositoare vor cuprinde filile sale. Fiind înse că tot lucrul la începutul său nu poate ave deplinătatea care se cîştigă numai prin o îndelungată praxis, drept aceasta şi bine voitoriul cetitoriu va îngădui la ne agiunsurile ce poate întîmpina în această Gazetă, şi spre a ei întocmire Redacţia pururea va priimi cu cunoştinţă înţeleptele îndreptări atît ale celor din lăuntrul Ţărei, cît şi a celor streini, ce prin chipurile cuviincioase le vor împărtăşi Redacţiei".*

Ceea ce impresionează plăcut în acest program de activitate este, în primul loc, modestia autorului. Asachi ni se prezintă aici ca un om pus în slujba culturii, ca o unealtă condusă de interesele superioare ale neamului său. Persoana lui dispare cu desăvîrşire de pe planul preocupărilor, pentru că se simţea împins la lucru numai de dorinţa ridicării maselor, fără umbră de ambiţie sau vanitate. Ce departe sîntem de manifestele întemeietorilor contemporani de ziare şi reviste, care vorbesc, cu emfază şi plini de încredere nemărginită în propriile lor forţe, despre lucrurile cele mai bune şi mai frumoase, pentru ca apoi să sfîrşească în chipul ştiut de

[7] Subscriitori, abonaţi.
[8] Civilizată
[9] Otravă
[10] Respect
[11] Ştiri, informaţii.

toată lumea! Caracterul didactic al „Albinei Româneşti" izbeşte iarăşi de la început, colorînd prefaţa lui Asachi într-un mod particular. Autorul stăruie la tot pasul asupra folosului pe care-l vor avea cititorii gazetei din informaţiile şi articolele publicate în ea, folos de natură ştiinţifică şi morală: îl interesează înainte de toate civilizarea compatrioţilor săi, scoaterea lor din întuneric şi barbarie. E adevărat că subtitlul „Albinei" sună „gazetă politico-literală", dar „literar" în mintea lui Asachi însemna şi ştiinţific, adică tot ce se scrie în diverse domenii de activitate intelectuală, cum rezultă din conţinutul ziarului, dar şi din spusele lui însuşi, cînd vorbeşte de „îmbunătăţirea inimei şi a minţei". Epitetul „politic" trebuie de asemenea înţeles potrivit atmosferei timpului. Evident că nu poate fi vorba de jurnal politic în sensul actual al cuvîntului. Asachi se gîndeşte la ceea ce astăzi s-ar numi informaţii, ştiri, fapte diverse, întîmplări etc. din întreaga lume. Şi într-adevăr aceste rubrici sînt cele mai numeroase şi mai bogate în „Albina Românească".

Un alt punct vrednic de a fi relevat este invocarea Europei. Autorul prefeţei se bazează mai cu seamă pe exemplul altor ţări de pe continentul nostru, atunci cînd porneşte la publicarea gazetei. Ideea aceasta au avut-o toţi oamenii însemnaţi ai generaţiei lui, ca şi ai celei de la 1848, şi a fost una din cele mai fecunde în rezultate. Graţie ei s-au înfăptuit multe din reformele care încet-încet ne-au aşezat în rîndurile popoarelor civilizate. Tot ea ne-a înlesnit sprijinul dat de statele apusene la formarea României moderne. Atitudine izvorîtă nu din slugărnicie, ci din conştiinţa că, spre a merita să faci parte din concertul naţiunilor europene, trebuie să le urmezi pilda. Mai tîrziu, în vremea „Junimii", s-a rîs straşnic de această invocare a Europei la orice prilej. S-a exagerat, desigur, ca totdeauna în asemenea împrejurări. Însuşi Asachi, de obicei atît de moderat, merge evident prea departe, cînd scrie că numele abonaţilor „Albinei" vor fi cunoscute în Europa şi în restul lumii civilizate, şi un Caragiale, cu spiritul său de observator sceptic al vieţii omeneşti, a avut motive puternice să ridiculizeze astfel de exagerări. Dar, după cum am spus deja, conştiinţa solidarităţii noastre cu celelalte popoare europene a dat roade excelente şi nu trebuie să ne părăsească o clipă nici astăzi.

Înainte de a sfîrşi, cred necesar să dau cîteva amănunte oarecum exterioare cu privire la „Albina Românească". Deşi ziar, formatul ei era acela al unei reviste actuale în felul lui

„Ion Neculce" (in 4°). Apărea de două ori pe săptămînă („Duminica şi Joia înainte de amiazăzi"). Fiecare număr avea patru pagini, cu textul împărţit pe două coloane. Partea I, cum îi zice Asachi, — noi am spune mai degrabă volumul I —, conţine 65 de numere, care merg de la 1 iunie 1829 pînă la 9 ianuarie 1830, cu un total de 262 de pagini (plusul de 2 pagini provine de la o... ediţie specială, apărută într-o singură foaie la 22 iunie, în ajunul zilei, cînd trebuia să iasă numărul obişnuit al gazetei). Preţul abonamentului se ridica la patru galbeni pe an. Pentru anunţuri, care se primeau în „cantora[12] ei (a gazetei) în Monastirea Sfinţilor Trei Ierarhi", se plătea «cîte un leu de rîndul tipărit într-un numer al gazetei». Se pare că autorităţile administrative îi dădeau oarecare concurs, căci la pag. 4 citim : „Pela ţinuturi[13] iubitorii de Gazetă se vor înştiinţa[14] dela Dumnealor Dregătorii de numile Persoanelor ce au bine voit a se însărcina cu prenumeranţia[15]...". Exista, negreşit, şi cenzură, cum se vede iarăşi din încunoştiinţarea redacţiei pentru cei care voiau să trimită anunţuri spre publicare : „...sînt poftiţi a le triimite cătră Redacţie întărindule mai întîiu de deregătoria locului".

Interesantă este şi vigneta de pe coperta primului număr : o albină înconjurată de diverse alte simboluri, precum o liră, un glob pămîntesc, o cunună de lauri, caduceul lui Mercur etc., iar în colţul din dreapta, pe o panglică de hîrtie, inscripţia latinească *tarde sed tute* (=încet, dar sigur), ca o lozincă a gazetei. Sub vignetă găsim versurile :

„Este albinei doru şi lege
Din flori miere a culege".

reproduse între ghilimele, iar jos de tot citim următoarele : „Proprietate privileghiată şi dregere a lui A. G. Asachi giudecătoriu la departamentul pricinilor străine, referendariu învăţăturilor naţionale a Moldovei şi mădulariu[16] Academiei de Roma".

La pag. 2—3 ni se dă lista abonaţilor din Iaşi, printre care aflăm nume însemnate în istoria politică şi culturală a Moldovei, precum Spătarul Vasile Alecsandri (tatăl poetului), Ada-

[12] Contoar, adică, în termeni actuali, administraţia jurnalului.
[13] Judeţe, provincie.
[14] Se vor informa.
[15] Primirea şi încasarea subscripţiilor, abonamentelor.
[16] Membru.

machi, Başotă, Gane, Andronache Donici, Dr. Mihail Zota, Ilie Kogălniceanu (tatăl lui Mihail), Costache Negruța (comis), Răducanu Roset, Iancu Ralet, Sandu și Mihalache Sturza, Hrisoverghi ș.a., iar la pag. 8 vedem că „Albina Românească" făcuse abonamente și în următoarele orașe moldovenești: Roman, Botoșani, Dorohoi, Herța (locul natal al lui Asachi), Fălticeni, Bacău, Tg. Ocnei, Piatra, Vaslui, Huși, Fălciu, Bîrlad și Tg. Frumos. Lipsește, deci, numai sudul extrem al Moldovei, evident din cauza depărtării prea mari și a insuficienței mijloacelor de comunicație.

Răsfoind volumul pe care l-am avut în mînă am constatat că locul principal îl ocupă informația propriu-zisă: ce evenimente se petrec în diferitele părți ale lumii. Prezintă, cred, interes să citez numele de țări și orașe care figurează acolo: Rossia, Polonia, Insulile (Ostroave) Ionice, America, Țara Românească, Eșii, Odesa, Prusia, Crăia Neapolei (=Regatul Neapolului), Viena, Franția, Anglia (altă dată Marea Britanie sau Englitera), Grechia, (San)Petersburg, Portogalia (și Portugalia), Constantinopole, America, Hina, Spania, Paris, Roma, Austria, Haiti (Sandomingo sau Ispaniola)[17], Turchia, Germania, Denemarca (alături de Denemarc și Denemarcu), Corfus, Svezia și Norveghia, Bruxel (Capitala Niderlandiei), Brazilia, Lizabona, Eghina, Staturile Unite de America, Ghibraltar, Florenția, Londra, Italia, Bavaria, Smirna, Alexandria, Berlin, Madrit, Stutgard, Francfort, Țările de Gios, Minhen, Varsavia, Bucureștii, Besarabia, Transilvania, Colonia. Se înțelege că pe vremea aceea serviciul de informație nu era tare prompt. Astfel numărul de la 25 iulie comunică știri din Viena de la 26 iunie, din Corfus de la 5 iunie, din Spania de la 21 iunie, din Franța (Sen-Clu!) de la 2 iulie, din Turchia de la 13 iunie etc. De aceea lozinca citată mai sus: *tarde sed tute* ne apare și ca o... prevenire pentru cititorul nerăbdător și exigent.

Literatura propriu-zisă este slab reprezentată și, lucru iarăși caracteristic pentru modestia lui Asachi, publicată anonim. Căci toate versurile, cu o singură excepție, îl au pe el de autor: *Albina și trîntorul, Guzganul de cetate și cel de cîmp, Grierul și furnica, Asinul și furii, Broasca și boul, Oala de aramă și oala de lut,* toate fabule, apoi *Anul nou al Mol-*

---

[17] Ce bine informat se arată Asachi, în comparație cu unii gazetari de astăzi, care, vorbind de scriitorul norvegian Knut Hamsun, îl fac să trăiască la... Stockholm (v. „Rampa" de la 5 iunie 1929, pag. 3, col. 2).

davo-Românilor. Numai *Sonet despre pace* nu-i scris de Asachi, ci de contemporanul său muntean Iancu Văcărescu. În schimb rubrica ştiinţifică, mai bine zis didactică, este cît se poate de bogată. Iată ce titluri ne întîmpină : *Meteorologhie*[18], *Despre Iconomie, Cumplitul cutremur dela Spania (9 martie 1829), Soartea văduvilor* (e vorba de femei !) *în Indiile Răsăritului, Biografia lui Humbolt* (Alexander von Humboldt), *Despre literatură, Din Istoria Moldaviei, Ape minerale de Borsec, Din istoria Patriei, Magnetul şi metalurile, Din istoria naturală, Despre suzeranitate, Biografia lui Bolivar* (fost preşedinte al republicii sud-americane Columbia), *Statistica Marei Britanie, Din Agricultură sau ştiinţa iconomiei de pămînt, Despre ape minerale* (reproducere după „Curierul Românesc"), *Înfricoşate întîmplări meteorologhice, Din literatură, Despre ordine, Prospectul Cruciadelor, Varietăţi, Eghiptul, Scrisoarea dela tinerii Români ci se află învăţînd în Paris, Către redactorul Curierului* (luată din „Curierul Românesc"), *Gemenii Siamoeni* (=din Siam), *Înştiinţări* (=informaţii) *din Bucureşti, Ideie repede despre istoria Românilor* („scoasă din cartea numită *Cele dintîiu cunoştinţe* a D. Gr. Pleşuianul"), *Mehanică, Cursul fizicei pămîntului, Gazeta Academiei* (dare de samă despre o şedinţă a Academiei din Petersburg ţinută în cinstea lui Alex. v. Humboldt), *Despre calendariu şi hronologhie, Gheografie ş.a.*

Acte istorice importante de asemenea s-au tipărit în primul volum al „Albinei", de pildă manifestul în legătură cu pacea de la Adrianopol (2 septembrie 1829), unde se vorbeşte şi de Principate („vechile privileghii au luat formalnică întărire şi fericirea lor s-au statornicit prin nouă folosuri"), apoi tratatul de pace însuşi, care ocupă două numere întregi (53, din 28 noiembrie şi 54, din 1 decembrie) şi un supliment.

1930

---

[18] Starea timpului interesa, ca şi acum, în gradul cel mai înalt pe oameni ; de aceea în fiecare număr al „Albinei", pe ultima pagină jos, găsim „Observaţii meteorologhice".

UN SCRIITOR POPULAR : VASILE ALECSANDRI

Este unul dintre cei mai populari scriitori români, în sensul pe care-l dăm noi astăzi acestui epitet, adică legat de popor prin tema operelor sale, ca şi prin atitudinea patriotică faţă de marile evenimente ale vremii lui. Această trăsătură esenţială a literaturii lui Vasile Alecsandri s-a manifestat încă de la primele sale scrieri, deci cu mult mai înainte de Unirea Principatelor.

În 1840, cînd avea de abia 19 ani, participă împreună cu Mihail Kogălniceanu, conducătorul de fapt al acţiunii, şi cu alţi scriitori, la întemeierea revistei „Dacia Literară", care prin însuşi titlul ei anunţa un program îndrăzneţ şi perspective luminoase de viitor. În acelaşi an, şi tot în tovărăşia lui Kogălniceanu, prietenul său mai în vîrstă şi mai întreprinzător, pune bazele Teatrului Naţional din Iaşi, care însemnează începutul mişcării teatrale din toate ţinuturile locuite de români. Alecsandri nu s-a limitat să conducă administrativ instituţia nou creată, ci, înţelegînd, la vîrsta unui student din zilele noastre, rolul imens pe care îl poate juca teatrul din punctul de vedere al educaţiei artistice şi cetăţeneşti, a pornit la întocmirea unui repertoriu naţional, cu teme din viaţa contemporană, prezentată mai ales sub aspectele ei negative. Aşa au luat naştere nenumăratele „cînticele", cum le spunea el scenetelor cu un singur personaj, vodevilurile şi comediile sale, urmate mai tîrziu de dramele cu conţinut istoric. Prin opera sa dramatică, Alecsandri a devenit primul ctitor al teatrului românesc naţional.

Din aceeași dragoste sinceră pentru popor, amintită mai înainte, a izvorît descoperirea literaturii populare, din care a cules și a publicat doine și balade. În concepția lui, această acțiune urmărea și scopuri politice: țăranii aceia, oropsiți și asupriți, tratați adesea mai rău decît vitele, aveau un suflet bogat în rezonanțe poetice de înaltă calitate și, în consecință, meritau să fie puși în rîndul oamenilor în ce privește drepturile care existau atunci numai pentru o mînă de privilegiați.

Patriotismul lui Alecsandri s-a vădit cu o forță puțin obișnuită în epoca luptelor pentru unirea Țărilor Române. De astă dată, pe lîngă poeziile și piesele de teatru în care pleda pentru realizarea acestui vechi vis al românilor, scriitorul nostru s-a manifestat și ca un om de acțiune. A susținut cu toată convingerea candidatura lui Alexandru Ioan Cuza la tronul Moldovei, avînd siguranța, care aparținea tuturor partizanilor unirii, că prietenul lor va fi ales și domn al Munteniei. Atitudinea lui Alecsandri în această problemă de însemnătate uriașă pentru poporul nostru merită să fie subliniată și din punct de vedere strict personal: o seamă de unioniști îl propuseseră pe el ca viitor domnitor al Moldovei.

Același patriotism fierbinte explică participarea lui, prin poezii inspirate, prin articole de ziar și prin interesul de cetățean luminat al României unite, la războiul pentru independență. Colecția sa de versuri intitulată *Ostașii noștri* exprimă admirația lui entuziastă pentru faptele de arme ale luptătorilor de pe cîmpiile Bulgariei, vrednici să stea, prin vitejia lor, alături de oștenii lui Ștefan cel Mare și ai lui Mihai Viteazul.

Vasile Alecsandri este cunoscut, înainte de toate, ca poet, fiindcă mai cu seamă prin versuri și-a manifestat, vreme de 50 de ani, adeziunea la toate măreţele acte și acțiuni patriotice, atît de numeroase în secolul al XIX-lea. De asemenea el este apreciat ca autor dramatic, cu deosebire în zilele noastre, cînd teatrul a devenit o adevărată școală pentru dezvoltarea gustului artistic și a conștiinței patriotice la înălțimea cerințelor unui stat socialist.

Alecsandri a fost însă și un mare prozator. Povestirile, descrierile de călătorie etc. pe care ni le-a lăsat se disting, în primul rînd, printr-o mînuire desăvîrșită a limbii noastre, cu toate nuanțele ei de ordin stilistic. Această mare calitate a operei sale în proză se datorește, bineînțeles, talentului înnăscut, dar în aceeași măsură, dacă nu chiar mai mult, unui simț lingvistic excepțional de subtil și contactului neîntrerupt

cu vorbirea populară, care îl atrăgea cu o forță irezistibilă, așa cum îl atrăgeau și producțiile literare ale poporului nostru. Dragostea nemărginită pentru limba maternă, în care vedea sau măcar presimțea cel mai puternic suport al unității naționale, l-a determinat să lupte, mai ales prin teatrul său, împotriva latiniștilor, a italieniștilor și a altor „stricători de limbă".

Legătura lui strînsă, de-a lungul unei activități de o jumătate de secol, cu năzuințele superioare ale poporului în mijlocul căruia s-a născut și a trăit, a făcut din Vasile Alecsandri cea mai proeminentă personalitate literară românească pînă la apariția lui Eminescu. Omagiul pe care i-l aduce țara întreagă cu prilejul împlinirii a 75 de ani de la moartea lui este pe deplin meritat.

1965

PETRE ISPIRESCU : LEGENDE SAU BASME ALE ROMÂNILOR

Autorul așa de răspînditelor *Legende* sau *Basme ale românilor* a trăit o viață care poate fi oricînd dată ca model de muncă încordată și de modestie neprefăcută. La fel i-a fost și opera : rezultat puțin strălucitor, dar cu atît mai prețios, al unei vieți continue, plină de înțelegere și de dragoste pentru producțiile poporului din mijlocul căruia se ridicase. Sînt rare cazurile cînd între personalitatea pur umană și aceea de scriitor să fi existat o concordanță mai completă decît la Ispirescu. În general artistul se îmbracă într-o haină mai mult sau mai puțin deosebită de cea obișnuită a omului : avînd conștiința că oficiază, crede că trebuie să se prezinte cititorilor contemporani și... viitori, în costum de ceremonie, ca un preot la săvîrșirea slujbei. Așa se explică impresia de artificial pe care ne-o lasă chiar opera celor mai sinceri poeți. Nimic din toate acestea la Ispirescu, și, pot adăuga imediat, la scriitori pe care i-am putea numi, într-un anumit sens, populari. De aceea, fără a fi vorba de un poet liric — căci, de regulă, la aceștia întîmplările vieții zilnice interesează opera poetică —, biografia iscusitului povestitor merită să zăbovim un moment asupră-i. Ea ne arată în chip elocvent cum izbutește un om, însuflețit de credință vie și puternică într-un ideal, să-și îndeplinească pînă la capăt misiunea, indiferent de greutățile care i se ivesc în drum.

De altfel viața lui Petre Ispirescu a fost săracă în „evenimente". S-a născut la București, în 1830, din părinți modești. Rămînînd de mic fără sprijin, a trebuit să muncească

din greu de la o vîrstă cînd alţi copii se ţin încă de joacă. La 14 ani este lucrător la tipografia lui Carcalechi şi pînă la sfîrşitul vieţii nu-şi mai schimbă meseria. A fost, pe semne, apreciat în această calitate de însăşi oficialitatea, căci îndată după Unire îl găsim în fruntea Tipografiei naţionale, iar la 1864 director al Imprimeriei statului. Probabil însă că nu se simţea bine în aceste posturi, pe care le-a ocupat pentru puţină vreme şi cu întrerupere. Prefera să lucreze pe cont propriu, cum se vede din întreprinderile puse la cale, de obicei împreună cu alţii, dar în care el juca rolul de frunte. Astfel, după ce a fost un timp conducătorul tipografiei lui C. A. Rosetti, Ispirescu întemeiază, cu Sc. Walter şi Fr. Göbl, tipografia „Lucrătorilor asociaţi", iar în 1868 pe aceea a „Laboratorilor români", în tovărăşie cu Georgian, Conduratu, Busnea şi preotul Economu. La aceasta din urmă a rămas, de la un timp, singur, conducînd-o pînă la moarte (21 noiembrie 1887), cu cea mai mare destoinicie şi fără să se descurajeze, în ciuda enormelor dificultăţi financiare cu care a avut de luptat.

Datorită, în primul rînd, calităţilor sale sufleteşti, dar şi faptului că exercita o meserie care-l punea în situaţia de a cunoaşte pe oamenii de litere contemporani cu el, Ispirescu a legat relaţii strînse cu numeroase figuri ale intelectualităţii româneşti. De altfel, la un moment dat, Academia Română a început a-şi imprima publicaţiile în tipografia lui. Aşa se explică de ce la moartea acestui om foarte modest, atît de departe, în multe privinţe, de atmosfera academică, un membru strălucit al înaltei instituţii, Alexandru Odobescu, i-a făcut panegiricul, într-o şedinţă specială. Din discursul acesta aflăm unele lucruri care cred că trebuie cunoscute de cititorii actuali ai lui Ispirescu. Nu numai autorul *Doamnei Chiajna,* ci şi alţi oameni de seamă ai timpului îi deveniseră prieteni. Altminteri nu s-ar înţelege pentru ce, în testamentul său, fostul tipograf roagă pe Odobescu, Petre Aurelian, Dr. Brînză şi Gr. Tocilescu „să aibă grijă de copilaşii minori şi să-i protejeze". „Procurînd de lucru tipografiei, continuă el, să fie siguri că oasele mele se vor odihni în pace". Aceeaşi grijă are Ispirescu şi pentru... celălalt copil, tipografia. Testamentul spune lămurit : „Sfătuiesc pe urmaşii mei să continue căutarea tipografiei şi să se silească a o aduce în stare înfloritoare. Încet, încet vor plăti datoriile şi tot vor rămîne cu ceva". Şi Odobescu, dînd lectură, în şedinţa Academiei, ultimelor dorinţe, de ordin strict personal, ale prietenului său, nu poate să nu le pună alături de pasajul perfect asemănător

din testamentul altui tipograf, mai celebru acesta, fiindcă a fost și un mare om politic : e vorba de C. A. Rosetti, mort cu cîțiva ani mai înainte și fost „patron" al povestitorului nostru, care cere și el să i se facă înmormîntarea cea mai simplă cu putință. Iată doi oameni, complet diferiți ca extracție socială și formație intelectuală, care în fața morții sînt stăpîniți de aceeași conștiință a nimicniciei lucrurilor pămîntești. Să mai spun că omenia nu era pe atunci o vorbă goală și că cei patru prieteni au dat ascultare glasului de dincolo de mormînt al lui Ispirescu ? Odobescu a avut grijă să ne transmită hotărîrile lor, consemnate într-un adevărat proces-verbal, mărturie elocventă în favoarea acelui sfîrșit de veac, pe care atîți contemporani de-ai noștri își închipuie că au dreptul să-l hulească.

Ispirescu a fost apreciat însă și de alți fruntași ai vieții intelectuale românești, cu care de asemenea a avut legături personale. Foarte probabil că stima pe care i-o arătau aceștia se adresa, înainte de toate, „Culegătorului-tipograf" (sub acest pseudonim și-a publicat el toate operele pînă la 1879, cînd, la stăruința prietenilor, a îndrăznit să-și dea adevăratul nume). Deja Odobescu, admiratorul entuziast al producțiilor populare, prețuia în Ispirescu mai ales pe cunoscătorul și popularizatorul tezaurului nostru folcloric, cum dovedește, între altele, elogioasa prefață la *Poveștile unchiașului sfătos* (1879). La fel se explică relațiile cu B. P. Hasdeu, istoricul și filologul cel mai autorizat al timpului, care i-a prezentat publicului una din opere și i-a pus la dispoziție coloanele revistelor sale, cu V. Alecsandri, inauguratorul colecțiilor de literatură populară, a cărui scrisoare avîntată figurează în fruntea volumului de *Legende*, și cu B. Delavrancea, poetul proletar, autor al *Sultănicăi*, care, deși l-a cunoscut numai cu puțin înaintea morții, a putut să-i înțeleagă valoarea, probă frumosul articol-necrolog din „Revista nouă" a lui Hasdeu (vol. I, pag. 84—88). Iată cu ce relații ar fi avut tot dreptul să se fălească Ispirescu, dacă ar fi vrut și l-ar fi lăsat inima ! N-a făcut caz de ele, pentru satisfacerea vanității, altfel atît de firească la oameni, dar se simțea mîndru și-și dădea seama că vorbele de laudă ale iluștrilor săi prieteni însemnează o răsplată binemeritată a muncii sale și un îndemn de a continua cele începute, cu același entuziasm și cu aceeași pasiune.

În ciuda ocupațiilor sale, pline de greutăți și de griji materiale, Ispirescu a lăsat o operă destul de întinsă : *Snoave sau povești populare, Isprăvile și viața lui Mihai Viteazul,*

Din poveştile unchiaşului sfătos, Pilde şi ghicitori, Legende sau Basmele românilor, Ghicitori şi proverbe, Pomul Crăciunului, Ştefan-Vodă cel Mare şi Bun. Cele mai multe au subiect şi material luate din literatura populară. De aceea unii văd în Ispirescu un reprezentant al curentului poporan. Cred că se înşeală, dacă prin acest termen înţelegem nu numai culegerea producţiilor populare, ci şi mişcarea provocată de la 1840 în sensul de a utiliza poezia populară ca izvor de inspiraţie şi model pentru autorii culţi şi cu scopul de a naţionaliza literatura cultă. Dar Ispirescu n-a fost nici folclorist în sensul modern, adică ştiinţific, al cuvîntului, din cauză că, pe de o parte, n-a studiat literatura populară, adunată sau numai cunoscută de el, ci s-a mulţumit s-o guste, pentru elementul estetic şi atmosfera ei românească, iar pe de altă parte, culegerile sale nu seamănă deloc cu cele care se fac, adică trebuie făcute astăzi. Un folclorist modern are, între altele, obligaţia să transcrie cu cea mai mare exactitate tot ce i se spune, fără a introduce vreo modificare, oricît de neînsemnată, şi aceasta atît în ce priveşte conţinutul, cît şi forma, adică limba, care trebuie să apară cu toate particularităţile caracteristice ale dialectului respectiv. Astăzi folclorul se găseşte în faza pe care am putea-o numi lingvistică ; în sec. XIX el era mai mult literar, şi de aceea îl cultivau mai cu seamă poeţii şi literaţii, nu, ca acum, oameni de meserie, specialişti cu pregătire, în primul rînd, filologică.

Alţi istorici literari pun pe Ispirescu alături de Creangă. Formula : Ispirescu în Muntenia şi Creangă în Moldova, care-mi aminteşte, fără să vreau, de... Matei Basarab şi Vasile Lupu, este destul de răspîndită prin manualele de istoria literaturii. Deja Hasdeu, într-un studiu despre basm („Revista nouă", vol. VI, p. 421), unde enumără colecţiile de poveşti populare româneşti, spune : „în fruntea tuturora, ca adevăraţi maeştri, Petre Ispirescu şi Ion Creangă". Punctul de plecare pentru această părere îl constituie, evident, faptul incontestabil că amîndoi sînt autori de basme, snoave şi alte producţii analoge. Mai mult decît atita. Ambii — aceasta o simte uşor cititorul atent şi cunoscător al vieţii de la ţară — au repovestit, adică au povestit cu mijloace formale proprii, lucruri auzite în popor. Şi totuşi există o deosebire mare între unul şi altul. Creangă a utilizat, este drept, material din literatura populară, pe care şi-a însuşit-o atît de bine în vremea copilăriei şi adolescenţei trăite de-a valma cu ţăranii din Hu-

mulești și de aiurea. Dar a mai făcut ceva. A inventat adesea el însuși întîmplări și amănunte de tot felul, cărora a știut să le dea un aer așa de popular, încît este imposibil să le distingem de celelalte. Povestitor popular de mare talent, el s-a putut identifica, fără dificultate, cu acei povestitori anonimi care au creat basmele populare și i-au pus, indirect, la dispoziție material pentru propriile sale opere. Afară de asta, Creangă a combinat acest material cum i-a venit mai bine, nețtinînd seamă din ce poveste anume l-a luat. În mintea lui, evenimentele și personajele existau oarecum detașate de ansamblul cărora aparțineau, ca într-un depozit imens, așa că, la momentul oportun, el putea scoate din acest depozit tot ce-i trebuia pentru crearea unei povești, indiferent dacă elementele componente ale acesteia își aveau originea în producții populare diferite.

Cu siguranță că și Ispirescu a procedat la fel, dar într-o măsură mult mai redusă și cu mai puțină libertate decît Creangă. De aceea basmele acestuia nu există nicăieri în popor în forma pe care le-o cunoaștem, pe cînd ale lui Ispirescu se pot găsi, în majoritatea cazurilor, așa cum le-a povestit el. Se înțelege că această afirmație trebuie luată aproximativ (după cîte știm, nimeni n-a cercetat opera lui Creangă sau pe a lui Ispirescu în comparație cu producțiile populare similare) și numai privitor la conținutul basmelor în discuție. Cît despre forma propriu-zisă, adică stilul, vede ușor oricine că și unul și celălalt se îndepărtează de autorii populari anonimi, sau, dacă vreți, de povestitorii populari, care, spre deosebire de recitatorii versurilor, nu sînt ținuți să respecte textul basmului sau snoavei, ci se lasă duși de talent, cînd îl au, de împrejurările exterioare și de situația psihologică a momentului. Dar și aici constatăm că cei doi scriitori ai noștri nu seamănă pe deplin : stilul lui Creangă este artistic în cel mai înalt grad, al lui Ispirescu numai corect și îngrijit, adesea avîntat, dar lipsit de calitățile excepționale pe care le întîlnim la celălalt. După cum în privința fondului Ispirescu s-a arătat mai respectuos, tot așa a căutat să nu se abată prea mult nici de la stilul basmelor pe care le repovestea. De aici impresia, justă numai în aparență, că povestirile lui sînt autentice, adică mai apropiate de cele populare decît ale lui Creangă. Dar tot de aici emoția artistică superioară pe care ne-o produce opera acestuia și care nu există, în general, la Ispirescu.

Poziţia lor unul faţă de altul mi se pare comparabilă cu aceea a lui Eminescu şi Alecsandri, ca imitatori ai poeziei populare. O doină de-a lui Alecsandri poate fi confundată, de un necunoscător, cu una pur populară, întocmai ca un basm de Ispirescu. Dimpotrivă, *Doina* lui Eminescu, în ciuda asemănărilor, mai mult exterioare, într-adevăr mari, cu o producţie populară similară, ne face, chiar de la prima lectură, impresia unei opere originale, ba încă foarte originale, la fel cu o poveste de-a lui Creangă.

Cred că ne apropiem mai mult de adevăr, dacă pe Ispirescu îl punem alături de Anton Pann, dintre predecesori, şi de Tudor Pamfile, dintre urmaşi. Se apropie de ei mai ales prin ceea ce s-ar putea defini scurt cu vorbele lui Pann : „de la lume adunate şi iarăşi la lume date". Toţi trei s-au simţit atraşi de producţiile populare, le-au urmărit cu interes şi pasiune oriunde aveau posibilitatea să le cunoască, şi din plăcere pentru ele, dar şi din dorinţa de a procura şi altora aceeaşi satisfacţie sufletească, au găsit nimerit să le povestească din nou, cu mijloace proprii, pentru cei curioşi de asemenea lucruri şi printre care puteau fi chiar oameni din popor. Evident că Ispirescu întrece şi pe Pann şi pe Pamfile, înainte de toate, prin talentul său literar incontestabil. Primului îi este superior şi prin altceva. Deşi născut şi crescut într-o mahala a Bucureştilor de acum o sută de ani, povestitorul nostru dă dovadă de o delicateţe şi discreţie care, cel puţin la noi românii, constituie în general apanajul boierilor veritabili de odinioară şi al ţăranilor neinfluenţaţi de falsa civilizaţie. A. Pann are mai mult psihologia unui mahalagiu, şi de aceea literatura lui, populară din punctul de vedere strict al materiei, este periferică în ce priveşte atmosfera. Desigur că la aceasta a contribuit, în largă măsură, şi meseria de cîntăreţ (i-am putea spune, cu o nuanţă cam peiorativă, şi lăutar) la mesele şi petrecerile aşa de orientale din prima jumătate a veacului trecut.

Cu A. Pann, Ispirescu are comun şi elementul didactic. Este sigur că, în intenţia amîndurora (şi nu numai a lor), măcar unele producţii trebuiau să influenţeze şi direct „în bine" asupra cititorilor, *Pildele, Proverbele, Snoavele* autorul nostru satisfăceau această nevoie oarecum prin ele înseşi, fără vreo intervenţie expresă a lui. Dar găsim chiar printre *Legende sau Basmele românilor* bucăţi, şi nu puţine, care au un pronunţat caracter moralizator de pildă, ca să citez pe cele mai cunoscute : *Sarea în bucate, Numai cu vitele se scoate*

sărăcia din casă, Fata moşului cea cuminte. Constatarea aceasta nu trebuie să ne surprindă şi, mai cu seamă, nu trebuie să influenţeze aprecierile noastre în defavoarea lui Ispirescu. Spiritul adevărat al basmului popular nu-i străin de această tendinţă didactică : omul simplu este totdeauna dispus să interpreteze evenimentele din punctul de vedere al forţei aceleia nevăzute, care conduce lumea şi, după părerea lui, o conduce stăpînită de ideea justiţiei, binelui şi adevărului. Ispirescu s-a dovedit şi în această privinţă un bun cunoscător al psihologiei populare. De altfel, asemenea producţii, cu intenţii didactice, întîlnim şi la Creangă : *Fata babei şi fata moşneagului, Cinci pîini, Povestea unui om leneş* ş.a.

Cînd l-am comparat cu Tudor Pamfile, care n-a scris poveşti, am avut în vedere legătura strînsă a amîndurora cu sufletul popular, interesul permanent pentru producţiile acestuia, comunitatea de spirit cu lumea de la ţară. Toate acestea lipsesc la A. Pann, care-mi face impresia că tot aşa de bine ar fi putut utiliza orice alte lucruri potrivite cu scopurile lui (la el predomină anecdota şi proverbul, adică gluma şi isteţimea). Dar Ispirescu poate fi alăturat de Pamfile şi pentru altceva. În lista operelor sale găsim *Ghicitori, Jocuri şi jucării de copii, Pomul Crăciunului,* care probează că pe fostul tipograf îl interesau nu numai basmele etc., ci şi obiceiurile, datinile, credinţele în legătură cu toate domeniile vieţii populare. Şi, dacă ar fi trăit mai mult, poate că ar fi publicat şi alte lucrări (poate că avea un plan de a aduna şi tipări tot soiul de producţii folclorice).

Am pomenit mai sus de caracterul didactic al unora din povestirile lui Ispirescu. Această trăsătură este urmarea alteia, mai generală şi mai profundă, care ne întîmpină pretutindeni la el. Autorul *Legendelor* a fost, mai înainte de orice, un popularizator, în sensul cel mai curat al cuvîntului. Tot ce-a produs el poartă această pecete. Unele opere se trădează chiar după titlu că au urmărit să facă accesibile cititorilor cu mai puţină cultură lucruri pe care le socotea vrednice de a fi cunoscute. În această grupă intră *Isprăvile şi viaţa lui Mihai Viteazul, Ştefan cel Mare şi Bun, Din poveştile unchiaşului sfătos.* Primele două anunţă direct intenţiile lui Ispirescu, iar a treia conţine legende mitologice, atît de înrudite, în multe privinţe, cu basmele noastre populare. În prefaţă, Odobescu, el însuşi popularizator, de alt calibru, al unor figuri din mitologia greacă, ne spune că i-a servit autorului drept călăuză în această întreprindere, plină de dificultăţi. Şi răz-

boiul pentru independență l-a ispitit pe Ispirescu, ceea ce, după *Mihai Viteazul și Ștefan cel Mare*, mi se pare foarte natural; același Odobescu, în cuvîntarea comemorativă de la Academie, citează și comentează un fragment din această povestire neterminată, care se oprește la 5 septembrie 1877.

Dar popularizator avem dreptul să-l considerăm pe Ispirescu în toată opera lui literară, fiindcă pretutindeni se simte că îndemnul de a repovesti, într-o formă personală, basme, snoave ș.a., i-a venit nu numai de la plăcerea sa pur estetică, adică dezinteresată, ci și de la gîndul că miile de cititori modești, care, copleșiți de greutățile vieții, nu pot cunoaște, pe calea orală, lumea aceea fantastică, dar cu atît mai atrăgătoare, au totuși absolută nevoie de un balsam tămăduitor, măcar pentru o clipă, al suferințelor morale. Căci este clar că Ispirescu pentru astfel de oameni a scris, nu pentru spiritele preocupate numai de elementul artistic. Așa cred că se explică, în bună parte, tonul popular al povestirilor sale, puțina libertate pe care și-o ia față de materialul prelucrat și față de forma, curentă în tradiția vie de la țară, a acestui gen literar. Și aici iarăși se deosebește de emulul său moldovean, care, abstracție făcînd de talentu-i într-adevăr superior, a scris, s-ar putea spune, pentru cercul de la „Junimea"; îndemnat și încurajat de membrii acestei societăți, foarte exigentă, cel puțin teoretic, în materie literară, Creangă i-a avut oarecum în vedere mai ales pe ei.

Dintre operele lui Ispirescu cele mai cunoscute sînt: *Legende sau Basmele românilor*, care apare acum, pentru a nu știu cîta oară, în ediție nouă. Ele i-au creat faima de povestitor, asigurîndu-i prin aceasta un loc în istoria literaturii noastre și cu drept cuvînt. Calitățile lui de „unchiaș sfătos" se arată aici cu mai multă strălucire decît oriunde aiurea. Este cu adevărat impresionantă puterea de a da viață unor plăsmuiri ale minții omenești, așa de fantastice cum sînt personajele basmelor, și aceasta cu atît mai mult, cu cît e vorba de figuri al căror caracter este fixat de mai înainte, prin tradiție. Simți bine că feții-frumoși, fiicele de împărați, zmeii, balaurii trăiau în mintea lui Ispirescu, se mișcau, sufereau, se bucurau, urau și iubeau la fel ca oamenii de pe pămînt, și tot așa simți că faptele lor se desfășurau în fantezia povestitorului cu aceeași plasticitate ca acțiunea a doi luptători sau a două armate vrăjmașe. Astfel se explică pentru ce, indiferent de vîrstă și de cultură, cititorul se lasă dus de șirul po-

vestirii și participă la evenimente cu interesul cu care urmărește întîmplările vieții reale.

Acest rezultat surprinde, la prima vedere, mai ales din cauza mijloacelor stilistice simple pe care le utilizează Ispirescu. Stilul său este familiar, adică vorbit, dar tocmai de aceea foarte potrivit pentru povestire, în special pentru povestire de basme. El scrie ca și cum ar sta de vorbă cu cititorii, ca și cum aceștia l-ar asculta istorisind, nu l-ar citi. Odată mai mult intuiția lui de povestitor autentic l-a făcut să înțeleagă caracterul producțiilor populare pe care le cultivă și să i se conformeze. Dar stilul lui Ispirescu seamănă cu cel popular și prin însușirile-i pur exterioare: este, în general, sobru, lipsit de podoabele atît de curente și adesea atît de artificiale din operele culte; pentru aceasta pare așa de natural și de adecvat la lucrurile povestite. Grija lui pentru stil n-a depășit limitele firești ale genului. A scris ca un țăran care, avînd oarecare cultură și știind că povestirile sale vor circula în forma, fixată pentru vecie, a cărții, s-a simțit obligat numai să-și cizeleze felul de a vorbi, adică să înlăture expresiile prea populare, să introducă unele construcții mai complicate și să amplifice fraza, spre a o apropia într-o măsură oarecare de modelul literar. Și în această privință a dovedit Ispirescu înțelegere justă pentru natura intimă a povestirii, și nu numai a celei populare; pe povestitor îl interesează în primul rînd evenimentele, înlănțuirea lor logică și, pe cît posibil, dramatică, pentru a interesa și emoționa pe ascultător. Modul de exprimare cade pe un plan secundar și merită numai atîta atenție, cît este necesară ca să se realizeze scopurile stricte ale povestirii. De aceea literatura populară, cea plină de frumuseți stilistice în doine și chiar în balade, procedează așa de cumpătat în utilizarea mijloacelor de expresie, cînd e vorba de basme, snoave ș.a.

Cîteva cuvinte despre limba lui Ispirescu, înainte de a sfîrși. Ca muntean prin naștere și prin viața pe care a trăit-o întreagă la București, autorul nostru trebuia să scrie în graiul de acasă, așa cum îl cunoscuse în copilărie și cum îl auzea mereu în jurul său. Cu toate acestea, elementul dialectal propriu-zis ocupă un loc puțin însemnat în limba lui Ispirescu. El s-a silit să scrie o limbă pe care s-o poată înțelege

fără greutate, toți cititorii, indiferent de graiul lor obișnuit. Din nou constatăm o potrivire deplină între conținut și mijloacele de expresie : după cum fondul basmelor sale pare a fi în general românesc (am putea spune și general omenesc), lipsit, adică, de particularități prea specifice pentru o anumită regiune și, deci, pentru o anumită psihologie, tot așa limba lor reprezintă un fel de echilibru între graiurile limbii române, o sinteză a lor. Iarăși o deosebire remarcabilă față de Creangă, a cărui limbă este plină de moldovenisme și ai cărui eroi posedă unele trăsături caracteristice țăranului român din nordul țării. Sînt convins că un străin, complet neinformat asupra originii locale a acestor doi povestitori, ca și asupra deosebirilor de tot felul de la o provincie românească la alta, ar constata, cu ușurință, la Creangă existența unor elemente specifice, pe cînd eroii lui Ispirescu, sînt mai puțin personali și mai puțin originali.

1968

LIMBA LUI EMINESCU

Opera scrisă a unui poet, considerată din punct de vedere lingvistic, nu este numai un document, ci şi un monument de limbă. N-are, adică, numai valoare lingvistică, prin materialul pe care-l conţine, ci şi valoare estetică, menită, cel puţin teoretic, să dureze veşnic, întocmai ca limba în care a fost scrisă. Această afirmaţie este, în ce priveşte pe Eminescu, mai adevărată decît pentru oricare alt autor român. Printre alte titluri de glorie i se atribuie şi acela de a fi făurit limba poetică românească. Pînă la el, n-am avut decît o limbă scrisă, făcută să îmbrace gînduri şi sentimente oarecum obişnuite sub raportul intensităţii, profunzimii, noutăţii şi originalităţii. De abia de la Eminescu încoace poeţii noştri au putut avea la dispoziţie un instrument apt să exprime toate nuanţele unei cugetări şi simţiri cu adevărat artistice, bineînţeles atunci cînd acestea existau. Aşa se explică de ce atît contemporanii săi mai tineri, cît şi toţi cei veniţi după dînsul s-au mărginit să cînte din instrumentul creat de Eminescu, fără a-i fi putut aduce modificări esenţiale. Constatarea se referă şi la adversarii săi poetici, la aceia care au crezut că nu-i datoresc nimic, ba chiar că merită a fi puşi alături, dacă nu mai presus de el.

Prin urmare, limba unui poet trebuie cercetată şi ca document, ca izvor de fapte lingvistice, şi ca monument literar, ca aplicare personală a materialului de forme gramaticale, cuvinte etc., la crearea căruia au contribuit generaţiile anterioare şi pe care individual îl dobîndim prin naştere şi prin învăţare.

În ce privește ceea ce se cheamă curent frumusețea limbii eminesciene, farmecul ei deosebit, elementele-i estetice și alte asemenea lucruri, istoricii și criticii noștri literari au căutat, după puteri, să le scoată în evidență, să le analizeze și să le explice ori de cîte ori au avut prilejul. Eu voi studia numai ce se înțelege obișnuit prin l i m b ă : materialul fonetic, gramatical și lexical, din punctul de vedere al modului cum se înfățișează, al originii lui în timp și în spațiu, al raportului în care se găsește față de așa-zisa limbă literară etc. Și aceasta, nu fiindcă despre latura pur estetică n-ar mai fi nimic de spus. Dimpotrivă. Cel mai modest cititor, ca și cel mai subtil dintre critici, va găsi mereu lucruri noi, sonorități și ecouri nerelevate de alții, căci pentru asemenea descoperiri se cere, înainte de toate, o sensibilitate personală, care principial cel puțin, nu este apanajul unui număr restrîns de privilegiați. Dar analiza în acest sens a limbii lui Eminescu implică discuții și despre conținutul operei sale : nu se poate cerceta limba unui poet, ca expresie a stărilor lui sufletești, decît în legătură cu aceste stări sufletești înseși. Iar un astfel de studiu intră în competența criticului și esteticului literar, nu a lingvistului, și eu sînt numai lingvist.

Ceea ce izbește din capul locului la Eminescu este concepția lui largă, tolerantă, i-aș putea zice științifică, despre limbă în general și, prin urmare, despre limba românească în special. Se știe că, adesea, chiar specialiștii se conduc, în atitudinea lor față de faptele lingvistice, după criterii gramaticale : o pronunțare, o formă, o construcție, un cuvînt oarecare, sînt judecate și apreciate potrivit normelor fixate de gramatici. Cutare pronunțare sau cutare formă este corectă, poate fi deci întrebuințată, cutare alta nu, și de aceea trebuie evitată ; cutare expresie sau construcție aparține unui grai regional ori a luat naștere prin imitarea unei limbi străine, în consecință nu se cade a fi întrebuințată în scris etc. Cu atît mai ușor întîlnim o asemenea concepție la nespecialiști, adică la scriitori, critici și oameni de cultură, în general. La aceștia intervin și considerații așa-zicînd estetice : materialul dialectal, deci neliterar, întorsăturile familiare și cele populare sînt de evitat, nu numai pentru că se abat de la normele gramaticii literare, ci și din cauză că sînt urîte. Un poet adevărat trebuie să aleagă ceea ce-i corect și frumos

totodată, ceea ce corespunde unui ideal gramatical și artistic desăvîrșit.

Din nefericire pentru astfel de oameni, cînd este vorba să se precizeze ce-i corect și ce nu, ce-i, mai cu seamă, frumos, poetic etc. și ce nu, se ivesc imediat neînțelegeri, nu numai de la unul la altul, ci chiar la unul și același critic sau estet. Căci criterii obiective, deci sigure, într-un domeniu ca acesta nu se pot stabili. Ce înseamnă, la urma urmei, un cuvînt frumos sau poetic? Cine hotărăște despre frumusețea lui în sine, valabilă pentru oricine și pentru orice împrejurare? Singurul sens pe care-l poate avea epitetul „frumos" sau „poetic" în astfel de cazuri este acela că un cuvînt, o construcție gramaticală, o turnură stilistică, apar exact acolo unde trebuie, lăsînd impresia că nu pot fi înlocuite printr-un echivalent, fiindcă oricare alt cuvînt, oricare altă construcție etc. exprimă mai puțin bine gîndirea sau simțirea în discuție.

Eminescu a înțeles încă de acum 70 de ani acest lucru, pe care nu-l înțeleg atîția dintre contemporanii noștri poeți, critici literari sau filologi. El a intuit adevărul că tot ce există la un moment dat în limbă are, considerat în sine, aceeași valoare : nu există bun și rău, frumos și urît, ci există un material lingvistic mai mult sau mai puțin bogat, care stă la dispoziția noastră a tuturora, urmînd ca fiecare să-l utilizeze potrivit nevoilor sale sufletești, potrivit sensibilității lui personale. Numai d u p ă aceea se poate vedea dacă am mînuit în chipul cel mai nimerit acest instrument, acest bun comun care este limba, cu toate mijloacele ei de expresie : valoarea unui element lingvistic nu poate fi apreciată decît în legătură cu altele și în raport cu momentul psihologic pe care este menit să-l fixeze.

Trebuie să previn o obiecție. Mă gîndesc anume că concepția largă și înțelegătoare a lui Eminescu în acest domeniu s-ar datora, după judecata contemporanilor noștri, faptului că acum 70 de ani românii n-aveau o limbă literară, o limbă comună mai mult sau mai puțin fixată, oarecum aceeași pentru toată lumea. Noțiunea aceasta de limbă literară este, într-adevăr, mereu invocată. Aproape unanimitatea oamenilor culți, și nu numai de la noi, cred în mitul unei limbi literare, fixată, dacă nu chiar odată pentru totdeauna, în orice caz pentru foarte multă vreme, o limbă cu canoanele ei bine precizate, care trebuie păzite cu sfințenie, căci altfel riști

să suferi penalități mai grave decît cele prevăzute în legile obişnuite, tocmai pentru că te expui la ridicol, la acuzația de incultură și la alte asemenea aprecieri stigmatizatoare.

Cînd e vorba de Eminescu, se procedează la fel. Numeroasele lui abateri de la normele imuabile ale acestei ficțiuni căreia i se zice limbă literară au fost luate în serios și de adversarii poetului, care l-au acuzat că maltratează și profanează graiul strămoșesc, și de admiratori, care au căutat să-l scuze, invocînd împrejurările grele cu care a avut el de luptat, într-un timp cînd limba literară nu era pe deplin formată etc. etc. Nu știu care din aceste două specii de oameni ar fi provocat mînie mai mare în poetul nostru, dacă el s-ar fi emoționat, într-adevăr, de acuzațiile unora, ca și de apărarea celorlalți. Sînt sigur că apărătorii l-ar fi supărat mai tare decît detractorii.

Este drept că pe vremea lui Eminescu nu aveam o limbă literară. Dar o astfel de limbă n-avem nici astăzi și, îndrăznesc să profetizez, n-o vom avea niciodată, așa cum și-o închipuie de obicei lumea : un soi de aparat sau mașină, cu nenumărate roți, rotițe, roticele și șuruburi, angrenate între ele, gata să fie pusă în mișcare prin apăsarea unui buton sau învîrtirea unei manivele și aptă de a funcționa în mod ireproșabil, indiferent de mîna care o face să funcționeze. Din fericire o asemenea limbă n-avem nici noi și n-au nici alte popoare. Căci limba, despre care se spune, cu un termen impropriu, că-i un organism viu, trăiește, într-adevăr, prin și în oamenii care o vorbesc. Ca atare, ea se află într-o continuă transformare, într-o permanentă frămîntare, ceea ce o împiedică de a se fixa vreodată (afară de cazul cînd piere și rămîne numai în texte). Și oricît s-ar încăpățîna unii oameni să țină pe loc așa-zisa limbă literară, prin păstrarea formelor și cuvintelor tradiționale și prin atitudine ostilă față de inovații, limba scrisă urmează, vrînd-nevrînd, soarta celei vorbite, primind de la aceasta încet, încet toate modificările care corespund sistemului lingvistic.

Eminescu s-a dovedit înțelegător, prin intuiție, față de limbă, manifestînd o concepție într-adevăr biologică, așa cum găsim astăzi la lingviștii adevărați, nu pentru că românii nu aveau încă o limbă literară, că nu introduseseră, adică, „ordine" și „disciplină" în materialul lingvistic, ci fiindcă a simțit, grație genialității sale, că limba este un sistem de semne sau mijloace de expresie, sistem în interiorul căruia orice uni-

tate este egal îndreptățită fără de celelalte, în care nici una nu-i inferioară sau superioară, frumoasă ori urîtă, corectă sau necorectă, ci toate sînt deopotrivă, apte, deci, de a fi utilizate cu maximum de folos în orice împrejurare, și că aceasta atîrnă de calitățile, de simțul sau de geniul lingvistic al fiecăruia dintre noi. G. Călinescu, în unul din volumele consacrate operei poetului, a spus, cu foarte multă dreptate, că Eminescu s-a condus și în ce privește limba după normele sale proprii, nu după ale altora și nici după ale unei limbi românești abstracte, concepută ca o entitate.

Eminescu a luat bunul lingvistic acolo unde l-a găsit, fără preferință pentru originea lui locală sau temporală. În ochii săi, limba maternă alcătuia o unitate, ale cărei elemente constitutive sînt la fel de îndreptățite. La această concepție l-a dus și intuiția-i artistică, dar și experiența. Peregrinările lui de-a lungul și de-a latul mai tuturor provinciilor românești l-au pus în situația de a înțelege unitatea lingvistică a românilor și de a cunoaște, la fața locului, particularitățile specifice ale graiurilor regionale, nu pentru a se feri de ele, ci, dimpotrivă, pentru a le folosi și a le contopi, făcînd astfel ca limba întrebuințată de el să fie și mai unitară decît este limba noastră în realitate. Eminescu este cel dintîi scriitor cu adevărat național din acest punct de vedere : la el găsim, pentru prima oară și în cea mai largă măsură, realizată ceea ce am putea numi uniunea lingvistică a românilor. Nimeni înainte și, cu excepția lui Mihail Sadoveanu, care merge pe urmele lui, nimeni după dînsul n-a izbutit să facă acest lucru. Cred că patriotismul lui Eminescu se datorește și experienței sale în domeniul limbii : constatarea că nu există deosebiri dialectale importante între cele două Principate de o parte și ținuturile de peste munți de alta nu putea să nu întărească în el conștiința unității naționale și a drepturilor care decurg, trebuie să decurgă din această unitate.

După aceste considerații de ordin general, trecem la exemplificările menite să-mi ilustreze afirmațiile. Voi proceda conform uzului adoptat de multă vreme, și anume voi studia rînd pe rînd faptele fonetice, pe cele gramaticale și pe cele de vocabular. Procedeul este cam didactic, dar prezintă, cred, avantajul unei sistematizări clare și lesnicioase.

Se știe că cele mai izbitoare deosebiri de la o regiune la alta sînt cele de pronunțare. Situația nu e specifică limbii noastre. Pretutindeni lucrurile se prezintă la fel. Dat fiind că Eminescu era originar din Moldova, și încă din nordul provinciei, ne așteptăm să găsim la el particularități fonetice moldovenești. Așa și este, dar, trebuie precizat numaidecît, într-o măsură mai redusă decît s-ar cădea pentru vremea aceea, cînd influența vorbirii muntenești de-abia începuse a se exercita. Numeroase fonetisme, socotite, de obicei, ca moldovenești, sînt, de fapt, numai populare, căci se găsesc și în alte graiuri, mai ales ardelenești, dar, destul de des, chiar muntenești.

De pildă : *ă-á>a-a*, precum *îmbalsamat, departare, calare, comanac, șagalnic, obrazar, talhar, vadană* ;

a>e : zgîriet, jele, șede etc. ;

e>ă : pahară, răle, răpede (și *răpejune*), *cătră, fărmecat* (și *fărmăcat*), *bejănii, galbăn, painjăn, șirături, învăliș, spărioasă, părete* ;

ea>a : samănă, așază, deșartă, țapăn ;

eá>é : ai vrė, totdeuna ;

e neacc.>*i : dismețit, Cantimir, distind, ominirii, discoase* ;

i>î : stînge, rîsipiți, ș-a (=*șî a*) ;

o>u : marmură ;

u>î : împlea, îmbla ;

r-r>r-zero : *pintre, fereastă* (mai ales plur. *ferești, fereste*) ;

r final : *ceriu(ri), cîntari* (=*cîntar*) etc. ;

f>v : prav, vravuri.

Cu deosebire se observă particularități fonetice „moldovenești" în rimă. Dacă nu ținem seamă de pronunțare, ci luăm în considerație numai scrierea, avem impresia că Eminescu... nu știa să rimeze, ceea ce, de altminteri, i s-a și reproșat. Și aici se vede că poetul se conducea după limba vorbită, adică după simțul auditiv, nu după cel vizual. Iată rime desăvîrșite pentru ureche, dar imperfecte pentru ochi : *minunațisaț, roș-cuvioși, obraz-cazi, discoase-frumoasă, întinz-oglinzi, șed-văd, părinți-prinț, isteț-păreți, stringe-sînge, sin-bătrîn* (de mai multe ori), *zaplaz-azi, îngheț-dimineți, răboj-coji, raze-încetează, roș-întunecoși, lanț-amanți, vîrtej-viteji, talaz-brazi, raze-netează, pahare-amară* etc.

Cazuri speciale de pronunțare „moldovenească" : *mulțămire, musteață* (plur.-*ețe*), *pănă, cridă.*

În ce priveşte accentul unor cuvinte şi forme gramaticale, de asemenea observăm particularităţi moldoveneşti (de nord)[1] : *celóra, cărór, altúia, acoló* ş.a.

Dar alături de fonetisme ca acestea, care trec de obicei drept moldoveneşti, fără a fi însă exclusiv astfel, întîlnim, evident extrem de des, particularităţi de pronunţare muntenească, adică, după concepţia şi terminologia curentă, literare. Pe acestea nu-i necesar să le mai relevez, deoarece sînt oarecum normale. Mai interesante sînt cazurile în care poetul şovăie (poate nu totdeauna el însuşi, ci editorii şi... tipografii), de pildă *ceruri-ceriu(ri), sting-stîng, risipi-rîsipi, aşază-aşează, depărtare-departare* etc.

Foarte des recurge Eminescu la limba veche, lucru care merge mînă în mînă cu dragostea lui pentru trecut, cu idealul său moral şi politic, plasat la 1 400, cu admiraţia sa pentru aceia care, ca Negruzzi, „şterg colbul de pe cronice bătrîne". Iată cîteva exemple de pronunţare arhaică : *basmu* (nearticulat), *pre, rumpe, vecinic, soarte* (obişnuit astăzi la ardeleni), *preîmblă, priivi* (pentru care să se compare *priimi*, atestat), *vieaţă* (trei silabe), *ceriure, frumuseţă* etc.

Printre arhaismele fonetice trebuie discutate două particularităţi foarte caracteristice şi, la prima vedere, curioase ale limbii lui Eminescu. Este vorba de e pentru *ă* şi de *i* pentru *î* după anumite consoane, în special după *r*, apoi după şuierătoare (*s, ş, ţ* etc.). Ambele fenomene merg împreună, sînt, cum spun lingviştii, paralele, în sensul că acolo unde *ă* precedat de *r, ş, ţ* etc. devine e constatăm, exact în aceleaşi condiţii, şi pronunţarea lui *î* ca *i*. Tot aşa atunci cînd are loc modificarea inversă : cine pronunţă *ă* pentru e după sunetele amintite pronunţă şi *î* pentru *i*. În discuţia de faţă ne interesează numai primul fenomen, fiindcă el constituie o caracteristică a limbii vechi româneşti (şi se opune pe deplin pronunţării moldoveneşti, iar în parte chiar celei munteneşti actuale).

Exemple de e pentru *ă* : *remîne* (şi toate formele acestui verb), *resfrînge, resplată, resună, resări, selbatic, serman, serbători, sei* (pron. posesiv ; cf. şi *tei*, pers. II), *ţerei, ţerm* etc.

Exemple de *i* pentru *î* : *ride, ris, suris, cobori, tăbări, izvori, ţărină, riuri, strimbe* (şi fem. sing. *strimbă*), *zimbi, zină* ş.a.

---

[1] Se întîlnesc însă şi aiurea, nu numai aici.

Printre alții, G. Bogdan-Duică susține, în *Introducerea* la *Poeziile* lui Eminescu, edit. Cultura Națională, că avem a face aici cu o influență din partea lui Bolintineanu și Alecsandri, care întrebuințează și ei astfel de fonetisme. Lucrul pare probabil, mai ales că acești doi poeți au servit lui Eminescu adolescent drept modele și din punctul de vedere al fondului. Cum se explică însă faptul că Eminescu păstrează aceste particularități pînă la sfîrșitul vieții? Cred că se poate da un răspuns mai satisfăcător decît al lui Bogdan-Duică la această întrebare, pe care trebuie să ne-o punem. A intervenit mai întîi familiarizarea din ce în ce mai intimă a lui Eminescu cu limba textelor vechi, unde găsea atestate mai toate formele fonetice utilizate de el din capul locului, să zicem sub influența înaintașilor. Totodată însă trebuie să fi intervenit concepția etimologică (sau, mai exact, pseudoetimologică) a vremii în materie de ortografie. „Convorbirile literare" înseși au aplicat, chiar de la început, această concepție. Dau cîteva exemple dintre acelea care interesează discuția noastră. Vol. I (1867): *remas, respîndit, respunde, resare, resună, sei, selbatic, suride, sin, zimbi, ride, cobori* etc. Vol. IX (1874—75): *resări, sei, serbătoare, resplată, selbatic, resuna, riu, sin, rid, omori, hotări* etc. Vol. XV (1880—81): *resar, riu, sin, sting* (rimează, de mai multe ori, cu *plîng!), zimbi, amări* etc. Vol. XVIII (1883—84): *remăi, riu, sin, sting* (adj. *stîng), zimbi, suride, hotări* etc.

Dacă în primii ani conducătorii acestei reviste se conformau unei obișnuințe ortografice foarte răspîndite, mai tîrziu ei au găsit un sprijin să zicem științific în autoritatea filologului Alexandru Lambrior, membru al „Junimii" și colaborator la „Convorbiri literare". Eminescu a fost bun prieten cu acest învățat, și de aceea sîntem îndreptățiți, cred, să admitem că s-a lăsat influențat de sistemul lui ortografic, mai exact spus, că, sub influența lui, a continuat să scrie așa cum se deprinsese din vremea debuturilor sale poetice.

Printre alte particularități ale ortografiei lui Lambrior, găsim și pe acelea de care este vorba aici, anume e pentru *ă* și *i* pentru *î* în cazuri ca cele relevate mai sus. Iată cîteva exemple din *Introducerea* la cunoscuta lui *Carte de citire* (ediția II): *remînea, remășiță, respunde, resufla, strein, serman, desevîrși, țeran, hotărit, înriurit, sin, stinge*[2] etc. Că Eminescu va fi fost influențat de Lambrior rezultă și din fap-

---

[2] Ba chiar și *înfățoșaze, întrebuințaze* etc.

tul că întîlnim la amîndoi diverse alte coincidenţe ortografice, de pildă *de'ntăiu, esplica* (şi pretutindeni, cel puţin la Lambrior, *s* pentru x din neologisme ca *esamen, espresie* etc.)[3].

O dovadă indirectă că explicaţia dată de Bogdan-Duică nu poate fi justă, decît cel mult pentru primele poezii ale lui Eminescu, avem faptul că, după cum influenţa de fond a lui Bolintineanu şi Alecsandri dispare foarte timpuriu, tot aşa s-a întîmplat şi cu influenţa formală exercitată de aceşti doi poeţi. Eminescu se dezbără de modelul lor, dar păstrează pînă la sfîrşit tocmai şi numai cele două particularităţi fonetice aici în discuţie. A trebuit, deci, să aibă motive speciale şi serioase, pentru ca să facă excepţie cu ele, şi aceste motive sînt, cred, tendinţa de a arhaiza precum şi doctrina lui Lambrior.

Este firesc să ne întrebăm dacă Eminescu pronunţa, într-adevăr, *remas, serman, sin, ţerm* etc. Sigur că nu. Şi nimeni pe vremea lui nu pronunţa aşa, fiindcă limba ajunsese cu mult mai înainte la fazele ei actuale (cu *ă* şi *î*). Avem a face, prin urmare, cu fapte de grafie, cum spun filologii, cu un fel de a scrie arhaizant şi etimologic. Totuşi sînt numeroase cazurile în care t r e b u i e să citim *ris, sin* etc., şi anume atunci cînd astfel de cuvinte rimează cu *vis,* respectiv cu *senin.* Cineva ar putea trage de aici concluzia că Eminescu a conservat formele vechi, pentru ca să poată rima mai uşor. Ar fi o presupunere cu atît mai gratuită, cu cît de o parte *ris, sin* etc. apar şi în interiorul versurilor, unde rima nu intervine, iar de alta ştim ce bogăţie extraordinară de rime întîlnim la poetul nostru, cel puţin în epoca maturităţii.

Explicaţia mai generală şi, socot, justă este aceea dată la începutul acestui articol. Pentru Eminescu limba sa maternă alcătuieşte o unitate continuă, fără întrerupere, în timp sau în spaţiu. Nu există graniţe de la o epocă la alta, nici de la un ţinut la altul. Orice pronunţare, orice formă gramaticală, orice expresie atestată, indiferent cînd şi unde, face parte din limba românească şi este la fel de îndreptăţită. Eminescu depăşea hotarele, evident artificiale, pe care adesea le stabilesc chiar specialiştii, dacă necesităţile studiului le-o impun, între aşa-zisa limbă veche şi cea nouă, între graiul moldovenesc şi cel muntenesc etc., întocmai cum depăşea el, în *Sărmanul Dionis*, de pildă, hotarele dintre actua-

---

3 Dealtfel şi aceste grafii erau în tradiţia „Convorbirilor" (cf. *esista, estrage, esplica* etc., culese la întîmplare din vol. I).

litate și vremea lui Alexandru cel Bun și pe... acelea dintre lună și pămînt.

Constatări perfect asemănătoare facem și cu privire la faptele gramaticale : aceeași bogăție și varietate de forme și construcții, aparținînd tuturor secolelor și tuturor graiurilor românești. Întîlnim astfel numeroase forme nominale de plural (iar la feminin, și de genitiv-dativ singular) diferite de cele considerate ca literare : (subst.) *furtune, cronice, grădine, gure, mustețe, aripe, mîne, lumine, lune, barbe, limbe, lacrime, inime, cîmpi, snopuri, pasuri, genunche* ; (adj.) *lunge, adînce, întrege.*

Toate acestea se găsesc fie în limba veche, fie în vorbirea populară de astăzi. Bazat pe faptul că desinențele pluralului se amestecă de la un gen la altul, că, adică, *i* este semnul de plural și pentru masculin și pentru feminin, poetul nostru întrebuințează și forme care n-au existat, probabil, niciodată, dar par totuși autentice, fiindcă ele corespund sau, cel puțin, nu contrazic sistemul morfologic al limbii românești. De pildă : *umezi morminte, vecinici visuri, gîndiri arhitectonici, snopuri gigantici, pasuri melancolici, timizi șoapte, poveștile-i feerici* etc. Mai mult încă. Finala e apare în limba noastră și la singular și la plural. Pentru Eminescu acest fapt ajunge, ca să-l ducă la întrebuințarea singularului unui adjectiv (în e) drept plural : *pustie gînduri, satele pustie, plânsorile pustie, umbre străvezie, raze roșie, picioarele vech(i)e.* Unele dintre formele acestea fac impresia că se încadrează foarte bine în flexiunea nominală consacrată, de pildă : *umezi morminte, timizi șoapte* (cf. actualul *oglinzi* față de vechiul *oglinde*, tot așa *dobînzi-dobînde),* chiar *pustie gînduri* etc. ni se pare că l-am auzit, că nu-i complet străin de simțul nostru lingvistic, de spiritul sau sistemul limbii românești.

Articolul numit posesiv, care stă înaintea pronumelui posesiv și a genitivului, se întîlnește la Eminescu, de cele mai multe ori, sub forma unică *a*, indiferent de genul și numărul substantivului determinat de posesiv sau de genitiv : *a cărei suflet, a tale mîne, (zilele de aur) a scripturilor, a lui lanțuri, a vieții... drum, (prăzi trecătoare) a morții eterne, a mele coate, a tale gene* etc. Pentru un spirit „gramatic", inchizitorial în materie de limbă, astfel de forme sînt, evident, greșite, deși în vorbirea aproape a unanimității românilor ele sînt singurele existente. Desigur, Eminescu le utiliza adesea și pentru că i le cereau nevoile versificației (aceasta mai ales la începutul activității sale poetice, cînd avea de luptat cu

greutăţi mari), dar, în majoritatea cazurilor, n-au intervenit consideraţii de tehnică, ci hotărîrea de a accepta drept bune forme întrebuinţate curent de mai toată lumea[4].

Acelaşi lucru la pronumele demonstrative, unde pe un moldovean ar putea să-l surprindă particularităţi munteneşti ca *aste vorbe, astă lume, astei vieţi, astei linişti, astei naţii.* O singură dată am găsit aspectul moldovenesc al demonstrativului apropierii : *ista.*

Morfologia verbului este cea mai interesantă din punctul de vedere pe care îl susţin eu aici, anume acela că pentru Eminescu nu se pune problema arhaismelor şi provincialismelor ca elemente lingvistice aparte, deosebite de celelalte şi, deci, evitabile, măcar într-o anumită măsură. Trec peste *(flori) cînt, (gîndirile-mi rele) zugrum', se aridic (glasuri), (a ceriului mii stele) se adun, se ridic (trufaşe), (raze) scapăt,* care se ivesc mai des în primele poezii (şi n-au nevoie să fie atribuite, cum crede Bogdan-Duică, influenţei lui Alecsandri şi Bolintineanu, căci ne întîmpină la toţi scriitorii din vremea aceea) ; trec de asemenea peste *scînteie* (=scînteiază), *netează (=netezeşte), încetă (=încetează), îngrèun, se'mpuţin, luce (=luceşte)* etc., care corespund sistemului flexionar românesc (se ştie că mai ales prin Transilvania şi Oltenia sufixele verbale *-ez* şi *-esc* se lasă adesea la o parte), şi mă opresc la două particularităţi importante, nu atît sub raportul morfologic, cît mai cu seamă sub raportul stilistic.

E vorba, mai întîi, de formele viitorului. Ştim că limba scrisă preferă formele întregi ale auxiliarului : *voi merge, vei merge* etc., pe cînd cea vorbită, fie populară, fie cultă, întrebuinţează variantele cu *v* dispărut : *oi merge, ăi merge, o* şi *a merge* etc. De asemenea sînt foarte răspîndite în vorbire *o să merg, o să mergi* etc. (munt.), *am să merg, ai să mergi* etc. (mold.). Deşi puse toate sub aceeaşi titulatură de gramatici, aceste forme de viitor arată nuanţe diferite, şi oamenii cu simţ lingvistic dezvoltat se folosesc ba de unele, ba de altele, după stările sufleteşti de natură afectivă pe care trebuie să le exprime. Aşa procedează Eminescu, la care găsim amestecate formele considerate literare cu cele dialectale, atît moldoveneşti, cît şi munteneşti : *Ş'atunci, de-a fi astfel ; ea n-o să învie ; de mi-i da (o sărutare) ; mi-oi desface (de-aur părul) ; (nime-n lume) n-a s-o ştie ; (cînd prin crengi) s-a fi*

---

[4] Atît astăzi, cît şi în veacurile trecute (căci fenomenul aparţinea şi limbii vechi româneşti).

ivit ; mi-i ţinea (de subsuoară) ; te-oi ţinea (de după gît) ; ne-om da (sărutări pe cale) ; vom vorbi (-n întunecime) ; voi cerca (de mă iubeşti) ; voi fi (roşie ca mărul) ; (căci) va fi (supt pălărie) etc.

Cu execepţia primelor două exemple, toate celelalte sînt luate din *Floare albastră.* Observăm că predomină formele familiare (şi populare), lucru firesc, dată fiind atmosfera de strînsă intimitate, de viaţă liberă în mijlocul pădurii şi în voia gîndurilor celor mai îndrăzneţe (am în vedere numai poezia pomenită chiar acum). Dar apar, ba încă destul de des, şi formele literare. Cum se împacă atunci unele cu altele? Se împacă foarte bine. Cele populare exprimă o nuanţă de îndoială, sînt un fel de mod prezumtiv, cum scriau gramaticile de pe vremuri : bănuim, presupunem că ceva se va întîmpla, dar nu sîntem siguri. Cele aşa-numite literare nu arată această nesiguranţă, ci exprimă pur şi simplu ideea de viitor, că, adică, o acţiune se va săvîrşi de acum înainte, şi, evident, în chip sigur (e vorba doar de modul indicativ), cel puţin pentru subiectul vorbitor şi pentru momentul cînd vorbeşte. Eminescu utilizează diversele forme de viitor în perfectă concordanţă cu această normă, ceea ce, de altfel, nu trebuie să ne surprindă, ci dimpotrivă : *vom vorbi* (-n întunecime), *vom şedea* (în foi de mure), *voi cerca* (de mă iubeşti), *voi fi* (roşie ca mărul), (căci) *va fi* (supt pălărie), toate acestea sînt acţiuni sigure, căci, dacă îndrăgostiţii se întîlnesc „în codrul cu verdeaţă", nu poate fi nici o îndoială că vor vorbi, că se vor aşeza în iarbă, că ea va întreba floarea de romaniţă, rupîndu-i petalele una cîte una, dacă el o iubeşte, că se va înroşi tare (din cauza căldurii soarelui şi... a inimii) etc. Celelalte lucruri nu sînt tot atît de sigure, fiindcă atîrnă şi de voinţa partenerului, aşadar de un element personal, subiectiv, străin, asupra căruia fata nu ştie că poate influenţa în sensul dorinţelor sale, şi de aceea face numai presupuneri, dacă vreţi... sugestii : (şi) *mi-i spune* (-atunci poveşti), *mi-oi desface* (de-aur părul) (cu voia ta, dacă voi vedea că-ţi place), *mi-i ţinea* (de subsuoară), *te-oi ţinea* (pe după gît) (iarăşi dacă-mi vei permite), *ne-om da* (sărutări pe cale) etc.

O constatare paralelă cu aceasta facem şi în ce priveşte formele de perfect. Ca moldovean, şi încă de nord, Eminescu ar fi putut întrebuinţa numai perfectul compus, exact ca în vorbirea zilnică a lui, a familiei şi a celor din provincia sa natală. Se ştie că perfectul simplu a dispărut, şi nu de astăzi, în unanimitatea graiurilor populare din Mol-

dova (fenomenul trebuie să se fi ivit în părţile nordice ale acestei provincii). Găsim totuşi la el ambele forme, fiecare exprimînd însă o nuanţă de sens diferită. Căci românii care le cunosc şi le utilizează pe amîndouă simt deosebirea dintre ele, care constă, pe scurt, în faptul că perfectul compus arată o acţiune săvîrşită şi terminată în trecut, pe cînd perfectul simplu înfăţişează acţiunea ca sfîrşită în momentul de faţă, aşadar subiectul vorbitor o raportează la prezent. Din această cauză, perfectul compus apropie (sau pare că apropie) acţiunea trecută de momentul povestirii : avem impresia că de la data săvîrşirii ei pînă acum cînd vorbim s-a scurs numai o clipă, că ea de-abia s-a săvîrşit mai înainte de a începe povestirea. Perfectul simplu nu provoacă această deplasare a evenimentelor spre momentul actual (deplasare, evident, fictivă, adică subiectivă, dar nu mai puţin reală din punct de vedere psihologic). De aceea ne folosim, în general, de perfectul simplu, ca să exprimăm acţiuni întîmplate oarecum definitiv, odată pentru totdeauna, fără ecou adînc şi prelungit în sufletul nostru, mai scurt, acţiuni indiferente, obiective, şi, dimpotrivă, recurgem la perfectul compus, cînd e vorba de evenimente care ne interesează direct, a căror amintire ne emoţionează încă sau cel puţin trăieşte şi este oarecum prezentă în sensul strict al cuvîntului.

Iată cîteva exemple : (c-asupră-mi c-un zîmbet) *aripele-a-ntins* alături de (în versul imediat următor) (dar cum) *te văzui* (într-o palidă haină) şi (două versuri mai departe) *fugi acel înger* (de ochiu-ţi învins), apoi ceva mai încolo (în aceeaşi poezie) *făcuşi* (pe-al meu înger cu spaimă să zboare) ; *de cînd căzu un trăznet în dom... de-atunci... pe inimă-i... s-a pus o neagră pată ; şi el îmi dete ochii... şi inima-mi umplut-au... în vuetul de vînturi auzit-am a lui mers şi-n glas purtat de cîntec simţii duiosu-i vers*[5].

Am pomenit mai sus de foarte probabila influenţă a lui Lambrior asupra lui Eminescu în ce priveşte fonetismele *ris, sin, serman, ţerm* etc. Ne putem gîndi şi aici, dar tot numai în subsidiar, la acelaşi lucru, pentru a ne explica frecvenţa mare a perfectului simplu în versurile poetului nostru. Într-adevăr, Lambrior recomandă, în *Cartea de citire*, pag. XXXVII, nota, întrebuinţarea acestei forme verbale măcar pentru variaţia stilului (în cazul cînd „am admite că preteritul

---

[5] Să se compare şi alte pasaje din versurile poetului, de pildă strofa I a sonetului *Sînt ani la mijloc...*, versurile 105—6 din *Scrisoarea III*, versurile 83—84 din *Scrisoarea IV*, strofa XXV din *Luceafărul* ş.a.

[=perfectul simplu] are acelaşi sens cu perfectul compus...", ceea ce prietenul lui Eminescu nu pare a admite, judecînd după felul cum prezintă problema).

Amestec de forme munteneşti şi moldoveneşti, cu predominarea celor dintîi, întîlnim şi la prezentul indicativ şi conjunctiv al verbelor de felul lui *cădea, vedea, trimite* etc., care la Eminescu apar foarte des cu z, respectiv ţ pentru d, respectiv t: *arză, caz, întinz, pătrunză, trimiţă, vază* etc. Trebuie precizat însă că aceste forme iotacizate, cum le spun gramaticii, înainte de a fi munteneşti, sînt vechi româneşti, indiferent de regiune. Prin urmare, ne apropiem mai mult de adevăr, dacă invocăm influenţa limbii textelor religioase şi istorice, decît dacă ne gîndim la un model actual muntenesc. Dealtminteri, şi pentru înţelegerea justă a apariţiei perfectului simplu se recomandă luarea în consideraţie a limbii vechi, în care această formă verbală se bucura de o largă răspîndire.

În domeniul sintaxei, Eminescu face uz de o libertate şi mai mare, lucru oarecum natural, nu numai la un poet, ci la oricine. Cu deosebire se vede tendinţa de a nu respecta regulile scolastice în topică. Aşezarea cuvintelor prezintă numeroase particularităţi, care contribuie şi ele la crearea acelui farmec al limbii lui Eminescu, relevat deja de Maiorescu. Dacă în unele cazuri, de obicei la începutul activităţii sale poetice, inversiunile par a fi provocate şi de necesităţile versificaţiei, de cele mai multe ori această impresie, cînd într-adevăr există, nu corespunde realităţii. Ne putem convinge uşor că ritmul şi rima n-ar fi suferit cu nimic, dacă poetul întrebuinţa ordinea gramaticală consacrată, ceea ce probează că motive de alt ordin, izvorîte din stările sale sufleteşti, l-au determinat să prefere inversiunea. Intervine aşadar şi aici elementul afectiv, simţirea puternică, pe care Eminescu n-o putea încadra în normele obişnuite, inexpresive, ale limbii curente, în tiparele ei gramaticalizate. Se ştie că şi vorbirea zilnică, a tuturor oamenilor, cunoaşte aşa-zise abateri de natură sintactică, şi nimeni nu poate afirma că, în momente de emoţie, indivizii vorbitori comuni stau şi chibzuiesc asupra mijloacelor de expresie menite să producă efect asupra ascultătorilor. Răsturnăm regulile tradiţionale, create, dealtfel, în chip mai mult sau mai puţin artificial, de gramatici, fiindcă nu putem să le respectăm, fiindcă ele nu satisfac nevoia sufletului nostru, nu ajută să ne descărcăm inima de indignarea, bucuria, admiraţia etc. care ne stăpînesc.

Inversiunile cele mai frecvente la Eminescu privesc poziția atributului (adjectival sau substantival) față de cuvîntul pe care-l determină. Vorbirea obiectivă pune atributul după substantiv, altfel spus, elementul necunoscut, nou, după cel cunoscut. Vorbirea subiectivă sau afectivă îl așează înainte: o noutate ne emoționează adesea, și atunci simțim nevoia s-o spunem pe ea întîi, nu lucrul pe care-l cunoaștem deja. De pildă: *apostat' inima mea, semnelor vremii profet, cu de-argint aripe albe, lungi genele tale, veche-acea împărăție, la răcoarea nopții brună, unde-a ceriului mii stele, în de raze roșii frîngeri, cu de marmur albă față, de-aur părul, negre vițele-i de păr* etc.

Efecte la fel de admirabile obține Eminescu din întrebuințarea formelor nearticulate ale substantivului acolo unde gramatica prescrie pe cele articulate. E vorba de articolul așa-zis definit sau enclitic. Această particulă dă noțiunii exprimate de substantiv un caracter de lucru cunoscut: *orașul*, de pildă, însemnează, în primul rînd, un oraș anumit, despre care a mai fost vorba, la care ne gîndim etc. Forma fără articol, *oraș*, nu precizează nimic, lasă în mintea noastră o impresie de vag, de nelămurit, de misterios, atît de potrivită cu ambianța poetică, cel puțin a poeziei romantice, deci eminesciene. Exemple: (roșii ca)*jeratec*, (ce)*sate și cîmpie* (c-un luciu văl îmbracă), *filomele-i țin orchestrul și izvoare spun povești, zburător* (la al ei pat), *vreme* (trece), *vreme* (vine), *stele-mi* (scînteie pe lacuri), (printre nouri joacă) *lună*, (de atunci resare lumea,) *lună, soare și stihii* etc.

Elemente arhaice și populare apar și în sintaxă, ca pretutindeni la Eminescu. Astfel avem dativul în loc de genitiv (să se compare formulele vechi, transmise pînă astăzi, *domn Țării Românești, mitropolit Moldovei și Sucevei* etc.): *preot deșteptării noastre, semnelor vremii profet, ce-arătau faptele crunte unor domni tirani, vicleni* (putea spune *crunte-a unor*, fără ca versul să sufere), *toate micile mizerii unui suflet chinuit, supt icoana afumată unui sfînt* etc. Construcțiile cu dativul sînt mai expresive decît cele cu genitivul, fiindcă primele arată, obișnuit, un raport de obiect (indirect), așadar raportul dintre un verb și un substantiv, pe cînd genitivul leagă două substantive, și se știe că verbul e mai concret, fiindcă exprimă o acțiune, de unde urmează că raportul de obiect este el însuși mai concret, mai expresiv, decît cel de atribut, indiferent dacă verbul există sau e înlocuit, ca la Eminescu, printr-un substantiv.

O particularitate sintactică, de care s-au... emoţionat unii istorici literari este repetarea subiectului în aceeaşi propoziţie : *virtutea pentru dînşii, ea nu există* ; *amîndoi ca-ntr-o poveste, ei îşi sînt aşa de dragi* ; *atunci în vecie suflarea ta caldă, ea n-o să învie* etc. Bogdan-Duică, *loc. cit*, pag. 14 invocă şi de astă dată model alecsandrino—bolintinian. Indiferent de orice influenţă, este fapt că repetarea, sub formă de pronume personal, a unui subiect substantival contribuie la mărirea expresivităţii. Dacă Eminescu n-ar fi simţit aceasta, cu siguranţă că ar fi evitat construcţia pleonastică[6].

Să vedem, în sfîrşit, şi vocabularul eminescian. Nimic nou, din punct de vedere teoretic, faţă de constatările făcute pînă acum. Cantitativ, amestecul de elemente aparţinînd tuturor epocilor, tuturor ţinuturilor, tuturor categoriilor sociale, este aici şi mai mare decît în celelalte domenii ale limbii. Lucru natural, nu numai pentru că, în general, vocabularul este, prin el însuşi, mai bogat şi mai felurit, ci şi din altă cauză. Ceea ce constituie, într-adevăr, valoarea limbajului unui poet este lexicul : cuvintele, iar nu fonetica sau gramatica, ajută la exprimarea conţinutului nostru sufletesc de gîndiri şi simţiri. Ele sînt sau pot fi pline de rezonanţă, pot trezi ecouri adînci şi prelungite în cititor, în primul rînd, prin noţiunile pe care le denumesc, dar totodată şi printr-un element pur auditiv, de natură oarecum fiziologică. Alegerea cuvintelor (întrebuinţez un termen cam impropriu) este marele şi tainicul meşteşug al unui adevărat poet. Evident că nu poate fi vorba de alegerea expresiilor aşa-zicînd frumoase sau poetice, ci de găsirea cuvintelor celor mai nimerite pentru a exprima stările sufleteşti respective. Să simtă cititorul că tocmai şi numai cuvîntul întrebuinţat de poet este cel care trebuie, că oricare altul ar fi fost nepotrivit, ar fi dăunat fie armoniei, fie expresivităţii, fie altor factori constitutivi ai valorii integrale pe care trebuie s-o aibă orice unitate lexicală. Vraja care emană din majoritatea versurilor lui Eminescu, vrajă care ne copleşeşte, ne înmoaie sufletul şi ne

---

[6] Şi aici se poate invoca limba populară, unde subiectul repetat a devenit o formulă fixă, de pildă : *are să-ţi arate el tata, mai vine el Drăguş la căuş* etc. Chiar şi cu un subiect substantival feminin apare pronumele *el*, întărind astfel oarecum valoarea subiectului propriu-zis *(v) a veni el mama, (v)a veni el vremea aceea* etc.

transportă, cu adevărat, în altă lume, rezultă, înainte de toate, din cuvintele ce întrebuințează și din modul cum le combină. Pînă să sesizăm ce spune poetul, ne simțim legănați și încîntați de sunetele înseși ale vorbelor sale.

În legătură cu acest dar genial de a nimeri expresiile cele mai corespunzătoare stărilor sufletești, pot aminti, în treacăt, că aceeași intuiție lingvistică îl face pe Eminescu să găsească termenii potriviți și atunci cînd descrie lumea înconjurătoare. Printre alte mijloace pe care le utilizează, din belșug, poeții este și așa-numitul simbolism fonetic : cuvintele trezesc în noi imagini nu numai prin înțelesul lor, ci și prin sunetele din care sînt alcătuite, fiindcă, pe baza unor corespondențe multiple dintre elementul semantic și cel fonetic al unui număr determinat de cuvinte, se stabilește o adevărată asociație de idei între un sunet oarecare și o anumită noțiune, astfel că prezența celui dintîi cheamă în mintea noastră pe cea de-a doua. Un exemplu, la Eminescu, printre atîtea altele, firește necăutate, este strofa a II-a din *Freamăt de codru,* unde fiecare vers are cel puțin un *r* (deobicei însă cîte doi), ceea ce contribuie la redarea impresiei acustice de mișcare zgomotoasă a apei[7].

Un amănunt, asupra căruia cred necesar să insist puțin, este următorul. Vocabularul lui Eminescu conține, chiar în opera-i versificată, un mare număr de neologisme. Problema împrumuturilor lexicale cu caracter cult sau, cum se mai zice, savant a fost totdeauna actuală și acută pentru oamenii lipsiți de înțelegerea filozofică și istorică a limbajului. Desigur, nu numai la noi, deși cred că românii dețin recordul, cel puțin în momentul de față. Știm cu toții că, de cîtva timp încoace, se duce o violentă campanie împotriva neologismelor. Pentru adevărata noastră onoare națională, antineologiștii sînt și puțini și, mai ales, neînsemnați. Din nefericire însă pe foarte numeroși oameni slabi de fire lupta aceasta, zadarnică și chiar comică în sine, îi turbură profund, căci le răscolește sentimente și resentimente puternice, altfel foarte respectabile, făcîndu-i să vadă într-o chestiune absolut neînsemnată o tragedie a neamului românesc.

---

[7] Consoana *r* figurează chiar în titlul poeziei, iar cuvîntul *freamăt,* care o conține, are caracter oarecum onomatopeic, grație tocmai lui *r,* combinat cu spiranta.

Dacă ar mai fi nevoie de argumente, pentru liniştirea acestor bravi şi, în fond, foarte paşnici cetăţeni, s-ar putea aduce exemplul lui Eminescu. Iată un poet genial şi pe deasupra chintesenţă de patriotism, care se foloseşte de neologisme într-o măsură menită să scandalizeze pe paznicii actuali ai purităţii noastre lingvistice. În numai 30 pagini din ediţia Const. Botez am numărat peste 70 neologisme (şi le-am socotit cîte o singură dată, deşi o bună parte din ele apar de mai multe ori). Este drept că poeziile în discuţie datează din epoca de tinereţe şi că, pe măsură ce se apropie de maturitate, Eminescu se arată mai puţin larg în utilizarea neologismelor. Totuşi acestea nu dispar niciodată, şi, indiferent de epocă, ori de cîte ori natura ideilor şi sentimentelor sale i le impune, poetul recurge la ele fără şovăire. Căci ceea ce interesează este ca expresia să fie adecvată, să coincidă pe deplin cu intenţia. Astfel *Scrisorile*, deşi compuse în momentul cînd Eminescu ajunsese la apogeul talentului său, sînt bogate în neologisme, şi aceasta din cauza tonului lor polemic şi satiric. Să se compare în special partea a II-a din *Scrisoarea III*. Tot aşa în foarte puţinele bucăţi cu caracter umoristic, cum sînt *Cugetările sărmanului Dionis* (de citit v. 21—24, cf. *bruh !*, 29—30, 34—36, 41—44).

Fiindcă am atins problema neologismelor şi am prezentat-o, mai mult fără să vreau, într-un ton aproape războinic la adresa unora dintre contemporanii noştri, se cuvine, pentru restabilirea echilibrului, să arăt şi partea cealaltă a medaliei, deşi antineologiştii apără, de fapt, mai mult elementele străine, de origine orientală, ale limbii noastre, decît pe cele latineşti. Pornind de la ideea lui Hasdeu despre circulaţia cuvintelor, d. Sextil Puşcariu a citat, între altele, cu prilejul recepţiei sale la Academia Română, prima strofă din *Somnoroase păsărele* şi versurile 1—4 din *Mai am un singur dor* ca exemple de vorbire românească în care nu figurează nici un element nelatinesc. Cazurile de acest fel sînt destul de numeroase la Eminescu, şi ele nu trebuie privite, cum ar fi dispus să facă vreun latinist întîrziat, drept produsul voit al unei doctrine lingvistice, ci se explică prin însăşi structura limbii noastre. Iată alte exemple similare (strofe întregi, nu fragmente izolate) : *Crăiasa din poveşti* (vers 1—4), *Dorinţa*

(vers 9—12), *Pajul Cupidon* (vers 21—24), *Pe aceeași ulicioară* (vers 17—20), *Atît de fragedă* (vers 1—4), *Luceafărul* (vers 21—24, 329—332).

Nu știu dacă am izbutit să arăt aspecte noi, necunoscute, ale artei cuvîntului la Eminescu sau măcar să ajut pe cititor la descoperirea unor asemenea aspecte prin propria sa osteneală. De altfel nici n-am avut această intenție și, mai ales, n-ar fi fost posibil s-o realizez, analizînd, așa cum am făcut, din punct de vedere strict lingvistic, limba celui mai mare poet român. Ceea ce sper totuși că am putut dovedi, dacă lucrul va fi fost necesar, este că și în acest domeniu Eminescu s-a condus după intuiția sa genială, nu după regulile pedanților și nepricepuților, și că această intuiție a fost în concordanță cu geniul însuși al limbii lui materne.

1940

OBSERVAŢII CU PRIVIRE LA LIMBA POEZIILOR LUI EMINESCU

Eminescu este considerat, în general, drept creator al limbii poetice româneşti. Această afirmaţie, justă din punctul de vedere al ideii (sau intenţiei) celor care o fac, are nevoie, cred eu, de unele precizări, spre a fi înţeleasă cum trebuie. Mai întîi, ca formulare. Termenul „limbă" mi se pare impropriu, fiindcă scriitorii şi poeţii folosesc limba lor maternă, la fel cu toţi ceilalţi vorbitori, de care se deosebesc numai prin modul special de a-i utiliza materialul lexical, formele şi construcţiile gramaticale, mod impus de natura ideilor şi sentimentelor caracteristice operelor literare. Avem a face, aşadar, cu o variantă sau un aspect al limbii întregului popor, aceeaşi pentru toţi membrii colectivităţii lingvistice. De aceea trebuie să recurgem la termenul „limbaj", întrebuinţat curent de către lingvişti, cînd este vorba de aspecte speciale, cerute de conţinuturi speciale, ale limbii privite în ansamblu. Acest termen prezintă avantaje şi în comparaţie cu acela de „stil", care circulă mult în ultimii ani, de cînd specialiştii au constatat că există şi stiluri ale limbii, nu numai stiluri individuale, acestea neinteresante sau mai puţin interesante pentru lingvişti. Trebuie să preferăm termenul „limbaj" în cazul de faţă, pentru motivul că prin „stil" se înţelege, de obicei (istoricii şi criticii literari înţeleg totdeauna), modul strict personal în care un scriitor îşi exprimă ideile şi sentimentele.

Ar urma, deci, că Eminescu este creatorul limbajului poetic în literatura românească. Folosesc condiţionalul, fiindcă

trebuie precizat şi conţinutul celuilalt termen din afirmaţia în discuţie. Dacă îl interpretăm în sens strict, concluzia care se impune este că înainte de Eminescu literatura noastră n-a avut un limbaj poetic, adică n-a avut poeţi. Această concluzie nu poate fi acceptată, din cauză că o contrazic faptele. Cîrlova, Grigore Alexandrescu şi Alecsandri (ca să pomenesc pe cei mai de seamă) au fost poeţi, prin urmare au scris „poetic", cum nu era posibil altfel, dată fiind natura operei literare. (S-ar putea invoca, în subsidiar, şi poezia populară, anterioară, cu mult, celor mai vechi manifestări poetice din literatura cultă.)

Însemnează atunci că rolul atribuit lui Eminescu în acest domeniu este inexistent sau neglijabil? Nici de cum. În discuţii de felul celei de faţă se uită un lucru esenţial, acela că, aşa cum evoluează, dezvoltîndu-se şi perfecţionîndu-se necontenit limba în totalitatea ei, evoluează şi diversele ei stiluri, printre ele şi stilul sau limbajul poetic. În ce priveşte pe acesta din urmă, situaţia se înfăţişează foarte clar, mai clar, poate, decît în cazul altor stiluri şi, cu siguranţă, mult mai clar decît în cazul limbii considerate în întregimea ei. Eminescu foloseşte alt limbaj decît predecesorii lui, fiindcă şi conţinutul poeziei sale este altul decît al lor. A spus cineva (Tudor Vianu, mi se pare) că de la Arghezi încoace se scrie altfel, avem, adică, alt stil sau alt limbaj în literatura noastră beletristică. Această apreciere este valabilă, socot eu, într-o măsură şi mai mare în cazul lui Eminescu. Nu încape îndoială că între acesta şi predecesorii lui există deosebiri mai numeroase şi mai importante decît între Arghezi, de o parte, Eminescu şi urmaşii lui de altă parte. Saltul calitativ făcut de literatura română prin autorul *Luceafărului* întrece cu mult pe cel realizat odată cu ivirea celui mai mare poet al nostru în viaţă. Situaţia mi se pare foarte limpede. Chiar dacă Eminescu ar fi avut un talent mai puţin excepţional, el tot ar fi întrecut, şi chiar cu mult, pe Alecsandri şi pe ceilalţi, date fiind împrejurările istorice în care a apărut şi a creat. La aceasta aş adăuga natura eminamente lirică a talentului lui Eminescu. Personal cred (de fapt, simt) că poezia lirică este mai „poetică" decît toate celelalte genuri şi specii literare, iar cînd poetul, pe lîngă talent, are şi temperament romantic, opera lui devine „poetică" în cel mai înalt grad. Eminescu a îndeplinit cu prisosinţă toate aceste condiţii, şi aşa a ajuns,

în ciuda scurtei sale vieţi, cel mai mare poet român şi unul dintre poeţii autentici ai lumii.

După aceste consideraţii generale de istoric şi critic literar amator, trec la tema propriu-zisă a articolului meu, aşa cum am enunţat-o în titlu.

Din cele spuse pînă aici rezultă că Eminescu este creatorul unui alt limbaj poetic, mult superior celui folosit de predecesorii săi. Materialul lingvistic care i-a stat la dispoziţie a fost identic cu al acestora : limba lui maternă. Numai că el a utilizat toate variantele ei cronologice, teritoriale şi sociale, alegînd din ele ceea ce talentul său, ajutat de un foarte fin şi sigur simţ lingvistic, îi spunea că „exprimă adevărul", că dă expresia cea mai corespunzătoare stărilor sale sufleteşti. În privinţa aceasta, Eminescu a dovedit un curaj extraordinar, în sensul că a făcut apel, fără nici o rezervă, la limba veche, la graiurile regionale, la aspectul cult, bogat în neologisme, al limbii din vremea lui, la vorbirea familiară şi la cea populară. Pe toate le cunoştea aş zice ştiinţific, adică temeinic, aproape ca un specialist. Pentru el, limba românească alcătuia o unitate desăvîrşită, un instrument unic de lucru, ale cărui părţi componente (variantele amintite mai sus) sînt deopotrivă de îndreptăţite a fi utilizate, cînd nevoia vorbitorului cere, indiferent dacă unele aparţin trecutului, altele unei singure regiuni sau unui singur grup social. În această concepţie de ansamblu asupra limbii materne, Eminescu a mers, împins de curajul pe care i-l dădea geniul său creator, atît de departe, încît a folosit nu numai ceea ce existase sau exista în diversele ei variante, ci şi virtualităţile ei, forme lingvistice nereale, dar posibile, deoarece corespundeau sistemului ei. Aşa se explică bogăţia şi totodată varietatea limbajului său poetic.

Încă o observaţie, înainte de a aduce exemple concrete pentru ilustrarea afirmaţiilor de pînă aici. Folosirea arhaismelor, a regionalismelor ş.a. nu e determinată de un conţinut anumit, care ar cere cuvinte şi forme gramaticale corespunzătoare, cum se întîmplă de obicei, dacă nu mai totdeauna, la alţi scriitori români. Eminescu le întrebuinţează, întocmai ca pe toate celelatle elemente alcătuitoare ale limbii, fără vreo intenţie specială, aş spune fără alegere : în ochii lui, cuvintele, formele gramaticale etc. caracteristice pentru o variantă

a limbii noastre nu se deosebesc prin nimic de cele comune tuturor variantelor ei, întrucît toate i se par la fel de îndreptățite. Această atitudine ar putea fi interpretată în sensul că acum aproape un secol normele limbii literare nu erau încă fixate, nu deveniseră oarecum obligatorii, ca mai tîrziu. Dar această explicație este contrazisă de faptul că contemporanii lui Eminescu nu procedau la fel, ci, dimpotrivă, se conformau, în general, regulilor literare, iar cînd se abăteau de la ele, o făceau intenționat, urmăreau scopuri sau efecte stilistice. La el intervenea, cum am mai spus, concepția despre limbă ca un complex organizat de elemente, diferite, adesea, între ele din punct de vedere cronologic, teritorial, social etc., dar cu drepturi egale în ce privește folosirea lor de către vorbitori (în cazul de față, de către scriitori).

Să vedem acum o serie de fapte menite să întărească spusele mele. Arhaismele sînt relativ puține, lucru explicabil, dacă nu uităm că Eminescu nu are poezii cu conținut istoric și că, mai ales, dorea (dorință izvorîtă din concepția sa filozofică) să fie înțeles de cititorii săi aparținînd tuturor păturilor sociale. Apar cuvinte învechite, ca *„încrușit*, „înroșit (de sînge)", sau cu sens învechit, ca *a cerca* „a căuta", aspecte fonetice vechi ale unor cuvinte curente, de pildă *frumseță, a rumpe, a priivi, sînt (=sfînt), a tinde (=a întinde),* forme gramaticale arhaice, precum *aripe, barbe, cînture, pasuri, vinure, văzum* (=*văzurăm*), *frumuseții cei* (=*celei*) *eterne*[1], *la craiul* (pentru liter. *la crai*), *mult bogat*[2] (=*foarte bogat*).

Regionalismele sînt destul de numeroase, ceea ce știe toată lumea și provoacă nedumerirea editorilor, care se cred îndreptățiți să le... împuțineze, înlocuindu-le prin formele corespunzătoare din limba literară și falsificînd astfel limba folosită de Eminescu. Predomină, cu mult, forme și expresii moldovenești, lucru iarăși cunoscut, și, după mine, firesc, nu în primul rînd pentru că autorul *Luceafărului* era moldovean, ci ca urmare logică a concepției lui lingvistice, la care se adăuga rezonanța mai „poetică" (simțită de numeroși cititori din toate regiunile țării) a formelor (sau a celor mai multe forme) moldovenești. S-a remarcat mai puțin, poate chiar deloc, că Eminescu întrebuințează destule particularități regionale caracteristice mai cu seamă graiului muntenesc. Avem, înainte de toate, forme verbale iotacizate : *s-auză, să*

---

[1] Cf. și *lumii cei antice*.
[2] Se păstrează pînă astăzi în unele graiuri regionale.

caz, întînz, să pătrunză, să vază, apoi viitorul familiar (sau popular) cu *o*+conjunctivul sau infinitivul: *o avea milă, de-o fi (una, de-o fi alta), n-o fi, o să vii*[3]; de adăugat (eu) *țiu*, care apare alături de (eu) *țin* în aceeași poezie.

Apropiate, ca aspect și ca origine, de regionalisme sînt formele (de obicei construcții sintactice) populare și familiare de felul următoarelor: *mi-oi desface, s-or topi, cui ce-i pasă, ș-apoi cine treabă are, nu va avea la ce trăi, era mai ca să-l omor, nu le fie de deochi, e-un „nu știu cum" ș-un „nu știu ce"*, existente în poeziile cu caracter intim, adesea șăgalnic, unde apariția lor este impusă de tonul general al compozițiilor. Ele arată că Eminescu nu se jena, ca să spun așa, să recurgă chiar la materialul lingvistic socotit, de obicei, nu numai „nepoetic", ci pur și simplu banal, dacă nu trivial, de către esteți și poeții estetizanți, și aceasta în unele poezii din epoca maturității: în ochii lui astfel de cuvinte și construcții aveau aceeași valoare în sine, adică din punctul de vedere al limbii privite în ansamblu, și, prin urmare, același drept ca toate celelalte de a fi folosite, dacă ele satisfăceau necesitățile de exprimare ale poetului în împrejurarea dată.

Numeroase, ba încă foarte numeroase, sînt neologismele în poezia eminesciană. La prima vedere, constatarea poate părea neașteptată, întrucît se știe că cuvintele noi au un semantism sărac și precis, în care predomină, de obicei, elementul pur intelectual. Prin acest caracter al lor ele diferă esențial de cuvintele vechi, adînc înrădăcinate în limbă, atît din cauza vîrstei, cît și datorită frecventei lor întrebuințări, care le adaugă mereu noi nuanțe semantice și le încarcă cu posibilități de expresivitate necunoscute neologismelor. Pe de altă parte însă, noutatea și relativa lor raritate le fac apte să înlocuiască, adesea cu succes, sinonimele lor vechi, mai cu seamă în momente în care vorbitorul se lasă stăpînit de factorul rațional al gîndirii sale. Așa se explică faptul că ironia, mai mult ori mai puțin satirică, recurge, cu rezultate superioare, la neologisme. Să se compare, de pildă, *calculat* și *socotit*, ca epitete ale subst. *om*, sau *savant* și *învățat* în condiții sintactice asemănătoare.

[3] Astfel de forme sînt considerate în momentul de față ca literare, dar pe vremea lui Eminescu aveau un caracter regional, pe care eu (și cred că nu numai eu) îl simt foarte clar (la fel de clar ca și în cazul mold. *a fi*, pentru *va fi)*.

La Eminescu, neologismele ne întîmpină, de obicei și în număr destul de mare, întîi în poeziile de la începutul activității sale literare, în bună parte sub influența lui Bolintineanu, Eliade ș.a. Multe își trădează de la prima vedere izvorul. De ex.: *tenebră, labirint, pocal, silfă, palid, etern* (și *eternitate*), *profet, stindard, infern, portal, flamă, ideal, magic, pal, demon, bacantă, martir, apostat, inimic, secular, enigmă, tiran, orcan, rebel* etc., etc.[4]. Dacă astfel de cuvinte dovedesc mai degrabă o anumită stîngăcie, explicabilă și chiar justificabilă prin vîrsta fragedă a poetului, cele din epoca maturității lui ni-l înfățișează, dimpotrivă, ca pe un mînuitor sigur și subtil al materialului lexical existent atunci în limba noastră. Poeziile cu conținut satiric sînt foarte bogate în neologisme. Se observă ușor că această bogăție crește pe măsură ce crește izvorul însuși al satirei, adică nemulțumirea, indignarea, revolta poetului. Locul de frunte îl ocupă, în această privință, *Scrisoarea III*, a cărei parte finală izbește și în același timp impresionează puternic, în sensul dorit de autor, tocmai prin mulțimea neobișnuit de mare a neologismelor, folosite toate cu o artă unică. În 88 de versuri (de la *De-așa vremi se-nvredniciră* pînă la sfîrșit) apar nu mai puțin de 63 de neologisme (unele ar trebui numărate de cîte două ori), dintre care o bună parte erau, cu siguranță, considerate ca nepotrivite pentru limbajul poetic, de pildă *modă, nula, aplause, liberal, monedă, filozofie, pretins, cinism, pomadă, progenitură, promenadă* etc. În versul 264 toate cuvintele importante sînt neologisme: O, *te-admir progenitură de origine romană*! În cele 194 de versuri, care constituie prima parte a poeziei, numărul neologismelor propriu-zise (cu eliminarea

---

[4] Înaintașii amintiți în text (și contemporani de-ai lor) l-au influențat și prin alte aspecte ale scrisului lor. Astfel mulțimea diminutivelor, izbitoare tot în poeziile de debut ale lui Eminescu, amintesc lămurit de Bolitineanu. De pildă: *floricică, tinerică, porumbiță, copiliță, blîndișoară, ziuliță, doiniță, încetișor* (toate în *De-aș avea...*, scrisă, în 1866, după un model popular, ceea ce explică de asemenea bogăția exagerată de diminutive), *mîndruliță, drăguliță, rîușor, vălcioară, mitutică, pruncuț, ușurel, încetinel* ș.a. Tot ca un tribut plătit limbajului poetic al epocii precedente se explică marea cantitate de gerunzii cu valoare adjectivală, care își modifică forma după gen și după număr (tot în poeziile de la începutul activității lui): *lumină pălindă, căzînde, inime rîzînde, suspinînde, mîna-ți tremurîndă, furtuna descrescîndă, gemîndul uragan, fața mea pălindă* etc. Să se compare, în aceeași ordine de idei, *cîntul duios, zefir dulce, sînu-ți vergin, caracter inimic, sufletu-ți candid, amicul fidel* etc.

numirilor geografice) de-abia trece de 20. Aceste cifre sînt elocvente prin ele înseşi şi n-au, deci, nevoie de comentarii. La fel în *Scrisoarea II*, unde ne întîmpină nelogisme ca *problemă, teatru, salon, cumulard, protecţie, operetă, academie, astronom* etc., sau în *Scrisoarea I*, ca *posteritate, biografie, grimasă, mizerie, fatal* ş.a.

Am spus ceva mai înainte că Eminescu pune la contribuţie, cînd simte nevoia, dictată adesea de tehnica versului, chiar posibilităţile, nerealizate încă concret, ale limbii noastre. Este mai ales cazul formelor de plural feminin ale substantivelor şi adjectivelor. De ex. : *grădine, gure, lumine, lance, stînce, lumina blîndei lune, adînce cînturi, genele-ţi lunge, gîndiri arhitectonici, gigantici piramide, harnici unde, plînsori pustie, povestea vieţi-ntrege, timizi şoapte* etc. Unele dintre acestea, în special cele de origine latină, au avut, la început de tot, desinenţa e, fiindcă limba latină nu cunoştea altă marcă a pluralului feminin. Eminescu nu şi-a pus, cred, problema în acest chip, căci pare puţin probabil să fi fost iniţiat în gramatica istorică a limbii române, mai ales în epoca tinereţii sale, de cînd datează mai toate faptele aici în discuţie. El a aplicat normele analogiei, pe baza situaţiei din vremea lui : un număr de substantive feminine aveau forme duble (în *-e* şi *-i*) la plural, tot aşa existau ambele aceste desinenţe în flexiunea adjectivală (nu însă la unul şi acelaşi cuvînt, ca în cazul substantivelor). Aici se manifestă cu mai multă forţă îndrăzneala şi simţul lui pentru limbă, care vor căpăta, mai tîrziu, forme din ce în ce mai perfecte, menite şi ele să creeze limbajul poetic cu adevărat eminescian.

La fel se petrec lucrurile în ce priveşte îmbinarea cuvintelor, sub diversele ei aspecte. Dizlocarea membrelor unei construcţii sintactice, fenomen discutat de către lingvişti în vremea din urmă, datorită faptului că apare destul de frecvent în scrisul beletristic actual, mai cu seamă sub influenţa lui Tudor Arghezi, se întîlneşte adesea la Eminescu. Avem, mai întîi, întreruperea unei construcţii prepoziţionale prin intercalarea altei prepoziţii, cu efecte stilistice remarcabile : *cu de marmur' albă faţă, în de raze roşii frîngeri, cu de-argint aripe albe*. Numeroase sînt inversiunile, şi nu totdeauna din cauza necesităţilor de versificaţie, cu aceleaşi rezultate de ordin artistic : *de-aur părul, albastra-mi dulce floare, de zile trei, apostat' inima mea, pe negre viţele-i de păr, mişcătoarea*

mărilor singurătate[5]. În alte cazuri inversiunea își are izvorul în vorbirea populară poetică, dacă-i pot spune așa : *cititorii cei de stele, fost-ar fi mai bine, simți-o-voi* ș.a. Cf. și *zîmbetu-vă, jugu-i* etc., unde avem o construcție tot de origine populară (frecventă mai ales în limba veche). Ar mai fi de amintit îmbinarea a două adjective sub forma aparentă a unui cuvînt compus : *fruntea-i aspră-adîncă, ușor-măruntul pas,* care ar putea avea un model străin[6].

Efecte artistice obține Eminescu și prin folosirea fără articol a unor substantive, care, ca sens s-ar părea că trebuie să fie articulate. De ex. : (*promoroacă*) *ce sate și cîmpie c-un luciu văl îmbracă ; așezînd genunchi și mînă cînd pe-un colț, cînd pe alt colț ; să te primbli și să numeri scînduri albe în cerdac ? ; de atunci răsare lumea, lună, soare și stihii ; m-or troieni cu drag aduceri-aminte ; peste vîrfuri trece lună ; s-aud pe valuri vînt ; deasupra-mi stele tremură prin ramuri.* Avantajul de ordin stilistic pe care-l prezintă formele nearticulate față de cele articulate constă în faptul că primele exprimă conținutul respectiv sub aspectul lui general, de noțiune propriu-zisă, fără referire directă la realizările lui concrete. De aici, nuanța, pe de o parte de colectivitate, de cantitate mare, pe care o au substantivele fără articol, dacă noțiunea exprimată de ele se pretează la o interpretare de acest fel, iar pe de altă parte, ideea de vag, de nelămurit, atît de potrivită în poezie. Interesantă este, între altele, combinarea formei articulate cu cea nearticulată din versul *de atunci răsare lumea, lună, soare și stihii* : ultimele trei substantive par

---

[5] Ultimele două construcții pun probleme de sintaxă, rezolvate de Eminescu aparent împotriva regulilor gramaticale. În prima, *negre* ar fi trebuit să primească articolul, fiindcă precedă substantivul, care, datorită determinantului *de păr,* nu putea rămîne însă nearticulat. În felul acesta poetul a înlăturat, fără să treacă peste gramatică, contradicția dintre norma cerută de adjectivul antepus și cea a atributului substantival postpus. A doua inversiune este tot așa de reușită, atît sub raportul sintactic, cît și din punct de vedere artistic ; adjectivul, pus înaintea substantivului, are articol, conform regulii, dar, din cauză că este urmat de un substantiv în genitiv, care și el determină, atributiv, pe *singurătate*, a făcut, așa-zicînd, de prisos (în realitate, imposibilă) prezența, altfel obligatorie, a articolului genitival *a.* Datorită lui *-a* din *mișcătoarea*, cititorul rămîne cu impresia că *mărilor* este totuși prevăzut cu articolul respectiv și că, deci, gramatica a fost respectată.

[6] Să se compare, de pildă, germ. *sauer-süss.*

a fi o glosă la *lumea*, căci arată principalele elemente alcătuitoare ale universului. Trezește, la prima vedere, nedumerire absența articolului la *lună* și *vînt*, noțiuni unice, asemănătoare cu numele proprii. Poetul le-a folosit așa, fiind pe deplin convins că, sub această formă, substantivele în cauză spun mai mult și în alt mod decît forma lor articulată : *lună* și *vînt* pot fi interpretate ca „colective", dacă considerăm conținutul exprimat de ele drept efect, nu drept cauză (efectul lunii este lumina, iar al vîntului, mișcarea aerului), sau, mai degrabă, ca avînd sensul vag, nehotărît, amintit ceva mai înainte.

Un fapt asemănător cu cel discutat acum este întrebuințarea, adesea în același context sau pasaj, a celor două forme de perfect al indicativului cu efecte stilistice vrednice de relevat. Între forma simplă și cea compusă ale acestui timp verbal există o deosebire pe care majoritatea vorbitorilor limbii noastre și, în primul rînd, scriitorii o sesizează și, drept consecință, nu le folosesc (mai ales aceștia) la întîmplare. Perfectul simplu exprimă un trecut neutru, indiferent, am putea spune un trecut pur și simplu, pe cînd perfectul compus apropie sau poate apropia, subiectiv vorbind, acțiunea respectivă de momentul vorbirii. În romane, povestiri etc., acest lucru iese clar la iveală, întrucît dialogul conține totdeauna perfectul compus, cînd este vorba de acțiuni trecute : pentru partenerii dialogului, acțiunile săvîrșite de dînșii (adesea și de alții) sînt mereu prezente, fiindcă ei sînt autori, și, afară de asta, ele continuă să existe, indiferent de momentul săvîrșirii lor, sub forma rezultatului obținut. În poezie, mai ales în cea lirică, unde nu intervine dialogul, apariția celor două forme de perfect, dacă nu se datorește, cum se întîmplă deseori, nevoii de a construi versul conform regulilor consacrate, are semnificația indicată în cele ce precedă. Iată cîteva exemple de acest fel la Eminescu : *Și el îmi dete ochii să văd lumina zilei, Și inima-mi umplut-au cu farmecele milei* ; *De cînd căzu un trăsnet în dom... Pe inimă-i de-atuncea s-a pus o neagră pată* ; *Unde ai văzut vreodată aste țări necunoscute ? Cînd se petrecur-aceste ? La o mie patru sute ?* ; *Prea am uitat de Dumnezeu. Precum uitarăm toate*. Să se compare și versurile următoare, în care ne întîmpină numai perfectul simplu : *...Din ceasul sfînt în care ne-ntîlnirăm, Dar tot mereu gîn-*

desc cum ne iubirăm ; Trecu o zi, trecură trei, Și iarăși, noaptea, vine... ; Cum el din cer o auzi, Se stinse cu durere[7].

În poezia lui Eminescu joacă un rol important și simbolismul fonetic. Numeroase pasaje conțin cuvinte în care de mai multe ori anumite sunete sînt menite să trezească în mintea cititorului imagini sau reprezentări legate de sensul cuvintelor respective. Procedeul nu este căutat, ci se impune în mod firesc pe baza conținutului pe care dorește poetul să-l exprime. Uneori avem a face cu onomatopee rezultate din combinarea cuvintelor în care se repetă un anumit sunet cu rezonanță specială. De ex. : *Vino-n codru la izvorul care tremură pe prund ; De departe-n văi coboară tînguiosul glas de clopot : Rînduri, rînduri trece-un freamăt, ce le scutură pe toate ; Singuratice izvoare fac cu valurile larmă ; Vezi izvoare zdrumicate peste pietre licurind ; Mii de fluturi mici albaștri, mii de roiuri de albine ; A popoarelor de muște sărbători murmuitoare ; Nunul mare, mîndrul soare, și pe nună, mîndra lună*[8] *; Cînd ești enigma însăși a vieții mele-ntregi ; E-ntunecoasa renunțare, e umbra dulcilor dorinți ; Luna varsă peste toate voluptoasa ei văpaie ; Codrul clocoti de zgomot și de arme și de bucium*[9] *; Și din neguri, dintre codri, tremurînd s-arată luna ; Stă castelul singuratic, oglindindu-se în lacuri ; Ah ! E-atît de albă noaptea, parc-ar fi căzut zăpadă ; Iar din umbra de la maluri se desface-acum la larg ; Luntrea cu-ale ei vintrele spînzurate de catarg ; Un cer de stele dedesupt ; De-asupra-i cer de stele.*

O ultimă caracteristică a materialului lingvistic folosit de Eminescu și asupra căreia vreau să insist este predominarea cuvintelor de origine latină (moștenite) asupra tuturor celorlalte. Autorul *Luceafărului* n-a fost un latinist, cum n-a fost nimeni dintre membrii „Junimii" sau dintre colaboratorii „Convorbirilor literare". Prin urmare, nu poate fi vorba de întrebuințarea intenționată a unui număr mai mare de cu-

---

[7] În ultimele două citate, acțiunile care urmează sînt exprimate prin prezent, deși se petrec în aceeași vreme. Și acest fapt, cunoscut dealtfel, arată deosebirea, amintită în text, dintre perfectul simplu, singurul care poate fi înlocuit, fără nici o schimbare a valorii lui, prin prezent, și perfectul compus.

[8] Aici avem și un fel de rimă internă, ca în poezia populară.

[9] S-ar putea cita toate versurile următoare (136—166) din *Scrisoarea III*, care descriu bătălia dintre români și turci, pline de o mișcare extraordinară, datorită, în mare parte, și structurii fonetice a cuvintelor. Lectura lor trebuie făcută într-un tempo foarte rapid, cerut de conținutul însuși al descrierii.

vinte latinești. Faptul este rezultatul inevitabil al raportului de forță dintre elementele lexicale moștenite și cele împrumutate. Primele prezintă, față de ultimele, avantajul vechimii (chiar în comparație cu împrumuturile vechi slave) și, drept urmare logică, avantajul unei folosiri mai frecvente, a unei circulații mai largi, care le îmbogățește, le adîncește și le rafinează semantismul, făcîndu-le astfel apte de a exprima tot felul de nuanțe, mai cu seamă de ordin afectiv, atît de necesare poeziei, în special celei lirice.

Am numărat la Eminescu, în bucățile care figurează de obicei în volumele curente, 38 de strofe de cîte 4 versuri alcătuite exclusiv din cuvinte latinești moștenite. (Și se poate să fi greșit în minus). Și mai multe sînt strofele unde un singur termen, foarte rar doi sau trei, provin din împrumuturi. Trebuie să mai precizez că această situație apare cu deosebire în poeziile din epoca maturității, care se caracterizează, lucru de asemenea firesc, și printr-o utilizare foarte redusă a neologismelor (cu excepția pasajelor satirice, cum am arătat la locul cuvenit). Cu cît conținutul este mai strîns legat de viața intimă a poetului, de dragostea și de visurile lui, cu atît crește numărul cuvintelor latinești.

Dau acum informații mai numeroase și mai concrete. Cîte o strofă cu termeni exclusiv latinești au poeziile *Crăiasa din povești, Dorința, Pajul Cupidon, Pe aceeași ulicioară, Atît de fragedă..., Freamăt de codru, Lasă-ți lumea..., Somnoroase păsărele, De-ar trece anii..., Cu mîne zilele-ți adaogi, Din noaptea..., Sonet (Oricîte stele ard...)*; cîte două: *Pe lîngă plopii fără soț..., Adio, Te duci..., Ce e amorul, Iar cînd voi fi..., De-ar fi mijloace...*; cîte trei: *S-a dus amorul, De-oi adormi...*; opt, *Luceafărul*. Acesta din urmă are cca 30 de strofe cu cîte un singur cuvînt și numeroase altele cu cîte două cuvinte de proveniență nelatinească, ceea ce însemnează că, în cea mai frumoasă poezie a lui Eminescu, din totalul de 98 de strofe, mai mult de jumătate conțin aproape numai cuvinte latinești moștenite. Faptul este semnificativ atît pentru limbajul poetic eminescian, cît și pentru poziția elementului lexical de origine latină al limbii noastre.

Ajuns la sfîrșitul analizei de față, cititorul se va întreba, bineînțeles, care este contribuția celui mai mare poet român la dezvoltarea și perfecționarea poeziei naționale privite sub aspectul „formal", adică lingvistic. Întrebarea aceasta, marea majoritate a cititorilor, dacă nu cvasi-unanimitatea lor, și-o pun — sînt convins de asta — folosind termenul „creație",

care circulă astăzi extrem de des, împreună cu membrii familiei (*a crea* și *creator*). Eu l-am evitat cu intenție, și trebuie să mă explic.

Din tot ce am spus în paginile precedente, ca și din tot ce s-ar mai putea spune pe linia urmată de mine, rezultă clar că Eminescu a făcut foarte puțin și totodată foarte mult în materie de limbă. Foarte puțin, în sensul că n-a „creat", adică n-a inventat, nici un cuvînt, nici o formă gramaticală și nici o construcție sintactică. Tot ce apare în opera lui poetică sînt aproape totdeauna realități lingvistice, existente în diversele variante regionale, sociale și cronologice ale limbii noastre și, extrem de rar, posibilități ale ei, despre care nu putem afirma că n-ar fi avut, măcar parte din ele, o existență reală în epoca anterioară celor mai vechi texte cunoscute. Așadar, Eminescu a avut la dispoziție — cer iertare pentru această afirmație „naivă", care cred însă că este necesară — același material lingvistic ca și predecesorii, contemporanii și urmașii lui, cu deosebiri, în fond, neesențiale. Și dacă el este totuși cel mai mare poet al nostru, aceasta se datorește faptului că a știut, ca nimeni altul, să folosească acest material cu o artă desăvîrșită, produs al geniului său poetic, care însemnează și geniu lingvistic, adică simț profund și în același timp subtil pentru limba sa maternă. Creația lui artistică, privită sub acest aspect, se manifestă în găsirea cuvintelor și îmbinărilor de cuvinte celor mai potrivite pentru exprimarea ideilor și sentimentelor. Din acest punct de vedere contribuția lui la dezvoltarea și perfecționarea limbajului poetic este uriașă. În acest sens trebuie luată afirmația de mai sus, că Eminescu a făcut foarte mult în materie de limbă : uzînd de libertatea pe care i-o dicta imensul său talent, el și-a permis toate îndrăznelile, afară de una, aceea de a nesocoti sistemul, regulile obiective ale limbii noastre naționale. În această privință, el este, trebuie să fie, mereu un model vrednic de imitat. Și urmașii lui, imediați sau de mai tîrziu, cînd au fost poeți autentici, l-au imitat, fără pagubă, dimpotrivă, cu cîștig și pentru ei și pentru poezia românească.

1964

LIMBA LUI CREANGĂ

Cînd mi-am propus să pregătesc un studiu asupra limbii marelui povestitor moldovean, n-am bănuit că, pînă la urmă, voi fi nevoit să mă limitez la un singur aspect al ei, care este, de altfel, cel mai caracteristic și totodată cel mai important din punctul de vedere al istoriei limbii românești literare: aspectul ei autentic popular. Intenția mea inițială, pe care n-am părăsit-o decît pentru moment, era să cercetez limba lui Creangă pe toate fețele, aplicînd aceeași metodă și același plan ca la studiul limbii românești considerate în întregime: sunete, forme gramaticale, construcții sintactice și vocabular, plus faptele de stil atît general (stil al limbii), cît și individual.

Știam cît de bogat și de variat este materialul lingvistic cuprins în cele cîteva sute de pagini scrise de povestitorul humuleștean, și, cu toate acestea, de-abia în clipa cînd am început să meditez mai serios asupra problemei mi-am dat seama că a cerceta, mai mult ori mai puțin exhaustiv, acest extrem de prețios tezaur însemnează a face o carte la fel de voluminoasă ca întreaga lui operă. Se poate spune că, după cum, în ce privește conținutul, *Amintirile* și *Poveștile* înfățișează un adevărat univers — universul vieții rurale românești de acum un secol — tot așa limba folosită de autorul lor reprezintă chintesența vorbirii noastre populare din aceeași epocă. Nu există pagină care să nu pună un număr de probleme, nu există pasaj, oricît de redus ca întindere, în fața căruia să nu te întrebi prin ce minune acest țăran puțin cultivat a izbutit să creeze, cu mijloacele cele mai simple,

modele strălucite nu numai de limbă, ci și de măiestrie artistică.

Amînînd pentru un viitor, sper nu prea îndepărtat, cercetarea creației lingvistice a lui Creangă sub toate aspectele ei, mă opresc în cele ce urmează, așa cum am anunțat deja, asupra caracterului popular al limbii lui.

Această formulare a temei studiului meu are nevoie de o lămurire prealabilă, din cauza multiplicității de sensuri a cuvîntului „popular". Nu mă refer la însemnarea lui oarecum etimologică, aceea care se leagă de a substantivului *popor*, pentru motivul că, cu acest înțeles, nu numai limba lui Creangă, ci și a tuturor scriitorilor noștri este populară, adică a poporului care a creat-o și o îmbunătățește necontenit. Nu am în vedere nici nuanța semantică, foarte apropiată de aceasta, care se întîlnește la unii scriitori, poate și la altfel de mînuitori ai condeiului, în legătură cu limba noastră literară, anume că, spre deosebire de multe alte popoare, românii și-au format o limbă literară pornind de la vorbirea populară, spontană și vie, fără intervenția vreunui legiuitor, ca în cazul limbii franceze, de pildă, care a fost supusă canoanelor fixate de gramatici, de academie și de saloane. (Țin totuși să observ, în treacăt, că chiar franceza literară își are izvorul tot în vorbirea populară, adică a întregului popor, după cum și o limbă literară ca a noastră, deși mult mai puțin lucrată, deci mai „naturală", nu s-a sustras, fiindcă nu putea să se sustragă, influenței exercitate, prin forța lucrurilor, de la o anumită epocă încoace, de către diverse foruri cu veleități de legiferare în domeniul limbii.)

Cînd afirm, ceea ce sper să pot și dovedi, că limba lui Creangă are caracter popular, mă gîndesc la acel aspect al limbii noastre care se opune aspectului ei cult. Marele povestitor moldovean se formează și se dezvoltă ca scriitor într-o epocă în care aceste două aspecte ale limbii române se distingeau lămurit unul de altul, în ce privește atît vocabularul propriu-zis (fără fondul principal de cuvinte), cît și frazeologia (în sensul larg al termenului, adică de construcții sintactice și de formule stilistice). Influența franceză asupra limbii noastre se desfășura din plin prin anii 60—70 ai secolului trecut, așa că vorbirea și scrisul oamenilor culți se deosebeau de ale oamenilor cu puțină cultură sau total inculți într-o măsură mai mare decît în zilele noastre, cînd școala, radioul, presa și alte mijloace de răspîndire a limbii literare

duc încet, dar sigur, la unificarea lingvistică privită sub acest aspect.

Calificativul „popular" pe care îl dau limbii lui Creangă are, în intenția mea, și altă semnificație. Din cauza unui mare număr de cuvinte regionale folosite în scrierile sale, acest neîntrecut artist al limbii noastre a fost considerat, la un moment dat, drept un scriitor „dialectal". Sînt înclinat să cred că astăzi încă mai există la noi oameni care, fără să se pronunțe direct în acest sens, văd totuși în Creangă un fel de reprezentant literar al vorbirii moldovenești.

Părerea aceasta nu corespunde adevărului, nici teoretic, nici practic. Între graiurile limbii noastre există numai deosebiri fonetice, care sînt cele mai izbitoare, și deosebiri lexicale. Fondul principal de cuvinte și structura gramaticală sînt identice de la unul la celelalte. Foarte puținele și neînsemnatele deosebiri existente în aceste laturi ale limbii nu contează. Sintaxa însăși, care, cum se știe, este mai permeabilă, nu numai decît morfologia, ci și decît fondul principal de cuvinte, nu diferă aproape prin nimic de la un grai la altul al limbii noastre. Rămîn, deci, ca fiind specifice pentru o regiune particularitățile fonetice și cele lexicale. În ce privește pe acestea din urmă, trebuie precizat că ele sînt mai puține decît se crede în general. Afară de fondul principal de cuvinte există un număr relativ mare de elemente ale vocabularului propriu-zis comune mai multor graiuri, adesea chiar tuturor graiurilor limbii noastre. Dacă facem abstracție de unele regiuni care au o situație specială din cauza condițiilor etnografice (mă gîndesc, în primul rînd, la unele ținuturi de peste munți), se poate spune că deosebirile lexicale dintre graiurile dacoromânești nu sînt prea numeroase.

Ideile noastre despre acest aspect al raporturilor dintre diversele graiuri regionale sînt, în parte, falsificate de comparația pe care o facem cu limba literară, și nu atît cu limba literaturii artistice, cît mai ales cu aceea a operelor științifice, publicistice etc., mult mai prezentă, aceasta, în mintea oamenilor culți, pentru motivul că ea este adevărata limbă comună, căci pe ea o folosesc ei ca mijloc obișnuit de comunicare.

Glosarul întocmit de editorul *Operelor alese* ale lui Creangă (colecția „Clasicii români" a Editurii de stat, 1949) conține circa 1 000 cuvinte, cifră impresionantă, dacă o raportăm la cele 270 pagini în care apar ele. O examinare mai mult ori mai puțin atentă a glosarului arată că o mare parte

dintre cuvintele explicate sînt nu regionale, adică moldovenești, ci populare, în sensul că circulă sau circulau pe vremea lui Creangă în vorbirea țăranilor din numeroase ținuturi ale țării. Iată cîteva exemple: *batir, berechet, beteag, bizui, bîrlog, bondiță, bostănărie, caier, chișleag, ciubotă, ciudă, cotlon, cudalb, curechi* etc.

Multe cuvinte din acest glosar aparțin, cred, tuturor graiurilor sau sînt cunoscute de majoritatea vorbitorilor limbii noastre. De pildă: *apăraie, ațipi, băbătie, bazaconie, belea, blajin, boarfe, bocăni, boț, chiui, ciolan, cîlți, clacă, cobe* etc. Altele pot fi considerate ca elemente ale vocabularului general românesc, dată fiind marea lor circulație în limba tuturor păturilor sociale, indiferent de originea locală sau de cultura vorbitorilor. Acesta este, între altele, cazul lui *belșug, bîzîi, carpăn, chef, chiabur, cotcodăci, crainic, cuptior, dihanie, dumbravă* etc. Faptul că unele au un aspect fonetic întrucîtva diferit de cel literar, de ex.: *carpăn, cuptior*, nu le atinge calitatea de cuvinte ale întregului popor.

De multe ori în glosarul amintit apar termeni comuni tuturor graiurilor dacoromânești numai pentru motivul că, în anumite legături sintactice, ei au o valoare semantică figurată, de altfel ușor de ghicit: *amar* („atîta amar de grîu"); *bo(g)daproste* („ca un pui de bogdaproste"); *brazdă* („s-a dat la brazdă"); *căptuși* („am căptușit niște iepuroi"); *croi* („vă croiesc, de vă merg peticele"); *curea* („dacă te ține cureaua"); *fac* („îi fac feliul") [îl omoară][1]; *fătat* („fătat nu ouat") ș.a.

Glosarul conține de asemenea un număr de cuvinte intrate în fondul pasiv al lexicului limbii noastre, dar care, pe vremea cînd erau încă vii, aparțineau și altor graiuri, nu numai celui moldovenesc. În această categorie intră *antifon* (termen muzical în limbajul bisericesc); *baș* („bașcalic" [calic de frunte]); *carboavă* („monedă rusească de argint în valoare de cinci lei"); *diată* („testament"); *dichiu* („economul unei mănăstiri"); *gloabă* („amendă"); *hazna* („monetărie"); *husăș* („monedă veche" [valora 100 parale]); *ialoviță* („vacă mare și grasă"); *irmilic* („monedă turcească în valoare de 14 lei vechi"); *mazil* („moșnean" [de fapt, descendent al unei familii boierești scăpătate]); *sorocovăț* (sinonim cu *husăș*, notat mai sus); *surgun* („exil"); *tiji* („asemenea, idem"); *vo-*

---

[1] Această expresie ar fi trebuit pusă s.v. *fel*.

lintir („soldat voluntar din armata răsculaţilor de la 1821"); *vornic* („primar de sat").

Figurează în glosar şi un număr de aspecte fonetice moldoveneşti ale unor cuvinte sau forme gramaticale care nu aparţin, deci, în mod strict, vocabularului folosit de Creangă. De ex.: *a* pentru „va" (la viitorul verbelor); *aista, aiasta* etc. (pentru „acesta", „aceasta" etc., care apar, dealtfel, foarte des şi ele); *cîneriu* şi *cînos* (pentru „ciineriu" şi „ciinos"); *chiuă* („piuă"); *cioric* („şoric"); *ghiavol* („diavol"); *giuruiesc* („juruiesc"); *hălăgie* („gălăgie"); *ist*(*a*), *iasta* etc. (pentru „acesta", „aceasta" etc.); *oghele* („obiele"); *sopon* („săpun"); *sulcină* („sulfină") etc.

Dacă eliminăm toate aceste categorii de cuvinte, la care s-ar mai putea adăuga altele, numărul cuvintelor strict regionale, folosite de Creangă, se reduce în aşa măsură, încît nu reprezintă decît cel mult o treime din lista cuprinsă în glosar, adică aproximativ 300, ceea ce însemnează cîte un cuvînt de fiecare pagină[2]. Concluzia care se impune este că, din punct de vedere lexical, limba marelui nostru povestitor nu are caracter regional, sau, cum se spunea pe vremuri (şi mai greşit) dialectal, ci unul popular, în sensul că, pe lîngă cuvintele din fondul principal, existente în limba întregului popor românesc, ea conţine numeroase altele, care sînt, în marea lor majoritate, comune mai multor graiuri, cu deosebire celor din centrul şi nordul Transilvaniei. Aceasta însemnează că elementele de vocabular propriu-zis întrebuinţate de Creangă au, cele mai multe, caracter popular în sensul dat acestui termen la începutul prezentului studiu, unde am pus faţă în faţă şi totodată în opoziţie limba cultă şi pe cea populară. Acest caracter este impus de conţinutul operei povestitorului nostru: atît amintirile, cît şi poveştile[3] înfăţişează oameni şi fapte din mediul rural românesc (nu numai moldovenesc) de pe la mijlocul secolului trecut, şi de aceea materialul lexical trebuia să fie luat din vorbirea ţăranilor. La acest material, căruia îi putem spune ţărănesc, adică popular cu nuanţă rurală, se adaugă cuvintele din fondul principal, mult mai des folosite, cum nu-i posibil altfel, care întă-

[2] Deşi, poate, de prisos, ţin să precizez că statistica mea, făcută din fugă, este, cu siguranţă, foarte aproximativă. Cred totuşi că, în linii mari, ea nu se îndepărtează prea mult de realitate.

[3] S-a făcut de multă vreme observaţia, justă, că eroii poveştilor lui Creangă (ca şi ai poveştilor populare în general) gîndesc, simt, acţionează şi vorbesc întocmai ca ţăranii. Deosebirile faţă de aceştia sînt pur cantitative, deci neesenţiale.

resc și, în același timp, ridică pe o treaptă superioară caracterul popular al limbii lui Creangă, considerată din punctul de vedere al lexicului ei.

Această trăsătură atît de caracteristică a materialului lexical existent în opera povestitorului nostru se explică și prin faptul că el nu recurge niciodată la neologisme, și pentru același motiv pentru care întrebuințează așa de multe cuvinte „țărănești" : conținutul operei sale nu permite, adică nu face posibilă, folosirea neologismelor[4].

Deosebit de interesantă este constatarea că marele precursor al lui Creangă și atît de asemănător cu dînsul în ce privește caracterul popular al limbii, care este cronicarul Ion Neculce, folosește mai multe neologisme, deși trăiește cu 150 de ani mai înainte. Faptul se explică prin aceea că, vorbește adesea despre oameni și eventimente din țări străine, care îl pun în contact, uneori chiar direct, cu lucruri necunoscute românilor din acea vreme și, deci, fără corespondent lexical în limba lor. Ca scriitor, Creangă nu părăsește aproape niciodată mediul sătesc în care s-a născut și în care și-a trăit anii copilăriei și ai adolescenței, așadar tocmai epoca de formație a lui ca om. Nu părăsește acest mediu, și pentru că nu poate, dar și pentru că nu vrea. Se simte bine și puternic în el, își dă seama că va intra și va rămîne în literatura noastră prin înfățișarea vieții rurale, prin „țărăniile" lui, cum se exprima el, în aparență modest, în fond ironic, la adresa boierilor din cercul „Junimii", despre propria-i creație artistică.

Dar Creangă nu este un scriitor regional nici din punctul de vedere fonetic al limbii lui, adică din punctul de vedere al celuilalt aspect prin care se deosebesc graiurile locale atît între ele, cît și față de limba literară. În această privință, situația se prezintă, dacă se poate, și mai clar : povestitorul nostru întrebuințează foarte rar particularități de pronunțare moldovenească. Printre cuvintele enumerate mai sus se găsesc cîteva care prezintă aspecte fonetice specifice graiurilor din Moldova. Unele ne întîmpină însă sub același aspect și aiurea, ca, de pildă, *cuptior*, pe care eu l-am auzit la Buzău (pronunțat trisilabic) sau *ghiavol*. La acestea se pot adăuga *băiet, mi s-a muiet gura, și-mi ieu alte gînduri, mă iè în dra-*

[4] Extrem de puținele excepții (în *Amintiri*, cînd vorbește de lucruri în legătură cu școala, sau în cele două povestiri despre Ion Roată) confirmă, cu adevărat, regula concordanței depline dintre conținut și formă.

goste ; *cît pe ce* („cît pe-aci") ; *cămeșă* ; *ferești* („ferestre") ; *așă-i că...* („așa-i că") [dintr-un mai vechi *așe-i că*], *să stè* (și *să steie*), *să deie*, *vreu* și altele, puțin numeroase, care nu ne dau dreptul să considerăm limba folosită de Creangă ca avînd aspect fonetic „dialectal", adică regional, întrucît ele reprezintă un procentaj foarte redus pe de o parte față de fonetismele literare existente în opera povestitorului, iar pe de alta față de totalitatea particularităților de acest fel din graiul moldovenesc[5].

LIMBA LUI ★ CREANGĂ

Caracterul popular al limbii lui Creangă nu se limitează la aceste trăsături, oarecum negative, în sensul că particularitățile lexicale și fonetice pur regionale, singurele care fac să se deosebească graiurile și între ele și față de limba literară, ocupă în opera lui Creangă un loc puțin important în comparație cu grosul materialului lingvistic aparținînd limbii întregului popor.

Să vedem cîteva dintre trăsăturile caracteristice ale limbii povestitorului nostru care ne îndreptățesc s-o considerăm drept populară în sensul arătat la începutul prezentei cercetări. De astă dată mă voi referi și la faptele de stil, nu numai la fapte lingvistice propriu-zise, ca pînă aici, pentru motivul că a separa pe unele de altele însemnează a distruge unitatea limbii ca mijloc de comunicare : materialul ei fonetic, lexical și gramatical nu există în el și pentru el însuși, ci servește la exprimarea ideilor și sentimentelor trezite în mintea vorbitorului de realitatea înconjurătoare. Limba, una și aceeași pentru toți membrii societății care a creat-o, capătă la fiecare dintre cei ce o folosesc un colorit personal, diferit de la individ la individ. Acest colorit este cu deosebire vizibil la scriitori, chiar atunci cînd, ca în cazul nostru, scriitorul își însușește felul de a vorbi al unei imense mase de oameni.

Trăsătura cea mai caracteristică a povestitorului popular este o r a l i t a t e a : tot ce spune el poartă pecetea stilului vorbit, prin nimic esențial deosebit de vorbirea curentă, expresie vie, spontană, naturală a gîndirii și simțirii noastre. Vorbirea omenească este, de fapt, convorbire, căci presupune existența a doi conlocutori, fiecare, rînd pe rînd, vorbitor și

[5] Unele, ca *ajutoriu*, *croitoriu*, *fierariu*, *poroncă* (*și poronci*), reprezintă, de fapt, pronunțări arhaice, caracteristice și altor graiuri ale limbii noastre.

ascultător. Aceasta înseamnează întrebare și răspuns, afirmație și aprobare sau dezaprobare a celor afirmate etc., adică, spus mai scurt, dialog. Deprinderea de a avea în față un partener duce la folosirea dialogului și în cazul cînd situația obiectivă nu implică prezența unui partener. În această ipoteză, vorbitorul se dedublează oarecum, în sensul că joacă rolurile ambilor conlocutori, adresîndu-se sie însuși, sau își închipuie un partener prezent, cu care poate sta, deci, de vorbă.

Creangă se identifică perfect din acest punct de vedere cu un povestitor popular. Deși scrie, el are mereu în față nu pe viitorul său cititor, ci pe un ascultător, imaginar și totuși foarte real, căruia i se adresează necontenit și de la care primește sugestii, îndemnuri, sfaturi etc. cu efect asupra felului cum își duce mai departe povestirea. Și dacă în *Povești,* datorită cadrului stabilit printr-o foarte îndelungată tradiție, aceste particularități stilistice au devenit oarecum obligatorii, în *Amintiri* prezența lor poate surprinde, întrucît autorul procedează ca un poet liric, care urmărește pentru sine însuși firul unor întîmplări mai mult ori mai puțin personale. Creangă nu face, din punctul de vedere aici în discuție, nici o deosebire între poveștile și amintirile sale.

Iată o serie de exemple, culese mai mult la întîmplare. „De-a mai mare dragul *să fi privit* pe Davidică, flăcău de munte: cu barba în furculiță și favorite frumoase..." : în loc să înceapă direct cu schițarea portretului acestui fost coleg de școală, povestitorul nostru se adresează ascultătorilor săi fictivi cu o formulă exclamativă plină de admirație, pe care vrea s-o impună anticipat și celor care încă nu-l cunosc pe Davidică, dar îl vor cunoaște imediat, așa cum trăiește el în mintea autorului. Povestind întîmplarea cu cireșile din grădina lui moșu-său Vasile, care se termină cu distrugerea cînepei, Creangă are mereu în față un partener, și cînd vrea să arate suprafața locului se teme că ar putea greși și de aceea preîntîmpină o eventuală greșeală cu formula, foarte frecventă în vorbirea populară *„să nu spun minciuni"* adresată presupusului ascultător. Cf. și reflecțiile similare în ce privește caracterul vorbit al povestirii : *„Și mi se pare* că avea mare dreptate bietul bătrîn" (e vorba de părintele Oșlobanu, care tună și fulgeră contra părintelui Duhu) ; „Peste cîteva zile după asta, auzim că Nică Oșlobanu s-a dus să învețe la școală catihetică din Folticeni, *vorbă să fie*".

Dacă condiţiile obiective nu fac posibilă prezenţa unui partener, povestitorul stă de vorbă cu sine însuşi, aşa că dialogul se realizează totuşi: „Nu mi-ar fi ciudă încaltea, cînd *ai fi şi tu ceva* şi de te miri unde, îmi zice cugetul meu" (aşa începe capitolul III din *Amintiri).* „Ei, ei! *ce-i de făcut, Ioane?*"; „Dar *cum să te cobori*, căci jos era prăpădenie!"; *Ce-i de făcut, măi Nică*, îmi zic eu în mine".

Alt procedeu de stil vorbit, foarte des întrebuinţat de Creangă, este întrebarea adresată partenerului închipuit sau sie însuşi. Acest procedeu înviorează în măsură maximă povestirea, datorită pe de o parte formei dialogate a expunerii, iar pe de alta faptului că avem a face cu o întrebare aparentă, care nu aşteaptă răspuns, întrucît conţine în ea şi răspunsul solicitat de povestitor. De pildă: „Cînd am venit eu cu tata şi cu fraţii mei Petrea şi Alexandru şi Nică din Ardeal în Pipirig, acum şeşezeci de ani trecuţi, *unde se pomeneau şcoli ca a lui Baloş în Moldova?*"; „Într-o zi, fiind Irinuca dusă în sat şi avînd obiceiu a şedè uitată, ca fata vătămanului, *noi n-avem ce lucra?*"; „Eu, atunci, *să nu-mi caut de drum* tot înainte?"; „Şi mă băgam în ochii moşneagului, şi făceam un tărăboiu, de se strînsese lumea ca la comedie împrejurul nostru, *dă, iarmaroc nu era?*"; „D-apoi vara, în zilele de sărbătoare, cu fetele pe cîmpie, pe colnice şi mai ales prin luncile şi dumbrăvile pline de mîndreţă după cules răchiţică de făcut gălbenele, sovîrv de umplut flori, dumbravnic şi sulcină de pus pintre straie, *cine umbla?*"; „Dar *ce-mi bat eu capul* cu craii şi cu împăraţii, şi nu-mi caut de copilăria petrecută în Humuleşti şi de nevoile mele?".

O variantă a dialogului fictiv o constituie schimbarea persoanei: povestitorul trece de la persoana I, cînd narează lucruri privitoare la el însuşi, sau de la persoana a III-a, cînd vorbeşte despre alţii, la persoana a II-a, ca şi cum ar avea în faţă un ascultător, de care parcă uitase, şi de aceea, aducîndu-şi aminte de existenţa lui, îi adresează vorba. Deseori persoana a II-a, totdeauna sub forma singularului, are valoare de persoană generală, cu sensul fr. *on*, germ. *man* sau al rom. *cineva, lumea, oamenii* etc. Nuanţa deosebitoare între aceste două sensuri ale persoanei a II-a este de multe ori aşa de subtilă, încît nu poate fi precizată. Dau cîteva exemple, fără să încerc a le separa, după cum ilustrează una sau alta dintre valorile semantice aici amintite. „Cînd am auzit noi una ca asta, am început a plînge cu zece rînduri de lacrămi şi a ne ruga de toţi dumnezeii, să nu ne sluţească. *Dar*

ț-ai găsit" ; „...și în loc de înțelepciune mă făceam tot mai neastîmpărat, și dorul meu era acum nemărginit : căci sprințar și înșălător este gîndul omului, pe ale cărui aripi *te poartă* dorul necontenit și nu *te lasă* în pace, pînă ce *intri* în mormînt !" ; „Și cînd căuta mama să smîntînească oalele, *smîntînește, Smarandă, dacă ai ce...*" ; „Și iaca așa cu cireșele ; s-a împlinit vorba mamei, sărmana, iute și degrabă : Că Dumnezeu n-ajută celui care umblă cu furtișag" ; „Însă ce *ți-i bună pocăința* după moarte ? D-apoi rușinea mea, *unde-o pui ? Mai pasă de dă ochi* cu mătușa Mărioara, cu moș Vasile, cu văru Ion și chiar cu băieții și fetele din sat..." ; „Dar cînd auzeam de legănat copilul, nu știu cum îmi venea ; căci tocmai pe mine căzuse păcatul să fiu cel mai mare între frați. Însă ce era *să faci,* cînd *te roagă* mama ?" ; „Galbeni, stupi, oi, cai, boi și alte bagateluri de-alde aceste, prefăcute în parale, trebuia să ducă dascălii plocon catihetului de la fabrica de popi din Folticeni ; ș-apoi *lasă-te* în conta sfinției-sale, că *te scoate* poponeț ca din cutie...". Cf. și „Atunci noi, *la fugă, băieți,* mai dihai decît la popa Oșlobanu...", unde schimbarea persoanei are loc în condiții speciale din punct de vedere strict gramatical, dar cu efecte stilistice și mai bogate, datorită faptului că *la fugă, băieți,* propoziție eliptică de verb, pare a fi un fel de apoziție pe lîngă subiectul ei logic, care este *noi.*

Cîteodată Creangă combină două dintre procedeele discutate pînă aici, și anume auto-dialogul, dacă-i pot spune așa, cu schimbarea persoanei, ca în următorul pasaj : „— Apoi dar, mai rămîi sănătoasă, mătușă Mărioară ! Vorba de dinioarea ; și-mi pare rău că nu-i văru Ion acasă ; că tare-aș fi avut plăcere să ne scăldăm împreună... Dar în gîndul meu : *Știi c-am nimerit-o ?* Bine că nu-s acasă ; și de n-ar veni degrabă, și mai bine-ar fi...".

Chiar atunci cînd istorisește un episod dezvoltat, cu amănunte numeroase și strîns legate unele de altele, povestitorul nostru își întrerupe, o clipă, narațiunea prin unul dintre mijloacele proprii stilului vorbit. Astfel David Creangă, după ce face o lungă biografie a sa și a familiei sale, ca să convingă pe părinții autorului de foloasele învățăturii, se adresează, la un moment dat, fiicei sale, care e de față : „Pe acest deal, *Smarandă,* am fugit în vremea zaverei, cu *mă-ta,* cu *tine și frate-tău Ioan,* de frica unei cete de turci...", iar apoi, continuînd o bucată de vreme cu povestirea faptelor autobiografice, procedează la fel, de astă dată față de ginere-său :

„Nu-i rău, *măi Ștefane,* să știe *băietul tău* oleacă de carte, nu numaidecît pentru popie, cum chitește Smaranda...". Sau pasajul unde Creangă vorbește de „multele și marile minunății" pe care știa să le facă mamă-sa : narațiunea este, aparent, întreruptă prin reproducerea, în vorbire directă, deci sub forma dialogului, a cuvintelor spuse de eroina povestirii : „...bătea pămîntul, sau păretele, sau vrun lemn de care mă păleam la cap, la mînă sau la picior, zicînd : *«Na, Na!»* și îndată-mi trecea durerea..." ; „...oleacă de nu-i venea mamei la socoteală căutătura mea, îndată pregătea, cu degetul îmbălat, puțină tină din colbul adunat pe opsasul încălțării ; ori, mai în grabă, lua funingină de la gura sobei, zicînd : *«Cum nu se dioache călcîiul sau gura sobei, așa să nu mi se dioache copilașul !»*. Și-mi făcea apoi cîte-un benchiu boghet în frunte, ca să nu-și prăpădească odorul !...".

Strîns legată, prin caracterul ei „vorbit", de procedeele stilistice discutate mai sus este e x c l a m a ț i a, exprimarea directă a mirării, cu multiplele și variatele ei nuanțe, care merg de la simpla satisfacție admirativă pînă la indignarea cea mai puternică și pînă la imprecație. Exclamația constituie o particularitate prin excelență a vorbirii curente, indiferent de cultură și de mediul social, dar folosirea ei crește în cantitate și în expresivitate în funcțiune de naivitatea vorbitorului, de libertatea cu care acesta se manifestă în toate acțiunile sale, deci și în limbaj. De aceea vorbirea oamenilor simpli, care se mișcă, în toate privințele, mult mai liber, folosește exclamația, absolut spontan, firește, în mai mare măsură decît vorbirea oamenilor culți, stăpîniți, din cauza mediului unde s-au născut și s-au format, de rigorile unei anumite discipline sociale. Așa se explică apariția foarte frecventă a exclamației la povestitorii populari, în speță la Creangă. Din marea mulțime a construcțiilor exclamative existente în opera lui voi reproduce numai cîteva dintre cele mai expresive.

Știm că în *Harap-Alb* se petrec lucruri și apar personaje cu adevărat extraordinare. Este logic, deci, ca eroul principal, care, în ciuda aparențelor, este un om de pe pămînt, actor și spectator în același timp, să se minuneze și să-și exprime uimirea la ivirea celebrilor monștri, chiar dacă sînt și ei, în fond, tot niște țărani moldoveni cu anumite trăsături specifice, menite să-i deosebească unii de alții, să-i individualizeze. De pildă : „Multe mai vede omul acesta cît trăiește ! Măi tartorule, nu mînca haram și spune drept : tu ești Gerilă ? : ..." ; „— Ei, apoi să nu bufnești de rîs ? zise Harap-Alb.

Măi, măi, măi! că multe-ţi mai văd ochii!"; „— Dar oare pe acesta cum mama dracului l-a fi mai chemînd?"; „Măi! da'al dracului onanie de om e şi acesta!".

La fel şi celelalte personaje ale poveştii, în situaţii asemănătoare. De exemplu: „— Alei, ţolină ce-mi eşti, zise fata împăratului, da' bine m-ai vîndut!"; „— Ghijoagă uricioasă ce eşti! Din toţi caii, tocmai tu te-ai găsit să mînînci jăratic? De te-a împinge păcatul să mai vii odată, vai de steaua ta are să fie!"; „— Ptiu, drace! Iaca în ce încurcătură am intrat! Asta-i mai rău decît poftim la masă, zise el"; „— Alelei! fecior de om viclean ce te găseşti; tocmai de ceea ce te-ai păzit n-ai scăpat. Ei, că bine mi te-am căptuşit!"; „Şi de-aş muri mai degrabă, să scap odată de zbucium: decît aşa viaţă, mai bine moarte de o mie de ori"; „Numai de nu i-ar muri mulţi înainte; să trăiască trei zile cu cea de-alaltaieri!"; „Al dracului să fii cu tot neamul tău, în vecii vecilor, amin!".

Tot aşa în celelalte poveşti şi în *Amintiri*. De pildă: „— Ei, las', cornoraţilor, de mi-ţi mai pica vrodată în mînă, turbinca are să vă ştie de ştire!"; „— Haram de capul vostru! De n-aş fi eu aici, aţi păţi şi mai rău decît aşa"; „— Măi Chirică, tare mai eşti şi tu nu ştiu cum; scoţi omul din minţi cu vorbele tale. Bun staroste mi-am găsit!"; „— Da' cum nu! că nu mi-oi feşteli eu mînuţele tătucuţii şi mămucuţii! Multe slugi aţi avut ca mine?"; „— Drăguţii mei fraţiori! De nu s-ar fi înduplecat, lupul nu i-ar fi mîncat! Şi biata mamă nu ştie de astă mare urgie ce-a venit pe capul ei!"; „— La cada cu dubala, cumătre lup, că nu-i de chip!... Ia de-acu se-ncepe fapta. Hai la treabă, cumătriţă, că lupul ţ-a dat de lucru!"; „— Bine-ţi şede, coşcogeme coblizan, să umbli lela pe drumuri în halul acesta şi să mă laşi tocmai la vremea asta fără leac de ajutor!"; „— Ei, ei! de-acum drege-ţi «voacea» şi descurcă-te, măi Trăsne, dacă poţi!"; „Acuş te-oiu otînji cu ceva, de nu te-i putè hrăni în toată viaţa!"; „Nime n-are cap să se odihnească de răul vostru!"; „Apoi lasă-ţi, băiete, satul cu tot farmecul frumuseţilor lui, şi pasă de te du în loc străin şi aşa depărtat, dacă te lasă pîrdalnica de inimă!".

Şi alte procedee de stil vorbit găsim la Creangă. Se ştie, de pildă, că în vorbirea familiară şi, mai cu seamă, în cea populară apare particula demonstrativă *iată*, cu variantele ei fonetice *iacă* şi *iaca*, ori de cîte ori vorbitorul se arată oarecum surprins de ivirea neaşteptată a unei persoane sau a unui eveniment: surprinderea şi-o manifestă comunicînd

partenerului constatarea făcută cu ajutorul unei propoziţii sau fraze introduse prin această particulă. Deasa ei întrebuinţare nu-i slăbeşte totuşi expresivitatea, dacă vorbitorul ştie s-o folosească în condiţiile impuse de realitate, chiar atunci cînd, ca la povestitorul nostru, ea se repetă de mai multe ori în acelaşi pasaj. De pildă (în *Fata babei şi fata moşneagului*): „Cînd, pe drum, *iaca cuptioriul* grijit de dînsa era plin de plăcinte crescute şi rumenite... Cînd, mai încolo, *numai iaca fîntîna* grijită de dînsa era plină pănă-n gură cu apă limpede cum îi lacrima... Şi mergînd mai departe, *iaca părul* grijit de dînsa era încărcat cu pere galbene ca ceara... De-acolo mergînd mai departe, *iaca se întîlneşte* şi cu căţeluşa, care acum era voinică şi frumoasă...". Repetarea lui *iaca* ţine mereu trează atenţia cititorului (adică a ascultătorului) asupra tuturor apariţiilor neaşteptate, fiecare constituind, în felul ei, o minune, care trebuie scoasă în evidenţă aparte, separat de celelalte.

Cînd surprinderea este provocată de un lucru a cărui existenţă povestitorul o percepe mai întîi cu urechea, locul lui *iaca* îl ia sinonimul *ia*: „Are cineva cap să se liniştească de răul tău? *Ia auzi-l-ăi*: parcă-i o moară hodorogită".

Acelaşi efect stilistic se obţine şi cu ajutorul unei întrebări adresate ascultătorului. De exemplu: „Şi cînd colo, ce *să vezi*? Toţi erau cu părul, cu barba şi cu mustăţile pline de promoroacă, de nu-i cunoşteai, oameni sînt, draci sînt, ori alte arătări"; „Şi cînd se uită fata, *ce să vadă?* Ograda se umpluse şi pădurea fojgăia de-o mulţime de balauri şi de tot soiul de jivine, mici şi mari...".

Deseori, Creangă, la fel cu toţi povestitorii populari autentici, foloseşte, în acelaşi episod, ambele procedee amintite aici, combinate cîteodată cu diverse altele, toate contribuind la crearea celui mai pur stil vorbit. Iată un pasaj foarte elocvent în sensul spuselor mele: „Şi mai merge el cît merge, şi numai iaca ce aude o bîzîitură înăduşită. Se uită el în dreapta, nu vede nimica; se uită în stînga, nici atîta; şi cînd se uită în sus, ce să vadă? Un roiu de albine se învîrteau în zbor pe deasupra capului său şi umblau bezmetice de colo pînă colo, neavînd unde să se aşeze".

Un rol important între mijloacele stilistice populare folosite de Creangă joacă *interjecţiile* aşa de asemănătoare cu construcţiile exclamative prin spontaneitatea lor, prin caracterul lor aproape reflex, de element lingvistic oarecum neprelucrat, care le face apte de a exprima un conţinut

foarte bogat, plin de rezonanțe multiple și variate. Deseori interjecțiile au la Creangă valoare predicativă, fiind, de fapt, al doilea membru al unei locuțiuni verbale eliptice, ceea ce explică posibilitatea de a fi urmate de un complement.

Dau aici un număr relativ mare de citate care conțin interjecții, fără să le separ după valoarea în context a acestor părți de vorbire. „Duminicile bîzîiam la strană și *hîrști!* cîte-un colac!"; „Dacă vede ea și vede că nu mă dau jos, *zvîrr!* de vro două, trei ori cu bulgări în mine, dar nu mă chitește"; „Pupăza *zbîrr!* pe-o dugheană și, după ce se mai odihnește puțin, își ié apoi drumul spre Humulești..."; „...ș-apoi, *huștiuliuc!* și eu în știoalnă de-a cufundul..."; „...fac *țuști!* din baltă ș-o ieu la sănătoasa"; „Și cînd răcnește odată cît ce poate, eu *zvîrr!* chibriturile din mînă, *țuști!* la spatele lui Zaharia și-începem a horăi..."; „N-apuc-a merge nici douăzeci de prăjini și *prrr!* se rupse un capăt!"; „La vro cîteva obrațuri, gîrnețul s-a înfierbîntat, s-a muiat și... *foflenchiu!* iar sare roata"; „Și nici una, nici două, *haț!* pe ied de gît..."; „Bocănește el cît bocănește, cînd *prr!* cade copacul peste car de-l sfarmă.."; „...căci, cît era de pusnic, Dănilă tot mai mult se bizuia în drughineață decît în sfînta cruce, și *pîc!* la tîmpla dracului cea dreaptă una!"; „...Făt Frumos a întins mîna, ca prin somn, și, cînd s-a atins de mijlocul ei, *dang!* a plesnit cercul..."; „Ivan atunci nu pierde vremea și face *tranc!*.. capacul deasupra".

De adăugat *ăra!*, cu variantele lui fonetice (*ara, îra, săra*), care reprezintă începutul, destul de profund modificat, al exclamației *săracan de mine!* (adică *săraca-mi de mine*), ca expresie, la origine, a desperării, apoi, prin atenuarea conținutului, ca expresie a supărării și a mirării, sub toate formele lor sau numai a unei ușoare contrarieri. „*Ăra!* d-apoi aveți la știință că vă prea întreceți cu dediochiul. Acuș ieu varga din coardă și vă croiesc de vă merg peticele"; „*Ă...ra!*[6] moș Nichifor, nu mai spune de lup, că tare mă tem!"; „*Să...ra!*[7] măi Chirică, ce spui tu? Parcă despre asta mi-aș pune capul la mijloc"; „*Ă...ra...ca'* de mine și de mine[8]. Dar nici atîta lucru nu știi?".

---

[6] Aici avem a face nu cu o pauză după *ă*-, ci cu prelungirea acestei vocale, care capătă și o intonație specială.

[7] Aceeași observație ca mai sus cu privire la silaba inițială a acestui cuvînt.

[8] De astă dată, formula exclamativă este folosită întreagă, dar cu aceeași insistență asupra părții inițiale ca în citatele precedente.

Foarte des apare la Creangă r e p e t i ţ i a, procedeu stilistic de asemenea caracteristic pentru vorbirea populară (şi, ceva mai puţin, pentru cea familiară în general). Rostul ei este să mărească şi să întărească expresivitatea comunicării, ori de cîte ori conţinutul o cere. Repetiţia poate avea aspecte multiple, după situaţia în care se găseşte vorbitorul, precum şi, în condiţii determinate, după natura gramaticală a cuvîntului respectiv.

Astfel interjecţiile se repetă pur şi simplu, în sensul că sînt spuse de două sau de mai multe ori[9], fără a se recurge la un element de legătură. De pildă: „Şi atunci, numai iaca un ciocîrlan şchiop se vede viind, cît ce putea: şi *şovîlc, şovîlc, şovîlc*! se înfăţişează înaintea Sfintei Duminici"; „*Na, na, na*! d-apoi pentru vrednicia lui mi l-a dat tata, căci altfel de ce l-aş fi mai luat cu mine? *Hei, hei*! Nu ştiţi d-voastră ce poam-a dracului e Harap-Alb aista"; „— Ei apoi să nu bufneşti de rîs? zise Harap-Alb. *Măi, măi, măi!*, că multe-ţi mai văd ochii?"; „Şi odată pornesc ei, *teleap, teleap, teleap*!...".

Cînd se repetă pronumele personal, de obicei ca determinant al lui *vai*!, elementele alcătuitoare ale repetiţiei se leagă totdeauna prin *şi*: „*Vai de mine şi de mine*, Harap-Alb, zise Sfînta Duminică, parcă nu te-aş fi crezut aşa de slab de înger..."; „*Vai de noi şi de noi*, că ne-a îngheţat limba în gură şi măduva în ciolane de frig!".

Variate sînt aspectele repetării verbului, care e şi cea mai des folosită. Cînd se repetă *a merge*, ceea ce se întîmplă de multe ori, cu deosebire în poveşti, unde eroii au de străbătut distanţe imense şi, deci, trebuie să umble zile, adesea luni şi ani întregi, intervin aproape totdeauna, ca cuvinte de legătură, fie *şi*, fie *cît* sau, uneori, *ce* (acestea două sînt perfect sinonime). Formula ultimă (în special cu *cît*) este mai frecventă, pentru motivul că exprimă mai precis decît *şi* ideea de durată: *merge cît merge* însemnează „merge mult" (la origine „merge atît cît trebuie", şi cum eroul trebuie, de

---

[9] Se pare că interjecţiile bisilabice, cînd se repetă, apar de trei ori, pe cînd la cele monosilabice situaţia se prezintă destul de variat din acest punct de vedere. Intervine, desigur, ritmul, adică felul cum povestitorul „simte", în fiecare caz aparte, că se produce mişcarea pe care o imită cu ajutorul interjecţiei. În sprijinul acestei explicaţii vorbeşte, cred, faptul că *hai!*, ca însoţitor al verbului *porni* sau cu valoare predicativă se repetă sau o singură dată *(hai, hai!)* sau de trei ori *(hai, hai, hai hai!)*: fiecare *hai* corespunde unui pas, şi mersul omului constă, în mod obişnuit, dintr-un număr pereche de paşi.

obicei, să meargă vreme îndelungată, a căpătat înţelesul pe care îl găsim în vorbirea populară şi la Creangă, unde are valoarea unei adevărate repetiţii). Exemple: *„Şi merge* Ivan *şi merge şi merge,* pînă cînd pe însărate ajunge la curţile cele" ; *„Şi a mers ea, a mers* tot înainte prin pustiuri un an de zile...' ; *„Şi mai merge el cît merge..."* ; *„Şi merse ea cît merse* pe-un drum, pînă ce din întîmplare îi ieşi înainte o căţeluşă bolnavă..." ; „Amu Harap-Alb şi cu ai săi *mai merg ei cît mai merg,* şi într-o tîrzie vreme ajung la împărăţie...".

Repetarea verbului este o adevărată regulă a vorbirii populare în imprecaţii, datorită puternicei afectivităţi care stăpîneşte pe vorbitor. În ciuda extrem de frecventei ei întrebuinţări, formula în discuţie continuă să fie neobişnuit de expresivă, şi aceasta, din cauză că de fiecare dată ea este creată din nou, în sensul că apare nu numai spontan, ci şi ca un produs inevitabil al necesităţii vorbitorului de a exprima un anumit conţinut, pe care nu-l poate exprima altfel.

La Creangă, imprecaţiile apar foarte des. Iată o serie de citate: „— Vai! *osîndi-v-ar Dumnezeu să vă osîndească,* soiuri ticăloase ce sînteţi! Nime n-are cap să se odihnească în casa asta de răul vostru!" ; „Ş-apoi de ce nu m-aţi sculat? *Mînca-v-ar ciuma să vă mînînce!"* ; „— Bine, măi babă. Dar în gîndul său: Da' *mînca-l-ar brînca să-l mînînce,* surlă, că mult mă mai înăduşi cu dînsul!; „...am izbutit, măicuţă, să facem şi acum pe cheful spînului, *rămînere-aş* păgubaş de dînsul *să rămîn...!"* ; „Da acum *dormiţi, dormire-aţi* somnul de veci, că v-am aşternut eu bine!".

Observăm că în toate aceste citate[10] repetiţia are o formă fixă: verbul stă o dată la condiţional (cu valoare de optativ, căci exprimă o dorinţă, foarte puternică, a vorbitorului, dovadă inversarea celor două elemente alcătuitoare ale formei verbale: se pune întîi verbul predicativ, fiindcă el arată ce dorim să se întîmple), a doua oară stă la conjunctiv (cu valoare de imperativ: vorbitorul ştie că împlinirea viei sale dorinţe nu-i posibilă fără intervenţia unei puteri supranaturale şi de aceea apelează la ea, chiar cînd, formal vorbind, acţiunea respectivă depinde numai de el însuşi, cum probează folosirea persoanei I singular; trebuie precizat, ceea ce simte uşor oricine, că conjunctivul are în asemenea construcţii o

---

[10] Cu excepţia ultimului, care are o situaţie specială din punct de vedere strict gramatical: începe cu imperativul şi se termină cu optativul. Altfel, seamănă cu celelalte atît ca procedeu, cît şi ca valoare stilistică.

nuanță optativă foarte precisă, care-i vine de la conținutul afectiv al comunicării).

Cu *a bate* (poate și cu alte verbe aproximativ sinonime), repetiția capătă un aspect gramatical diferit în prima ei parte : apare persoana a III-a a imperativului (sub forma conjunctivului, din cauza că, după cum știm, imperativul nu posedă o formă specială pentru această persoană). Faptul se datorește sensului oarecum figurat al verbului : nu-i vorba de „bătaie" fizică, ci de una morală, pe care n-o poate executa decît o forță străină de om și superioară lui, adică, gramatical vorbind, numai persoana a III-a. Cînd această forță este binevoitoare („norocul" și diversele lui echivalente), repetiția își poate pierde, pînă la dispariție totală, valoarea afectivă, transformîndu-se într-o formulă exclamativă mai mult ori mai puțin stereotipă, fără o semnificație propriu-zisă. De la astfel de cazuri s-a întins uzul, în sensul arătat aici, și la cazurile în care intenția inițială a vorbitorului a fost invocarea unei forțe răuvoitoare, cel puțin în privința efectului „bătăii". Așa se explică apariția formulei *bată-l să-l bată* (cu obiectul direct variabil după persoană și după număr) fără indicarea subiectului, tocmai pentru motivul că folosirea ei frecventă și în tot felul de împrejurări a golit-o de conținutul, așa de asemănător cu al imprecațiilor, pe care l-a avut la început. Această formulă continuă totuși să aibă o valoare stilistică, chiar în vorbirea populară, unde o întîlnim extrem de des, datorită înțelesului lexical, pe care i-l dă verbul, precum și felului cum e construită (repetarea verbului sub forma conjunctivului[11], o dată fără *să*, a doua oară cu *să*, întocmai, aproape, ca imprecațiile propriu-zise). Creangă folosește și el formula aceasta : „— Așa e tineretul ista, *bată-l să-l bată*, zice moș Bodrîngă, șezînd cucuiet pe niște buci și molfăind la pere uscate ; aveți dreptate, băieți ; acum vi-i vremea"[12].

Afară de aceste aspecte, specifice, datorite naturii lui lingvistice, repetarea verbului se prezintă și sub forma consacrată în cazul celorlalte părți de vorbire. De pildă : „— *Rîzi* tu, *rîzi, Harap-Alb,* zise atunci Gerilă tremurînd, dar unde mergi, fără de mine n-ai să poți face nimica" ; „— *Nu mă duc,* mamă ; *nu mă duc* la Socola, măcar să mă omori, ziceam eu, plîngînd cu zece rînduri de lacrămi !".

---

[11] Cu valoare de imperativ.

[12] Numai adaosul aprobativ („aveți dreptate...") ne lămurește asupra adevăratelor intenții ale vorbitorului exprimate prin formula aici în discuție.

Se repetă, iarăşi ca în vorbirea populară, şi cuvintele introductive ale propoziţiilor comparative corelative, cu acelaşi efect întăritor al expresivităţii comunicării. De pildă: „...şi *de ce* se apropia, *de ce* lumina mai tare..." ; „Şi mai merg ei cît mai merg, şi *de ce* mergeau înainte, *de ce* lui Harap-Alb i se tulburau minţile, uitîndu-se la fată".

Un exemplu de repetiţie, foarte interesant prin faptul că are, datorită bogăţiei lui formale, aspect aparent cult, aproape retoric, este următorul (din *Povestea lui Harap-Alb*) : „— Iaca, începu el [Ochilă] a răcni ca un zmintit: toate lucrurile mi se arată găurite ca sitişca şi străvezii ca apa cea limpede; deasupra capului meu *văd* o mulţime nenumărată de văzute şi nevăzute; *văd* iarba cum creşte din pămînt; *văd* cum se rostogoleşte soarele după deal, luna şi stelele cufundate în marea, copacii cu vîrful în jos, vitele cu picioarele în sus şi oamenii umblînd cu capul între umere; *văd*, în sfîrşit, ceea ce n-aş mai dori *să vadă* nimene, pentru a-şi osteni vederea: *văd* nişte guri căscate uitîndu-se la mine, şi nu-mi pot da samă de ce vă miraţi aşa, mira-v-aţi de... frumuseţă-vă!"

Apare la Creangă, întocmai ca în vorbirea populară, şi ceea ce eu am numit cu alt prilej repetiţia semantică: în loc să repete acelaşi cuvînt, recurge la un sinonim al lui. Cele mai multe repetiţii de acest fel au devenit formule fixe, ca *peste* (*nouă*) *mări şi* (*nouă*) *ţări*[13], *praf şi pulbere, mare şi tare* etc. Povestitorul nostru le foloseşte pe toate, aşa cum ne întîmpină ele în vorbirea curentă (nu numai a maselor populare), adăugînd altele, care sînt, cred, creaţia lui proprie, de pildă *trăind şi nemurind*: „...nu te-am ştiut eu că-mi eşti de-aceştia, că de mult îţi făceam felul!... Dar *trăind şi nemurind*, te-oiu sluji eu, măi badeo!...".

Un mijloc de a întări expresivitatea comunicării, de asemenea frecvent (mai frecvent chiar decît repetiţia, cu care eu îl pun împreună şi din punct de vedere material, căci amîndouă se bazează pe un fel de acumulare cantitativă) în limba de toate zilele (indiferent de categoria social-culturală a vorbitorilor), este l u n g i r e a (adică, într-un anumit sens, repetarea) v o c a l e i din tema cuvîntului celui mai important, din punct de vedere semantic, al propoziţiei. Iată cîteva exemple: „După ce hoaţa de vulpe a aruncat o mulţime de peşte pe drum, *biniiişor*! sare şi ea din car..." ; „— Bună masa,

---

[13] Consider sinonime aceste două cuvinte, altfel foarte deosebite ca sens, pentru motivul că în prezenta izolare fiecare înseamnează acelaşi lucru, şi anume „întindere mare de loc".

cumătră ! Tiii ! da' ce mai de pește ai ! Da-mi și mie, că *taaare* mi-i poftă !" ; „Mai mare pedeapsă decît asta, nici că se mai poate ! Votchi nu-i, tabacioc nu-i, lăutari nu-s, guleaiu nu-i, nimica nu-i ! Mai am numai trei zile de trăit, și te-*aaai* dus, Ivane, de pe fața pămîntului !" ; „Voi să vă lăfăiți și să huzuriți de căldură, iară eu să crăp de frig. *Buuună* treabă ! Să-mi dau eu liniștea mea pentru hatîrul nu știu cui !".

Asemănătoare cu repetiția este, strict formal vorbind, reluarea de către conlocutor a întrebării puse de vorbitor, ca un fel de introducere a răspunsului propriu-zis pe care il dorește acesta din urmă. Procedeul este caracteristic pentru vorbirea populară și are o mare forță expresivă prin faptul că, punîndu-și și el întrebarea pe care i-o pune celălalt, partenerul pare a nu ști ce răspuns trebuie să dea, și aceasta, din cauza situației grele în care se află, cum arată foarte clar ceea ce se spune imediat după repetarea întrebării. Datorită schimbării rolurilor, se modifică și aspectul pur lingvistic al repetiției : persoana a II-a este înlocuită prin persoana I, iar indicativul prin conjunctiv. Creangă utilizează des acest procedeu stilistic, care dă dialogului o mare vioiciune și totodată pare a desființa distanța dintre conlocutori, întrucît trecerea de la spusele unuia la ale celuilalt se face pe nesimțite. De pildă : „— Da' ce cauți prin aceste locuri, copilă, și *cine ești* ? — *Cine să fiu,* mătușă ? Ia o fată săracă, fără mamă și fără tată, pot zice..." ; *„Da' de unde ești tu,* măi țică ? și ce cauți pe-aici, spaima cînilor ! — *Da' de unde să fiu,* bădică ? Ia sînt și eu un băiet sărman, din toată lumea, fără tată și mamă, și vreu să intru la stăpîn" ; „Și ce *mi-i cere* tu pentru trei ani ! — *Ce să-ți cer ?* Ia să-mi dai de mîncare și de purtat cît mi-a trebui, iar cînd mi s-or împlini anii, să am a lua din casa d-tale ce voiu vré eu" ; „— Ei, stăpîne, *cum a rămas* cu boierul ? — *Cum să rămîie,* măi Chirică ! Ia m-am prins hăt și bine să-i dau grîul în girezi, după cum ai zis" ; „— Dar *ce-ai pățit,* măi pohonțule, de te-ai sculat cu noaptea-n cap și faci așa larmă ?... — Ce *să pățesc,* zise Ivan dîrz. Ia ! am căptușit niște iepuroi și am de gînd să-i jumulesc". În unele dintre aceste citate, tonul interogativ al formulei repetate este așa de redus, încît avem impresia că cel ce o folosește mai mult exclamă decît întreabă. Acest fapt dovedește un început de gramaticalizare a ei, în sensul că este pe cale să devină, în anumite condiții, o construcție oarecum fixă, golită, în parte, de conținutul afectiv pe care l-a avut din capul locului.

Opusă repetiției este e l i p s a, ceva mai puțin frecventă, nu numai la Creangă, ci și în vorbirea populară. Nu se datorește, cred, unei simple întîmplări faptul că în *Gramatica limbii române* (Academia R.P.R.), vol. II, materialul cules din Creangă și din diverse texte populare este bogat în capitolul *Repetiția* (p. 248 și urm.), dar sărac, chiar foarte sărac, în capitolul *Elipsa* (p. 241 și urm.)[14].

Iată cîteva exemple: „Talpa iadului atunci face țuști! înlăuntru, și dracii tronc! închid poarta după Ivan, și puind zăvoarele bine, bucuria lor că au scăpat de turbincă"; „Atunci, bucuria albinelor; se lasă jos cu toatele și se adună ciotcă în pălărie"; „...și nebuna de mătușa Mărioara, după mine; și eu fuga iepurește prin cînepă și ea pe urma mea..."; „Și eu fuga și ea fuga, și eu fuga și ea fuga...". În ultimele două citate avem elipse parțiale (a rămas neexprimat verbul locuțiunii *a da fuga*), la fel ca în cazul celor mai multe dintre interjecțiile cu valoare predicativă, pe care le-am amintit[15].

Un fel de elipsă este și construcția *cînd colo*, foarte des folosită în vorbirea populară și la Creangă, spre a arăta surprinderea, provocată de ceva cu totul neașteptat. Din punctul de vedere al conținutului, acest grup sintactic „petrificat", devenit, adică, fix, este echivalentul unei propoziții circumstanțiale de timp, introdusă prin *cînd* și al cărei complement de loc (*colo*) a determinat, la început, un verb de mișcare lăsat, cu vremea, la o parte. De pildă: „Sfîntul Petre atunci deschide și, cînd colo, se trezește cu Ivan!"; „În sfîrșit, merge ea, nu merge, și de la o vreme ajunge la poarta raiului. Dar cînd colo, dă iar cu ochii de Ivan!"; „Și de odată toată suflarea s-a pus în mișcare: lumea de pe lume fiind în mare nedumerire, alerga să vadă ce minune poate să fie. Și cînd colo, cine era? Harap-Alb, care venea în pasul calului...". În locul adverbului *colo*, poate apărea un complement cu aceeași funcțiune sintactică, fără ca situația să difere decît doar prin

---

[14] Necunoașterea acestei particularități a vorbirii populare și, în consecință, a limbii lui Creangă explică, fără să justifice însă, aprecierile făcute de acad. prof. G. Călinescu în prefața la ediția operelor marelui nostru povestitor (colecția „Clasicii români", ESPLA, p. 14) cu privire la ceea ce d-sa numește „adăugiri... nu îndeajuns de meditate" sau „dezvoltări abuzive" și care izvorăsc din nevoia („excesivă" numai pentru gustul cărturăresc al editorului) de a da „precizie și culoare" stilului.

[15] În (*Dacă vede ea și vede că nu mă dau (zvîrr!), de vreo două trei ori cu bulgări în mine*), interjecția este al doilea membru al unei locuțiuni verbale (*face zvîrr!*).

faptul că de astă dată nu avem a face cu o formulă fixă (întrucît determinantul local poate avea aspecte foarte diferite, după condițiile obiective în care se desfășoară acțiunea respectivă) : „Mai merge el cît merge și cînd, la poalele unui codru, numai iaca ce vede o dihanie de om, care se pîrpălea pe lîngă un foc de douăzeci și patru de stînjini de lemne și tot atunci striga, cît îl lua gura, că moare de frig".

Foarte numeroase sînt *comparațiile*, la fel ca în vorbirea populară și în cea familiară, care, cum s-a observat încă de multă vreme, se deosebește de limba scriitorilor culți tocmai prin preferința pentru comparație ca fiind mai concretă de cît metafora. Iată o serie de exemple din enorma cantitate pe care o conține opera lui Creangă.

„În sfîrșit spînului îi mergea gura ca pupăza..." ; „Fetele împăratului însă priveau la verișor... cum privește cînele pe mîță și li era drag ca sarea-n ochi..." ; „Ia auzi-l-ăi : parcă-i o moară hodorogită" ; „— Duceți-vă pe pustii, dacă vă place ; duceți-vă învîrtindu-vă ca ciocîrlia, strigă cei bătrîni" ; „...o schimonositură de om avea în frunte numai un ochiu, mare cît o sită..." ; „— Iaca, începu el a răcni ca un zmintit" ; „Chiar atunci avea un vrav de paseri dinainte și ospăta dintr-însele cu lăcomie ca un vultan hămisit" ; „Umblau dracii în toate părțile, iute ca prîsnelul" ; „...doar s-a încălzi cîtuși de cît și n-a mai clănțăni atîta din măsele, ca un cocostîrc de cei bătrîncioși, că parcă mă strînge în spate, cînd îl văd așa" ; „Hojma tolocănește pentru nimica toată, curat ca un nebun" ; „Pentru niște sărăcuți ca noi e greu de făcut trei trebi de acestea. Dar la o împărăție, ca cum te-ar pișca un purice, nu se mai băgă în samă" ; „Și atunci, numai iaca și împăratul vine ca un leu-paraleu, să-și iee fata pe samă..." ; „...se răpede ca prin foc și ia trei smicele de măr dulce și apă vie și apă moartă ; și apoi ca fulgerul se întoarce înapoi" ; „Iară spînul, văzînd că i s-a dat vicleșugul pe față, se răpede ca un cîne turbat la Harap-Alb și-i zboară capul dintr-o singură lovitură de paloș...".

Aspectul lingvistic al comparațiilor conținute în pasajele citate prezintă o mare variație în ce privește cuvîntul de legătură dintre elementele lor alcătuitoare, precum și modul cum este construit termenul al doilea, care constă cînd dintr-un substantiv folosit singur, cînd dintr-un substantiv însoțit de un determinant atributiv, cînd dintr-o propoziție întreagă. Ceea ce mărește expresivitatea acestor comparații este că, indiferent de construcția lor strict lingvistică, ele au tot-

expresii idiomatice / izolări / Philippide

deauna, în a doua lor parte, cuvinte plastice, cu un conținut foarte concret, legat de realitatea materială accesibilă oricui. Mult mai rare sînt m e t a f o r e l e, datorită faptului că procesul mintal care dă naștere acestei figuri de stil este prea complex și prea abstract pentru gîndirea liniară și realistă a maselor de vorbitori, cu care se identifică povestitorul popular Creangă. Iată metaforele găsite de mine în aceleași pagini din care am înregistrat comparațiile reproduse mai sus[16]: „Mie unuia știu că nu-mi suflă nimene în borș; cînd văd că mîța face mărazuri, ț-o strîng de coadă, de mînîncă și mere pădurețe, căci n-are încotro"; „Se vede că acesta-i vestitul Păsări-Lăți-Lungilă, fiul săgetătorului și nepotul arcașului, brîul pămîntului și scara ceriului, ciuma zburătoarelor și spaima oamenilor, că altfel nu te pricepi cum să-i mai zici"; „— Ia să-i faci chica topor, spinarea dobă și pîntecele cobză, zise Setilă, căci altmintrelea nici nu e chip s-o scoți la capăt cu boclucașul acesta"; „— Aici încă trebuie să fie un drac la mijloc, zise Gerilă, clătinînd din cap. — Ba încă de cei bătrîni, săgeata de noapte și dracul cel de amiază-zi, răspunse Ochilă. Dar nu ș-a juca el mendrele îndelung, așa cred eu"; „...dar pe fata Împăratului Roș mai nu-i venea s-o ducă, fiind nebun de dragostea ei, căci era boboc de trandafir din luna lui mai, scăldat în roua dimineții, dezmierdat de cele întăi raze ale soarelui, legănat de adierea vîntului și neatins de ochii fluturilor"; „În oaste am fost numai de zbucium: hăis haram, cea haram!".

Caracterul vorbit, în sens popular, al limbii lui Creangă se manifestă cu cea mai mare forță în e x p r e s i i l e i d i o m a t i c e (sau i z o l ă r i, cum le spune, cu un termen mai cuprinzător, A. Philippide[17]), grupuri sintactice devenite fixe cu vremea și avînd un înțeles figurat. Ele sînt, în fond, comparații sau metafore, adică imagini, a căror expresivitate se datorește tocmai faptului că marea lor plasticitate servește, de fapt, la sugerarea unei semnificații oarecum abstracte.

---

[16] Dau termenului „metaforă" un sens mult mai larg decît cel curent.

[17] În *Principii de istoria limbii*, Iași, 1894, p. 97—98, 105—106 și în *Gramatică elementară a limbii române*, Iași 1897, p. 177—178, unde se dă (mai ales în prima lucrare) o listă bogată de asemenea expresii idiomatice (sau idiotisme) luate, multe, din Creangă. Cf. și Iorgu Iordan, *Stilistica limbii române*, București, 1944, p. 292 și urm.

În citatele de pînă aici apar numeroase expresii idiomatice, căci aproape orice pasaj din opera lui Creangă, fie cît de redus ca întindere, conține astfel de particularități stilistice. Și aceasta, pentru motivul că ele constituie o trăsătură foarte caracteristică a vorbirii populare. Dealtfel, povestitorul nostru nu face decît să pună din plin la contribuție bogăția inepuizabilă în asemenea material expresiv a limbii noastre pentru satisfacerea necesităților sale artistice. Se poate spune că el n-a „inventat" nimic în această privință, după cum n-a inventat nici în alte aspecte ale creației sale lingvistice, ci s-a limitat, așa-zicînd, să utilizeze, dar cu un talent excepțional, materialul pus lui la dispoziție de limba întregului popor. Originalitatea sa, care este, într-adevăr, mare, constă în faptul, aparent extrem de simplu, că s-a conformat, la fel cu toți scriitorii valoroși ai literaturii noastre (ca și ai celei universale), regulilor limbii vorbite de masa poporului și a folosit-o în opera sa cu o artă neîntrecută.

Reproduc pe cele mai plastice dintre expresiile idiomatice găsite în cîteva zeci de pagini ale poveștilor. „— Călătorie sprîncenată, zise boierul; de rămîneai, îmi erai ca un frate; iară de nu, îmi ești ca doi"; „Haram de capul vostru! De n-aș fi eu aici, ați păți voi și mai rău decît așa"; „— Așa ți-e treaba? Încă mă iei la trei parale?"; „Moartea atunci se vîră în turbincă, și Ivan o pune la păstramă zicînd..."; „Nu știu ce să mai zic și despre Dumnezeu, ca să nu greșesc. Pe semne c-au ajuns și el în mintea copiilor, Doamne iartă-mă..."; „La iad ai tras un guleaiu, de ți s-a dus vestea ca de popă tuns"; „...și după aceste, facă Moartea ce va voi cu mine, căci văd eu bine că mi s-a strîns funia la par"; „Poate mă mai așteaptă și alții să le dau răvaș de drum"; „— Na, că ți-am făcut conețul! De-acum du-te pe apa Sîmbetei. Și să ieși din raclă, cînd te-a scoate bunica din groapă!"; „— Bunătatea dumneavoastră, milostivă cucoană, dar degeaba mai voiți a strica orzul pe gîște. Vedeți bine că nu-l ducem noi la spînzurătoare numai așa, de flori de cuc, să-i luăm nărayul"; „Mie unuia știu că nu-mi suflă nimene în borș"; „Cum n-or sta trebile baltă?"; „D-voastră, cinstiți oaspeți, se vede că pașteți boboci, de nu vă pricepeți al cui fapt e acesta"; „Și nu cumva să faci de altfel, că te-ai dus de pe fața pămîntului"; „...acum am să-mi arăt puterile, chiar de aici, de pe loc, în ciuda Spînului, ca să-i punem venin la inimă"; „Atunci, bucuria albinelor; se lasă jos cu toatele și se adună ciotcă

în pălărie" ; „Pe semne c-aista-i Flămînzilă, foametea, sac fără fund, sau cine mai știe ce pricopsală a fi..." ; „Din gardul Oancei ţ-a da-o împăratul, dacă n-oiu fi și eu pe-acolo" ; „...și jumulite-nejumulite, ţi le păpa pe rudă, pe sămînţă..." ; „Și gîndesc eu că din cinci nespălaţi, cîţi merg cu Harap-Alb, i-a veni el vreunul de hac ; ș-a mai da Împăratul Roș și peste oameni, nu tot peste butuci, ca pînă atunci" ; „Ș-apoi acel unul are atunci în mînă pînea și cuţitul și taie de unde vrea și cît îi place..." ; „...ș-a pus el Împăratul Roș boii în cîrd cu dracul, dar are să-i scoată fără coarne" ; „Destul acum, că ne-ai făcut capul călindar" ; „Apoi să nu mă faceţi din cal magar, că vă veţi găsi mantaua cu mine" ; „Parcă v-a ieșit un sfînt din gură, luminate împărate, zise atunci Flămînzilă..." ; „— Ia mai îngăduiţi oleacă, măi ! zise Ochilă, că doar nu v-au mas șoarecii în pîntece" ; „Vă vor ieși ele toate aceste pe nas" ; „— A veni ea și vremea aceea, voinice, zice împăratul cam cu jumătate de gură" ; „...fata și ochii din cap, căci atîta vi-i leacul ; v-aţi dus pe copcă, cu toată șmichiria voastră" ; „— Măi, fetișoara împăratului ne-a tras butucul" ; „...să-i strîmbi gîtul oleacă, să se înveţe ea de altă dată a mai purta lumea pe degete" ; „Și de aceea Harap-Alb o prăpădea din ochi, de dragă ce-i era" ; „...și apoi, dîndu-i drumul de-acolo, se face Spînul pînă jos praf și pulbere" ; „C-apoi atunci iarăși mi-ţi ajunge drăguș la căuș..." ; „Și așa... am început a umbla huciu-marginea..." ; „...iar vara nu făceam purici mulţi pe la școală ; trebuia s-ajut acasă...".

Împreună cu expresiile idiomatice merg p r o v e r b e l e, la fel de numeroase și la fel de caracteristice pentru vorbirea populară, ca și pentru limba lui Creangă. Deseori ele nu se pot deosebi în mod precis unele de altele, nu numai fiindcă exprimă un conţinut asemănător, ci și din cauza identităţii procedeelor folosite pentru redarea acestui conţinut. Am văzut, ceea ce de altminteri se știe, că idiotismele sînt, de cele mai multe ori, dacă nu chiar totdeauna, imagini, în sensul larg al cuvîntului, la baza cărora stă o comparaţie : pornind de la un fenomen material din lumea înconjurătoare, pe care l-au observat vreme îndelungată, generaţie după generaţie, vorbitorii îl substituie, din punctul de vedere al exprimării, unui fenomen realmente sau numai aparent asemănător din domeniul activităţii spirituale, produs al relaţiilor dintre oameni. De aici vin marea plasticitate și forţa expresivă deose-

bită a idiotismelor, precum și a proverbelor. Deosebirea dintre aceste două fapte stilistice este de natură formală, în sensul că mijloacele lingvistice folosite de vorbitor diferă de la unul la celălalt, iar, drept consecință logică, diferă și efectul de ordin artistic pe care îl produc ele asupra ascultătorului. Rezultatul final este însă același, întrucît amîndouă trezesc în mintea noastră imagini.

Bazîndu-se pe limba populară, Creangă recurge extraordinar de des atît la idiotisme, cum am văzut, cît și la proverbe. Pe acestea din urmă ține să le anunțe ca atare, cu ajutorul formulei *vorba ceea* (cîteodată *povestea ceea* sau *bine-a zis cine-a zis*), așa cum fac, de obicei, și oamenii simpli, cînd folosesc un proverb. Procedeul seamănă cu citatele din limbajul științific: pentru a mări forța convingătoare a unei constatări sau observații personale, pentru a-i acorda o valoare oarecum generală, vorbitorul invocă autoritatea unui for consacrat, în cazul proverbelor, autoritatea întregii colectivități umane, care, fiind veșnică, „știe ce spune", deci nu poate greși. Citarea unui proverb înseamnă recunoașterea adevărului conținut în el și totodată confirmarea acestui adevăr printr-un fapt nou, descoperit de vorbitor, care își manifestă astfel solidaritatea cu cei ce au făcut aceeași experiență de-a lungul veacurilor.

Trebuie să arăt, înainte de a da o serie de exemple, că nu totdeauna avem a face cu proverbe în sensul curent al termenului. De cele mai multe ori este vorba de z i c a l e (maxime sau sentințe), foarte asemănătoare dealtfel, cu proverbele prin conținutul lor, produs și el al unor observații repetate făcute asupra lumii înconjurătoare. Deosebirea față de proverbele propriu-zise, ca și față de idiotisme, constă în faptul că expresia lor e mai directă, mai puțin sau de loc figurată, chiar dacă multe dintre ele trezesc ori pot trezi imagini în mintea ascultătorului datorită „înțelepciunii" concentrate în ele pe bază de constatări în legătură cu realitatea materială.

În sfîrșit, unele sînt adevărate citate din cîntece populare, care, circulînd vreme îndelungată, au ajuns a fi cunoscute de toată lumea. Ele amintesc bine de anumite formule, construcții etc. din opere literare culte, devenite așa-zicînd proverbiale, adică bun al întregii colectivități, din cauza conținutului și, drept urmare, a formei lor ușor accesibile oricui.

Încerc să grupez materialul, foarte bogat, deși cules dintr-un număr relativ mic de pagini, după distincțiile schițate mai sus. Încercarea se impune mai ales din motive de ordin practic, pentru a înlesni cititorului o apreciere, eventual o luare de poziție. Din punct de vedere teoretic, separarea faptelor nu este îndreptățită și de aceea poate fi criticată, mai ales că eu însumi nu am totdeauna siguranța că citatele aparțin într-adevăr la categoria în care le-am înglobat.

Proverbe propriu-zise: „Vorba ceea: Paza bună trece primejdia rea"; „Vorba ceea: Toată pasărea pe limba ei piere"; „Vorba ceea: Fală goală, traistă ușoară"; „Bine-a mai zis cine-a zis că boii ară și caii mînîcă"; „Vorba ceea: Părinții mînîncă aguridă, și fiilor li se strepezesc dinții"; „Vorba ceea: frica păzește bostănăria"; „Pentru că știi vorba ceea: «Omul sfințește locul»"; „...vorba ceea: Capra sare masa, și iada sare casa"; „Vorba ceea, soro: Șede hîrbu-n cale și rîde de oale"; „Și vorba ceea: Lucrul rău nu piere cu una, cu două".

Zicale: „Vorba ceea: Golătatea încunjură, iar foamea dă de-a dreptul"; „Vorba ceea: În care cămeșă s-a mîniet, într-aceea s-a dezmîniè"; „Vorba ceea: Dacă s-a dat baba jos din căruță, de-abia i-a fi mai ușor iepei"; „D-apoi vorba ceea: Nimiresc orbii Suceava, și eu nu eram să vă nimeresc?"; „Vorba ceea: Nu-i Tanda, și-i Manda; nu-i teiu-beleiu, ci-i beleiu-teiu... de curmeiu"; „Vorba ceea: Arde focu-n paie ude"; „Și vorba ceea: La calic slujești, calic rămîi"; „Pe semne n-ai auzit vorba ceea că de păr și de coate goale nu se plînge nimene"; „Vorba ceea: Leagă calul unde zice stăpînul"; „Vorba ceea: Zi-i lume și te mîntuie"; „Vorba ceea: Găsise un sat fără cîini și se plimba fără băț..."; „Vorba ceea: Să nu dea Dumnezeu omului cît poate el suferi"; „Căci știi că este o vorbă: Nu aduce anul ce aduce ceasul"; „Dar vorba ceea: La unul fără suflet trebuie unul fără de lege"; „Vorba ceea: Cine poate, oase roade; cine nu, nici carne moale"; „— Ei, apoi, vorba ceea: Fă bine, să-ți auzi rău"; „Vorba ceea: Dă-i cu cinstea, să piară rușinea"; „Bine-a zis cine-a zis că să te ferești de omul roș, căci e liștai dracul în picioare, cum văd eu".

Citate: „Ș-apoi vorba ceea: Țiganul, cînd i-e foame, cîntă; boierul se primblă cu mînile dinapoi, iar țăranul nostru își arde luleaua și mocnește într-însul"; „Vorba ceea:

Lasă-l, măi ! L-aş lăsa eu, dar vezi că nu mă lasă el acum !" ; „Dar vorba ceea : Poţi opri vîntul, apa şi gurile oamenilor ?" ; „Povestea ceea : Un nebun arunc-o piatră în baltă, şi zece cuminţi n-o pot scoate" ; „Vorba ceea : Hai în car ! — Baiu ! — Hai în căruţă ! — Baiu ! — Hai în teleagă ! — Baiu ! — Hai pe jos ! — Baiu !" ; „Vorba ceea : La plăcinte înainte şi la război înapoi" ; „Vorba ceea : Dă-mi, doamne ce n-am avut, să mă mir ce m-a găsit" ; „Vorba ceea : Viţa de vie tot învie, iară viţa de boz tot răgoz" ; „Asta-i curat vorba ceea : Poftim pungă la masă, dacă ţi-ai adus de-acasă".

Observăm că multe dintre citatele reproduse aici au formă de vers, indiferent de chipul cum le prezintă Creangă din punct de vedere grafic. Caracterul de vers li-l dau ritmul şi, mai ales, rima sau asonanţa. Cîteva sînt chiar fragmente din poezii populare. Constatarea nu trebuie să ne surprindă, întrucît un povestitor popular autentic, fie anonim, fie cunoscut, adică instruit cum este Creangă, stăpîneşte deopotrivă de bine atît conţinutul de fapte şi de idei, existent în producţiile literare (în sens larg) ale poporului, cît şi materialul lingvistic care serveşte la exprimarea acestui conţinut.

Deprinderea de a recurge, alături de proverbe şi zicale, la citate propriu-zise din cîntecele populare îl face pe povestitorul nostru (întocmai ca şi pe confraţii lui anonimi) să dea adesea, fără vreo intenţie specială, formă ritmată şi chiar rimată unora dintre pasajele operei sale. (Aceasta, pe cît pot judeca la prima vedere, numai în *Poveşti,* ceea ce mi se pare perfect logic, căci identificarea lui cu un autor popular anonim tocmai în aceste scrieri ale sale se manifestă în modul cel mai desăvîrşit.)

Am notat un număr de exemple, pe care le reproduc ceva mai jos. În unele dintre ele sînt înclinat să presupun că avem a face cu fragmente din vechi producţii populare versificate dispărute cu vremea şi din care au rămas, transmiţîndu-se ca un fel de construcţii fixe, versuri izolate, salvate de la pieire datorită conţinutului lor mai interesant sau formei lor mai uşor de reţinut. Care dintre citatele următoare pot fi interpretate în sensul ipotezei mele, este greu de spus fără riscul de a greşi, şi de aceea nu mă încumet să le descopăr. Separ totuşi versurile propriu-zise, care se recunosc uşor ca atare, întrucît sînt luate din cîntece populare sau, cel puţin, fac această impresie prin toate particularităţile lor de ordin tehnic, de simplele formule ritmate şi rimate, care, uneori, pot fi creaţii personale ale lui Creangă.

a) „Nu mi-e ciudă pe gîndac, / C-a mîncat frunza de fag ; Dar mi-e ciudă pe omidă, / C-a mîncat frunza de crudă ; / N-a lăsat să odrăslească, / Voinicii să se umbrească" ; / „Frunză verde de cicoare, / Astă noapte pe răcoare / Cînta o privighetoare / Cu viersul de fată mare. / Și cînta cu glas duios, / De picau frunzele jos ; / Și cînta cu glas subțire / Pentru-a noastră despărțire, / Și ofta și ciripea, / Inima de ți-o rupea !" ; / „Pe deasupra codrilor, / Peste vîrful munților, / Peste apa mărilor" ; / „În înaltul ceriului, / Văzduhul pămîntului ; / Pe deasupra codrilor, / Peste vîrful munților, / Spre ceața măgurilor, / Spre noianul mărilor ; / La crăiasa zînelor, / Minunea minunilor / Din ostrovul florilor" ; / „De la nouri către soare, / Printre lună și luceferi, / Stele mîndre lucitoare".

Trebuie să arăt, ceea ce un cititor atent al lui Creangă își amintește, desigur, că versuri ca cele reproduse aici nu întrerup povestirea, ci, dimpotrivă, se încadrează perfect în ea, făcînd-o mai vie și dîndu-i un colorit poetic popular. Legătura dintre ele și spusele directe ale povestitorului se face uneori printr-o formulă asemănătoare cu binecunoscuta *vorba ceea* : „Vorba cîntecului : Fugi de-acolo, vină-ncoace ! Șezi binișor, nu-mi da pace !" ; „Vorba cîntecului : Fă-mă mamă, cu noroc / Și macar m-aruncă-n foc". Integrarea organică în povestire a citatelor versificate ne întîmpină, cu atît mai vîrtos, și în cazul celor din categoria următoare, despre care am afirmat ceva mai înainte că nu pot fi identificate, în mod sigur, ca fragmente din producții folclorice de sine stătătoare. Cele mai multe cred că sînt luate din basme populare, unde au devenit un fel de construcții fixe obligatorii, ca niște formule de ritual, menite să atragă atenția ascultătorului că întîmplările povestite nu sînt reale, altele trebuie să fie creații personale ale lui Creangă. De aceea le pun în grupe diferite.

b) „(— Ei, stăpîne, cum ți se pare ? Gîndit-ai vreodată că ai s-ajungi) : Soarele cu picioarele, / Luna cu mîna / Și prin nouri să cauți cununa ?" ; „Se cam mai duc la împărăție, / Dumnezeu să ne ție, / Că cuvîntul din poveste / Înainte mult mai este"[18] ; „(— Stăpîne, ține-te bine pe mine, că) Am

[18] Ultimele două versuri apar adesea în *Povestea lui Harap-Alb,* din cauza lungimii ei : autorul previne din loc în loc pe cititor că mai are încă mult de istorisit — simplu mijloc formal de a-i solicita bunăvoința și atenția.

să zbor lin ca vîntul, / Să cutrierăm pămîntul"; „(...și calul nechezînd odată puternic, zboară cu dînsul) În înaltul cerului, / Deasupra pămîntului"; („... mai înghețai ce da dintr-însul :) Că e laie, / Că-i bălaie, / Că e ciută, / Că-i cornută"; („Mă rog, minuni de-ale lui :) Cîte-n lună și în stele, / De-ți venea să fugi de ele, / Sau să rîzi ca un nebun, / Credeți-mă ce vă spun"; („Dar iar mă întorc și zic : mai știi cum vine vremea ?) Lumea asta e pe dos, / Toate merg cu capu-n jos : puțini suie, mulți coboară, / Unul macină la moară"; („Și-apoi acel unul are atunci în mînă și pînea și cuțitul). Și taie de unde vrea și cît îi place,/ Tu te uiți și n-ai ce-i face"; „(Iaca așa, tot omul are un dar și un amar) Și unde prisosește darul / Nu se mai bagă în samă amarul"; „(Însă vorba cîntecului :) De-ar ști omul ce-ar păți,/ Dinainte s-ar păzi"[19]; „Crai, crăiese și-mpărați, / Oameni în samă băgați, / Ș-un păcat de povestariu, / Fără bani în buzunariu / Veselie mare între toți era, / Chiar și sărăcimea ospăta și bea !"

c) „...și să iasă Moartea la liman, să-și răzbune și ea acum pe Ivan"; „...dar Harap-Alb ca de foc se ferea și, urmîndu-și calea înainte, la stăpînul său le ducea"; „Poate că acesta-i vestitul Ochilă, frate cu Orbilă, văr primare cu Chiorîlă, nepot de soră lui Pîndilă, din sat de la Chitilă, peste drum de Nimerilă ; ori din tîrg de la Să-l cați, megieș cu Căutați și de urmă nu-i mai dați"; „Oare nu cumva v-ați face și voi niște feciori de ghindă, fătați în tindă, că sînteți obraze subțiri !"; „Al dracului să fii, cu tot neamul tău, în vecii vecilor, amin ! — De asta și eu mă anin și mă închin la cinstita fața voastră, ca la un codru verde, cu un poloboc de vin și cu unul de pelin, zise Gerilă"; „— Ba că chiar, că erai să ne dăruiești cu milă și cu daruri împărătești, dacă nu te vedeam cînd ai pașlit-o, farmazoană ce ești ! zise Ochilă"; „Ia mai bine hai la culcuș, că se face ziuă acuș"; „Harap-Alb și ceilalți, nemaiavînd ce zice, pleacă capul rușinați, mulțămind lui Păsărilă și vestitului Ochilă, căci le-au fost ca niște frați"; „...și de la un loc, Gerilă, Flămînzilă și Setilă, Păsări-Lăți-Lungilă și năzdrăvanul Ochilă / Se opresc cu toții-n cale, / Se opresc și zic cu jale : / — Harap-Alb, mergi sănătos ! De-am fost răi, tu ni-i ierta, / Căci și răul cîteodată prinde bine la ceva. / Harap-Alb le mulțămește / Ș-apoi pleacă

[19] Aceste trei citate seamănă foarte bine cu niște zicale, în special prin conținutul lor sentențios.

liniştit. / Fata vesel îi zîmbeşte. / Luna-n ceriu au asfinţit. / Dar în pieptul lor răsare... / — Ce răsare ? Ia un dor ; / Soare mîndru, luminos şi în sine arzător, / Ce se naşte din scînteia unui ochiu fărmăcător !".

În *Popa Duhu* apar versuri culte, cu acelaşi scop de a înviora povestirea. Fiind vorba de un conţinut diferit de al poveştilor şi al amintirilor propriu-zise, este logic ca povestitorul să recurgă la versuri de altă natură, deşi deosebirea nu este prea mare în ce priveşte atmosfera generală. Iată-le : „Din tinereţele mele, multe oale şi ulcele se luptă cu mine ; dar mai multe păhărele, cîte stele sînt pe ceriu... / Ploscuţa mea, iubit vas, / Pasăre cu dulce glas, / Eu la gură te rădic, / Tu îmi cînţi : coglic ! coglic ! / Şi nu mă-ndur să te las, / Căci mă plesneşti tot în nas... / Vai, sărace poloboace, / De te-ai face mai încoace, / Să ne strîngem vro cîţiva, / Noi, spre mîntuirea ta. / Ş-om mai veni vro doi, trei / Şi ţ-om pune-un căpătăi / Ş-om aduce-un popă rus / Şi te-a da cu fundu-n sus !" ; „Diaconii şi cu pochii, de treji ce sunt, de-abia văd cu ochii. Iar mamele preutese, beţia din cap nu le mai iese !".

Un procedeu stilistic bogat în efecte este întrebuinţarea c u s e n s a u g m e n t a t i v a d i m i n u t i v e l o r, de asemenea caracteristic pentru vorbirea populară. Contrastul dintre formă şi conţinut explică pe de o parte valoarea expresivă neobişnuit de mare a acestui procedeu, iar pe de alta folosirea lui de preferinţă atunci cînd vorbitorul este ironic. De pildă : „...pozne făcea (Gerilă) cu *buzişoarele sale,* încît s-a îngrozit şi Împăratul Roş, cînd l-a văzut aşa de *frumuşel*" (cf. şi „Atunci Gerilă suflă de trei ori cu *buzişoarele sale* cele iscusite") ; „Şi dacă-ţi putea scoate la capăt şi *trebuşoara* asta, atunci oiu mai vedea eu..." ; „— Măi, *fetişoara* împăratului ne-a tras butucul" ; „N-oiu mai veni, Ivane, cîte *zilişoare* oiu avea eu, zicea Ucigă-l crucea..." ; „Tu şi cu Talpa Iadului sunteţi potrivită păreche. Îmi vine să va rup cu dinţii de *bunişoare* ce sînteţi" ; „După ce se mîntuie *clăcuşoara*[20] asta, lumea ne lasă în cît ne-a găsit...".

Alături de aceste exemple, în care ironia iese clar la iveală, întîlnim altele, deopotrivă de expresive, dar fără vreo nuanţă ironică : „...să-mi lucrez racla cu mîna mea asta slăbănoagă, şi să mă aşez *singurel* într-însa" ; „Dacă nu-s şi

[20] E vorba de încăierarea dintre Pavăl Ciubotariul şi Ion Mogorogea, care se soldează cu dărîmarea sobei şi cu intervenţia vecinilor alarmaţi de strigătele celor ce săriseră să-i despartă.

cu un *puișor* de om în felul meu, dar tot m-a tras Harap-Alb pe șfară" ; „...răstoarnă albinele *frumușel* din pălărie în buștihan, îl întoarce *binișor* cu gura în jos..." ; „Dar Harap-Alb și cu ai săi nici nu bindiseau de asta ; ei, cum au dat de *căldurică,* pe loc li s-au muiet ciolanele..." ; „— Din partea mea, mîncarea-i numai o zăbavă ; *băuturica* mai este ce este, zise Setilă" ; „...îndată face cîțiva pași spre dînsa, și o apucă *frumușel* de mînă și zice împăratului...".

Trecînd acum la faptele de ordin pur lingvistic, încep cu unul care poate fi considerat ca element de legătură între stil în sens strict și gramatică. Este vorba de construcția binecunoscută din vorbirea populară de tipul *vine el tata,* pe care a studiat-o, printre alții, J. Byck în „Bulletin linguistique", V, p. 15 urm.[21] La Creangă întîlnim de multe ori acest mod de formulare pleonastică a subiectului în condiții sintactice variate și cu efecte stilistice diferite de la un caz la altul. Datorită acestei situații, ne putem da bine seama că cuvîntul care urmează după pronumele de persoana a III-a este într-adevăr subiect, și nu apoziție, cum s-ar putea crede din cauza identității de formă cazuală între aceste două membre ale propoziției, precum și a raportului de asemenea identic dintre subiect și apoziție de o parte și predicat de altă parte. Căci apoziția este, de fapt, o prelungire a subiectului, în sensul că îl completează și, totodată, îl poate înlocui, dacă condițiile sintactice permit (dacă, altfel spus, este exclusă posibilitatea unei înțelegeri greșite a spuselor vorbitorului). O dovadă directă în sprijinul explicației, date încă de la început, că în construcția *vine el tata* avem o repetare a subiectului, găsim în următorul pasaj din *Harap-Alb* : „Ș-odată cheamă spînul pe Harap-Alb și-i zice : Du-te în Pădurea Cerbului, cum îi știi tu... (urmează dezvoltarea ordinului, a cărui executare este plină de primejdii, apoi povestirea continuă). *Harap-Alb vede el* bine unde merge treaba, că doar nu era din butuci...". Dacă schimbăm ordinea celor două subiecte, situația rămîne, sub raportul strict gramatical, exact aceeași : „*Vede el bine Harap-Alb* unde merge treaba", și construcția seamănă perfect cu *vine el tata,* prototipul (fixat de cercetători !) al formulei aici în discuție. Cît despre nuanța stilistică,

[21] Vezi și *Stilistica limbii române* citată, pag. 270 urm., unde se dau unele indicații bibliografice.

este evident că ea diferă, din cauza topicii predicatului, deosebită de la un caz la altul: o dată propoziția începe cu acest membru al ei, a doua oară cu subiectul, potrivit gîndirii vorbitorului, care, în prima ipoteză, stăruie asupra acțiunii, în a doua asupra autorului ei. Și deoarece ordinea „normală" a cuvintelor este subiect — predicat, formula inversată are o valoare stilistică mai mare, pentru motivul că tot ce se abate, nu de la structura gramaticală, ci de la aplicarea curentă, adică banală, a unei reguli, este mai expresiv, căci are o semnificație deosebită, impusă de conținutul comunicării.

În sensul arătat aici, că avem un subiect repetat și nu un subiect determinat de apoziție, pledează construcțiile similare unde apar două pronume (în loc de un pronume și un substantiv), de pildă: „Și gîndesc eu că din cinci nespălați cîți merg cu Harap-Alb *i-a veni el vreunul de hac*"; „*Vă vor ieși ele toate acestea* pe nas", precum și acelea în care pronumele este despărțit de substantiv printr-un adverb: „bine, voinice, zise împăratul...; *a veni ea și vremea aceea*"; „...se răcăduiește el cu pușca, dar *au prins ei acum dracii* la minte"; „În sfîrșit, *trece ea așa o bucată de vreme*, cît a fi trecut...". În nici unul dintre aceste cazuri nu poate fi vorba de valoarea apozițională a părții de propoziție care urmează după pronume: în ultimele trei, din cauza lui *și, acum și așa*, adverbe de mod, respectiv de timp, deci complemente circumstanțiale, care nu se pot intercala între subiect și apoziția lui, iar în celelalte două, pentru că adevăratul subiect (aș spune subiectul gramatical și logic în același timp) este al doilea pronume (celălalt este numai subiect gramatical, cu sens oarecum neutral, adică nedefinit, de unde nevoia de a-l „defini" cu ajutorul celui următor).

Am afirmat ceva mai înainte că valoarea stilistică (mai exact spus, nuanța acestei valori, existentă în toate împrejurările) diferă de la un caz la altul, după conținutul pe care îl comunică vorbitorul, ceea ce se traduce, în realitate, prin atitudinea subiectivă a acestuia față de obiectul comunicării sale. Să se compare, de ex.: „Mai *face el țăranul* și alte mîncări gustoase, cînd are din ce le face"; „*Bate el Ivan* în poartă cît ce poate, se răcăduiește el cu pușca..."; „*Suspină ea Moartea*, dar pace bună"; „*Vine ea și turturica* mai pe urmă, dar ce ți-e bună?", și unele dintre citatele reproduse mai sus, unde expresivitatea este destul de ștearsă, cu „...*ș-a pus el Împăratul Roș* boii în cîrd cu dracul, dar are să-i scoată fără coarne" sau, mai ales, cu „Stăi, măi porcane, *că te căptușește*

ea, Mărioara, acuș !*", care au o forță expresivă neobișnuit de mare, întrucît vorbitorul, stăpînit de o stare afectivă foarte puternică, amenință pe cel ce i-a provocat enervarea (în ultimul exemplu, *Mărioara* e pusă între virgule, cu siguranță de către Creangă însuși, tocmai pentru a scoate în evidență și din punct de vedere grafic insistența vorbitorului asupra autorului acțiunii „a căptuși", care nu poate fi altul decît păgubașul revoltat de îndrăzneala infractorului)[22].

Altă particularitate sintactică avînd valoare stilistică, de asemenea caracteristică pentru vorbirea populară și care apare des la Creangă, este așa-numitul dativ etic, exprimat prin forma neaccentuată a pronumelui personal de persoana I și a II-a. Vorbitorul, impresionat puternic de întîmplările povestite, datorită faptului că le trăiește cu închipuirea sa, le prezintă ca și cum s-ar petrece pentru el însuși, ca și cum ar fi direct interesat la săvîrșirea lor. Această atitudine o exprimă cu ajutorul lui *mi*. Dar el vrea ca și ascultătorul să participe la evenimentele în discuție, căci doar de asta i le povestește, și atunci recurge la aceeași formă neaccentuată de dativ a pronumelui de persoana a II-a *ți*. În felul acesta se creează o solidaritate între vorbitor și ascultător din punctul de vedere al interesului lor față de acțiunile întîmplate. Ambele situații ne întîmpină la Creangă, exact ca în vorbirea populară : o dată apare *mi* singur, altă dată *mi* împreună cu *ți*. Valoarea expresivă mai mare are, bineînțeles, construcția cu ambele pronume, pentru motive ușor de înțeles, care rezultă indirect și din cele spuse chiar acum în legătură cu participarea ambilor parteneri la evenimentele povestite. De pildă : „— Hei, hei ! zise Spînul în sine, tremurînd de ciudă ; nu te-am știut eu *că-mi ești de-aceștia*, că de mult îți făceam felul !..." ; „Dar cînd ajunge pe la străjerul Ochilă, el sireicanul *mi ți-o vede* și dă de știre lui Păsărilă..." ; „Eu ți-oiu arăta-o, pe unde se ascunde, iară tu *să mi-o prinzi*, cum ți-i meșteșugul..." ; „Apoi, cuprinzînd luna în brațe, găbuiește păsărica, *mi ț-o înșfacă* de coadă și cît pe ce să-i sucească gîtul" ;

[22] Acest exemplu este foarte interesant și prin faptul că arată clar deosebirea dintre felul obișnuit de a ne exprima și cel folosit de Creangă. Să se compare „stai, că te căptușesc eu acuș !" cu „stăi, că te căptușește ea, Mărioara, acuș !". Totodată el ne ajută să înțelegem cum a luat naștere o asemenea formulă : subiectul la pers. I *(eu)* chiar dacă se poate repeta (numai în vorbirea cultă : *am să te pun la punct eu, Ionescu)*, nu exprimă cu aceeași forță ca pers. III, în condițiile indicate, importanța mare pe care vorbitorul o dă subiectului și, deci, nu satisface în aceeași măsură necesitatea de a insista asupra subiectului.

„— Alei, țolină *ce-mi ești*! zise fata împăratului, da'bine m-ai vîndut"; „Bine, atîta am vrut să aflu din gura ta, puiu de viperă ce *mi-ai fost*".

Dintre faptele sintactice cu valoare stilistică ar mai fi de amintit inversiunea, propoziția independentă introdusă prin *unde* și construcții tipice.

Schimbarea ordinii normale a cuvintelor se prezintă sub multiple și variate aspecte, cu nuanțe stilistice numeroase și diferite unele de altele în ce privește forța lor expresivă. Procedeul nu este caracteristic pentru vorbirea populară, și nici numai pentru limba literaturii artistice. Cu toate acestea, Creangă, care îl folosește la tot pasul, dă preferință inversiunilor de tip popular, evident fără o intenție specială, ci din simpla necesitate de a se conforma și din acest punct de vedere normelor limbii vorbite de masele țărănești, deprinsă de el din anii copilăriei și asimilată apoi pînă la deplina identificare cu ea. Dau cîteva exemple grupîndu-le după funcțiunea sintactică a cuvintelor așezate în altă ordine decît cea obișnuită. („*Hîrți încolo, scîrți încolo*...; carul se da înapoi.) — Na! car mi-a trebuit, car am găsit!"; „— De unde dai, milostivul Dumnezeu să-ți deie, zise baba; și mult să te înzilească, luminate crăișor, că mare norocire te așteaptă"; „— Fătul meu, bun tovarăș ți-ai ales; de te-a învățat cineva, bine ți-a priit, iară de-ai făcut-o din capul tău, bun cap ai avut"; „— Sărmane omule, rău drum ai apucat... Ai avut mare noroc de mine..."; „Ce-i e scris omului în frunte-i e pus. Doar mare-i Cel-de sus!"; „Mare-i Dumnezeu și meșter îi dracul!"; „...pentru că ți-a fost scris de sus să-ți fie dată această cinste"; „— Bun sosit la noi, voinice, zise craiul cam cu jumătate de gură. Dar aista cal ți l-ai ales?"; „Cum văd eu, frate-meu se poate culca pe-o ureche din partea voastră; la Sfîntul Așteaptă s-a împlini dorința lui"; „Fiul craiului i-o dă, și Spînul, cum o pune la gură, pe loc o și ia oțerindu-se și varsă toată apa dintr-însa"; „Ei, că bine mi te-am căptușit!"; „...că Spînul de fel nu samănă în partea lor..."; „— Acum degrabă să te duci, cum îi ști tu, și să-mi aduci sălăți de aceste din grădina ursului"; „S-or sfîrși și ele aceste de la o vreme"; „Face ea sarmale, face plachie, face alivenci, face papă cu smîntînă și cu ouă și fel de fel de bucate".

Specific populare și datînd dintr-o epocă îndepărtată a limbii noastre, cînd regulile topicii nu permiteau, probabil,

începerea propoziției cu un cuvînt neaccentuat, sînt inversiunile formelor verbale compuse[23] sau alcătuite cu ajutorul unui pronume reflexiv. De pildă: „Fiul craiului atunci încalecă, și calul, scuturîndu-se, mai arată-se odată tînăr, cum îi plăcea craiului..."; „Băgat-ai în cap vorbele mele?; „— Nepoate, mai văzut-ai pietre nestimate așa de mari și frumoase...?"; „— Auzit-ai ce-am spus, slugă netrebnică, zise Spînul..."; „— Doamne, prinde-l-voiu strigoiul cela odată la oala cu smîntînă, zicea mama...".

La fel cu membrele propoziției se inversează și membrele frazei, adică propozițiile înseși sau fragmente ale lor, cînd nevoile comunicării o cer. Exemple: „Să umblați numai așa, frunza frăsinelului, toată viața voastră și să vă lăudați că sînteți feciori de craiu, asta nu miroasă a nas de om..."; „— Harap-Alb, pentru că ești așa de bun și te-ai ostenit de ne-ai făcut adăpost, vreu și eu să-ți fac un bine în viața mea"; „— Ce mînca văd eu bine că ai; despre asta nu e vorba, fătul meu...".

În ce privește propozițiile independente introduse prin *unde*, trebuie arătat că valoarea lor expresivă este neobișnuit de mare, și aceasta datorită mai multor cauze. În primul rînd, *unde*, adverb relativ cu sens local, are în astfel de construcții sens mai mult temporal, așadar se produce o ușoară discordanță între formă și conținut. La aceasta se adaugă contradicția dintre aspectul negativ (căci *unde* este urmat de *nu*) și sensul afirmativ foarte clar al propoziției. În sfîrșit, intervine intonația, perfect la fel cu a unei propoziții exclamative. Toate aceste particularități, avînd fiecare, prin ea însăși, valoare stilistică, dau construcției în discuție o forță expresivă extraordinară. Creangă o cunoaște, ca pe atîtea altele, din vorbirea populară și o pune adesea în slujba măiestriei sale artistice. Dau cîteva exemple: „Nu știu cum se întîmplă că, aproape de Buna-Vestire, *unde nu* dă o căldură ca aceea, și se topește omătul, de curg pîraiele, și se umflă Bistrița din mal în mal..."; „...ne pune dracul de urnim o stîncă din locul ei...; și *unde nu* pornește stînca la vale săltînd tot mai sus de un stat de om..."; „Ș-odată și începem. Și ce să vezi? *Unde nu* se iè hapsina de nevasta lui Vasile Aniței cu cociorva aprinsă după noi, căci tocmai atunci trăgea focul să deie colacii în cuptior"; „Și cum stam eu și mă

[23] Se pare că, cel puțin în ce privește perfectul compus, acest uz s-a transmis numai în construcțiile interogative; cf. exemplele.

chiteam în capul meu că șerpe cu pene nu poate să fie..., *unde nu* mă îmbărbătez în sine-mi și iar bag mîna să scot pupăza...".

Interesant este faptul că, alături de forma negativă a acestei construcții, întîlnim la Creangă, și, firește, în vorbirea populară, mult mai rar însă, și pe cea pozitivă, cu același înțeles, dar cu o valoare expresivă mai redusă. De pildă : „...apoi încet, încet m-am furișat printre oameni și *unde* am croit-o la fugă spre Humulești, uitîndu-mă înapoi...".

Dintre construcțiile, numeroase, care contribuie, împreună cu cele analizate pînă aici, la crearea valorii artistice a limbii lui Creangă, mă opresc asupra următoarelor două, ambele foarte frecvente în vorbirea populară (una dintre ele, și în cea familiară). Iată-le. a) „Vă puteți închipui ce vrea să zică a te scălda în Bistrița, la Broșteni, de două ori pe zi, tocmai în postul cel mare. Și *nici tu* junghiu, *nici tu* friguri, nici altă boală nu s-a lipit de noi..." ; „— Ptiu, drace, iaca în ce încurcătură am intrat. Asta-i mai rău decît poftim la masă, zise el. *Nici tu* sat, *nici tu* tîrg, *nici tu* nimica"[24] ; b) „Și atunci, *odată* se suie în pod și coboară de-acolo un căpăstru, un frîu, un biciu și o șea..." ; „Fiul craiului... încalecă, și atunci calul *odată* zboară cu dînsul pînă la nouri și apoi se lasă în jos ca o săgeată" ; *„Ș-odată* cheamă Spînul pe Harap-Alb și-i zice răstit..." ; „Și, cum iese Sfînta Duminică afară, *odată* și pornește desculță prin rouă, de culege o poală de somnoroasă..." ; „— Stăpîne, zise atunci calul, de-acum înainte ori cu capul de piatră ori cu piatra de cap, tot atîta-i ; fii *odată* bărbat și nu-ți face voie rea".

În citatele de sub b), *odată* poartă pretutindeni un accent foarte puternic, care întrece în intensitate pe al tuturor cuvintelor din propoziția respectivă, și, afară de asta, prezintă particularitatea că se extinde asupra primelor două silabe (cea dintîi, din cauză că e accentuată cu o mai mare forță decît a doua, se lungește și în același timp pare a se separa de aceasta). Sensul lui *odată* este modal, nu temporal ; intervine, deci, ca la *unde,* discutat mai sus, o modificare semantică cu efect stilistic bine precizat. O situație aparte are *odată* în ultimul citat, atît din punctul de vedere al accentuării (care e mai puțin puternică și se limitează la silaba penultimă), cît și la acela al sensului : acesta, deși tot modal,

---

[24] În această formulă, devenită fixă de multă vreme, *tu*, pronumele de pers. II, are valoare generală, cu aplicație la pers. I, cum se vede clar în primul citat, unde povestirea continuă folosind pe *noi*.

prezintă o nuanță mai puțin îndepărtată de cea temporală, întrucît este aproape identic cu al lui *definitiv* (=o dată pentru totdeauna)[25].

Caracterul popular al limbii lui Creangă se manifestă și în fapte de natură strict lingvistică, lipsite de o semnificație stilistică propriu-zisă[26]. Am, mai cu seamă, în vedere, unele aspecte ale sintaxei și o serie de elemente lexicale.

Printre cele dintîi trebuie relevată p r e d o m i n a r e a c o o r d o n ă r i i asupra subordonării în construirea frazei. La fel cu vorbitorii simpli, Creangă folosește, de preferință, propoziții principale, legate între ele în mod obișnuit prin *și*, apoi, mai puțin des, prin *iară, dar* ș.a. Prima dintre aceste conjuncții ne întîmpină extrem de des ca element de legătură nu numai între membrele unei fraze, ci și între două fraze. Este un fel de conjuncție coordonatoare universală, cum am numit-o cu un prilej oarecare. Dau un număr de exemple mai caracteristice. „Ș-o luăm noi, de la popa Oșlobanu, tocmai din capul satului, din sus, cu gînd să umblăm tot satul... Cînd colo, popa tăia lemne la trunchiu, afară ; *și* cum a văzut că ne așezăm la fereastră și ne pregătim de urat, a început a ne trage cîteva nașteri îndesate și a zice..." ; „*Și* intrăm noi la Vasile Aniței *și* ne așezăm la fereastră după obiceiu" ; „*Și* cum uitam ciuda, fuga iar la moș Chiorpec după curele ; *și* el, cînd mă vedea intrînd pe ușă, îmi zicea cu chef : „He, he ! bine-i venit, nepurcele !" *Și* iar mă răbuia, făcîndu-mă de rîs ; *și* eu iar fugeam acasă, plîngînd, stupid și blăstămîndu-l ; *și* mama avea un chin cu mine din pricina asta..." ; „*Și* doar mă și feream eu într-o părere, să nu dau peste vro pacoste, *dar* parcă naiba mă împingea de le făceam atunci cu chiuita. *Și* tocmai mi-te, îndată după cea cu cireșele, vine alta la rînd" ; „*Și* podul, cu toate cele poruncite, era acum gata. *Iară* bordeiul moșneagului se prefăcuse într-un palat mult mai strălucitor decît al împăratului ! *Și* deodată, baba și moșneagul se trezesc îmbrăcați în porfiră împărătească, *și* toate bunătățile de pe lume erau acum în palaturile lor. *Iară* purcelul zburda și se tologea numai pe covoare, în toate părțile" ; „*Și*, din două vorbe, fiul craiului îl tocmește *și* după aceea pornesc împreună să iasă la drum, pe unde arăta Spînul. *Și*

[25] Cf. interpretarea dată acestui adverb, în situații ca cele amintite aici, în *Stilistica limbii române*, p. 138.

[26] Aceasta nu înseamnă că ele nu contribuie la măiestria artistică a operei povestitorului nostru.

mergînd ei o bucată bună, Spînul se preface că-i e sete *și* cere plosca cu apă de la stăpînul său. Fiul craiului i-o dă, *și* Spînul, cum o pune la gură, pe loc o și ia oțerindu-se *și* varsă toată apa dintr-însa" ; „*Și* de azi înainte, eu să fiu în locul tău nepotul împăratului, despre care mi-ai vorbit, *iară* tu sluga mea ; *și* atîta vreme să ai a mă sluji, pînă cînd îi muri *și* iar îi învia. *Și* ori unde vei merge cu mine să nu care cumva să bleștești din gură cătră cineva..." ; „*Și* merg ei *și* merg cale lungă... *și* într-o tîrzie vreme ajung la împărăție. *Și* cum ajung, Spînul se înfățișează... *Și* Împăratul Verde, cetind cartea, are de bucurie că i-a venit nepotul *și* pe dată îl și face cunoscut curții și fetelor sale..." ; „*Și* cum iese Sfînta Duminică afară... *Și* mai stînd Sfînta Duminică oleacă în preajma fîntînii... *Și* cum ajunge la fîntînă... *Și* mai stă din băut *și* iar începe a mornăi..." ; „*Dar* nu se poate apropiè nime de cerb... De aceea fuge lumea de dînsul... *Dar* cu toate aceste trebuie să știi, nepoate...".

Pe lîngă conjuncțiile coordonatoare amintite ne întîmpină foarte des adverbele *atunci* și *apoi*, tot la începutul propozițiilor și, mai ales, al frazelor, deci cu valoare conjuncțională, în sensul că servesc, întocmai ca *și*, *iară* etc., drept cuvinte de legătură între membrele frazei și între fraze[27]. De multe ori aceste adverbe sînt precedate de *și*, cu care se îmbină, formînd împreună o unitate sintactică, chiar dacă, din punct de vedere grafic, ele apar adesea separate. Și astfel de construcții sînt caracteristice pentru vorbirea populară. De pildă : „*Atunci* deodată tuturor mesenilor pe loc li s-a stricat cheful..." ; „*Și atunci* Spînul răpede își ațintește privirile..." ; „*Atunci* Harap-Alb, ieșind plin de mîhnire..."[28] ; „*Atunci* Harap-Alb iar iese din mijlocul celorlalți și se înfățoșază împăratului..." ; „*Atunci* Păsărilă se deșiră odată și se înalță pînă la lună" ; „*Și atunci*, numai iaca și împăratul vine ca un leu-paraleu să-și ieie fata pe samă..." ; „*Atunci* Harap-Alb iar se înfățoșază înaintea împăratului..."[29] ; „*Atunci* Harap-Alb începe a-i spune toate cu de-amănuntul..." ; „*Atunci* Harap-Alb intră, cu albina pe umăr, în odaia unde era împăratul și cu

[27] Ele amintesc, în multe privințe, pe *dece (deci)*, foarte frecvent în Cronica lui Neculce. Acest cuvînt este la origine, tot un adverb de timp (< *de aci*, cu valoarea temporală a lui *aci*, ca în construcția actuală *aci cald, aci frig* „cînd cald, cînd frig").

[28] Aceste trei exemple sînt luate dintr-o singură pagină.

[29] Aceeași observație ca mai sus și pentru ultimele trei citate.

fetele..." ; „*Atunci* ea tresărind, odată începe a țipa și a se apăra cu năframa..."[30]. Deseori *atunci* nu stă la începutul frazei, ci după cuvîntul inițial al acesteia, care este, de obicei, subiectul primei propoziții. Și în asemenea împrejurări, acest adverb îndeplinește, de fapt, funcțiunea unei conjuncții, fiindcă face legătura cu fraza imediat precedentă. Ex. : „Setilă *atunci* se iè după Harap-Alb și pornesc tuspatru înainte" ; „Harap-Alb *atunci* se bate cu mîna peste gură și zice : sărmanul !".

Spre deosebire de *atunci*, care, cum rezultă și din citatele de pînă aici, apare, de preferință, la începutul frazei, *apoi* ne întîmpină destul de des și în interiorul ei. Iată cîteva exemple : „*Și apoi* de la o vreme începe a se lăsa ca vîntul..."; *Ș-apoi* acel unul are atunci în mînă și pînea și cuțitul..." ; „*Apoi* îi lasă acolo, și el se duce în treaba lui" ; „*Apoi* nu mă faceți din cal măgar, că vă veți găsi mantaua cu mine" ; „După aceasta, își ia cele trebuitoare la drum, *apoi* încalecă și ea pe un cal năzdrăvan..." ; „îl încunjură cu cele trei smicele de măr dulce, toarnă apă moartă, să steie sîngele și să se prindă pielea, *apoi* îl stropește cu apă vie...".

De multe ori, *atunci* și *apoi* sînt folosite în același alineat, fiecare la începutul unei fraze și tot ca elemente de legătură[31]. Constatarea prezintă interes, întrucît confirmă interpretarea dată de mine funcțiunii lor sintactice. Reproduc două pasaje din *Povestea lui Harap-Alb*[32] : „*Atunci* credinciosul împăratului se duce răpede și dă foc casei celei de aramă, pe dedesupt cu 24 stînjeni de lemn, de se face casa roșă cum e jăraticul. *Apoi*, cum înserează, vine și poftește pe oaspeți la culcare. Gerilă *atunci*, năzdrăvan cum era el, cheamă pe tovarășii săi de o parte..." ; „*Atunci* Gerilă suflă de trei ori cu buzișoarele sale cele iscusite, și casa rămîne nici fierbinte, nici rece, cum e mai bine de dormit într-însa. *Apoi* intră cu toții înlăuntru, se tologește care unde apucă și... tac mă cheamă".

---

[30] Și aceste ultime citate au fost culese dintr-o singură pagină.

[31] Se înțelege că valoarea lor conjuncțională este destul de slabă, în comparație cu a unei conjuncții propriu-zise. Observația se referă la toate cazurile în care aceste două adverbe îndeplinesc funcțiunea în discuție.

[32] De altfel ar fi trebuit să precizez de la început că mai cu seamă în această operă a lui Creangă întîlnim adverbele de care mă ocup aici. Faptul se datorește marii ei extinderi, deci nevoii de a lega între ele întîmplări numeroase și variate.

Am afirmat ceva mai înainte că în sintaxa limbii lui Creangă predomină coordonarea. Această afirmaţie nu trebuie interpretată în sensul că *subordonarea* ar fi foarte rară. De altminteri se ştie că chiar în vorbirea cea mai simplă aceste două procedee de a lega între ele propoziţiile unei fraze se combină adesea. În orice caz, subordonare pură nu există : pentru a putea folosi propoziţii subordonate, sau, cu alt termen, care nu-i totuşi perfect sinonim, secundare (sau dependente), este necesar să avem cel puţin o propoziţie principală (sau independentă). Numai coordonare pură este posibilă, şi vorbirea populară recurge deseori la ea, după cum şi povestitorul nostru o foloseşte, dar mult mai rar decît vorbitorii neinstruiţi din sînul ţărănimii.

Şi altă particularitate, afară de frecvenţa ei nu prea mare, prezintă subordonarea, şi anume o variaţie relativ redusă. Răspîndite sînt propoziţiile relative, propoziţiile circumstanţiale de loc, de timp, de mod şi de scop şi propoziţiile completive. Acestea din urmă se leagă de regenta lor mai ales prin *să*, adică predicatul lor stă la conjunctiv şi se găseşte la început, ceea ce face ca *să* să joace un rol dublu (de semn caracteristic al conjunctivului şi de conjuncţie propriu-zisă). Şi propoziţiile de scop sînt introduse, de obicei, prin *să*. O conjuncţie des folosită de Creangă este *cum* (adverb relativ de mod, cu valoare conjuncţională), care exprimă nu numai un raport modal (cu nuanţa secundară de „comparaţie"), ci, de foarte multe ori, şi unul temporal. Frecvent apare apoi *de*, la începutul unei propoziţii consecutive sau finale (cîteodată ceea ce consideră unii drept propoziţie finală este una principală, al cărei *de* are acelaşi sens ca *şi*). Propoziţiile condiţionale, nu prea numeroase, sînt introduse adesea prin *cînd*. Foarte rar găsim propoziţii concesive. Ele încep totdeauna cu *măcar că*. În sfîrşit, ar fi de amintit că propoziţiile cauzale, destul de frecvente, se leagă de regenta lor prin *că*, o conjuncţie subordonatoare „universală" (în sensul în care este universală conjuncţia coordonatoare *şi*, vezi mai sus), *pentru că căci* şi, extrem de rar, *fiindcă*. Cu privire la *căci*, care, se ştie, nu este popular[33], trebuie precizat că e folosit de Creangă şi în propoziţii coordonate explicative, aşadar ca în limba literară.

---

33 De aceea povestitorul nostru îl tratează adesea ca pe un sinonim desăvîrşit al lui *pentru că*.

Voi da puține citate, și numai pentru unele dintre situațiile schițate sumar aici. „Dacă l-aș ucide în bătaie, cînd aș afla că el a prins pupăza s-o chinuiască" ; „Te crede moșul, nepoate, dar cînd ai ști cu ce greutate se capătă" ; „— Ce să zic, nepoate ! Ia cînd aș avea eu o slugă ca aceasta, nu i-aș trece pe dinainte" ; „Dar cu toate aceste trebuie să știi, nepoate, că unii oameni îs mai a dracului decît dracul ; nu se astîmpără nici în ruptul capului ; macar că au pățit multe, tot cearcă prin pădurea lui, să vadă nu l-or putè găbui cumva ?" ; „— Asemenea și eu gonitori, jupîneșică... că de băieți nu mai trag nădejde, pentru că baba mea e o sterpătură..." ; „...nu s-alege nimica de mine ; pentru că tot de stăpîni calici mi-am avut parte" ; „Se vede lucru că și Moș Nichifor era făcut pe drumuri, căci, cum ieșea afară, la drum, parcă era altul..." ; „Omul bun n-are noroc, asta-i știută ; rogu-te să nu-ți fie cu supărare, drumețule, dar, fiindcă a venit vorba de-așa, îți spun, ca la un frate, că din cruda copilărie slujesc prin străini, și încaltea nu mi-ar fi ciudă, cînd n-aș vrea să mă dau la treabă, căci cu munca m-am trezit"[34].

O trăsătură caracteristică a vorbirii populare și, prin urmare, a limbii lui Creangă o constituie a n a c o l u t u r i l e, construcții care nu se conformează normelor sintaxei literare, dar respectă regulile structurii gramaticale a limbii noastre[35], întrucît nu sînt ceea ce în mod obișnuit numim greșeli. Ele nu trebuie considerate nici măcar abateri în sens strict, ci simple particularități sintactice specifice aspectului familiar și, mai cu seamă, celui popular al limbii întregului popor. Din mulțimea construcțiilor de acest fel, care, împreună cu atîtea altele dintre cele discutate pînă aici, dau limbii lui Creangă nu numai un caracter autentic popular, ci și o frumusețe aparte, încă neegalată în literatura noastră, reproduc cîteva, culese la întîmplare. „Nu știu alții cum sînt, dar eu, cînd mă gîndesc la locul nașterii mele, la casa părintească din Humulești, la stîlpul hornului unde lega mama o sfară cu motocei la capăt, de crăpau mițele jucîndu-se cu ei, la prichiciul vetrei cel humuit, de care mă țineam, cînd înce-

[34] Această frază este foarte interesantă, prin faptul că conține numeroase și variate propoziții subordonate, fără să-și piardă caracterul ei „popular".

[35] Se știe doar că limba literară are normele ei speciale, adică aplicarea, în condițiile impuse de caracterul ei normativ, a regulilor limbii naționale, tot așa cum și celelalte aspecte ale acesteia se conformează unor anumite norme mai mult ori mai puțin diferite de la unul la altul.

pusem a merge copăcel, la cuptiorul pe care mă ascundeam, cînd ne jucam noi, băieţii, de-a mijoarca, şi la alte jocuri şi jucării pline de hazul şi farmecul copilăresc, parcă-mi saltă şi acum inima de bucurie!"; „Puţin mai este, şi ai să ajungi împărat, care n-a mai stat altul pe faţa pămîntului, aşa de iubit, de slăvit şi de puternic"; „D-apoi calul meu de pe atunci, cine mai ştie unde i-or fi putrezit ciolanele! Că doar nu era să trăiască un veac de om. Cine ţi-a vîrît în cap şi una ca aceasta, acela încă-i unul... Or vorba ceea: Pesemne umbli după cai morţi să le iei potcoavele"; „Fetele împăratului, întîmplîndu-se de faţă cînd a lovit Spînul pe Harap-Alb, li s-au făcut milă de dînsul şi au zis Spînului cu binişorul: Vere, nu faci bine ceea ce faci. Dacă este că a lăsat Dumnezeu să fim mai mari peste alţii, ar trebui să avem milă de dînşii, că şi ei, sărmanii, sunt oameni!"; „De aceea fuge lumea de dînsul de-şi scoate ochii; şi nu numai atîta, dar chiar cînd se uită la cineva, fie om sau orice dihanie a fi, pe loc rămîne moartă"; „Şi care dintre ei are îndrăzneală mare şi noroc şi mai mare, umblînd pe acolo, găseşte din întîmplare cîte o piatră din aceste, picată de pe cerb, cînd se scutură el la şepte ani o dată, şi apoi acelui om nu-i trebuie altă negustorie mai bună".

Şi unele *fapte morfologice* contribuie la crearea caracterului popular al limbii lui Creangă. Ar fi de amintit, înainte de toate, folosirea extrem de deasă a *prezentului* aşa-zis *istoric* (sau, cum îi spun alţii, *dramatic*). Fenomenul apare nu numai în vorbirea populară, ci şi în celelalte aspecte ale limbii atît vorbite, cît şi scrise, indiferent aproape de conţinutul comunicării. Deosebirea de la o varietate la alta a limbii considerate în întregime constă pe de o parte în frecvenţa mai mare ori mai mică a apariţiei lui, iar pe de alta, în mobilul care-i determină apariţia. În linii mari, se poate afirma că pe cît comunicarea este mai naturală, mai spontană, pe atît întrebuinţarea acestui fel de prezent ne întîmpină mai des. Urmează, deci, că limba vorbită recurge la el în mai mare măsură decît cea scrisă, iar dintre diversele stiluri lingvistice, foarte bogat în forme de prezent dramatic este stilul artistic, de care putem alătura pe cel istoric, sau cu un termen mai cuprinzător, valabil pentru amîndouă, stilul narativ în general. Acest prezent apropie de momentul vorbirii evenimentele povestite, şi de aceea este el foarte mult folosit atît de către scriitori, cît şi de către istorici.

Mai trebuie adăugat amănuntul, foarte important, că în limba operelor beletristice preferința pentru prezentul cu valoare de perfect este, în bună parte, rezultatul unui act de voință, sau, mai exact spus, izvorăște, ca atîtea alte mijloace stilistice, din necesitatea, conștientă, a scriitorului de a da operei sale o formă artistică. În vorbirea familiară și, cu deosebire, în cea populară avem a face cu un produs absolut spontan, care se explică tot prin faptul că vorbitorul simte nevoia de a prezenta conținutul comunicării sale ca și cum s-ar desfășura sub ochii lui și, deci, ai ascultătorului în momentul însuși al relatării faptelor. Dar satisfacerea acestei nevoi nu urmărește nici un scop propriu-zis, nu este pusă în serviciul artei, ca în cazul scriitorului sau al unui povestitor cult.

Creangă procedează și de astă dată întocmai ca un vorbitor obișnuit, fără nici o preocupare artistică deliberată, chiar dacă își dă seama că procedeul folosit prezintă avantaje de ordin stilistic. Cred că întrebuințarea neobișnuit de deasă a prezentului cu valoare de trecut în toată opera povestitorului nostru, indiferent de conținut, are și o cauză pur lingvistică. Graiul moldovenesc viu nu mai cunoștea pe vremea autorului *Amintirilor* perfectul simplu, și prezentul așa-zis istoric este tocmai echivalentul acestei forme de perfect, nu al celui compus. Faptul că el întrebuințează destul de des perfectul simplu, chiar în povestirea propriu-zisă, adică în relatarea evenimentelor, nu poate fi invocat contra explicației mele. Și Mihail Sadoveanu, de pildă, face uz în scrierile sale de perfectul simplu, deși, cînd vorbește, nu recurge absolut niciodată la această formă verbală, pe care a învățat-o, ca să spun așa, din carte. Nefiind deprins din graiul său natal cu perfectul simplu, Creangă l-a înlocuit, aproape regulat, acolo unde nu putea folosi perfectul compus, prin prezent, care, repet, este echivalentul desăvîrșit al perfectului simplu și, în plus, are avantajul că se bucură de cea mai largă circulație în toate aspectele limbii noastre.

Pot invoca, cred, în sprijinul părerii mele faptul că acțiuni care se petrec în aceeași vreme sînt exprimate cînd prin prezent, cînd prin perfectul simplu. (E vorba, bineînțeles, de alternarea acestor două forme verbale în unul și același pasaj.) De pildă: „Se înduplecară și cele două, intrară cu toatele în casă, luară pe babă de păr s-o izbiră cu capul de păreți, pînă i-l dogiră. Apoi cea mai tînără, fiind mai șugubață decît

cele două, trîntește baba în mijlocul casei ș-o frămîntă cu picioarele ș-o ghigosește ca pe dînsa; apoi îi scoate limba afară, i-o străpunge cu acul și i-o presură și cu piperiu, așa că limba îndată se umflă, și soacra nu mai putu zice nici cîrc!"; „Zîna îl îndreptă încotro să apuce, ca să găsească mai degrabă pe soră-sa cea mijlocie, și Făt-Frumos, fără multă zăbavă, își luă ziua bună și porni. Și mergînd el încotro îi arătase, pe la amiază iaca vede niște curți și mai frumoase decît cele dintîi; și apropiindu-se de dînsele, dă și de zîna cea mijlocie, care și ea tocmai atunci spăla niște cămeși la fîntînă. Cum se văzură, amîndoi se îmbrățoșară"; „Zîna îl îndreptă încotro să apuce, ca să găsească mai degrabă pe sora sa cea mică. Și Făt-Frumos, fără multă zăbavă, își iè ziua bună și pornește". Ultimele două citate sînt foarte interesante pentru discuția noastră, întrucît partea de la început a unuia este perfect identică cu celălalt, singura deosebire dintre ele fiind de ordin pur formal; în primul, toate trei verbele stau la perfectul simplu, pe cînd în al doilea avem un verb la perfectul simplu, iar două la prezent. Această deosebire nu schimbă cu nimic situația obiectivă, și de aceea cititorul nici n-o remarcă.

Alt fapt morfologic, asupra căruia socot util să mă opresc, este în legătură cu v i i t o r u l. Creangă întrebuințează toate formele acestui timp, care, cum știm, diferă una de alta nu numai prin aspectul lor pur morfologic, ci și prin nuanța semantică pe care o exprimă. Povestitorul nostru este, în general, foarte scrupulos în mînuirea formelor de viitor în ce privește valoarea lor semantico-stilistică. Astfel forma așa-zicînd literară (*voi*+infinitivul) are un sens oarecum neutral, fără luare de atitudine din partea vorbitorului, adică fără nici o nuanță modală. Celelalte două, anume *am*+conjunctivul și *oi*+infinitivul, exprimă, una siguranță, cealaltă îndoială. Iată cîteva exemple: „Mă bucur și eu că-i tocmai în dricul iarmarocului și poate mi-a pica ceva și cînd oiu veni înapoi. Numai aș vrè să știu, cînd avem să pornim"; „Și ea din pricina aceasta are să moară, cînd a muri..."; „— Vai de mine, moș Nichifor, avem să înnoptăm în pădure!"; „...tot așa să faci și tu cu capul babei de păretele cel despre apus; ș-apoi, ce i-oiu mai face și eu, veți vedè voi"; „Acolo vom poposi puțin, oiu clătări plosca bine ș-oiu umplè-o cu apă proaspătă, ca să avem la drum, căci mai încolo nu prea sînt fîntîni, și,

din partea apei, mi se pare că i-om duce dorul"; „— Îmbracă-te iute în pielea cea de urs, care o ai de la tată-tău, apucă pe ici tot înainte și, cum ii ajunge în răscrucile drumului, ai să și dai de Grădina Ursului".

Caracterul popular al limbii lui Creangă se manifestă și în folosirea unui anumit *vocabular*. Nu mă refer în mod special la cuvintele mai mult ori mai puțin regionale, care contribuie și ele, în largă măsură, la realizarea acestui aspect caracteristic al limbii lui. Am în vedere mai cu seamă elementele lexicale pe care le-aș putea numi expresive, în sensul că, aproape independent de semnificația lor propriu-zisă, ele creează o ambianță „populară", de nuanță țărănească, prin faptul că constituie o particularitate a vorbirii oamenilor de la țară. Apariția lor în opera lui Creangă nu se datorește unei anumite intenții de ordin estetic, ci este impusă de conținut, cum am afirmat în mai multe rînduri de-a lungul acestui studiu. Și dacă, în ciuda absenței unei preocupări deliberate, povestitorul nostru a realizat totuși o creație artistică de primul rang, explicația trebuie căutată în talentul lui cu adevărat excepțional.

Iată o listă, mai degrabă săracă, de asemenea cuvinte: *anapoda, avan, balcîz, bazaconie, băbătie, bădădăì, bărănì, bechiu, bezmetic, bicisnic, bîhlit, bleștì, bobletic, bobote, bodrogănì, bolborosì, bongoase, boscorodì, buchisì, budihace, buh, bulhac, burzuluì, bușì, catrafuse, cărăbănì, cărpănos, chelfăneală, chiolhănos, chiurluit, cihăì, cioarsă, ciondănì, cîrnosì, clăpăug, cobăit, coclauri, corhană, cotarlă, cotrobăì, crîmpoțì, dăbălăzat, dihanie, dîrdîì, dobzălà, dondănì, drughineață, durdură, dușcă, farfasit, feleștioc, fîrnîit, flocăì, găbuì, găvozdit, ghibirdic, ghigosì, ghijoagă, gîgîlici, glagore, gligan, hapsin, hălăduì, hîrcă, hîrjoană, hîtru, hleab, hlizì, hoanghină, hojmalău, horhăì, hrentuì, hurtă, huzurì, izbeliște, îmbălorà, închiorchioșat, jitie, jivină, jnăpăì, lălîiu, leoarbă, linchì, linciurì, lipcă, mahorcă, mătăhăì, mătrășì, melian, migăì, mocnì, mocoșì, nandralău, năboì, năcăfale, ogîrjit, onanie, oploșì, otînjì, paiele, pașlì, pălălăì, pătăranie, pidosnic, pîclișit, poară, pocinog, pogan, poghibală, pojijie, potaie, prăpădenie, probozì, proclet, prujituri, răbuì, răcăduì, robotì, scăfîrlie, sclipuì, scofală, scroambe, sfîrcăì, stroh, stropșì, șotie, șovîlcăì, șparlì, șterpelì, știoalnă, șugubăț, șupurì, tapangele, tăbîrcì, tălpășița,*

tearfă, tigoare, tihăraie, tiva, tîrsoagă, tolocănì, tologì, zăhăì, zăpsì, zărghit, zbănțuì, zghihuì, zgîtie.

Discuția făcută în paginile precedente a dovedit, sper, justețea ideii de bază a prezentului studiu, aceea că limba lui Creangă are caracter popular, iar nu regional, cum au afirmat, direct sau indirect, diverși cercetători ai operei marelui nostru povestitor. Este drept că o bună parte a materialului lingvistic folosit de el aparține graiului moldovenesc, a cărui arie depășește, de altfel, granițele Moldovei, dar alături de acest material există altul, mult mai bogat, cunoscut, în grade diferite, tuturor graiurilor românești, așadar limbii întregului nostru popor.

Esențial pentru punctul meu de vedere este însă altceva. Indiferent dacă diversele particularități fonetice și lexicale pe care le găsim în opera lui Creangă aparțin uneia sau alteia dintre varietățile teritoriale ale limbii românești, ceea ce interesează în gradul cel mai înalt, căci reprezintă marea noutate adusă de autorul *Amintirilor* și *Poveștilor* în literatura noastră, este folosirea vorbirii autentic populare, cu un succes unic prin strălucirea lui, în zugrăvirea unui mediu tot atît de veridic ca și limba însăși. Cu mijloace lingvistice simple și, cantitativ vorbind, relativ sărace, la fel cu conținutul operei sale, Creangă a izbutit să egaleze pe cei doi mari artiști ai cuvîntului românesc, contemporani cu dînsul, care sînt Eminescu și Caragiale. În aceasta văd eu măreția cu adevărat unică a creației lui artistice, monument nepieritor închinat limbii noastre populare. Unicitatea ei este dovedită și de faptul că el n-a găsit, și nici nu putea să găsească, imitatori.

1956

LIMBA „EROILOR“ LUI I. L. CARAGIALE

În epoca de formație ca om și ca scriitor a lui I. L. Caragiale, viața socială a țării noastre se caracterizează prin multe și adînci transformări, care cuprind toate ramurile de activitate. După unirea Principatelor și instalarea pe tron a lui Alexandru Ioan Cuza se observă, grație ideilor burghezo-democratice ale acestuia și ale lui M. Kogălniceanu, principalul lui sfetnic, încercări serioase de a înfăptui unele dintre punctele programului revoluționar de la 1848. Aceste încercări, în parte neizbutite, cel puțin prin rezultatele lor practice, au dus la răsturnarea lui Cuza și, pentru o bucată de vreme, la înlăturarea lui Kogălniceanu de pe primul plan al vieții noastre politice.

Suirea pe tron a lui Carol de Hohenzollern pune capăt pentru un timp destul de îndelungat, modestelor începuturi de reforme în favoarea maselor populare, alcătuite, în mare majoritate, din țărani muncitori de pămînt.

Boierii, puternici și mai înainte, se organizează acum într-un partid mai mult ori mai puțin unitar, pentru a-și apăra interesele de clasă, pe care le vedeau amenințate de burghezie. Scopul lor principal era păstrarea, dacă nu chiar mărirea latifundiilor și menținerea țărănimii sărace în stare de robie, pentru a o putea exploata în condițiile cele mai avantajoase pentru dînșii.

La rîndul ei, burghezia, alcătuită din elemente extrem de felurite, își strînge și ea rîndurile în vederea aceluiași scop: asigurarea intereselor de clasă prin toate mijloacele pe care i le pune la dispoziție partidul național-liberal condus de Ioan

C. Brătianu. Odată cu venirea lui la putere în 1876, se vădeşte tot mai mult tendinţa burgheziei de a dezvolta, în folosul ei, industria şi comerţul, care sufereau, în primul rînd, din cauza convenţiei comerciale cu Austro-Ungaria.

Prelungirea timp de 12 ani a guvernării liberale uşurează enorm realizarea scopurilor burgheziei.

În 1880 ia fiinţă Banca Naţională, a cărei menire era, între altele, controlul vieţii economice în domeniul industriei şi comerţului. Se încurajează astfel, sub masca aşa-zisei independenţe economice, cele mai murdare afaceri, la care participau, alături de industriaşi şi comercianţi, politicienii de toate speciile. Cei 12 ani de guvernare liberală au intrat în istoria ţării noastre sub titulatura, justă, de „regim al corupţiei şi teroarei". De altfel I. C. Brătianu însuşi a declarat, într-un moment de... sinceritate, că a patronat asasinate, jafuri şi procese scandaloase. Datorită acestei situaţii, burghezia se întăreşte şi din punct de vedere numeric, căci i se alipesc, atraşi de posibilitatea unor cîştiguri uşoare, negustorii satelor, proprietarii agricoli mijlocii şi ţăranii chiaburi.

În ciuda aparenţelor, deosebirile dintre cele două organizaţii politice nu erau deloc mari. Partidul conservator, alcătuit în majoritate din moşieri, avea numeroşi burghezi, după cum în partidul liberal, reprezentant prin excelenţă al burgheziei, se găseau mulţi moşieri. Interesele de clasă puteau trece pe un plan secundar, dacă cele personale erau satisfăcute pe altă cale. Să nu uităm că moşierimea şi burghezia au colaborat în perfectă înţelegere nu numai la răsturnarea lui Cuza şi aducerea lui Carol de Hohenzollern, ci şi la multe alte acţiuni politice.

Această situaţie explică slaba diferenţiere dintre membrii celor două partide, trecerea uşoară (şi adesea repetată) de la unul la altul, confuzia dintre conservatori şi liberali, de multe ori la unul şi acelaşi individ etc.

Faptul nu trebuie să ne surprindă. Toţi politicienii, fără deosebire, urmăreau acelaşi scop : îmbogăţirea pe spinarea celor ce muncesc, care erau, în fond, aceeaşi oameni, fie că robeau pe moşiile boierilor, fie că lucrau în industrie şi comerţ. Căci exploatarea nu consta numai în folosirea braţelor de muncă, ci şi în aruncarea pe umerii maselor muncitoare a celei mai mari părţi din impozite, care serveau la „încurajarea" agriculturii şi industriei, adică la îmbogăţirea burghezo-moşierimii, precum şi la întreţinerea politicienilor, sub forma directă a afacerilor de tot felul şi sub forma indirectă a biro-

crației, recrutată, în bună parte, tot dintre membrii celor două partide.

Țărănimea săracă, cea mai numeroasă categorie socială a țării, trăia în foarte grele condiții. Exploatată atît de boieri, arendași și chiaburi, cît și de statul burghezo-moșieresc, ea își ducea viața de azi pe mîine în totală mizerie fizică și intelectuală. Lipsită de drepturi, disprețuită și maltratată, ținută în întuneric, ea nu putea participa la viața publică decît prin munca sa istovitoare. Singurul mijloc concret de a-și arăta nemulțumirea și suferința erau răscoalele, care, cu începere din anul 1888, devin oarecum endemice, repetîndu-se la intervale din ce în ce mai dese, pentru a culmina cu puternica și violenta mișcare din 1907, înecată în sînge, iarăși prin colaborare și înțelegere desăvîrșită între cele două partide „istorice".

În asemenea condiții posibilitățile de dezvoltare mai largă a vieții culturale erau reduse la minimum. Conducerea burghezo-moșierească a statului acorda, în general, puțină atenție activității intelectuale, pe care o considera ca un lux.

Deși învățămîntul primar devenise obligatoriu prin lege, marea majoritate a populației, în frunte cu țărănimea săracă, rămînea departe de școală. Acest învățămînt era, dealtfel, rău organizat, întrucît prezenta un interes redus pentru clasele exploatatoare, care puteau recurge (și, de fapt, recurgeau adesea) la profesori particulari, cînd era vorba de propriile lor odrasle. Ceva mai serioasă se dovedea a fi preocuparea de învățămîntul secundar, și se înțelege de ce. El era destinat, în primul rînd, păturilor înstărite, căci deschidea drumul spre universitate, adică spre dobîndirea diplomelor și, prin ele, spre exercitarea tuturor drepturilor din vremea aceea, inclusiv dreptul de a deveni politician mai mult ori mai puțin de vază. Nici învățămîntului superior nu i se arăta, de fapt, o grijă deosebită, cum ar fi fost de așteptat. Numărul absolvenților de liceu care puteau face studii universitare era limitat, și foarte mulți dintre ei se duceau în străinătate cu banii părinților lor bogați și, destul de des, cu banii statului, transformați în „burse".

Indiferent de grad, învățămîntul era, în general, rupt de nevoile practice ale vieții. În licee, baza o formau disciplinele umaniste, mai ales studiul limbilor străine, în frunte cu franceza, iar la universitate, disciplinele juridice, care, înainte de toate pregăteau așa-zicînd cadrele administrative și politice,

adică pe viitorii birocrați superiori și pe paraziții vieții publice. Semnificativ în acest sens este faptul că au trebuit să treacă 15—20 ani de la întemeierea celor două universități pînă să se creeze cîte o facultate de medicină la fiecare.

Un asemenea învățămînt superficial și formal nu putea da alte roade decît acelea pe care le știm: cunoștințe felurite, dar neasimilate, fără nici o legătură cu viața noastră națională, simplu ornament, în cazul cel mai bun, balast inutil, în mod obișnuit, pentru cel care le acumulase și izbutise să le păstreze o bucată de vreme.

Din acest material uman și-a recrutat I. L. Caragiale eroii comediilor și schițelor sale satirice. Înzestrat cu un spirit de observație ascuțit și totodată profund, pe care și l-a dezvoltat mereu prin contactul permanent și direct cu viața adevărată, prin lecturi bogate și felurite, prin meditație serioasă asupra oamenilor și evenimentelor, marele nostru scriitor putea trece cu atît mai greu peste manifestările contemporanilor săi, cu cît ele însemnau o primejdie nu numai pentru masele populare, care duceau tot greul întreținerii noului stat național, ci și pentru însăși existența acestuia. Așa se explică, în primul rînd, realismul său critic, atitudinea plină de dispreț și de ură contra reprezentanților de toate soiurile ale claselor exploatatoare și contra uneltelor, conștiente sau inconștiente, ale acestora.

Satira lui lovește și mica burghezie, care, în loc să ia poziție ostilă față de aparatul statului burghezo-moșieresc, îl ajută în acțiunea lui de exploatare și de împilare, nu numai indirect, printr-o pasivitate condamnabilă, ci și direct, prin servicii de tot felul. Singura deosebire pe care o face Caragiale între o categorie și alta este atenuarea, de altfel mai mult formală, a satirei atunci cînd o îndreaptă împotriva unor anumiți reprezentanți ai micii burghezii, cum sînt funcționarii mărunți, micii negustori și mahalagiii în general[1].

Realismul critic al marelui nostru satiric se manifestă, cu aceeași adîncime și finețe, și în felul de a vorbi al eroilor lui.

---

[1] Caragiale însuși enumără, în celebra sa lucrare *1907, din primăvară pînă-n toamnă*, grupurile sociale din sînul cărora și-a recrutat „eroii" comediilor și schițelor satirice: „plebea incapabilă de muncă și neavînd ce munci, negustorași, precupeți de mahala scăpătați, mici primejdioși agitatori ai satelor și împrejurimilor orașelor, agenți electorali bătăuși; apoi productul ibrid al școalelor de toate gradele, intelectualii semiculți, avocați și avocăței, profesori, dascăli și dăscălași, popi liber-cugetători și răspopiți, învățători analfabeți — toți teoreticieni de berărie; după aceștia, mari funcționari și impiegați mititei, în imensa lor majoritate amovibili".

Această afirmaţie este, de fapt, un truism. Între gîndire şi vorbire există o unitate desăvîrşită. „Limba este realitatea nemijlocită a gîndirii" au spus Marx şi Engels. Cum gîndeşte un om, aşa şi vorbeşte, chiar atunci cînd i se pare că poate, cu ajutorul cuvintelor, să-şi ascundă gîndurile adevărate. Şi totuşi, în cazul operelor literare, truismul există numai cu privire la felul de a se exprima al autorului însuşi. Cînd intervin personajele, situaţia este cu totul alta. Dovadă, atîtea opere ai căror autori nu izbutesc să redea, măcar aproximativ exact, vocabularul şi construcţiile sintactice folosite în realitatea socială de către prototipurile eroilor lor fictivi.

Caragiale, la fel cu marii scriitori de pretutindeni, se dovedeşte a fi un observator neîntrecut al vorbirii contemporanilor săi, indiferent de categorie socială. Aş îndrăzni să spun, numai pentru a accentua asupra acestei calităţi într-adevăr excepţionale, că eroii lui sînt mai autentici prin limbaj decît prin acţiunile lor. După ce am citit o schiţă sau am asistat la reprezentarea unei comedii a lui Caragiale avem impresia că mai degrabă îi auzim vorbind decît îi vedem acţionînd pe Lache, pe coana Lucsiţa sau pe Pristanda. Aşa se explică, între altele, faptul, asupra căruia mă voi opri la locul cuvenit, că numeroase cuvinte şi expresii ale personajelor lui comice au devenit un bun lingvistic oarecum comun, folosit de către cunoscători, în împrejurări similare cu cele din schiţa sau comedia respectivă.

Înainte de a trece la discutarea faptelor menite să dovedească marea valoare artistică a operei lui Caragiale, socot necesară o scurtă incursie istorică.

Ceea ce caracterizează evoluţia limbii noastre în secolul al XIX-lea, faţă de secolele precedente, este îmbogăţirea ei cu un mare număr de cuvinte împrumutate din limbile popoarelor mai avansate sub raportul economic şi cultural. Aceasta, drept rezultat firesc al apariţiei primelor începuturi de orînduire burgheză. Obiectele şi ideile noi, consecinţă logică a progresului realizat de poporul român, trebuiau să capete un nume pentru a putea deveni bunuri cu adevărat sociale. Cum limba noastră nu poseda termenii necesari, a trebuit să-i împrumute din limbi străine. În primele decenii ale veacului trecut şi cu deosebire în epoca Regulamentului Organic, o serie de aşa-zise neologisme ne-au venit din ruseşte, date fiind relaţiile strînse care existau atunci între Principatele româneşti şi Rusia. Marea majoritate a acestor cuvinte erau,

în limba rusă, de origine latino-romanică, împrumutate de ruşi, în condiţii de viaţă asemănătoare cu ale noastre, fie din latineşte, fie din franceză, germană etc.

După înfrîngerea revoluţiei de la 1848 şi, mai ales, după trădarea ei de către burghezie, izvorul aproape exclusiv al împrumuturilor neologice a devenit limba franceză, întrucît modelul mai tuturor instituţiilor noului stat românesc era Franţa. Împrumuturi din franceză s-au făcut şi înainte de 1848, dar pe o scară mai puţin largă, pentru că, pe de o parte, după cum am spus, multe cuvinte noi veneau din limba rusă, iar pe de alta, dezvoltarea vieţii economice şi culturale se făcea într-un ritm relativ lent. După 1848 şi mai ales după detronarea lui Cuza, ritmul se accelerează, iar rezultatul, din punct de vedere lingvistic, este importarea unui număr enorm şi mereu în creştere de cuvinte franţuzeşti.

O deosebire, esenţială pentru înţelegerea limbajului eroilor lui Caragiale, constă în faptul că, dacă pe vremea primelor comedii ale lui Alecsandri influenţa franceză caracterizează mai ales vorbirea unei părţi din clasa boierească şi a marii burghezii, cîtă exista atunci, în epoca lui Caragiale ea capătă o mare amploare prin numărul atît al indivizilor, cît şi al păturilor sociale care se lasă contaminate de ea. Această influenţă ia adesea aspect de jargon : pe lîngă cuvintele şi expresiile care se încetăţenesc treptat şi fără dificultăţi, apar numeroase altele, care, fie că-şi păstrează neschimbată forma lor originară, fie că şi-o modifică într-o slabă măsură, sînt simţite şi prezentate de subiectele vorbitoare ca străine. Interesant este amănuntul că unele dintre elementele de jargon (de ex. *monşer, maşer, parol, rezon, paregzamplu)* circulă în opera satirică a lui Caragiale mai frecvent chiar decît cele care s-au asimilat cu vremea. Constatarea nu trebuie să ne mire. Materialul lingvistic respectiv este alcătuit în special din formule oarecum fixe, avînd un caracter de şablon, care le face mai accesibile şi ajută la reţinerea lor fără un efort special. Afară de aceasta, în intenţia celor ce le folosesc, ele au menirea să dovedească, fără putinţă de îndoială, „distincţia" şi „cultura", care trebuie să-i deosebească de ceilalţi[2].

Încă o lămurire, înainte de a păşi la tratarea propriu-zisă a problemei noastre. Personajele din comediile şi schiţele satirice ale lui Caragiale aparţin burgheziei, micii burghezii

2 Unele dintre aceste formule apar cu atît mai des, cu cît eroii sînt mai puţin instruiţi.

şi mahalalei în general. Lipsesc în întregime ţăranii şi aproape cu totul boierii şi vîrfurile burgheziei. În ce priveşte pe ţărani, situaţia este limpede. Marele nostru satiric avea o largă înţelegere umană şi politică pentru ţărănimea săracă[3], ale cărei interese le apără cu atîta căldură în *1907*... La aceasta se adaugă faptul că ţărănimea duce o viaţă mai mult ori mai puţin aparte, diferită de a orăşenimii (în primul rînd, şi aceasta interesează direct discuţia noastră, era, în marea ei majoritate, analfabetă, aşa că influenţa franceză nu se putea exercita, nici măcar indirect, asupra ei). Cu privire la celelalte două categorii sociale, una (boierimea), alta (marea burghezie), în cea mai mare parte absente în opera satirică a lui Caragiale, explicaţia trebuie căutată în faptul că ele izbutiseră să-şi însuşească vocabularul unui om instruit din timpul acela. În nici un caz nu poate fi vorba de o atitudine politică a scriitorului, asemănătoare cu aceea pe care a avut-o faţă de ţărani. Cînd poate satiriza pe un reprezentant al claselor exploatatoare şi cu ajutorul limbajului, Caragiale o face bucuros. Este, mai ales, cazul lui Trahanache, şeful organizaţiei liberale din judeţul respectiv, care poate fi pus, uneori, alături de Conu Leonida. Dacă satirizarea sub acest aspect nu-i posibilă, Caragiale renunţă la ea. Astfel Tipătescu, pe care nu-l urăşte mai puţin decît pe Trahanache, vorbeşte o limbă perfectă din toate punctele de vedere. Acest amănunt dovedeşte şi el caracterul realist în cel mai înalt grad al operei lui Caragiale.

Astfel de distincţii juste constatăm şi în alt sens. Între Veta şi Ziţa din *O noapte furtunoasă* există o mare deosebire în modul lor de a vorbi. Una se exprimă simplu, folosind cuvinte din vocabularul obişnuit al unui om care are atîta instrucţiune, încît poate citi şi scrie fără greutate. Ziţa, dimpotrivă, seamănă, în această privinţă, cu „monşerul" ei, Rică Venturiano, căci recurge mereu la expresii şi termeni „radicali", pe care-i stîlceşte, e adevărat, într-o măsură mult mai mare decît Rică. Ea are cîteva clase de „pasion", pe cînd acesta e „studinte în drept", iar soră-sa Veta n-a călcat de loc pragul unei şcoli medii.

Chiar la unul şi acelaşi personaj diferă vorbirea, în sensul care ne interesează aici, după conţinutul ei. Conu Leonida, de pildă, cînd face „teorii înalte" în legătură cu politica in-

---

[3] Să se compare *Păcat*, *Năpasta* etc., unde se poate vedea că I. L. Caragiale făcea o deosebire clară între „burghezia satelor" şi ţărănimea muncitoare.

ternă și externă sau cu psihologia omului stăpînit de o idee fixă, nu numai schimonosește neologismele, dar nu-i în stare nici măcar să construiască o frază ceva mai lungă. Și, din contra, vorbește „normal" ori de cîte ori nu se avîntă în discuții care depășesc pregătirea și forțele lui intelectuale.

În cele ce urmează voi urmări de aproape limba eroilor din comediile și schițele satirice ale marelui nostru scriitor. Potrivit considerațiilor din partea introductivă a prezentei lucrări, mă voi ocupa numai de aspectele comice ale vorbirii lor, fiindcă ele contribuie, în primul rînd, dacă nu exclusiv, la caracterizarea personajelor, din punctul de vedere al scopului ultim la care țintește autorul. Totodată aceste aspecte arată, în mai mare măsură, valoarea artistică excepțională a operei lui Caragiale. Dată fiind legătura organică dintre limbă și gîndire, ceea ce este ridicol și odios în gîndirea personajelor respective are o semnificație mai adîncă și întrece în importanță eventualele manifestări „neutre" ale lor. În consecință, și faptele de limbă corespunzătoare aspectului ridicol și odios al gîndirii lor sînt mai semnificative și mai importante decît celelalte.

După cum am mai spus, Caragiale este un observator tot așa de atent și de subtil al vorbirii oamenilor ca și al acțiunilor lor. Ambele aspecte se completează reciproc, întrucît au un izvor comun: gîndirea, cu toate manifestările ei multiple și variate. Cu ajutorul lor putem cunoaște și, deci, caracteriza pe oameni, psihologia lor, produs al condițiilor de viață social-economică dintr-o epocă dată. Între vorbă și faptă există o legătură indisolubilă, chiar atunci cînd ne închipuim că le putem separa sau ne dăm osteneala, indiferent din ce motive, să le separăm în noi înșine, să ne ascundem faptele prin vorbe și vorbele prin fapte. Și dacă în viața de toate zilele n-avem clară intuiția acestei legături, în schimb la teatru, unde ne găsim în situația de „observatori" și semănăm astfel, într-o anumită măsură, cu creatorii de opere literare, ne dăm bine seama de acordul desăvîrșit dintre vorbire și acțiune și ne manifestăm nemulțumirea, ori de cîte ori actorul nu izbutește să realizeze acest acord.

Caragiale avea, în lume, atitudinea unui spectator la teatru, cu care semăna și prin faptul că-i plăcea societatea oamenilor, adică spectacolele teatrale, și de aceea o căuta. Se

știe și din opera lui literară și din spusele contemporanilor că natura nu-l atrăgea, ba chiar îl plictisea într-un anumit fel, tocmai fiindcă-i lipsită de viață umană, socială. De asemenea, și din cauza aceleași sociabilități, nu se simțea bine singur decît atunci cînd lucra. Nevoia contactului cu oamenii, la început produs al unei dispoziții temperamentale, s-a dezvoltat necontenit, pe măsură ce era satisfăcută și pe măsură ce Caragiale înțelegea că acest contact va constitui izvorul principal, dacă nu unic, al creației sale literare.

A surprins de la început și surprinde mereu spiritul de observație al scriitorului nostru cînd e vorba de prezentarea oamenilor, în toate detaliile comportării lor. S-a insistat, pe bună dreptate, asupra calităților lui de dramaturg, de autor care-și „vede" eroii în mișcare și-i înfățișează astfel, indiferent dacă scrie piese de teatru, schițe sau povestiri. Și aici amintirile celor ce l-au cunoscut vin să completeze și să precizeze impresiile pe care ni le lasă opera lui. Caragiale juca teatru, în sensul cel mai bun al cuvîntului, cînd vorbea despre cineva sau istorisea o întîmplare : imita (și imita perfect) gesturile, mișcările și mimica celui în cauză, care „trăia" astfel prin povestitorul-actor, cum trăiește un personaj de dramă prin jocul unui bun interpret.

Pe mine mă surprinde mai mult spiritul de observație lingvistic al acestui scriitor neîntrecut. Mă las, probabil, influențat, cel puțin într-o anumită măsură, de deprinderile mele profesionale. Cred însă că intervin, înainte de toate, aprecieri strict obiective. Trecînd cu vederea faptul că numeroși scriitori, de astăzi și de altădată, se dovedesc a fi niște cunoscători mediocri ai limbii lor materne și oprindu-ne numai la fruntașii literaturii noastre, constatăm că nici unul nu poate sta alături de Caragiale în ce privește precizia și subtilitatea cu care înregistrează faptele lingvistice cele mai mărunte și mai variate aparținînd tuturor graiurilor românești și tuturor laturilor limbii (fonetică, gramatică, vocabular). Din acest punct de vedere, marele nostru satiric poate fi pus alături de un adevărat specialist, pe care îl întrece însă prin aportul personal de creație, absent în cazul lingvistului propriu-zis și care dă viață limbii înregistrate.

Iată-l pe Marius Chicoș Rostogan, „pedagog de școală nouă", vorbind, ca un ardelean autentic, în graiul său de acasă (din părțile nordice și nord-vestice ale Transilvaniei) : „Onorat aughitoriu, vom căuta să ne roskim astăzi ghespre metoda ghe a prăda grămakica în jenere și apoi numai doară

ghespre metoda intuikivă și ghespre răspunsurile neapărake, neţesitake ghe lojica lucrului, amăsurat inkelijinţii şcolerului". Observăm cum a notat Caragiale nu numai particularitățile bine cunoscute, chiar nespecialiştilor (*d* şi *t* deveniţi *d'* şi *t'* înaintea unui *e* sau *i*, *ǧ* pronunţat ca *j*), ci şi altele, mai puţin cunoscute, precum sînt prefacerea lui *e* în *ă* după *r* (*preda* > *prăda*), a lui *a* neaccentuat în *ă* (*grămakică*), a lui *e* accentuat în *i* înaintea lui *n* (*inkelijinţii*) etc. Aceste din urmă fenomene apar, cum vedem, în neologisme, şi prin aceasta ne trimit la „analogismul" lui Aron Pumnul, ardelean el însuşi, care pretindea să aplicăm, cu voinţă, fireşte, legile fonetice ale limbii noastre şi la neologisme. (Cf., în acest sens, şi alte cuvinte din vorbirea pedagogului nostru: *comeată, metoadă, moghearnă* etc.) Tot aşa a înregistrat Caragiale pronunţarea, iarăşi specific ardelenească (şi datorită influenţei germane)[4], a lui *ce* ca *ţe* în neologisme latineşti (*neţesitake* = *necesitate*), precum şi întorsătura de frază şi *apoi numai doară*, care constituie de asemenea o caracteristică a limbii ardelenilor instruiţi din vremea aceea.

Aceeaşi exactitate constatăm şi în redarea vorbirii moldoveneşti (vezi schiţa *Telegrame*): *cafinè, pără* (= *pînă*), *capatat, fimee, bagiucurind, răpide, alaltaieri* (pentru liter. *alaltăieri*), *trii, mişăl, gios, monşăr* (= *monşer*), *prè, grè, talari* (= *tîlhari*) ş.a. Acesta din urmă are nevoie de explicaţii. În graiurile moldoveneşti de nord cuvinte ca *hîrtie, tîlhar* şi altele, nu prea numeroase, prezintă un *ă* în loc de *î*: *hărtie, tălhar* (cf. şi *pănă* < *pînă*, general moldovenesc). La rîndul lui, *ă* neaccentuat devine *a* sub influenţa asimilatoare a lui *a* accentuat din silaba următoare (cf. *capatat* de mai sus), iar *h*, simplă aspirată, nu se mai pronunţă (ca în *Mialache* < *Mihalache*). Cînd ne gîndim cum falsifică, evident fără voie, atîţi scriitori şi publicişti vorbirea regională[5], pe care, de altfel, nici un motiv de ordin artistic nu-i obligă s-o redea în scrierile lor, admiraţia noastră pentru Caragiale, care trăia într-o epocă mult mai puţin favorabilă pentru cunoaşterea vorbirii populare decît cea de astăzi, depăşeşte orice limită.

Înregistrarea exactă a tuturor particularităţilor caracteristice ale graiurilor regionale şi ale vorbirii diverselor pături sociale, foarte variate în ce priveşte condiţiile lor de viaţă,

---

[4] Mai exact spus, datorită imitării felului cum pronunţă (sau pronunţau) germanii cuvintele latineşti. Cf. şi alte exemple care trebuie explicate în acelaşi chip: *conzultă, zoologhia* etc.

[5] Vezi, de pildă, „*Cum vorbim*", decembrie 1951, p. 23 urm.

formația profesională și instrucțiunea propriu-zisă, este, la Caragiale, produsul nu numai al unui spirit de observație extrem de ascuțit, ci și al unei înțelegeri profunde pentru fenomenele lingvistice[6]. De fapt, aceste însușiri se leagă așa de strîns, încît fiecare este, rînd pe rînd, cauză și efect : observarea atentă a realității lingvistice, prin oamenii care o reprezintă, duce la înțelegerea științifică, adică filozofică, a limbii (nu numai a celei concrete, în cazul nostru româna, ci și a celei „abstracte", care este limbajul în general, considerat ca facultate specific umană, ca mijloc de comunicare și exprimare a ideilor), după cum înțelegerea științifică a faptelor de limbă dezvoltă posibilitățile de observare a lor.

Marele nostru satiric a intuit just legile interne de dezvoltare ale limbii. Într-o vreme cînd specialiștii de abia începuseră cercetările privitoare la evoluția limbii române potrivit unor norme sau reguli fonetice, Caragiale trăia, ca să zic așa, aceste norme, prin contactul cu contemporanii săi, a căror vorbire o urmărea aș spune tocmai din punctul de vedere al corespondențelor fonetice de la un grai la altul și de la limba literară la aspectele ei vorbite, în diferitele pături ale societății românești din vremea lui.

Dacă el a putut sesiza, cu atîta precizie și exactitate, particularitățile de rostire ale „eroilor" săi, faptul se datorește nu numai observației atente a limbii concrete, ci și generalizării legilor fonetice la cazuri neobservate în realitate. Pe compatrioții săi munteni i-a putut urmări necontenit, fiindcă trăia în mijlocul lor. Pe moldoveni a avut prilejul să-i cunoască o bucată de vreme la fața locului, căci a fost revizor școlar în două județe (Neamț și Suceava). În Ardeal însă el a făcut numai scurte vizite, care-i vor fi permis, cel mult, să aibă o impresie generală despre aspectul graiului respectiv, fără să poată reține toate amănuntele sau măcar o bună parte dintre ele. Și dacă a izbutit totuși să dea o imagine atît de fidelă a vorbirii ardelenești, trebuie să invocăm legile fonetice de care am amintit mai sus, adică aplicarea lor sistematică la toate cuvintele unde condițiile erau identice.

---

6 În ce privește faptele fonetice, foarte numeroase, cum vom vedea, ne amintim, fără să vrem, de nu mai puțin profunda lui înțelegere pentru muzică. Amîndouă izvorăsc la el din observarea atentă și din perceperea justă a fenomenelor acustice, indiferent de natura lor concretă. Spiritul de observație a fost ajutat, firește, de un simț înnăscut pentru limbă și pentru muzică, pe care lecturile și meditația l-au dezvoltat la maximum.

Date fiind intenţiile sale satirice, îndreptate contra pedagogului de şcoală nouă ca reprezentant al unei anumite categorii sociale (şi nu contra ardelenilor sau a unei părţi dintre ei ca atare), Caragiale a exagerat, a „şarjat", cum se mai spune, a încărcat limbajul pedagogului nu cu particularităţi neexistente în realitate, eventual neposibile, ci cu cuvinte într-adins alese, care să se preteze la aplicarea legilor fonetice caracteristice pentru graiurile ardeleneşti. Această exagerare conştientă se impunea, fiindcă fără ea n-am fi avut o adevărată operă literară, şi încă una satirică. La fel a procedat cu „eroii" săi moldoveni şi munteni: satira implică exagerarea (în limitele verosimilului), încărcare cantitativă şi calitativă, „şarjă", care pe italieneşte se cheamă „caricatura".

Să ne oprim în cele ce urmează la o serie de fapte menite să ilustreze consideraţiile teoretice de pînă aici.

Una dintre legile fonetice cele mai caracteristice ale limbii vorbite (indiferent de provincie şi de vechimea cuvintelor)[7] este transformarea lui e (de obicei neaccentuat) în *i* şi a lui *i* în e, adică, de fapt, alternarea acestor două vocale. Perfect paralelă cu ea este alternarea lui *o* şi *u* (de obicei neaccentuaţi). De aceea le pun împreună, mai ales că în numeroase cuvinte ele apar amîndouă. Caragiale aplică această lege la vorbirea eroilor săi cu o artă neîntrecută, şi, bineînţeles, numai în cazul neologismelor, pentru motivul că intenţia lui este să satirizeze, după împrejurări, ignoranţa şi şarlatania păturilor exploatatoare şi parazitare ale regimului din vremea aceea. Iată o serie de exemple: *cremenal, poblic, giuben* (=*joben*), *itidenţă, favuride* (=*favorite*)[8], *ezircit* şi *izircit* (=*exerciţiu*), *dicoraţie, viritabil, trebunar*[9], *dipotat, ciucalată, bulivar*[10], *teribel, devorţa, amurezat*[11], *triveal* (=*trivial*), *capabel, cumpanie, revuluţie, endependenţă, foncţionar, proco-*

---

[7] Există deosebiri de la un grai la altul, şi de la o epocă la alta, dar ele sînt numai cantitative. Graiurile moldoveneşti, de pildă, sînt mai bogate în astfel de fapte decît cele munteneşti. De asemenea, în cazul oamenilor puţin sau de loc instruiţi, fenomenul apare mai des la neologisme, din cauza circulaţiei lor mai reduse în timp şi în spaţiu.

[8] Finala *-ide* evocă (şi Caragiale a vrut să evoce) sufixul de origine greacă al atîtor nume proprii frecvente în opera scriitorului nostru, ca *Farfuridi, Spanachide* ş.a.

[9] Aici avem şi înlocuirea lui *-al*, simţit ca sufix, prin sufixul vechi şi foarte frecvent *-ar*. Cf., la alţi satirici ai noştri, *liberar* pentru *liberal*.

[10] Alături de *bulivard*. Forma fără *-d* are puţintel aer de jargon, căci imită, cu voinţă la cei care o folosesc, pronunţarea fr. *boulevard*.

[11] Devenit, cu vremea, popular (prin intermediul mahalalei).

ror, coraj, belet, agrisor, isplica, Marmizon (= *Malmezon* < fr. *Malmaison*), *avucat* etc.

Și alte legi sau tendințe fonetice ale limbii noastre sînt puse la contribuție de Caragiale pentru caracterizarea și caricaturizarea personajelor sale, precum: reducerea finalei *-(i)u* la neologisme de felul lui *coledzi, sufradzi* (ambele în vorbirea peltică a lui Dandanache), *conged, domen*[15], *servici*[16] (cf. *făurar* < *februarius, stîngaci* < *stîngaciu*); dispariția lui *n*, acolo unde prezența lui se simte numai prin pronunțarea nazală a vocalei precedente, sau cînd în același cuvînt mai există un *n*, de ex. *pasion* (= *pansion*, pronunțat... franțuzește), *sanfaso* (= fr. *sans façon*), *itidență* < *intendență* (cf. *cuvînt* < *conventum, masă* < *mensa*); dispariția lui *r* sub influența disimilatoare a altui *r* din același cuvînt, ca în *antipriză* < *antrepriză, (a-)propitar*, sau, mai des, metateza lui, de pildă *catrindală, cefertical* < *certificat, levorver*[17], *pricepție* (cf. *pregeta* < *pigritare, pricepe* < *percipere*); prefacerea lui *v-* în *b*, de ex. *bagabont, bampir* (cf. *bătrîn* < *veteranus, boace* < *vox, -cis*).

Interesante sînt fonetismele care se abat de la limba literară fie prin relativa lor vechime, fie prin aspectul lor străin.

---

15 În *Amicul X*: *domenele*=*(Ministerul) Domeniilor*. Forma aceasta circulă încă, mai mult ori mai puțin modificată (cf. *Piața Domeniilor* sau *Domenii*, piața binecunoscută din București).

16 Această pronunțare s-a generalizat aproape. Dacă n-a devenit încă absolut generală, este, cred, din cauza pluralului *servicii*, care, pentru a corespunde unui sing. *servici*, ar trebui să fie înlocuită prin *service* sau, mai greu (fiindcă, la neologisme, *-uri* cedează mereu în fața lui *-e*), prin *serviciuri*, ceea ce, deocamdată, nu se constată nici măcar sub forma unui slab început.

17 La acest cuvînt avem un fel de metateză, dacă-i pot spune reciprocă, a lui *r* și *l* din primele două silabe. Poate că, în realitate, s-a produs transformarea lui *r* în *l* și a lui *l* în *r*: aceste două consoane posedă elemente fonice asemănătoare, care ușurează trecerea uneia în cealaltă (cf. *Marmizon* < *Malmaison*). Oricum, metateza a găsit un sprijin în asemănarea fonetică a celor două consoane. Fenomene complexe mai avem în *catindat* < *candidat*, care, afară de metateza lui *n*, a suferit prefacerea lui *d* în *t*, adică asurzirea lui *d*, care a fost ajutată de disimilație *(d-d > t-d)*, și în *apoclepsie (apoplexie)*, unde metateza lui *p* și *c* se datorește, foarte probabil, faptului că grupul *cs* a devenit *ps* (ca în cuvinte latinești vechi: *coxa > coapsă*; *frixit > fripse* etc.), ceea ce a făcut imposibilă menținerea lui *p* în grupul originar *pl*, poate și disimilației celor doi *p* din silabele *po* și *ple*. Corespondența fonetică *cs > ps* și *ct > pt*, care pare a fi prezentă în mintea vorbitorilor, pe baza materialului lingvistic vechi, explică rostiri populare ca *ocserva* < *observa* (pronunțat *ops-*) și *sictembrie* < *septembrie*.

În ambele ipoteze este vorba, ca și pînă aici, de împrumuturi mai mult ori mai puțin recente[18]. Avem pe de o parte *canțilerie, finanțiar, prințipuri, soțietate* etc., pe de alta *comersant, depandă, revandicare, romanse* (=*romanțe*, cu sensul de „aventuri amoroase"), *santim, santimetru, suspanda* ș.a. În vorbirea lui Trahanache, de pildă, apar și unele și celelalte: *o soțietate fără prințipuri va să zică că nu le are; suspandăm ședința pentru cinci minute* etc. Și de astă dată Caragiale s-a dovedit a fi un excelent observator al realității lingvistice. Formele cu *ț* la cuvinte de felul celor amintite aici datează din epoca primelor împrumuturi așa-zise occidentale, pe care le-am primit însă prin intermediul limbilor rusă și, mult mai rar, germană sau poloneză. Ele au continuat să circule, o bucată de vreme, în vorbirea indivizilor puțin instruiți, după ce cuvintele respective au fost reîmprumutate direct din limbile romanice apusene sub un aspect nou (cu *č* în loc de *ț*), adaptat la normele fonetice românești[19]. Trahanache îndeplinește condiția privitoare la instrucțiune, care găsea un sprijin în vîrsta „venerabilului" președinte de consilii și comiții.

În același timp însă bruma de cunoștințe pe care și le-a însușit la școală și, mai ales, prin relațiile cu „lumea bună" a clasei sale l-au pus în situația de a-și îmbogăți limbajul cu un număr de formule și cuvinte luate din franțuzește cu aspectul lor originar, potrivit tendinței boierimii și burgheziei cosmopolite de a adopta material lingvistic străin util, sau, mai ales, inutil, și a-l folosi la tot pasul într-o formă foarte asemănătoare, adesea identică cu aceea a modelelor respective. Această tendință se manifesta cu atît mai puternic, cu cît adevărata cultură, adică asimilarea culturii, era mai superficială. Și după cum, în cazul neologismelor reîmprumutate, de care am amintit mai sus, aspectele vechi și-au găsit refugiul în vorbirea oamenilor puțin instruiți, tot așa rostirea „à la française" a împrumuturilor franțuzești, înlăturată, cu vremea din jargonul păturii conducătoare prin adaptarea lor la sistemul fonetic al limbii noastre, s-a impus, grație ignoranței, în mediul mic burghez și periferic.

---

[18] De adăugat, pentru aprecierea justă a intențiilor lui Caragiale de a ridiculiza ignoranța eroilor săi... atotștiutori, *box, populi, box dei* (=*vox populi, vox dei*, formula latinească, folosit de șarlatanii politici „democrați").

[19] Cf. chiar astăzi *țiment*, alături de literarul *ciment, țilindru*, alături de *cilindru* (la acesta din urmă, cu sensuri specializate: prima variantă însemnează „sticlă de lampă în formă cilindrică", a doua „(un anumit) corp geometric".

Este evident că *comersant, suspanda* ș.a. sînt aspectele a u z i t e ale cuvintelor franțuzești corespunzătoare: le-au întrebuințat mai întîi cunoscătorii, fie și aproximativi, ai limbii franceze, în conversațiile lor pe de-a-întregul sau pe jumătate franțuzești, iar apoi, prin contactul cu ei, vorbitori din ce în ce mai numeroși, cărora le lipseau nu numai cunoștințele de limbă franceză, ci și cunoștințele necesare unui om cît de cît instruit[20]. În cazul termenilor comerciali, ca *santim, santimetru* ș.a., vehiculul de răspîndire a lor trebuie să fi fost negustorii, care nu mai spuneau „negustor" sau, după branșa fiecăruia, „băcan", „lipscan" etc., ci „comersant" și, în consecință, „santim", „santimetru" etc.

Așa se explică și „stîlcirea" atît de frecventă a neologismelor în vorbirea eroilor din operele satirice ale lui Caragiale, pentru care am dat cîteva exemple în paginile precedente. Voi reveni, mai pe larg, asupra lor, cînd mă voi ocupa de jargon și de etimologiile populare.

Dintre celelalte fapte de ordin fonetic înregistrate de Caragiale voi mai releva o categorie, care aparține stilului birocratic. Este vorba de cuvinte ca *menciona* (=*menționa*), *socie* (=*soție*) ș.a., care au avut, probabil numai în scris, o viață destul de lungă; căci mai figurau, pînă nu prea de mult, în actele de stare civilă (cazul lui *socie*), dresate de „oficerul stării civile", în procesele-verbale încheiate de un „oficer de poliție" etc. Astfel de forme sînt produse ale latinismului, cum dovedesc, indirect, și exemplele date mai sus pentru *ț* în concurență cu *č*: înlocuirea lui *ț* prin *č* în *prinițipuri, soțietate* etc. are același izvor ideologic ca și *menciona, socie* etc., care nu s-au mai impus, pînă la urmă, nici măcar în scris, cu atît mai puțin în vorbire.

Strîns legate de fenomenele fonetice sînt, prin natura lor, h i p e r u r b a n i s m e l e. Subiectele vorbitoare își controlează, unele mai atent, altele mai puțin atent, cu voință sau nu, felul de a se exprima, pornind de la observațiile pe care le fac asupra vorbirii altora, considerați, pe drept sau pe nedrept, ca „superiori" din punct de vedere social. Constatarea pe care oamenii neinstruiți au deseori prilejul s-o facă în legătură cu diversele particularități ale vorbirii lor raportate la vorbirea celor instruiți (sau numai presupuși astfel) îi determină să evite tot ce se abate (ori li se pare că se abate)

---

[20] Cf., în epoca mai apropiată de noi, *otomobil, otoritate* ș.a., pe care eu le-am auzit totdeauna numai în vorbirea oamenilor neinstruiți sau foarte puțin instruiți.

LIMBA LUI CARAGIALE

de la felul de a vorbi al acestora, socotit de dînșii ca model de limbă. Avem aici o dovadă elocventă, și la îndemîna oricui, despre caracterul social al limbajului, mijloc de înțelegere între oameni care, tocmai pentru a-și atinge scopul, se adaptează mereu la nevoile vorbitorilor, cu șovăieli de moment, pînă cînd izbutește să capete forma corespunzătoare sistemului lingvistic respectiv.

La oamenii lipsiți de instrucțiune, și eroii din scrierile satirice ale lui Caragiale, cu excepții extrem de rare, care nu contează, aparțin toți acestei categorii, șovăielile sînt cu atît mai numeroase, cu cît îi ispitește mai puternic dorința de a-și însuși, prin simplă imitație, un material lingvistic nepotrivit pentru nivelul lor intelectual scăzut. Corespondențele fonetice menționate mai sus (e — *i*, *o* — *u* etc.) intervin necontenit, provocînd nu numai modificări de felul celor notate acolo, ci și fapte de hiperurbanism : înlocuirea unui sunet, considerat greșit, din cauză că apare în vorbirea așa-zisă populară, prin sunetul care îi corespunde sau ar trebui să-i corespundă în limba „cultă". Dar lipsa de siguranță, pe care o provoacă necunoașterea adevăratei forme a cuvintelor, duce la înlăturarea pronunțării presupuse dialectală și acolo unde această pronunțare este totuși corectă. Astfel iau naștere hiperurbanismele fonetice, foarte numeroase în faza de adaptare a împrumuturilor străine la sistemul limbii împrumutătoare.

Epoca în care își creează Caragiale operele literare este o epocă de mari transformări în vocabularul limbii noastre, datorită condițiilor istorice, care au dus la importuri lexicale mai bogate decît în oricare altă perioadă anterioară a dezvoltării ei. De aceeea hiperurbanismele sînt curente în vorbirea eroilor din scrierile satirice ale lui Caragiale.

Multe, poate chiar cele mai multe dintre exemplele date, sînt, de fapt, hiperurbanisme, sau pot fi socotite astfel. În *devorța, teribel, triveal* ș.a., apariția lui e în locul lui *i* își are izvorul în (sau și în) „teama" că *i* reprezintă o pronunțare greșită : numeroase graiuri locale și vorbirea familiară a unei bune părți din populația orășenească se caracterizează prin pronunțarea lui e neaccentuat ca *i*. Tot așa se explică înlocuirea lui *u* prin *o* în *coraj, foncționar* (și *foncție*), chiar și în *poblic*, al cărui *u*, fiind accentuat, ar fi trebuit să se mențină, dacă legea fonetică (de păstrare a vocalelor accentuate) n-ar fi fost stingherită în aplicarea ei de șovăiala subiectelor vorbitoare : *o* pare mai literar, pentru motivul că prefacerea lui în

u, cînd este neaccentuat, se produce mai des în vorbirea populară decît în cea „cultă".

Alte cazuri de hiperurbanism, asemănătoare cu acestea, sînt *docoment, endepandent, enteres*[21], *famelie* etc., la care trebuie adăugate, deşi au o situaţie întrucîtva diferită, *fandacsie*[22] şi *ficsonomie*, unde *cs* pentru *s* se explică prin reacţiunea hiperurbanistică contra unei pronunţări de felul lui *escursie* pentru *excursie*, *esemplu* (sau *ezemplu)* pentru *exemplu* etc., care sînt destul de frecvente şi astăzi, chiar în vorbirea unor oameni instruiţi[23].

Cele mai interesante hiperurbanisme mi se par *arfivă* şi *nifilist*, pentru motivul că ni-l prezintă pe Caragiale ca un creator de forme lingvistice cu ajutorul unei legi fonetice a limbii noastre: grupului *hi* popular îi corespunde, foarte des, un *fi* literar *(hie > fie, prohiriu > profiriu, Trohin > Trofim* etc.). Dispreţul şi ura pentru profitorii vieţii politice din trecut îl determină să le pună în gură cuvinte pe care ar fi putut să le pronunţe corect chiar un om puţin instruit din vremea aceea. Şi dacă un avocat cu pretenţii de deputăţie spune totuşi *nifilist*, faptul se datoreşte ignoranţei viitorului reprezentant (în altă sesiune) al naţiunii.

Situaţia actuală ne îndeamnă oarecum să nu credem că un individ cu studii universitare ar fi fost incapabil să pronunţe corect un cuvînt cunoscut astăzi şi de elevii şcolilor medii. Pe de altă parte însă, Farfuridi dă atîtea dovezi de ignoranţă (cf. telegrama anonimă, şi totuşi semnată, revizuirea constituţiei, fără să se schimbe nimic etc.), încît ne spunem

---

[21] Toate trei apar în vorbirea lui Trahanache, la care, pentru *en* — trebuie invocate şi, poate numai, modelele franţuzeşti *indépendant, intérêt*, ceea ce nu le schimbă caracterul hiperurbanistic: după cum pentru vorbitorii neinstruiţi termenul de comparaţie îl constituie limba literară naţională, tot aşa, în cazul celor cu pretenţii de cunoscători ai limbilor străine, controlul pronunţării se face pornind de la acestea pentru împrumuturile respective. De aceea cred că trebuie să considerăm drept hiperurbanisme, în sensul arătat aici, şi pe *depandă, suspanda* etc., amintite mai sus.

[22] *d* pentru *t* ne trimite la un model grecesc, care a existat, cu siguranţă, înaintea celui franco-latin *(phantasie)*. Cf. *dandist*<*dantist*, al cărui *d*<*t* se datoreşte, deprinderii, de origine greacă, destul de frecventă în vremea puternicii influenţe greceşti, de a pronunţa grupul *nt* ca *nd*. (Să se compare varianta *Constandin* a. n. pers. *Constantin*, devenită populară cu deosebire prin Muntenia şi Oltenia).

[23] Această reacţiune a dus, între altele, la pronunţări ca *dixtrat* (=*distrat*), *excroc extompă* ş.a., care ne întîmpinau pe vremuri, cîteodată chiar astăzi, şi în scris.

că, chiar dacă nu va fi rostit în realitate (în mod corect) cuvîntul *nihilist* cu *fi*, trebuia totuși să-l rostească așa, fiindcă altminteri n-ar fi mai fost el, Farfuridi[24]. Un raționament similar va fi făcut, pe calea intuiției artistice, Caragiale însuși, care a izbutit astfel să completeze, printr-un singur cuvînt, imaginea unui produs autentic al vieții publice din vremea regimului burghezo-moșieresc, corupt, decăzut și ignorant în cel mai înalt grad.

Un fenomen lingvistic pus des la contribuție de Caragiale pentru satirizarea personajelor sale este e t i m o l o g i a p o p u l a r ă, care constă în modificarea unui cuvînt sub influența altuia asemănător din punct de vedere fonetic. Etimologia populară poate fi pusă alături de hiperurbanism, întrucît este, la fel cu acesta, rezultatul unei perceperi greșite sau numai aproximative a cuvintelor și are la bază tot ignoranța. Un cuvînt auzit pentru întîia oară, sau rar întrebuințat din cauză că noțiunea pe care o exprimă nu este curentă în viața de toate zilele, riscă să nu fie reținut și, deci, să nu fie redat în forma lui corectă. Vorbitorul îl asociază în mintea sa cu un cuvînt bine cunoscut, de largă circulație, care posedă un număr de sunete identice. Acest fapt provoacă modificarea fonetică a primului cuvînt sub influența celui de-al doilea. Modificarea poate fi mai mult ori mai puțin profundă, mergînd uneori pînă la confundarea ambelor cuvinte, care își păstrează, bineînțeles, sensurile lor, de obicei foarte diferite unul de altul.

În majoritatea cazurilor, etimologia populară are loc la cuvinte recent împrumutate, pentru folosirea corectă a cărora se cere o anumită pregătire intelectuală : aspectul lor fonetic străin, precum și noțiunile pe care le exprimă, prezintă dificultăți pentru oamenii puțin sau deloc instruiți. De aceea,

---

[24] Pronunțarea *nifilist* dă conținutului acestui cuvînt o valoare simbolică, pe care n-ar fi avut-o, dacă ar fi fost pronunțat corect. „Nifilistul" este Cațavencu, omul capabil să șantajeze, să fure etc., căruia Farfuridi, ignorant și imbecil, îi face, calificîndu-l astfel, fără să vrea, firește, o onoare la fel de nemeritată ca și aceea pe care conservatorii o făceau liberalilor, cînd îi porecleau „roșii" și „colectiviști". Căci nihiliștii ruși erau oameni sincer revoltați împotriva regimului țarist și, în același timp, curajoși, calități care lipseau cu totul nu numai lui Cațavencu, ci și lui Farfuridi, după cum liberalii erau tot așa de departe ca și conservatorii de roșii și de colectiviști, adică de socialiștii timpului aceluia.

astfel de cuvinte apar în vorbirea acestor oameni într-o formă care, pe de o parte diferă de cea corectă, iar pe de alta, seamănă ori chiar se confundă cu forma unor cuvinte vechi, foarte deosebite din punct de vedere semantic. Contrastul dintre ceea ce vrea să spună vorbitorul și ceea ce spune el de fapt provoacă rîsul.

Ignoranța eroilor lui Caragiale, combinată, la mulți dintre ei, cu dezinvoltura caracteristică politicienilor șarlatani din epoca de înflorire a capitalismului, este un izvor nesecat de ridicol manifestat sub forma etimologiei populare. Marele nostru satiric s-a dovedit a fi în acest domeniu nu numai un admirabil observator al realității lingvistice, ci și un adevărat creator de limbă. Aplicînd legile de dezvoltare ale limbii noastre, în scopul caracterizării psihologice a personajelor sale, el a reușit să creeze o serie de cuvinte și expresii care, întocmai ca în cazul lui *nifilist* amintit mai sus, se conformează așa de perfect sistemului lingvistic românesc, încît ne vine să spunem că, dacă aceste cuvinte și expresii n-ar fi existat realmente în vorbirea eroilor săi, ele ar fi trebuit inventate: lipsa lor ar fi slăbit întrucîtva autenticitatea portretelor și a mediului lor social.

Iată o bună parte dintre etimologiile populare existente în opera satirică a lui Caragiale: *renumerație mică după buget* (pentru *remunerație*, apropiat de *a număra*); *scrofulos la datorie* (în loc de *scrupulos*: aici cuvîntul nou s-a confundat pur și simplu cu unul ceva mai vechi, foarte asemănător ca sunete și avînd o largă circulație în vremea aceea); *boieri* (pentru *buri*: „tocmai colo unde... se bate cu englezi... boierii ăia"; e vorba de războiul anglo-bur, 1902); *suplima* (= *suprima*, pus în legătură cu *sublimat*, tot neologism, dar mai cunoscut, grație folosirii preparatului respectiv ca antiseptic); *(călduri) dropicale* (*tropical*, apropiat de *dropică* „numele popular al hidropiziei"); *(lege de) murături* (pentru *moratoriu*, ai cărui *o* și *a* neaccentuați au putut deveni *u* și *ă*, conform unor vechi legi fonetice, iar *-toriu*, pronunțat *-tori* — cf. *servici* — a fost cu atît mai ușor înlocuit prin *-turi*, cu cît în unele graiuri locale, la Buzău, de pildă, se spune *murători* pentru *murături*; de fapt, transformarea lui *moratoriu* în *murături* nu s-a produs treptat, cum arăt eu aici, spre a ușura înțelegerea fenomenului, ci dintr-odată); *(să te pronunți cu așa) iluzii (în contra mea)* (= *aluzii*) ; *nu te importa (degeaba)*

s'emporter = a se mânia

(< fr. *s'emporter* „a se mînia, a se supăra")[25] ; *geantă (latină)* (*gintă* presupune, iarăşi conform unei legi fonetice româneşti, existenţa unui etimon cu e accentuat, care, înaintea unui *ă* din silaba următoare, se diftonghează în *ea*)[26] ; *bulametru* (< *barometru), (pardon de) impresie* (pentru... de *expresie*)[27] ; *lăcrămaţie (=reclamaţie)*[28] ; *asinuitate (=asiduitate*, în „Vo-

---

[25] În primul dintre aceste exemple avem înlocuirea unui neologism mai puţin frecvent prin altul mai frecvent, sau, poate, ceea ce-i acelaşi lucru, a unui cuvînt foarte nou (pentru epoca lui Conu Leonida) prin unul mai puţin nou. Este sigur că *iluzie* s-a răspîndit, în pături ceva mai largi, înaintea lui *aluzie*, pentru că va fi fost împrumutat mai devreme decît acesta şi, mai ales, pentru că noţiunea respectivă a fost sau a devenit mai accesibilă (cf. *a-şi face iluzii* ; *a-şi pierde iluziile (despre cineva)* ; *iluzii deşarte* ş.a.).

Faptul prezintă importanţă teoretică, prin aceea că, împotriva unei idei care mai persistă încă, un cuvînt greu de reţinut din cauza rarităţii sau a noutăţii lui se poate încadra şi în familia unui neologism mai vechi sau mai răspîndit, nu numai în familia unui cuvînt vechi în sens strict, aparţinînd, adică, altei epoci. Principalul este ca cuvîntul care atrage pe celălalt să fie mai prezent în mintea, deci mai frecvent în vorbirea oamenilor. Exemplul de faţă arată, la fel cu *moratoriu>murături*, că atunci cînd asemănarea este foarte mare cuvîntul mai nou sau mai rar se confundă cu celălalt. Cît despre *importa*, situaţia nu diferă prin nimic esenţial : toate condiţiile necesare producerii fenomenului sînt perfect identice, cu deosebirea, care înlesneşte intervenţia etimologiei populare, că cuvîntul greu accesibil aparţine unei limbi străine.

[26] Din punctul de vedere al gramaticii istorice, lucrurile nu se prezintă tocmai aşa. În cuvintele latineşti transmise direct limbii noastre, *e* urmat de *n* nu s-a diftongat, ci s-a prefăcut în *i* : *credinţă<*credintia, ştiinţă<*scientia*. Prin urmare, *gintă* (eroii „savanţi", adică latinişti, ai lui Caragiale, spun *ginte*), împrumutat în veacul al XIX-lea din latineşte, a fost adaptat la sistemul limbii române. Urmează atunci că scriitorul nostru a aplicat „greşit" legea fonetică aici în discuţie ? Dacă ar fi fost lingvist, am răspunde afirmativ la această întrebare şi l-am critica, desigur, pentru o asemenea gravă greşeală. Din fericire, Caragiale a fost şi un artist care ura cu atît mai straşnic pe exploatatori şi paraziţi, cu cît aceştia, pentru a-şi masca mai bine ticăloşia, făceau mai mare caz de „patriotism", înţeles de ei aşa cum spune Caţavencu (de fapt, autorul însuşi) adresîndu-se Ioneştilor şi Popeştilor (actul III, scena III din *O scrisoare pierdută*) : „Voi dascălii sînteţi băieţi buni, dar aveţi un cusur mare : cum vă vorbeşte cineva de istorie, are dreptate. (Ce putere ?) Ce istorie ? Apoi, dacă e vorba de istorie, apoi ce te-nvaţă istoria mai întîi şi mai întîi ? — (Popescu) Că România de la Traian... — (Caţavencu) Nu-i aşa... — (Ionescu) Că adică străbunul nostru...". Aşadar, nu patriotism, ci vorbărie goală, menită să ascundă toate murdăriile politicianiste. Putea Caragiale, care a fost într-adevăr un patriot, să reacţioneze altfel decît bătîndu-şi joc, cu ură, de aceşti impostori ignoranţi ?

[27] Cf. cele spuse în nota penultimă despre *aluzie>iluzie*.

[28] Devenit popular foarte de timpuriu, date fiind suferinţele maselor şi nevoia, niciodată satisfăcută, de a le împuţina sau atenua prin plîngeri adresate autorităţilor corupte.

cea Patriotului Naționale")[29]; *a mînca (de la datoriile ce ne impun...)* (=fr. *manquer à ses devoirs* „a nu-și îndeplini obligațiile")[30]; *sufragiu* (universale), accentuat de Nae Ipingescu pe *i* din ignoranță, se înțelege, sub influența lui *mînca* precedent, și confundat, deci, cu *sufragiu* „cel ce îngrijește de masă și de tacîmuri într-o casă boierească"[31]; *cioclopedică* (pentru *enciclopedică*) și *comportativă* (pentru *cooperativă*), ambele în vorbirea Cetățeanului turmentat despre „Aurora Economică Română, soțietate enciclopedico-cooperativă"[32]; *vermult* (pentru *vermut*); *intrigatoriu* (=*interogatoriu*)[33]; *(cerneală) violentă* (pentru... *violetă*)[34]. Se poate adăuga *Gagamiță* (=*Agamiță*), transformat de Caragiale, prin gura lui Trahanache, ca o anticipare a personajului care ne este înfățișat mai tîrziu și care merită cu prisosință această... ușoară modificare

---

[29] Aluzie la... inteligența și apucăturile lui Rică Venturiano: „Amicul și colaboratorele nostru R. Vent., un june scriitor democrat, a cărui asinuitate o cunoaște de mult publicul cititor...".

[30] Caz similar, în esență, cu *a se importa* (fr. *s'emporter*) (vezi p. 282, nota [25]).

[31] Așa-l explică *Dicționarul enciclopedic ilustrat „Cartea Românească"*, uitînd că sufragii existau și în școlile cu internat, în cazărmi etc.

[32] Pentru cine-și amintește de polița pe care a falsificat-o Cațavencu, păgubind astfel societatea, transformarea lui *enciclopedică* în *cioclopedică* se impunea și din motive obiective: falsificatorul a îngropat societatea, adică a devenit cioclul ei. Și din punct de vedere formal această etimologie populară este perfectă: *en-* se poate „pierde" ușor în silaba finală a cuvîntului precedent *(soțietate)*, care reprezintă elementul cel mai important al titulaturii (cu atît mai ușor, cu cît *en-* se pronunță, de fapt, ca un e nazalizat), *ciclo-* s-a prefăcut în *cioclo* prin „rotunjirea" lui *ci-*, provocată de *o* al silabei următoare (cf. *Cehoslovacia*, pronunțat, foarte adesea, *Ciohoslovacia*), iar *-pedică* s-a păstrat intact, grație omonimului *p(i)edică*. În ce privește pe *cooperativă*, știm cu toții că a prezentat și poate, mai prezintă dificultăți de pronunțare pentru oamenii neinstruiți, care-l transformau, de obicei, în *comparativă*. Caragiale a recurs la asociația cu familia lui *purta* (cf. și *comporta*), în scopuri satirice: aluzie evidentă la comportarea, adică la apucăturile lui Cațavencu și ale „amicilor" lui, care, pînă la urmă, au înmormîntat (vezi *cioclopedică*) societatea.

[33] Influențat de *intrigă*, mai cunoscut și, grație scurtimii, mai ușor de pronunțat. A ajutat și aptitudinea lui *r* de a suferi metateza, mai cu seamă că în cazul de față există încă o silabă cu *r*, care contribuie și ea la îngreuierea pronunțării.

[34] S-ar putea să avem, în realitate, o simplă epenteză a lui *n* ca în *andresă* și *andrisant*, dar faptul că în scrierile satirice ale lui Caragiale apare destul de des, în vorbirea oamenilor puțin instruiți, cuvîntul *violent* ne îndreptățește, cred, să considerăm fenomenul acesta drept o etimologie populară.

a numelui (cf. *găgăuţă, gogoman,* poate şi fr. *gaga* „persoană, de obicei în vîrstă, căzută în mintea copiilor ; ramolit"). Dacă ţinem seamă că Trahanache nu este cîtuşi de puţin spiritual sau măcar glumeţ, trebuie să vedem în această etimologie populară o intervenţie directă a autorului, care se ascunde, cu mare meşteşug artistic, sub masca de ramolisment incipient a eroului său. Situaţia obiectivă vorbeşte clar în acest sens : Trahanache aude pentru întîia oară de Agamiţă Dandanache şi, preocupat, în primul rînd, de ideea că s-a înlăturat definitiv candidatura lui Caţavencu, nu-i destul de atent şi de aceea nu poate să reţină dintr-odată un nume atît de curios. Pe de altă parte, el este întrucîtva conştient de slăbiciunea memoriei sale şi, în consecinţă, cere lui Tipătescu să scrie numele candidatului pe o foaie de hîrtie.

În ciuda aparenţelor, discuţia de pînă aici a urmărit, în realitate, probleme de vocabular. Aproape toate exemplele, luate din opera satirică a lui Caragiale, cu scopul de a arăta cum interpretează şi aplică acest mare artist al limbii noastre legile ei fonetice la cazuri concrete, sînt neologisme, aşadar cuvinte împrumutate de curînd, odată cu noţiunile şi obiectele respective. Pentru asimilarea atît a conţinutului, cît şi a formei acestor cuvinte se cerea o anumită pregătire intelectuală, pe care n-o puteau avea nici chiar licenţiaţii universitari, cu atît mai puţin absolvenţii cursului primar sau secundar, foarte numeroşi în galeria umană a lui Caragiale. Se opunea la aceasta întreaga atmosferă a epocii : superficialitatea, ipocrizia, şarlatania, goana după situaţii şi toate celelalte tare ale orînduirii social-politice.

Dar tocmai în aceste defecte ale reprezentanţilor diverselor categorii sociale din vremea aceea trebuie căutat izvorul pasiunii lor pentru vorbirea „pe radical", cum se spunea tot pe atunci. Nevoia irezistibilă de a folosi nu numai neologisme, ci şi, adesea, cuvinte şi expresii franţuzeşti, unele modificate, adică stîlcite, altele păstrate, aproximativ, în forma lor originară, nu se poate ivi decît într-o societate pe cale de descompunere sau, cel puţin, de totală dezorganizare. Caricaturizarea limbii naţionale de către exponenţii acestei societăţi, care nu avea nimic comun cu adevăratul popor românesc, este cea mai vie expresie a propriei ei decăderi. Rareori a izbutit un

scriitor să ilustreze adevărul despre unitatea limbii şi gîndirii în măsura în care a izbutit Caragiale, folosind aspectele caricaturale, denaturate ale vorbirii.

Trecînd acum la cercetarea vocabularului propriu-zis şi oprindu-ne, ca şi pînă aici, tot numai la neologisme, trebuie să distingem de la început între elementele lexicale, nu prea numeroase, dealtfel, care aparţin jargonului şi cele de întrebuinţare mai mult ori mai puţin curentă în dialogul tuturor personajelor, indiferent de categorie socială. Această distincţie este greu de făcut, fiindcă o deosebire precisă între unele şi altele nu există. Dealtminteri nici nu poate fi vorba, la eroii lui Caragiale despre un jargon propriu-zis.

Avem totuşi un fel de jargon, şi anume o caricatură a jargonului autentic, după cum şi cei care îl folosesc sînt o caricatură a vîrfurilor clasei dominante. Acest jargon caricaturizat merge paralel, adesea se şi confundă, cu vorbirea caricaturizată privită în totalitatea ei. La începutul prezentului studiu am afirmat, pe baza textelor, că Tipătescu vorbeşte o foarte bună limbă românească, şi aceasta, datorită faptului că era un om instruit. Totodată limba folosită de el, deşi bogată în neologisme, cum nici nu-i posibil altfel, este total lipsită de particularităţi pe care le-am putea socoti ca aparţinînd jargonului[35]. În schimb, cu cît coborîm mai jos pe scara ierarhiei intelectuale, cu atît mai des dăm peste ceea ce am numit jargon caricaturizat, ale cărui elemente cresc direct proporţional cu aspectul caricatural al tuturor manifestărilor personajelor în discuţie[36].

Iată cuvintele şi expresiile pe care le putem califica drept elemente de jargon în sensul arătat aici : *parol* (şi *ma parol, monşer* ; *parolă de onoare*) ; *paregzamplu* (tratat uneori ca un singur cuvînt, cum probează formula *de par egzamplu*, care se datoreşte, poate, mai degrabă, unei contaminaţii între *de exemplu* şi *par egzamplu*) ; *bonjur* ; *bonsoar* ; *alevoa* (= *au revoir*) ; *apropo* (şi *aproponi*, sub influenţa lui *pont* „punct" : *apropo* era simţit ca sinonim cu „la punct", adică „la momentul potrivit") ; *ambeta (singură şi ambetată)*[37] ; *bagadel* (< fr. *bagatelle*) ; *mersi madam'* (singur sau urmat de numele de

---

[35] Aceeaşi constatare o facem, urmărind vorbirea Zoei Trahanache.

[36] Cele mai puţine exemple de jargon apar în *O scrisoare pierdută*, ai cărei eroi au, în general, un nivel intelectual ceva mai ridicat.

[37] Fr. *s'embêter* „a (se) plictisi" a fost înţeles aproximativ (cu atîtea alte cuvinte străine). Eroina vrea să spună „singură şi tristă" (fiindcă se plictiseşte).

familie)[38]; *musiu* (cu sensuri nuanțate, după indivizi și situații: pentru Zița, de pildă, *musiu* are valoarea fr. *monsieur*, pe cînd jupîn Dumitrache îl folosește ca un termen disprețuitor la adresa lui Rică Venturiano); *ex-marșandă*; *pardon* și *a pardona*; *gramamă* (=fr. *gran'maman*); *afront*; *mașer*; *monșer* (echivalent, în vorbirea Ziței, cu „iubit": *monșerul meu*, ca subiect sau obiect al unei propoziții); *șic* (*frumoasă legătură* [=cravată] *de șic*); *romanse* (cu sensul de „aventuri amoroase"; *părăsit soțul... pentru romanse cu individ infam*)[39] etc. De adăugat următoarele formule întrebuințate de Zița, mai apropiate (cel puțin în... intenția eroinei) de aspectul lor originar: *de un pamplezir* (=fr. *par plaisir*); *sanfasò* (=fr. *sans façon*); *per toujours*; *per l'amour di Dieu*, precum și *je vous aime et vous adore per toujours* (în scrisoarea de amor a lui Rică Venturiano către Zița); *du reste* și *sapristi* (*Amicul X*).

Uneori Caragiale ridiculizează jargonul, aparent, indirect. În loc să pună pe eroi să folosească expresiile respective, le folosește el însuși, povestind oarecum în numele lor și, deci, cu cuvintele lor diverse fapte la care el, firește, n-a participat nici măcar ca spectator. Iată exemple: „De aceea, foarte cuminte au făcut madam Georgescu a lui d. Mitică ciaprazarul și madam Petrescu a lui d. Guță de la minister și cu tanti Lucsița, moașă diplomată, de și-au dat *rendez-vous*: la trei ceasuri fix în pavilionul central la berărie..." (*La moși*); „Trebuie să cedez insistențelor doamnei Verigopolu și să primesc a prînzi la dînșii. Deși a fost vorba că merg *à la fortune du pot* (adică, pe românește, să te mulțumești cu ce s-o găsi), amica mea..."; „— Nu se poate... Vorba neamțului... *Alle gute drei Dinge sind vier*". (*Mici economii*); „Am ajuns. Casele lui Mitică luminate *a giorno*..."; „După ce foarte greu m-am

---

[38] Apare și sub forma „românizată" *madamă*, care, cum se știe, a intrat în limba curentă a unor anumite pături sociale (*madamă la copii*). Cred că astăzi nu mai circulă, cel puțin în formula dată în paranteză, care a rămas fără conținut material. Cf. și vocativul *madamo!* (cu nuanță peiorativă), apoi, la Rică Venturiano, în aceeași propoziție, alături de „sinonimul" *cocoană*: „Cocoană, ești o madamă venerabilă", care arată astfel că pentru el *madamă* este un termen mai „distins" decît... banalul *cocoană*. Un paralelism interesant prezintă *Musiu! domnule! m-ai nenorocit* (vorbește Veta), căruia-i corespunde, în același dialog, *Madam, cocoană*... al lui Rică Venturiano.

[39] Cf., din aceeași familie de cuvinte, *romanțios*, care a pătruns (poate chiar pătrunsese de pe atunci) în limba literară, ca sinonim ironic al lui *romantic*. Cf. *Romanțioșii*, titlul românesc al piesei *Les romanesques* de E. Rostand.

ridicat de la masă, pe la zece fără un sfert, am trecut în salon, unde ne așteptau țigări, țigarete, cafele, *des bonbons et des liqueurs* — adică pe românește bomboane și lichioruri..." (*Ţal !...)*; „L-am întrebat (pe „tînărul și simpaticul nostru colaborator literar, pseudonimul Piccolino — un copil care a primit de mic o distinsă educație literară franceză în casa părintească"), cînd, sfios, mi-a adus întîia oară cîteva poezioare, niște adevărate perle: *„Enseigne-moi, jeune homme, où trouves-tu la rime ?* El mi-a răspuns îndată, modest, dar sigur: *„La rime, cher patron, est mon souci mînime" (O cronică de Crăciun...).* Cf. și *Rromînca*: „Fiică de arendaș, de negustoraș, de funcționăraș, de avocățel, de ofițeraș, de popă — să fi fost popa bulgăroiu, sîrboteiu sau grecoteiu — moftangioaica este romîncă și prin urmare nobilă, *et par conséquent* nu poate suferi mojicimea... Moftangioaica română vorbește românește numai *avec les domestiques,* încolo franțuzește — acu ia lecții de limba engleză". Aceste pasaje prezintă și interes ideologic: ele arată atitudinea anticosmopolită a lui Caragiale, iubitor sincer al poporului, ca și al limbii acestuia.

Un amănunt asupra căruia cred necesar să stărui puțin este următorul. Marea majoritate a eroilor ridiculizați de Caragiale sînt munteni, mai precis bucureșteni. Celelalte provincii ale patriei noastre sînt mult mai slab reprezentate, și se înțelege de ce: autorul era muntean, a trăit mai tot timpul la București și trebuia, chiar dacă ar fi fost mai puțin realist decît a fost, să-și ia materialul uman din mediul pe care-l cunoștea perfect sub toate aspectele. Și totuși realismul lui nu este prin nimic inferior, atunci cînd ne înfățișează oameni din celelalte provincii afară de Muntenia. Cu privire la limbă am arătat deja cît de bine a prins Caragiale particularitățile caracteristice ale graiurilor moldovenesc și ardelenesc (acesta, dintr-o anumită regiune a Transilvaniei). Aș spune chiar că aceste particularități au fost înregistrate cu o precizie și mai mare decît unele dintre cele muntenești, pentru că se prezentau autorului nostru ca o noutate, care-i trezeau în mai mare măsură curiozitatea și interesul.

În materie de jargon, schițele *Telegrame* și *High-life,* cu întîmplări și oameni din Moldova, sînt mai bogate în franțuzisme de tot felul decît celelalte schițe satirice ale lui Caragiale. Faptul se datorește, cu siguranță, și unei situații obiective: influența limbii franceze a fost, o bună bucată de vreme (pînă în momentul cînd Bucureștii au devenit centrul vieții

economice, politice și culturale al țării întregi), mai puternică în Moldova. Cred însă că scriitorul nostru s-a lăsat condus, în primul rînd, numai de intențiile sale satirice, care, potrivit genului, se realizează mai cu seamă prin folosirea în largă măsură a contrastelor. Dacă eroii lui sînt ridicoli în cel mai înalt grad, aceasta se datorește deosebirii enorme dintre ce vor să pară și ce sînt ei în realitate.

Caragiale scoate efecte comice neobișnuit de puternice și cu ajutorul contrastului dintre limba literară și vorbirea curentă a personajelor sale : cu cît aceasta se abate mai mult de la normele limbii corecte, cu atît cei care o folosesc sînt mai ridicoli. De aceea ardelenii (în speță, Marius Chicoș Rostogan) și moldovenii par mai caraghioși decît muntenii, chiar pentru ardeleni și moldoveni (mă refer la oamenii instruiți, cunoscători ai limbii literare) : graiurile ardelenești și cele moldovenești prezintă mai multe și mai mari deosebiri decît cele muntenești față de limba literară, din cauze social-economice și culturale asupra cărora e inutil să ne oprim.

Dacă este mare contrastul dintre limba literară și vorbirea provincială nemuntenească a eroilor lui Caragiale, contrastul dintre aceasta și materialul lingvistic propriu jargonului depășește limita normalului. Cred că nu-i vorba de o simplă impresie personală, ci de un fapt pe care îl vor fi observat mulți alții, acela că franțuzismele (și celelalte barbarisme) se încadrează mai bine într-o vorbire conformă cu normele limbii literare decît în una care se abate, într-o măsură mai mare sau mică, de la normele acesteia[40]. Pornind ca totdeauna, de la realitate, Caragiale a utilizat în scopuri satirice contrastul mare dintre franțuzisme și vorbirea bogată în particularități regionale, pe care-l va fi observat cu atît mai ușor, cu cît, în general, el urmărea foarte atent excesele și contradicțiile din viața noastră publică. Așa cred că trebuie explicat amestecul mare de moldovenisme și franțuzisme din cele două schițe

[40] Personal mă las impresionat, neplăcut, firește, și de faptul că un moldovean amestecă în vorbirea lui regională particularități dialectale muntenești: *ăsta și mai vrè ? o să viu disară pi la zăs'i* etc. mă indispun prin caracterul lor hibrid, și prefer să aud pe moldoveanul respectiv spunînd sau *ăsta, ce mai vrea ?* sau *aista și mai vrè ?* (tot așa *am să viu disară pi la zăși* sau *o să vin deseară pe la zece*). Nu pot uita pe un politician moldovean de pe vremuri, care folosea totdeauna forma muntenească (și considerată de aceea ca literară) *aci*, dar o pronunța *aśi*, spre hazul multora dintre ascultătorii săi, și nici pe un camarad de liceu, fecior de moșier din nordul Moldovei, care, jucînd tenis, număra pe franțuzește punctele și spunea *cănz* (=*quinze*).

în discuție. Iată cîteva mostre. În *Telegrame*: *bandă infamă talari ziua meaza mare*; *parînd răpide lovitura*; *reclamat restituțiunea dotei și parafernei di 2 mii lei*; *di-toți-trii și cu vorbe triviale incapabile a vi le reproduce*; *pentru ce insulți dame mișălule*...; *mizerabilă canalie*; *se duce dracului giudețul* (încheierea unei telegrame scrise franțuzește); *devenind misiunea de minister public pre gre pentru mini*. Să se compare și amestecul de nume franțuzești cu cele „moldovenești": *Atenaisa Perjoiu*[41]; *Raoul Grigorașcu*[42]; *Costăchel Gudurău*; *Iordăchel Gudurău*. În *High-life*: *bal filantropic... se va împărți giumatate pintru*...; *te opresc, magariule, să faci de mauvaises plaisanteries pi conta doamnei Grégoraschco, soția mè*; *dacă-ți mai permiți di aeste, îți rup urechile... espèce d'imbécile!*; *n-o fost și madam' Buzdrogovici, soția mè, la bal?* etc.[43].

Mult mai numeroase sînt neologismele propriu-zise, care, în limba literară, căpătaseră, aproape toate, o formă oarecum asimilată, puțin sau de loc diferită de a cuvintelor vechi. La eroii lui Caragiale ele apar, de obicei, transformate in felul arătat atunci cînd am urmărit aplicarea legilor fonetice românești la acest material lingvistic străin. Înșir o bună

41 În schița următoare acest personaj devine *Athénaïs Grégoraschco*.

42 Posesorul însuși și-l scrie „à la française": *(Raoul) Grégoraschco*.

43 Tot ca elemente de jargon caricaturizat trebuie considerate pronunțări de felul lui *depandă, suspandam, (să) enfluanseze, pasajer* ș.a. Pe Caragiale l-a preocupat mereu acest aspect al cosmopolitismului burghezo-moșieresc, care este jargonul. Deja în 1878, cînd nu dăduse încă la iveală nici una dintre operele sale mai mari, scria pornind de la expresia unui ilustru anonim *să comblez o lacună*, următoarele cuvinte pline de spirit și de bun simț: „După aceasta, într-un stil foarte *picant*, autorul se scuză de greșelile ce poate a lăsat să se strecoare în producția sa. Firește că cititorii vor fi *grați* autorului de acest *uvraj*, și totodată noi din parte-ne îi *aportăm* ale noastre *remersimente* pentru *fatiga* ce și-a dat spre a *anriși* publicitatea, deși pentru prima oară un așa *travaliu* nu putea să fie *exampt de foturi*... Cu voia cititorilor, cîteva rînduri de filologie aplicată. *A combla o lacună* va să zică: *a înlătura o lipsă, a împlini un gol, a astupa o gaură*. „Claponul" propune, deci, pentru întrebuințarea generală, adoptarea acestei minunate expresii, datorită autorului *Proceselor-verbale polițienești*. Astfel de acum încolo, în loc de a zice: *„Mă duc să înlătur o lipsă, să împlinesc un gol sau să astup o gaură"* vom zice *„Mă duc să comblèz o lacună"*. Societatea noastră academică este rugată a consfinți adoptarea acestei locuțiuni, pentru ca se *combledie acesta una singula lacuna asia de viu sentita în limba romanica!"* (Sublinierile sînt ale lui Caragiale). Partea finală conține o admirabilă împunsătură la adresa Academiei Române, citadelă a latinismului muribund.

parte dintre ele. *Concubinagiu, jvarț*[44], *amic*[45], *damă*[46], *traduce* (cu sensul de „a trăda" în materie de dragoste)[47], *natur*[48] (=*natural*, împrumutat, cred, din limbajul restaurantelor, unde apărea în formula *șnițel natur*), *conversă, dejună, șicană, aroganță, onorabil, stimabil, venerabil, respectabil*[49], *capriț* (=*capriciu*), *modistă*[50] (*Zița e fată frumoasă, modistă și învățată și trei ani la pasion*), *curtă* (*să te curtezi cu amploiatul*), *absolut* (*eram ambetată absolut*), *pozitiv* (*aprob pozitiv*), *sinucide* (cu sensul de „a ucide" : *să mă sinucidă cu șicul de la baston*), *asasina* (*nu-mi asasina viitorul!*, adică pe Rică Venturiano), *angelă, individă, defavor, romanț, preconta* (*e neînsurat, dar preconteazǎ pe una Didina Mazu ex-marșandă*[51]) etc.

O atenție specială merită limbajul lui Rică Venturiano, prin faptul că în el Caragiale a reușit să concentreze, cu un simț lingvistic extraordinar, toate particularitățile caracteristice ale latinismului, fățiș sau camuflat sub masca italienismului, care, deși ca doctrină murise odată cu apariția *Dicționarului Academiei* (întocmit de Laurian și Massim), continua însă să atragă și să influențeze periferia intelectuală, grație sprijinului dat de partidul liberal. Iată o serie de perle lexicale

[44] Cuvînt german, curent, pînă nu de mult, în limbajul cafenelelor, cu ș- originar transformat în *j*- din cauza lui *v* următor. Cf. și *jvaițăr* (germ. *Schweizer*), care de asemenea se întîlnește în schițele satirice ale lui Caragiale.

[45] Despre soarta acestui cuvînt, sinonim al lui *prieten*, cu care a venit, la un moment dat, în concurență, v. vol. I, p. 244 urm. al revistei „Studii și cercetări lingvistice".

[46] Foarte frecvent în opera lui Caragiale, cu nuanțe semantice variabile de la un caz la altul. Cf., de pildă, *damă bună* (despre Zoe), spus de Cetățeanul turmentat, sau *ne așteaptă damele* din *O lacună*. Caragiale însuși nu întrebuințează acest cuvînt, care începuse să capete sens peiorativ, din cauză că (întocmai ca *amic*) apărea în tot felul de împrejurări nepotrivite cu păstrarea neștirbită a înțelesului originar, ci se folosește de sinonimul vechi *doamnă*. Celălalt sinonim, familiar, și anume *cocoană*, apare tot numai în vorbirea eroilor și stă, ca nuanță afectivă, între *doamnă* și *damă*.

[47] Și subt. *traducere* : *omul cu traducerea* (în *D-ale carnavalului*).

[48] E vorba de părul buclat „nefăcut cu fierul", natural, deci, al unei femei în schița *C.F.R.*

[49] Aceste patru epitete apar și în formule de adresare și atunci cînd se vorbește despre indivizii respectivi, cu atît mai frecvent, cu cît onoarea stima, venerația și respectul sînt mai absente.

[50] Cred că înseamnă aici (creație proprie a lui Jupîn Dumitrache!) „modernă", adică de „modă nouă". Ar putea fi și o modificare a adj. *modestă*.

[51] Pare a fi o etimologie populară pentru *frecuentă*.

venturianeşti : *solemnaminte, chiarifică* (=*clarifica*), *angel radios, mizericordioasă, ingrată, în van, sublim, palpita, amoare* (şi *amor*), *abandona* (*abandonîndu-mă curajul*), *lampă gazoasă* (=lampă cu gaz aerian), *suburbie, justaminte, tenebros, mizericordie, venitor* (=*viitor*), *protege* (*protege-mă*), *implacabil, silenţiu, lugubru, orologiu, fatal, ingenios, obscuritate, periclita* etc.

Cu Rică Venturiano seamănă destul de bine Ziţa, care, fără a fi „studinte" ca el, a învăţat totuşi cîţiva ani la „pasion", citeşte *Dramele Parisului* şi, în consecinţă, este... superioară celorlalţi eroi din *O noapte furtunoasă*. Această superioritate la care contribuie, într-o anumită măsură, şi „epistolele venitorului" ei, Rică, îi dă... dreptul să vorbească „pe radical" şi, deci, să-şi transforme vorbirea într-o caricatură vrednică de a sta, fie şi modest, alături de a viitorului „dipotat" cum îl numeşte Jupîn Dumitrache, el însuşi, în planurile literare ale lui Caragiale, viitor reprezentant al „Naţiunii" în senatul ţării. Dau cîteva exemple, de preferinţă dintre acelea care seamănă cu ale lui Rică Venturiano : *singuralmente, mantel, atac* (*să-mi ţie drumul ca să-mi facă un atac*), *mizerabil, afront* (*nu-ţi permit să te-ntinzi la un aşa afront*), *ambetată, sinucide, asasina* etc. Asemănarea constă, mai ales, în faptul că limbajul ei este încărcat cu numeroase cuvinte străine, la fel cu al lui. Cît despre originea acestor cuvinte, există deosebiri importante, care oglindesc deosebirea de aşa-zisă educaţie dintre cei doi : Rică şi-a făcut studiile secundare la liceu, unde profesorii erau, în general, latinişti, formaţi în vremea de atotputernicie a latinismului, pe cînd Ziţa a învăţat (cîteva clase) la unul dintre nenumăratele „pasioane", în al căror program, dacă-i putem spune astfel, figurau pe primul plan franceza, pictura şi pianul.

Vocabularul eroilor lui Caragiale prezintă şi alte aspecte. Unul dintre ele se referă la forma neologismelor terminate în *-iune* (cu varianta *-ie*). M-am ocupat de ele, în general, şi cu alte prilejuri (v. „Studii şi cercetări lingvistice", I, p. 64 urm. şi „Influenţe ruseşti asupra limbii române", *Analele Academiei R.P.R.*, Seria C, Tomul I, Memoriul 4, p. 7 urm.), ajungînd la concluzia că variantele în *-ie* sînt mai vechi şi totodată mai conforme cu sistemul limbii noastre, cum dovedeşte faptul că au devenit populare, pe cînd cele în *-iune* se datoresc influenţei franceze şi latine, ceea ce explică folosirea lor de către oamenii mai mult ori mai puţin instruiţi. Mai precizam

atunci că *-iune* pare foarte adesea comic, de unde tendința, la vorbitorii cu simțul ridicolului și, mai ales, cu simțul limbii, de a evita, ori de cîte ori este posibil (și în marea majoritate a cazurilor este posibil), formele în *-iune*.

Caragiale s-a conformat acestei tendințe încă de acum 70 de ani, cînd condițiile în care se da lupta dintre cele două variante ale cuvintelor în discuție erau foarte favorabile lui *-iune*, din cauza puternicei influențe franco-latine, care, pe de o parte, făcea să crească enorm numărul neologismelor de acest fel, iar pe de alta, datorită ruperii de popor a claselor exploatatoare, împiedica pătrunderea lor în vorbirea maselor populare. Marele nostru satiric își bate joc de semidocții vremii sale și cu ajutorul acestei deosebiri de mediu social dintre *-iune* și *-ie*, făcîndu-i să întrebuințeze numai forma în *-iune*[52].

Dau și pentru acest aspect al problemei noastre o listă cît mai bogată de exemple: *persecuțiune, pozițiune, creațiune, petițiune, nutrițiune, situațiune, colecțiune, prefațiune, democrațiune, chestiune*[53], *polițiune (Mitocanule! pastramagiule! la polițiune!* îi strigă Zița fostului ei soț), *inspirațiune, adorațiune, ocaziune, peripețiuni, constituțiune, exagerațiune, opiniune, conservațiune, emoțiune, garanțiune* etc. Și aici contribuția cea mai îmbelșugată o dau Rică Venturiano, „latinistul", și Zița, „franțuzita".

Formarea cuvintelor, căreia îi aparține, de fapt, problema răspîndirii și semnificației sociale a neologismelor în *-i(un)e*, oferă material interesant, pentru caracterizarea personajelor caragialești, și din alt punct de vedere.

Astfel întîlnim adesea înlocuirea unui sufix (a celui corect) prin altul: *marinel,* cu variantele *marinal și mariner* (pentru *marinar), naturel, particuler.* În ce privește pe *-er*, apariția lui se datorește influenței franceze (în cazul lui *particuler*, de pildă), dar și unei tendințe a vorbirii păturilor neinstruite de a prefera pe *-er* lui *-ar* (cf. *milioner*, alături de *milionar*[54]). *Naturel* este fr. *naturel*, care, după un stagiu făcut

---

[52] Numărul cuvintelor de acest fel este neobișnuit de mare și se explică prin faptul că exprimă noțiuni abstracte.

[53] Cf. *persoana în chestiune* (Zița), alături de *persoana în chestie* (Spiridon), apoi *renumerație* (Pristanda), nu *renumerațiune*, cum ar fi spus, cu siguranță, Rică Venturiano.

[54] La *școler* (învechit) pentru *școlar* avem a face cu forma originară a acestui cuvînt, venită din rusește.

în limbajul vîrfurilor societății, a fost adoptat de păturile mic burgheze (la fel cu *otomobil, otoritate*). Femininul lui *-el* este, la neologisme, *-elă*. Totuși Mița Baston formează de la *fidel* un feminin analogic în *-ea*, după modelul adjectivelor vechi (ca *mititel), fidea*, omonim al substantivului *fidea*. Latinismul intervine în redarea prin *-ale* a sufixului *-al* din cuvinte de felul lui *național* („Vocea Patriotului Naționale"), *universal (sufragiu universale), fundamental (pactul nostru fundamentale=constituția)* ș.a.[55], iar italienismul, în apariția adverbelor formate cu suf. *-mente (-minte)* : *justaminte, siguralmente, solemnaminte*, la care trebuie adăugat *eminamente*, împrumutat din franțuzește, dar modificat în partea lui finală și păstrat ca atare sub influența celor de origine (sau de factură) italiană[56]. Uneori neologismele sînt adaptate, cu efecte comice, la sistemul morfologic românesc : *bereu* < fr. *béret (=beretă ; cf. antreu), patele (=pateuri), vizaveaua* (=cel care stă vizavi la bal).

Listele, destul de multe și de bogate, pe care le-am dat pînă aici sînt, mai totdeauna, lipsite de viață, din cauză că materialul lor lingvistic apare izolat de contextul în care le-a plasat Caragiale. Puținele exemplificări, menite să ușureze sesizarea exactă a sensului cuvintelor mai greu de identificat din cauza aspectului lor deformat, sînt insuficiente pentru a aprecia valoarea artistică excepțională a creației caragialiene. De aceea reproduc în cele ce urmează o parte dintre perlele stilistice înregistrate și create de marele nostru satiric : *Tratație de amor* (după *a trata amor*, extrem de răspîndit într-o vreme) ; *elegant ceva* ; *să-ți fac un atac* ; *a primi cu refuz* (și *a căpăta un refuz*) (cf. *a trata cu refuz*, foarte frecvent în mediile sociale mai mult ori mai puțin periferice de odinioară) ; *la din contra* ; *un așa ceva* ; *un așa rezon* ; *consimț la onoarea d-tale de familist* ; *(nu-ți permit) să te-ntinzi mai mult la un așa afront* (și... *să te-naintezi la un așa afront)* ; *n-o mai maltrata, domnule, cu o vorbă bună* ; *a tratat-o cu insulte și cu bătaie* ; *nu am avut parte de o compătimire* ; *peste poate* ; *iubește la nemurire (și te-am căutat la nemurire)* ; *sînt într-o poziține pitorească și mizericordioasă* ; *te iubesc precum iubește sclavul lumina și orbul libertatea* ; *să nu paț vreun*

[55] Pînă nu tare de mult, diversele sucursale din provincie ale fostei Bănci Naționale (adică național-liberale !) purtau încă titulatura *Banca Naționale*.

[56] Cf. și superlativul *(siguri) sigurisimi* (în *D-ale carnavalului*).

conflict ; musiu Rică şi cu Zița compătimesc împreună ; inima-mi palpită de amoare ; mi-am pierdut uzul rațiunii ; merg numai aşa de un capriț, de un pamplezir ; un bagadel lucru ; ca un ce de politică ; dacă e vorba să facem pe iezuitul à la Metternich ; m-a insultat cu palme ; dumneaei n-are niciodată o politică vizavi de muşterei ; să mă fac martir al independenței ; măcar că era de un procuror ceva ; l-am adorat pentru eternitate ; de este al naturii lucru ceva ; durerea devine din măsea ; am devenit suprimat ; care a devenit în chestiune ; cum de a devenit la băutură etc. Să se compare şi clişeele stilistice, unele, simple umpluturi ale golurilor... gîndirii, ca *mă-nțelegi, care va să zică* etc., altele, pretențioase (în intenția vorbitorilor !), împrumutate din almanahuri şi alte publicații similare, de pildă : *mai catolic decît papa ; sînt judecători la Berlin* etc., sau din limbajul străzii : *mersi de explicație ; a da muştele afară din Cişmigiu* ş.a.

Celebre, sub raportul stilistic, sînt, mai ales, anumite pasaje din dialogurile susținute de Rică Venturiano, Zița şi Conu Leonida. Iată cîteva pentru ilustrarea afirmației. Încep cu ale celui dintîi. „Angel radios ! precum am avut onoarea a vă comunica în precedenta mea epistolă, de cînd te-am văzut întîiaşi dată pentru prima oară..."[57] ; „Sînt nebun de amor : da, fruntea mea îmi arde, tîmplele-mi se bat, sufăr peste poate, parcă sînt turbat"[58] ; „Nu striga ! nu striga ! fii mizericordioasă ; aibi pietate !... „Ingrato ! nu mi-ai scris chiar tu însuți în original ?" ; „Iată-mă. M-am transportat la localitate, pentru ca să-ți repet că te iubesc..."[59] ; „...cînd privirile noastre s-au întîlnit, am citit în ochii tăi cei sublimi că şi tu corespunzi la amoarea mea" ; „nu, orice s-ar zice şi orice s-ar face, eu voi susținea sus şi tare că tu eşti aurora, care deschide bolta înstelată într-o adorație poetică, plină de..." ; „Cum să nu ştiu ! tu eşti angelul visurilor mele, tu eşti steaua, pot pentru ca să zic chiar luceafărul, care străluceşte sublim în noaptea tenebroasă a existenței mele, tu eşti..." ; „Cocoană, eşti o madamă venerabilă ; profit de ocaziune, spre a vă ruga *(cu multă*

[57] Vorbeşte (nu scrie !) Rică. Să se observe amestecul formelor pronominale de plural *(vă)* şi de singular *(te)* : începutul discursului sentimental reprezintă o copie fidelă a stilului birocratic (eroul nostru este arhivar la o judecătorie !) şi de aceea trebuia să apară forma de politețe consacrată prin uzul oficial.

[58] „Inspirațiunea" lui poetică îl face să vorbească în... versuri (ritmul şi rima, aproximativă, a ultimelor patru propoziții dovedesc aceasta).

[59] Aici intervine stilul altui ipostaz al eroului nostru „cioclopedic", acela de reporter gazetăresc.

volubilitate) să primiţi asigurarea înaltei stime şi profundului respect, cu care am onoarea a fi al domniei-voastre prea supus şi prea plecat, Rică Venturiano, arhivar la judecătoria de pace circumscripţia de galben, poet liric, colaboratore la ziarul „Vocea Patriotului Naţionale", publicist şi studinte în drept..."[60].

Conu Leonida vorbeşte „radical", cum am mai spus, numai cînd atacă mari probleme psihologice sau politice, lucru, de altfel, firesc: un conţinut înalt de idei cere un stil la aceeaşi înălţime! „Omul, bunăoară, de paregzamplu, dintr-un nu ştiu ce ori ceva, cum e nevricos, de curiozitate, intră la o idee; a intrat la o idee? fandacsia e gata; ei! şi după aia, din fandacsie cade în ipohondrie. Pe urmă, fireşte, şi nimica mişcă."; „Vezi bine; pensia e başca, o am după legea a veche, e dreptul meu; mai ales cînd e republică, dreptul e sfînt; republica este garanţiunea tuturor drepturilor". Ziţa se sileşte, ca să zic aşa, să imite pe „monşerul" ei, sau măcar să se apropie de dînsul, nu numai pentru că seamănă cu el ca formaţie intelectuală şi ca stare de spirit momentană, ci şi din cauza admiraţiei pe care i-o stîrneşte un astfel de ipohimen, adevărat ideal pentru dînsa. „Eram ambetată absolut"; „...ştii aşa de-odată, sanfasó"; „Pardon, domnule...; jună sînt, de nimeni nu depand..."; „nu-ţi permit să te-ntinzi mai mult la un aşa afront..."; „Merg numai aşa de un capriţ, de un pamplezir".

În cazul Ziţei şi al lui Conu Leonida, ceea ce izbeşte înainte de toate este amestecul expresiilor pretenţioase cu cele banale şi triviale, amestec caracteristic pentru vorbirea oamenilor neinstruiţi, dar cu veleităţi de intelectual. Iată cum vorbeşte Ziţa: „Spiridoane, du-te, du-te iute: te aşteaptă siguralmente; ...viu şi eu după tine numaidecît, numai să vorbesc cevaşilea cu tăţica"; „Dar nu mă-ntrebi, ţaţo, să-ţi povestesc ce am păţit cu mitocanul! Să vezi, e halima... Auzi, mizerabilul! să-ndrăznească să-mi ţie drumul ca să-mi facă un atac..."; „Am avut, ţaţo, parte că a sărit nenea Dumitrache şi cu Nae Ipistatul! aminteri, mitocanul scosese şicul de la baston pentru ca să mă sinucidă..."; „Fir-ar a dracului de viaţă ş-afurisită! că m-a făcut mama fără noroc! N-am avut parte şi eu pe lume măcar de o compătimire!". Sau Leonida: „Ce te gîndeşti dumneata, că a fost aşa un bagadel lucru?

---

[60] De astă dată colaborează stilul birocratic (ca mai sus, v. nota) şi... cartea de vizită a eroului, om cu multiple talente, ocupaţii şi preocupări!

Fă-ţi idee: dacă chiar Galibardi, de-acolo, de unde este el, a scris atunci o scrisoare către naţiunea română" ; „Bine Miţule, stăi, nu te importa degeaba".

Dar şi alte personaje, mai pretenţioase decît acestea, folosesc acelaşi stil hibrid, semn indiscutabil al lipsei totale de cultură adevărată. Renunţ la materialul extrem de bogat şi de interesant din *O scrisoare pierdută*, care, este, în general, bine cunoscut, cum dovedeşte, între altele, faptul că o bună parte dintre numeroasele ei formule şi întorsături de frază au devenit proverbiale[61], şi mă limitez la recolta, parţială, dintr-o singură schiţă (*Five o'clock*), unde contrastul dintre pretenţiile „culturale" şi sărăcia intelectuală a personajelor atinge un punct culminant.

Sîntem la „Madame Esméralde (recte Măndica) Piscopesco", în al cărei „somptuos hôtel" are loc „five o'clock tea tous les jeudis"[62]. Iată un crîmpei de dialog: „Eu. — Madam Piscopesco, daţi-mi voie... *Măndica.* — Vii tocma la pont. *Tincuţa.* — Ai fost... ? *Măndica.* — Taci, tu !... Las' să-l întreb eu... Ai fost aseară la circ ?... *Măndica.* — Cu ce pălărie era (Protopopească a tînără, la circ) ?... Cu o pălărie mare... Bleu gendarme... Cu pamblici vieux-rose... Era cu Potropopescu[63] ?... *Miţa.* — E un ger afară, maşer, că nu-ţi poţi face o idee... se duce dracului rapiţa !... *Tincuţa.* — Taci tu ! Las să-ntreb eu. Ai fost aseară la circ, Madam' Potropopesco ?... Singură ? *Miţa.* — Nu ; cu maman. *Măndica.* — Ce slugi dobitoace ! ...unde e dobitoaca de Roza ?... Apăi, de ce dracu nu-l aduci odată ?".

Din numeroasele citate pe care le-am făcut pînă aici se poate vedea, în bună parte, incapacitatea eroilor lui Caragiale de a gîndi logic, de a stabili raporturi juste între noţiuni şi, drept urmare firească, de a găsi construcţiile potrivite pentru exprimarea raporturilor. Faptele stilistice, asupra cărora am stăruit mai mult, fiindcă mi se par cele mai caracteristice din acest punct de vedere, sînt, în marea lor majoritate, şi fapte sintactice : comicul rezultă şi din alăturarea multor cuvinte care n-au nici în clin, nici în mînecă unele cu altele, dar şi din formularea absurdă a numeroase raporturi logice foarte clare şi accesibile pentru oricine. Interesante sînt mai ales contaminaţiile sintactice, care, uneori, au carac-

---

61 Vezi ceva mai departe.

62 Anunţat prin ziarul franco-român „l'Indépendance Roumaine".

63 Sic ! Forma populară a apelativului *protopop* sună *potropop*.

ter de hiperurbanism, întrucît la baza lor stă teama că construcția curentă, acceptată de toată lumea, este, tocmai din cauza largii ei circulații, greșită, adică „incultă".

Să dau cîteva exemple. „Dar acuma tot poți pentru ca să zici că respiri"; „Firește că moft, că nu poate pentru ca să dea nici patruzeci de milioane"; „nu mai am drept ca să mă împrumut"; „l-am lăsat pe fericitul tată pentru ca să meargă singur la simigerie"[64]; „ca să ai dreptul pentru ca să zici"; „să-mi dai voie pentru ca să zic"; „gîndești că am vrut pentru ca să-ți fac?"; „trebuie pentru ca să-ți faci o carieră"; „s-a crezut omul dator... pentru ca să ne firitisească" etc. etc. În astfel de construcții, care apar neobișnuit de des la o bună parte dintre eroii lui Caragiale, avem a face cu contaminații între formule sintactice mai mult ori mai puțin sinonime. Din cauză că propozițiile finale se introduc atît prin *să* (la fel, deci, cu cele completive: *am venit să te văd*), cît și prin *ca să* (*am venit ca să te văd*), și totodată ele pot fi înlocuite prin infinitiv precedat de *pentru*, se ajunge pe de o parte la folosirea lui *ca să* în cazul propozițiilor completive (*am drept ca să mă împrumut* pentru *am drept să mă împrumut*)[65], pe de alta la întrebuințarea lui *pentru ca* în cazul propozițiilor finale (*muncesc pentru ca să trăiesc* sau *muncesc pentru a trăi*), iar apoi, printr-o dublă contaminare, la întrebuințarea aceluiași *pentru ca* în cazul propozițiilor completive (*pot pentru ca să zic, ai dreptul pentru ca să zici*)[66].

Altă particularitate sintactică, de asemenea caracteristică pentru vorbirea oamenilor neinstruiți și des folosită de Caragiale, cu intenții satirice, este transformarea relativului *care* într-o conjuncție, care își păstrează neschimbată forma și servește la legarea (aparentă, fără un conținut corespunzător) a tot felul de propoziții subordonate. De ex.: „Este o criză,

[64] Spune autorul însuși, ca încheiere a schiței *Situațiunea*, unde se conformează felului de a vorbi al partenerului său, printr-un procedeu artistic bogat în efecte, pe care l-am relevat și cu alt prilej.

[65] Cf. formula de început a scrisorilor oamenilor neinstruiți: *Aflați despre mine căci sînt sănătos*, rezultată din contaminarea construcțiilor *aflați că... și nu puteți afla, căci n-aveți cum*. Deoarece aceste două din urmă par sinonime, unul dintre mijloacele sintactice (pur formale), acela cu *căci*, specific pentru propozițiile cauzale (eventual explicative), se extinde și la propozițiile completive, care trebuie introduse prin *că*.

[66] Avem un fel de aplicare, în domeniul limbii, a regulii matematice „două cantități egale între ele sînt egale cu a treia", care este, de fapt un silogism: *pentru ca să* sinonim (adică egal) cu *ca să*, iar *să* (final) sinonim cu *ca să*, urmează *ca să* (completiv) devine sinonim cu *pentru ca să*.

mă-nțelegi, care poți pentru ca să zici că nu se poate mai oribilă" ; „Aia-i aia, care știi dumneata de cîte ori am spus eu, că o să se-nfunde odată cu cheltuielile nebunești, care pot pentru ca să zic că în nici o țară nu s-a mai întîmplat..." ; „Dumneata nu vezi cum se încurcă lucrurile în politică, care nu poți pentru ca să știi de azi pe mîine cum poate pentru ca să devie o complicațiune ; „Nu mai merge, mă-nțelegi, Constituția, care aceea ce vezi că se petrece, nu poți pentru ca..." ; „De aia și pusesem de gînd de la Sfîntul Gheorghe să las prăvălia, care nu mai poate omul de atîtea angarale..." ; „...reclam, pardon, onoarea mea, care m-a-njurat, și clondirul cu trei chile mastică prima, care venisem tomn' atunci cu birja...".

Cu o astfel de sintaxă, sînt inevitabile nenumăratele fraze, adesea kilometrice cu o construcție haotică, simple îngrămădiri de cuvinte și formule, cărora le lipsește orice conținut logic. Iată cîteva mostre : „— Ce se exagerează, nene ? Este o criză, care, ascultă-mă pe mine, că dv. nu știți, care mă-nțelegi, Statul cum a devenit acuma, eu după cum văz ce se petrece, că nu sunt prost, înțeleg și eu atîta lucru, fiindcă nu mai merge cu sistema asta, care, cum te gîndești, te apucă groaza, monșer, groaza !"... „— Las' că și guvernul... Dumnezeu îl știe și pe el, care toate gazetele urlă în fiecare zi despre criza ministerială, pentru că nu se împacă, și numai intrigi și la conservatori și la liberali, în loc să facă un guvern de coaliție, cu toți bărbații de Stat, care să le zică Regele, mă-nțelegi, serios : vă ordon pentru ca să limpeziți situațiunea, fincă așa nu poate pentru ca să meargă, ca dumneata să tragi încolo și dumnealui încoace, fincă niciodată nu s-a-ntîmplat în alte țări, nici pe vremea fanarioților, putem pentru ca să zicem, nici înainte de independență, în detrimentul prestigiului, care trebuie toți să lupte, dacă e vorba să aibă pretenții de oameni politici..." ; „Nu te poate suferi... Nu știu cum venise vorba de oameni deștepți și zic eu : «Uite, Mache e băiat deștept»... că tu știi să te-am considerat totdeauna ca foarte deștept, nu că-mi ești amic, fiindcă mai la urmă, să-mi dai voie să-ți spun, n-am nici un interes să-ți fac curte...".

O adevărată capodoperă de creație lingvistică personală, avînd la bază fapte de felul celor înregistrate aici, ne dă Caragiale în *Proces-verbal,* despre care se poate afirma că este mai autentic decît toate procesele-verbale concrete din vre-

mea aceea, datorită tocmai valorii artistice, care lipsește acestora. Tot așa de extraordinar, prin caricaturizarea împinsă pînă la ultimele-i limite, este stilul telegrafic al schiței intitulată *Telegrame*, din care nu mă pot opri de a reproduce cîteva : „A doua oară atacat palme picioare piața endependenți acelaș bandit director scandalos însoțit sbiri. Situația devenit insuportabilă. Oraș stare asediu. Panica domnește cetățeni" ; „Bandiți regimului acest secol lumină bagiucurind constituția ce ați giurat voit ucidi di două ori cafinè central și piața endependenți fratemeu fost reprezentant națiuni. Victima frică merge telegraf sigur al treilea atentat bandiți. Implorăm garanția vieți onorului contrar siliți face justiție singuri. Trăiască dinastia".

Că tot ce pune Caragiale de la dînsul, adică din propria-i creație, în vorbirea personajelor sale comice întrece prin autenticitate realitatea lingvistică concretă din acea vreme, dovedește, între altele, faptul că numeroase expresii, formule etc. din comedii și din schițele satirice au devenit proverbiale, intrînd astfel în limba comună, unde sînt folosite, în împrejurări determinate și cu intenții ironice sau numai glumețe, pentru a caracteriza situații, atitudini etc. asemănătoare cu acelea care le-au dat naștere în opera marelui nostru scriitor. Cine dintre cititorii lui nu spune, cînd i se pare nimerit, „să le numărăm, coane Fănică", „famelie mare, renumerație mică", „scrofulos la datorie", „după lupte seculare, care au durat peste treizeci de ani", „aveți puțintică răbdare", „să se modifice, dar să nu se schimbe nimic", „pupat piața endependenți", „avem cestiuni arzătoare la ordinea zilei", „a se slăbi, Mitică", „pînă cînd să n-avem și noi faliții noștri", „dacă-i anonimă, o iscălesc și eu", „rușinoasă, mie-mi spui ?", „angel radios", „a pierde uzul rațiunii", „pardon de impresie", „la din contra", „stimabilul", „onorabilul", „nu personal cineva, ci ghinion", „mai trebuie ș-altă dată", „nu spun cine, persoană importantă", „se pronunță cu iluzii la adresa mea", „pot pentru ca să spun" etc. ?

Ajungînd la sfîrșitul cercetării mele, mă gîndesc că unii dintre cititori se vor fi întrebînd, pe drept cuvînt : este oare românească limba pe care o vorbesc imbecilii, șarlatanii, escrocii și toți ceilalți exponenți, direcți sau indirecți, ai societății noastre din vremea lui Caragiale ? Răspunsul obiectiv la

această întrebare nu poate fi decît afirmativ. Căci fondul principal de cuvinte și structura gramaticală, care alcătuiesc temelia oricărei limbi, sînt identice cu ale limbii întregului popor românesc.

De ce sîntem totuși îndreptățiți, subiectiv vorbind, să punem întrebarea pe care am pus-o ? Aici intervine ideea marxistă despre unitatea dintre limbă și gîndire : „limba este realitatea nemijlocită a gîndirii". Gîndirea clasei conducătoare din epoca regimului burghezo-moșieresc era falsificată și denaturată din cauza intereselor ei de clasă, care o îndemnau să impună, prin toate mijloacele (în primul rînd, prin școală și presă), același fel de a gîndi și celorlalte pături sociale, ceea ce izbutea să realizeze cu atît mai ușor, cu cît condițiile social-economice, de cruntă exploatare, erau foarte favorabile pentru atingerea scopului urmărit.

Unei asemenea gîndiri nu-i putea da expresie decît o limbă ca aceea pe care am ilustrat-o cu ajutorul materialului cules din comediile și schițele satirice ale lui Caragiale : o limbă falsificată și denaturată printr-o serie de cuvinte și de construcții gramaticale care nu aparțineau, din fericire, întregului popor, după cum nu aparțineau acestuia, în sensul unei solidarități naționale, nici cei care le foloseau adesea cu intenția de a exploata mai bine masele.

Marele nostru scriitor iubea poporul și ura clasa stăpînitoare împreună cu toți acoliții ei. Durerea lui în fața suferinței claselor muncitoare era dublată de durerea în fața falsificării limbii naționale : reprezentanții păturilor exploatatoare și parazitare îi erau odioși, pentru că își băteau joc nu numai de adevărata națiune românească, ci și de limba națională. Dragostea lui Caragiale pentru această limbă se manifestă atît în ura și ridicolul cu care îi acoperă pe cei ce o denaturează, cît și în grija lui extraordinară de a-i adînci subtilitățile și nuanțele, cum dovedește întreaga operă a acestui genial cunoscător al limbii noastre sub toate aspectele ei.

Această dragoste rezultă și din afirmații directe în legătură cu problemele lingvistice ale vremii. Iată una : „Sărmana limbă românească ! Nu mai este, cum ar fi trebuit să fie, o plantă cultivată ! a ajuns o buruiană sălbatică !... Multe vînturi au bătut-o ! odată o bătea vîntul franțuzesc ; acu o bate vîntul nemțesc. Noroc că mai are rădăcini adînci ; aminteri, i s-ar stîrpi soiul ! și ar fi păcat de ea, fiindcă (nu ca s-o laud eu !) îngrijită, ce flori frumoase și ce sănătos rod ar da această

voinică buruiană de veacuri desprețuită, cu care veacuri s-a hrănit și ținut sufletul unui întreg neam de oameni! Care cum se scoală astăzi o calcă-n picioare, și, drept îngrijire chip și seamă, și spre păstrare, o opărăsc cu cerneală de scris și de tipar; și ea rabdă, ținîndu-și ascunsă puterea de viață în rădăcinele-i adînci, cît și-o mai putea-o ține și acolo; căci și acolo a-nceput s-o prigonească și s-o ajungă soarta rea prin așa-numitele „metode moderne". (Din articolul *Peste 50 de ani.)*

Un strălucit exemplu pentru scriitorii noștri de astăzi și un izvor nesecat de fapte pentru lingviști: aceasta înseamnează, pe scurt, limba lui Caragiale, indiferent dacă purtătorii ei sînt „eroii" odioși și ridicoli pe care i-am urmărit în paginile precedente, sau oamenii adevărați, cu calități și defecte, din operele nesatirice, sau dacă purtătorul este Caragiale însuși.

1957

ISTORICITATEA COMEDIILOR LUI CARAGIALE

Interesul și favoarea de care se bucură în ochii tuturor oamenilor din țara noastră piesele comice ale celui mai mare dramaturg român dovedesc că autorul lor a văzut just lumea din vremea lui și, lucru, poate, mai important, a știut să dea o expresie artistică desăvîrșită viziunii sale despre oameni și moravurile lor. Deși în comediile lui Caragiale nu apar ceea ce se numește (poate numai se numea altădată) „caractere", tipuri umane oarecum generale, indiferent de timp și de loc, anumite trăsături psihologice ale multora dintre personajele sale prezintă un aspect valabil pentru orice epocă și pentru orice țară, fiindcă se întîlnesc la oameni din toate timpurile și din toate locurile.

Cu toate acestea, comediile lui Caragiale înfățișează, în primul rînd, moravuri, puse în acțiune prin oamenii care le au și le practică. Asta însemnează că avem a face cu obiceiuri de-ale unor categorii de români din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Este vorba de aspecte pur personale, dar tot pur românești (!), adică produse ale societății noastre de acum 100 de ani, de aspecte sociale (mă refer la relațiile de tot felul dintre oameni) și, în sfîrșit, de aspecte publice, mai precis politice (am în vedere atitudinea oamenilor ca cetățeni, comportarea lor în raport cu statul, sau, dacă vreți, cu colectivitatea socială din care fac și ei parte, văzută ca o entitate).

Toate aceste aspecte ale moravurilor prezentate în mișcare, pe scenă, de Caragiale sînt produsul unei anumite epoci, care are specificul ei, deosebit, prin urmare, de al epocii precedente, ca și de al celei următoare. Se înțelege că deosebi-

rile nu sînt, cum se spune, de esență, adică fundamentale. Dovadă că în multe comedii ale lui Alecsandri întîlnim și moravuri și situații și oameni care amintesc bine de producțiile similare ale succesorului său. Dar nu sînt necesare o perspicacitate neobișnuită și nici o informație documentară propriu-zisă, pentru ca cineva să facă ușor distincția să zicem între Clevetici ultrademagogul și Cațavencu, nu mai puțin demagog decît predecesorul său. Și aceasta, pentru că, repet, ei aparțin la epoci de evoluție a societății românești diferite clar una de alta, chiar dacă distanța în timp dintre cei doi reprezentanți ai demagogiei este de numai cîteva decenii. Asta înțeleg eu prin istoricitatea comediilor lui Caragiale. (Și același lucru l-aș înțelege, dacă m-aș ocupa de operele similare ale lui Alecsandri.)

A fost respectat acest caracter istoric în reluările din ultimii ani ale *D'ale carnavalului* și *Scrisorii pierdute*? Răspunsul meu este în linii mari absolut negativ. Despre prima am... îndrăznit să-mi spun părerea, cu destulă timiditate, acum cîțiva ani într-un interviu apărut în „Contemporanul". (Am vorbit atunci și despre *O noapte furtunoasă*, pusă în scenă de Teatrul „C. I. Nottara". Deoarece acest spectacol a fost socotit de la început ca o cădere indiscutabilă, n-are rost să mă mai ocup de el aici.) Ideea de bază a interviului era, dacă mi-aduc bine aminte, că, deoarece avem a face cu o farsă, deci, în fond, cu o caricatură (personajele nu sînt „oameni", ci manechine, puse de autor în situații excesiv de ridicole pentru a se distra el însuși, cu „răutate", pe seama lor și pentru a face pe spectatori să se „strice" de rîs), mi se pare nepotrivită o îngroșare a caricaturii reale împinsă dincolo de limitele celei mai extravagante fantezii. (Mi s-a dat, firește, o replică foarte usturătoare!)

Atunci nu m-am referit la „istoricitate", deși în subconștientul meu această idee „lucra": exagerarea de care aminteam însemna nerespectarea sau, poate, denaturarea caracterului istoric al conținutului farsei. Ideea are nevoie, probabil, de o precizare în plus. Se folosește, curent, termenul „istoric", cînd e vorba de ceea ce unii numesc „trecutul istoric": piese ca *Vlaicu Vodă, Ovidiu, Apus de soare* etc. După mine, și sînt convins că nu numai după mine, istoric este tot ce aparține unei anumite epoci sau chiar unui anumit moment. Un obiect, un personaj, un eveniment etc. capătă caracter „istoric" prin simplul fapt că, indiferent de importanța lor în sine, sînt produsul unei conjuncturi sociale, al unor împrejurări și

condiţii specifice, care îi imprimă o pecete a lor ireparabilă. În acest sens, comediile lui Caragiale (tot aşa ale lui Alecsandri) sînt mai istorice chiar decît dramele lui Delavrancea, din cauză că istoricitatea lor este mult mai sesizabilă, fiind mai aproape de epoca noastră. Ceea ce ştim sau putem şti despre Ştefan cel Mare sau Mihai Viteazul sînt lucruri foarte generale, şi un scriitor talentat pe acestea le exploatează, nu pe cele referitoare la aspecte mai mult ori mai puţin concrete, dar greu verificabile, din viaţa lor publică sau personală. În schimb, epoca de acum o sută de ani şi chiar mai puţin o putem cunoaşte aproape la fel de bine ca pe a noastră. Înregistrarea evenimentelor (şi, datorită lor, prezentarea celor ce au participat la ele), o găsim în presa timpului, în dezbaterile parlamentului, în memoriile scrise ale unor personalităţi, ba şi în memoria (propriu-zisă !) a unor oameni contemporani sau aproape contemporani cu ele.

Judecat din acest punct de vedere, care nu pretind că este singurul, dar trebuie să fie cel mai important, spectacolul *D'ale carnavalului* poate fi considerat drept un succes, şi încă unul formidabil, cum s-a spus (şi cum se încearcă să se dovedească în mod direct, adică material, prin menţinerea lui pe afiş) ? Cred că nu. Dimpotrivă. Mă opresc la două detalii, cele mai izbitoare şi mai neverosimile pentru mine. Poate să-şi imagineze cineva drept realitate, nu gîndindu-se la o frizerie periferică din Bucureşti, dar nici la una din Mizil, fie şi de acum 100 de ani, scena cu spălatul picioarelor şi cu tot ce urmează după aceea ? Regizorul a vrut să arate mizeria materială a unui anumit aspect din viaţa păturilor sociale celor mai de jos. A dorit, probabil, să şi polemizeze, politic vorbind, cu orînduirea burghezo-moşierească. Nu avea alte mijloace la dispoziţie pentru a crea această imagine ? Aspectul general al maghernitei care se numea frizerie nu era suficient ? Şi dacă nu, era greu să fie şi îngroşat ? Celălalt detaliu este scena (mai bine-zis sînt „scenele" în care femeile „traduse" îşi smulg părul din cap, ţipă, urlă, zbiară, îşi izbesc propria-i ţeastă de duşumea cu o furie extraordinară etc. Erau necesare aceste exagerări, care distrug verosimilul ? Oamenii noştri de

artă, indiferent unde lucrează, uită (e vorba de marea majoritate a celor de azi, tineri sau mai tineri) un adevăr elementar : creațiile artistice dau impresia că sînt „viață", că trăiesc, că nu sînt prin nimic inferioare „modelelor", numai cu condiția de a fi verosimile, de a „semăna" cu adevărul, de a „părea" adevărate, fără să fie de fapt. (Tocmai de aici le vine atracția pe care o exercită asupra noastră, și așa se explica afirmația multor cunoscători că arta este superioară vieții pe care o înfățișează.)

Reflecții similare mi-a trezit și spectacolul cu O *scrisoare pierdută* (la Teatrul „Bulandra"). Personajele acestei comedii sînt de două categorii. Cele mai multe, ridicole, din punct de vedere să zicem estetic și abjecte, din punct de vedere moral. Două, Zoe și Tipătescu, ocupă un loc aparte, foarte clar diferit de al celorlalte. E adevărat că, sub aspect moral, și ele sînt condamnabile. Dar, în cazul Zoei, este vorba de o imoralitate personală sau, dacă preferați, familială, fără efecte (cel puțin probabile sau de perspectivă) asupra vieții publice, care — să nu uităm — îl preocupă, aș zice, exclusiv pe Caragiale în această piesă. La Tipătescu intervine, în plus, abuzul de putere în calitatea sa de prefect. Cred că și spectatorilor de azi și celor de acum 80—85 de ani, mai cu seamă acest aspect al personajului în discuție le displace. Dar nici unul dintre ele nu este ridiculizat de autor, care îi ia, dimpotrivă în serios ; pentru Zoe, dragostea ei extraconjugală este o problemă de viață și de moarte ; pentru Tipătescu, despre care trebuie să fim de acord că-și iubește sincer partenera și că, deci, dragostea pentru dînsa ocupă un loc important în viața sa, problema nr. 1 este de ordin politic, cel puțin pentru moment (alegerea deputatului pentru Adunarea legislativă constituantă). Nici ea, nici el, repet, nu sînt ridicoli. Și dacă în cazul Zoei (mă gîndesc la spectacolul similar al Teatrului Național) se rîde puțintel în sală, faptul se datorește deprinderii unei bune părți din publicul n o s t r u că la comedie vine omul ca să rîdă, indiferent cînd, unde, cum etc. și, poate, într-o mică măsură, unor ușoare exagerări în gesturi și intonație din partea interpretei.

Regia n-a ţinut aproape deloc seamă de această distincţie dintre cele două categorii de personaje. A uitat, de exemplu, unele lucruri care se spun în piesă. (Le spune, deci, Caragiale.) Tipătescu este moşier (la studii, fiu de moşier). Are doctoratul în Drept de la Paris. Chiar dacă azi foarte numeroşi oameni de la noi nu ştiu ce însemna atunci şi mai încoace un doctorat de la Sorbona, un regizor de teatru, care nu are nici măcar scuza vîrstei, trebuie să ştie, nu se poate să nu ştie că acest titlu şi, îndeosebi, anii petrecuţi (dacă vreţi, în toate sensurile!) la Paris pentru obţinerea lui au produs o schimbare importantă în cel ce l-a obţinut, cel puţin din punctul de vedere al unui rafinament intelectual şi social. Tipătescu este un om subţire şi cultivat. A doua calitate rezultă în mod absolut convingător din modul cum vorbeşte. Folosirea neologismelor, construirea frazei etc. sînt ireproşabile. Aceste aspecte n-au fost prea vizibile pe scena Teatrului „Bulandra". Tipătescu are şi momente de luciditate morală şi politică. La un moment dat exclamă: „Ce lume!" (Este, de fapt, exclamaţia lui Caragiale însuşi, care i-o „împrumută", aş zice dintr-un fel de simpatie. Să nu uităm că acest mare clasic al literaturii noastre era un estet desăvîrşit în aprecierea oamenilor şi a lucrurilor. Indignarea lui este de natură mai mult estetică decît morală, cînd satirizează, fie în comedii, fie în schiţe.) Şi Zoe este un personaj ireproşabil sub acest aspect: are ţinută de doamnă, vorbeşte ca un om cultivat şi, chiar în momentele cînd îşi „pierde firea", se comportă ca o femeie de lume. Nici acest personaj nu şi-a găsit interpretul potrivit.

Referindu-mă la cealaltă categorie de „eroi", voi spune cîteva cuvinte numai despre unii. Caţavencu are toate defectele de pe lume. Un singur lucru nu i se poate tăgădui: inteligenţa, chiar dacă ea este a unui şmecher în stil mare, cu veleităţi politice. Un asemenea om poate fi ridiculizat şi în felul cum l-am văzut eu la „Bulandra"? Tot timpul cît vorbeşte Farfuridi, el stă în mijlocul partizanilor săi şi face o serie de gesturi care ni-l prezintă, dacă nu ca ţăran, devenit orăşean de puţină vreme, în orice caz ca pe un biet mahalagiu (biet din punctul de vedere al instrucţiunii şi al condiţiilor de viaţă materială). Foarte elocvent (pentru regizor, dar la fel de deplasat) un anumit gest (n-am cum să-i spun altfel) cu... limba: a ţinut-o, mai tot timpul, cu vîrful rotunjit scos vizibil, între buze! O observaţie asemănătoare în legătură cu Farfuridi. Acesta nu are inteligenţa lui Caţavencu, dar nu-i nici un

fel de ramolit, cum apare în spectacol. Avînd în mîini foile cu discursul său de la întrunirea din actul al III-lea, actorul respectiv, după ce și-a luat din timp măsurile de precauție pentru a nu le încurca, este pus totuși (de regizor, bineînțeles) să le amestece în sensul că, în loc să folosească degetul muiat în salivă pentru foile așezate în ordinea lor logică, recurge la mîna cealaltă și în felul acesta nu mai știe, o clipă, care sînt cele deja folosite. Și oratorul nu era deloc emoționat, ca să presupunem că s-a zăpăcit din cauza asta. Din contra, afișa o încredere desăvîrșită în sine. Exces de zel din partea regizorului (sau, poate, numai a actorului), de a îngroșa comicul personajului, ca și cum celelalte trăsături, multe și importante, n-ar fi de-ajuns.

În sfîrșit, Dandanache. Vorbesc, poate, sub impresia interpretărilor date acestui personaj la Teatrul Național (de R. Beligan, înaintea lui, de Vasiliu-Birlic, iar și mai înainte, de Belcot) și de aceea aprecierile mele ar putea fi, pentru mulți, mai puțin convingătoare. Agamiță este ramolit. (O arată și numele, amîndouă : al doilea evocă „dandanaua", primul, cu cele două silabe inițiale, pe „ga-ga", — de altfel, Caragiale, prin gura lui Trahanache, își... trădează intențiile, căci îl pune pe acesta să-i spună, la un moment dat, Gagamiță.) La „Bulandra", ramolismentul apare foarte lămurit. Dar, aparent, e camuflat, ca să zic așa, într-o eleganță vestimentară excepțională și în una oratorică franțuzită, nu mai puțin surprinzătoare. Regizorul s-a lăsat prins, așa mi se pare mie, de afirmația personajului în legătură cu ascendența de la '48, care știm cu toții, că, în ciuda caldului și puternicului ei patriotism, probat prin fapte și adesea prin sacrificii, utiliza foarte des franceza în locul românei, și, în consecință, a crezut că trebuie să-l „franțuzească" și pe descendent. A uitat totuși că ramolismentul lui Dandanache este decrepit, ajuns la ultima fază, inferioară, aproape, a infantilismului, și că, prin urmare, grija lui pentru îmbrăcăminte, ca și pentru pronunțarea „à la française" a unor cuvinte sau silabe nu se justifică absolut deloc.

Cum se explică aspectele critice (și nu numai după mine) ale spectacolelor în cauză ? Din tendința excesivă de a face altfel, de a fi original și, mai ales, de a fi modern. (Îmi vine în minte sfatul, de o simplitate, dar și de un adevăr cu totul excepțional, dat de Tizian confraților săi mai tineri : „Dacă vrei să te deosebești de alții, fă ca ei !.) Ideea de moderni-

t a t e se leagă strîns în mintea oamenilor noştri de artă (şi nu numai de artă) tineri şi mai tineri de ideea de *genialitate*. Ce-ar fi să renunţăm la genialitate, mai ales că ea nu există? Ce-ar fi să ne mulţumim cu t a l e n t u l (dacă şi cînd îl avem) şi să-l punem în slujba unei munci stăruitoare de instruire, de cultivare, de informare şi plină de respect pentru predecesorii valoroşi, indiferent de natura contribuţiei lor la dezvoltarea unei ramuri oarecare a artei (şi a culturii în general)? Păcatul cel mare al majorităţii tinerilor şi mai tinerilor de la noi şi din alte părţi constă în ignorarea, uneori voită, de obicei ne-voită, a istoriei. E adevărat că indivizii, luaţi izolat, chiar cînd sînt vîrstnici şi au realizat ceva sau, poate, mult, nu au istorie. Dar colectivitatea are, şi ea nu trebuie desconsiderată.

1973

PROBLEME DE LIMBĂ LA „VIAȚA ROMÂNEASCĂ"

Datorită unei serii de împrejurări, pe care le voi aminti, pe scurt, în cele ce urmează, „Viața Românească" a acordat încă de la începuturile ei o atenție deosebită problemelor de limbă. Este sigur că preocupările lingvistice ale acestei reviste, care ani de-a rîndul a jucat un rol excepțional în mișcarea noastră literară și științifică, se explică, înainte de toate, prin faptul că în fruntea conducătorilor ei se găsea G. Ibrăileanu. Am arătat cu alt prilej interesul viu al acestuia pentru problemele de limbă. Amintesc, aici și acum, prima lui operă importantă de proporții mai mari, care este *Spiritul critic în cultura românească* și unde dezvoltarea vieții culturale din secolul al XIX-lea a poporului nostru este privită și din punctul de vedere al atitudinii pe care au avut-o față de limbă curentele și scriitorii reprezentativi din vremea aceea.

Mai puțin cunoscute, findcă n-au fost publicate, dar nu mai puțin importante, și, în orice caz, mai strîns legate de lingvistică, sînt cursurile sale universitare, în special primul, în ordine cronologică, dintre cele consacrate istoriei literaturii românești moderne (intitulat de el „Epoca Conachi"), a cărui parte introductivă, foarte întinsă, studiază formarea și dezvoltarea limbii noastre literare.

Interesul lui Ibrăileanu pentru problemele lingvistice n-are nimic surprinzător la un așa de bun cunoscător al marxismului, cum a fost el. Limba este creația poporului și, drept urmare, una dintre trăsăturile esențiale ale specificului național manifestat cu cea mai mare forță în producțiile culturale,

printre care literatura, obiectul principal de studiu al lui Ibrăileanu, ocupă un loc de frunte. Legătura indisolubilă dintre cultură și limbă este ilustrată cu o mare bogăție de fapte și cu o logică desăvîrșită în *Spiritul critic...* amintit mai sus.

Convingerile sale teoretice despre importanța limbii în viața societății au găsit un sprijin în atmosfera intelectuală a Iașilor, orașul unde și-a făcut studiile universitare și unde a trăit apoi, aproape fără întrerupere, pînă la sfîrșitul vieții sale. În Iași și-au desfășurat activitatea C. Negruzzi, Alecu Russo, V. Alecsandri și M. Kogălniceanu, ale căror preocupări în legătură cu limba sînt bine cunoscute, după cum bine cunoscută este de asemenea înțelegerea justă a lui Ibrăileanu, bazată și pe factori de ordin afectiv, pentru aceste proeminente personalități ale vieții noastre culturale din anii 1840—1850, și îndeosebi pentru Alecu Russo, de la care criticul nostru a învățat multe lucruri. Au venit apoi Hasdeu, „Convorbiri literare", „Contemporanul" și „Arhiva Societății științifice și literare", care, în ciuda profundelor deosebiri existente în concepția lor, pot și chiar trebuie să figureze fără discriminare în această listă, pentru motivul că au frămîntat, fiecare în felul său, probleme de limbă și au contribuit astfel la crearea unei atmosfere prielnice pentru formația lingvistică (aș spune, mai exact, în spirit lingvistic) a lui Ibrăileanu. Se cuvine, în sfîrșit, să amintesc trei mari figuri de lingviști ieșeni, dintre care doi au fost contemporani, mai în vîrstă, ai lui. E vorba de Alexandru Lambrior, H. Tiktin și A. Philippide. Pe acesta din urmă Ibrăileanu l-a avut profesor, nu în calitatea sa de student propriu-zis, deoarece își terminase studiile, formal vorbind, în momentul cînd Philippide a fost numit profesor la universitatea ieșeană, ci prin strînse relații personale, care au durat aproape patru decenii. Am spus, cred, și altă dată că Ibrăileanu a fost unul dintre colaboratorii lui Philippide la elaborarea *Dicționarului Academiei,* ceea ce l-a ajutat să se inițieze și în chestiuni de metodă și tehnică lingvistică, așa cum am avut ocazia să constat (mai bine zis să „intuiesc") în anul școlar 1904—1905, cînd, ca elev în clasa V-a a „Liceului Internat" din Iași, mi-am însușit primele cunoștințe de gramatică istorică a limbii noastre de la profesorul Ibrăileanu.

Muncă la *Dicționarul Academiei* au făcut și alți trei dintre întemeietorii revistei și asociației „Viața Românească": frații I. și C. Botez și M. Carp. Așadar, dintre cei cinci fondatori ai acestui periodic numai unul (C. Stere) n-a avut pre-

ocupări lingvistice cu caracter mai mult ori mai puțin profesoral, deși chiar acesta, atît înainte de a se hotărî apariția revistei, cît și, mai ales, după aceea, s-a inițiat și prin „asociații" săi, și direct, în probleme de limbă. Și acest fapt explică locul important pe care îl ocupă, încă de la început, în paginile „Vieții Românești", studiile lingvistice.

Înțelegerea întemeietorilor acestei reviste pentru problemele de limbă se manifestă și în unele particularități ale ortografiei folosite în paginile ei. Amintesc, între altele, redarea lui *î*, în toate împrejurările, prin acest semn, apoi (amănunt de natură mai mult lingvistică decît propriu-zis ortografică) întrebuințarea exclusivă a formei *sînt* în locul lui *sunt*, de origine latinistă și recomandată de ortografia oficială a vremii.

Cum este și firesc, contribuțiile în acest domeniu au de autori pe Philippide, pentru care conducătorii revistei și cercul din jurul lor aveau mare stimă și admirație (în fotografia făcută la inaugurarea „Vieții Românești", lingvistul ieșean stă la mijloc, avînd la dreapta și la stînga pe N. Gane, Paul Bujor, C. Stere și G. Ibrăileanu) și pe elevii lui Philippide, dintre care unii au fost și ai lui Ibrăileanu. Aceste contribuții sînt, adesea și de specialitate mai mult ori mai puțin strictă, dar, de cele mai multe ori, atacă probleme de interes mai general și, în orice caz, accesibile oricărui cititor cultivat.

Spiritul critic, considerat de Ibrăileanu, e drept, cam exagerat, o caracteristică a scriitorilor din Moldova (dobîndită printr-un concurs de împrejurări istorice, nu „înnăscută", cum au crezut și, poate, mai cred unii, din lipsă de înțelegere, dar și cu intenția de a discredita punctul de vedere just al criticului ieșean), străbate, nu totdeauna în sensul cel mai recomandabil, și studiile lingvistice publicate în „Viața Românească". Vreau să spun cu aceasta că autorii lor, indiferent de modul cum au interpretat formula lui Ibrăileanu, n-au folosit critica totdeauna cu cele mai bune rezultate pentru descoperirea adevărului științific obiectiv. Dealtfel, o bună parte dintre studiile, articolele și recenziile în discuție au caracter polemic, uneori îndreptățit și, deci, binevenit, în majoritatea cazurilor însă, de prisos, ba chiar păgubitor.

N-am de gînd să amintesc studiile lingvistice mai importante apărute în „Viața Românească" de pe vremuri și cu atît mai puțin să dau o bibliografie, fie și necompletă, a lor, nu numai pentru că n-ar avea rost într-un articol ca cel de față, al cărui autor urmărește numai să amintească pentru contemporanii săi actuali unele lucruri prea puțin sau, poate,

deloc cunoscute acestora. Mă voi opri la cîteva fapte mai caracteristice din cele două mari studii ale lui A. Philippide: *Specialistul român. Contribuție la istoria culturii românești din secolul XIX* (1907) și *Un specialist român la Lipsca* (1909).

Dar mai întîi, ce înseamnează formula „specialist român", care apare în titlurile amîndurora? Prin ea, autorul desemnează pe falșii oameni de știință și de cultură din țara noastră, așa de numeroși în vremea regimului burghezo-moșieresc, care se caracterizează, după dînsul, prin bibliografie bogată, dar neconsultată, prin mulțimea termenilor tehnici de specialitate, meniți și aceștia să facă impresie asupra cititorului, prin ținerea la curent, bineînțeles tot numai în aparență, cu ultimele noutăți științifice etc. Trebuie să mai adaug că Philippide are în vedere, în mod concret, pe filologi și lingviști: toate numele proprii date de el sînt din propriul său domeniu de activitate, care au fost filologia și lingvistica.

Deosebit de important este, sub aspectul pur lingvistic, primul, care, dat fiind obiectul aparent al cercetării (I-iul volum al *Dicționarului* lui Tiktin), trebuie apreciat mai degrabă defavorabil, în ciuda multor constatări și observații juste, din punctul de vedere al conținutului enunțat în subtitlul studiului, *Contribuție la istoria culturii românești din secolul XIX*. Fără a avea o orientare ideologică înaintată, Philippide a văzut totuși gravele lipsuri ale culturii noastre din timpul regimului burghezo-moșieresc și le-a demascat cu curaj, adesea de pe poziții apropiate de cele actuale. Foarte interesant este amănuntul că el face o deosebire tranșantă între oamenii de cultură dinainte și cei de după 1866. (Această dată apare de mai multe ori în cursul discuției.) După ce-i laudă pe cei dintîi pentru munca lor dezinteresată, pentru sinceritatea, modestia și patriotismul lor, calități care i-au ajutat să pună bazele științei și ale culturii naționale în general, Philippide continuă (p. 69—70): „Aceste începuturi au fost niște începuturi solide, comparabile cu cele care, pe terenul activității politice, se făceau prin secularizarea averilor mănăstirești și împroprietărirea țăranilor. Dacă am fi avut noi românii noroc să nu pierdem terenul de sub picioare și să mergem încet, pe urma părinților noștri (= generația anterioară, de la 1848), astăzi alt aspect ar avea și bogăția materială a țării și bogăția ei intelectuală".

Pe cei de după 1866 îi împarte în două categorii, punîndu-se din punctul de vedere al gravității defectelor amintite aici mai sus: cu cît trece vremea, deci cu cît oligarhia bur-

ghezo-moşierească îşi întăreşte, aparent, poziţia, cu atît se înmulţesc şi se „perfecţionează" (în sensul arătat) pseudosavanţii. „În vremea aceasta, spune Philippide (p. 71), pe cînd unele talente căutau să facă ştiinţă cu tot aparatul şi de fond şi de formă al savantului european, fără ca să poseadă nici fondul nici forma, alţii, mai modeşti, renunţau la ştiinţă din punct de vedere al fondului şi îşi concentrau toată atenţia asupra formei sale".

Drept reprezentant autentic al savantului din epoca de înflorire a pseudoştiinţei filologice este înfăţişat Titu Maiorescu, pe care Philippide îl face vinovat, în mare măsură, mai ales de faptul că a contribuit (mai mult decît alţii, dată fiind situaţia lui oarecum excepţională în mişcarea culturală a epocii) la înmulţirea „specialiştilor români", precum şi la agravarea lipsurilor acestora: „...căci d-sa (Maiorescu), în afară de poezie, pe ale cărei fond şi formă le stăpîneşte destul de bine şi asupra căreia a stabilit chiar o teorie, poate originală, arta pentru artă, nu ştie decît metafizică şi logică. Însă, ori că ştii metafizică, ori că nu ştii nimic, e tot aceea; iar logica, cum ştie oricine, e ştiinţa formei goale" (p. 77).

Alături de metafizică şi de logică, Philippide aşează pedagogia, aşa cum se practica ea în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, precum şi după aceea. Tot „formă goală", adică, în termenii noştri de astăzi, tot formalism, era şi activitatea pedagogică din timpul regimului burghezo-moşieresc. „Sub numele de pedagogie, afirmă el (p. 78), se dă atîta importanţă la examenele de capacitate pentru ocuparea catedrelor din învăţămîntul secundar gestului, timbrului glasului, accentului, vorbirii încete şi cu potrivită intensitate, lipsei de cuprins, încît pe de o parte grija candidatului nu e de a şti ceva, ci de a poseda calităţile formale enumerate, iar pe de alta, nota este mai ales de dînsele hotărîtă".

Autorul lucrării aici în discuţie nu extinde însă aprecierile sale, atît de severe, deşi, în general, îndreptăţite, asupra tuturor oamenilor de ştiinţă din epoca încriminată. Ca exemplu de filolog desăvîrşit sub toate raporturile, Philippide dă pe Alexandru Lambrior, mort, din păcate, la fel cu Eminescu, Conta ş.a., înainte de a fi împlinit 40 de ani: „Pe cît specialistul român e înfumurat şi sec, pe atît acela era modest (spic plin); pe cît specialistul român ne sperie cu citaţii, pentru a ascunde o remarcabilă sărăcie de cunoştinţi, pe atît acela cita puţin, însă tot cărţi importante, cetite şi meditate din scoarţă în

scoarţă; pe cît specialistul român se arată că ştie tot, măcar că ştie puţin, şi se ruşinează de a-şi arăta lipsurile, pe atît acela îşi mărturisea sincer toate lipsurile, măcar că avea într-adevăr o vastă cultură" (p. 83—84).

Celălalt studiu al lui Philippide, mult mai voluminos, se ocupă de activitatea lui Gustav Weigand de la Universitatea din Leipzig şi a elevilor lui în domeniul lingvisticii româneşti. Recunoscînd, mai puţin, meritele acestui lingvist german şi, mai mult, pe ale unora dintre discipolii lui, pe baza lucrărilor publicate, aproape toate, în primele 15 volume ale „Anuarului Institutului de limbă română de la Leipzig", autorul critică, cu o severitate adesea exagerată, numeroasele greşeli, atît de concepţie, cît şi de fapte, pe care le-a constatat în aceste lucrări.

Ca şi în *Specialistul român*, polemica ia uneori un aspect personal, cu deosebire atunci cînd discuţia atinge probleme privitoare la *Dicţionarul limbii române*. (Se ştie că, după Hasdeu, vechea Academie însărcinase cu întocmirea acestei opere pe Philippide, care a trebuit să renunţe şi el, din cauză că n-a putut respecta termenul angajamentului.) Cu toate acestea, partea pozitivă a studiului citat este bogată şi preţioasă, prin nenumăratele observaţii şi rectificări privitoare nu numai la lucruri de amănunt, ci şi la probleme teoretice (de concepţie sau de metodă).

Întîlnim şi aici idei juste, valabile din punctul nostru actual de vedere. Reproduc un singur pasaj, foarte interesant prin atitudinea anticosmopolită a lui Philippide (p. 139): „Dar cum se face că a ajuns d-l Weigand o autoritate în ţara noastră? Mai întîi, noi românii sîntem oameni speriaţi, cum se zice, speriaţi, între altele, de nume nemţeşti. De l-ar chema pe cineva Popescu, ori Georgescu, ori Tănăsescu, ori chiar Zamfirescu şi dacă ar scrie orice lucru de samă pe terenul vreunei ştiinţi oarecare..., noi dăm din cap cu îndoială. Îndată ce însă îl va chema pe cineva Schultze, ori Meyer, ori Müller, noi cetim cu admiraţie toate inepţiile". Iar în nota de la aceeaşi pagină ni se spune: „Cît de slab este reprezentată limba română în cercul de studii al filologilor din străinătate, se poate vedea şi din următoarea împrejurare. Un candidat la doctoratul în filologia romanică de la Universitatea din Berlin voia să-şi aleagă ca teză o chestie din filologia românească. „Niciodată nu voi permite, a zis profesorul Tobler, să treacă cineva doctoratul la mine cu un subiect din filologia românească, pentru că nu ştiu româneşte". „Dar oricum, a întîm-

pinat atunci candidatul, d-le profesor, tot trebuie să fi avînd d-voastră oarecare cunoştinţi asupra limbii româneşti". „Apoi aşa, a răspuns Tobler, are să vie poate cineva mîni cu o teză dintr-o limbă africană şi mi-a zice: «Tot trebuie să fi avînd d-voastră, d-le profesor, oarecare cunoştinţi asupra ei»". Pentru Tobler, ori limba românească, ori o limbă africană, tot aceea era! Numai cu limba latină, cu limba franceză şi oleacă de italiană ori de provensală e uşor de făcut filologie!".

Cînd am primit invitaţia de a colabora la numărul festiv închinat celei de a cincizecea aniversări a „Vieţii Româneşti", mi-au venit în minte chipurile marilor personalităţi care au ilustrat, cu contribuţiile lor, paginile celei mai vechi dintre revistele noastre actuale. Eram sigur că despre G. Ibrăileanu şi despre alţi stîlpi ai edificiului ei iniţial vor scrie destul de numeroşi colaboratori din primii ei ani de existenţă. Aceeaşi siguranţă o aveam că pe fostul profesor de lingvistică românească al universităţii ieşene nu-l va pomeni nimeni, date fiind relativ puţinele lui contribuţii la revistă şi, mai ales, conţinutul lor prea special (deşi, cum se poate uşor vedea din citatele reproduse aici mai sus, acest conţinut prezintă şi aspecte cu caracter general, interesante şi accesibile pentru orice om cultivat). Aşa se explică hotărîrea mea de a releva cîteva dintre ideile lui A. Philippide privitoare la cultura noastră (în sens larg) din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Numele acestui lingvist şi opera lui capitală, *Originea Românilor*, necunoscută de cei mai mulţi, uitată de unii şi dispreţuită de alţii, trebuie să devină obiect al cercetării critice (şi sînt sigur că vor deveni în curînd) actuale, datorită faptului că institutele Academiei R.P.R., care, prin activitatea lor obişnuită, sînt direct interesate la rezolvarea problemei celei mai importante pentru noi toţi, care este formarea poporului român şi a limbii lui, au înscris în planurile lor de muncă temele strîns legate de această problemă.

1956

OBSERVAȚII ASUPRA LIMBII LUI MIHAIL SADOVEANU

Ca la orice scriitor vrednic de acest nume, se constată și la Mihail Sadoveanu o corespondență desăvîrșită între conținutul operei și mijloacele ei de expresie. Se poate spune că, în ce privește această unitate deplină între fond și formă, sărbătoritul nostru de astăzi întrece pe mai toți scriitorii români, ocupînd, alături de Eminescu, Creangă și Caragiale, primul loc în literatura noastră artistică.

Afirmația mea are în vedere nu numai mijloacele stilistice propriu-zise, care fac din Mihail Sadoveanu cel mai mare poet în proză al literaturii române, ci și materialul lingvistic considerat ca atare, în el însuși, sub raportul strict al izvoarelor, fără nici o legătură directă cu folosirea lui, în vederea realizării artistice a viziunii scriitorului.

Deoarece nu sînt estetician, ci simplu lingvist, mă voi opri în cele ce urmează numai asupra aspectului strict lingvistic al operei marelui nostru povestitor.

Din punctul de vedere al materialului prelucrat, putem deosebi, în cei peste cincizeci de ani de activitate literară a lui Mihail Sadoveanu, trei epoci destul de bine precizate în timp. Prima, care durează aproximativ pînă după unirea Ardealului cu țara veche, se caracterizează prin predominarea mai mult sau mai puțin exclusivă a temelor moldovenești și, drept urmare logică, prin utilizarea, în largă măsură, a unui material lingvistic de aceeași origine. În această perioadă, scriitorul nostru se dovedește a fi un discipol credincios și

talentat al lui Creangă și Neculce, mari povestitori români, în ce privește atît atmosfera generală a operei, cît și particularitățile limbii lor, care, în treacăt spus, au făcut pe unii așa-ziși istorici ai literaturii române să-l pună pe Creangă în rîndul autorilor dialectali.

După primul război mondial, Mihail Sadoveanu își lărgește cîmpul de activitate, înglobînd treptat, în preocupările sale literare, toate provinciile românești, cu oamenii, locurile și vorbirile respective. Începe cu Ardealul, către care îl atrăgeau, în deosebi, simpatia și înțelegerea sa profundă pentru oamenii simpli, pentru țăranii și ciobanii pe care îi cunoștea atît de bine din provincia sa natală, precum și din unele producții literare, în frunte cu poezia populară și scrierile lui Creangă. Purtat de vechea-i pasiune pentru vînat și pescuit, ca și de o forță atavică transmisă poate de vreun ascendent al său, scriitorul nostru a străbătut, ani de-a rîndul, în lung și-n lat, ținuturile de peste munți, pe care a ajuns, cu vremea, să le cunoască și, mai ales, să le iubească tot așa de mult ca pe cele din Moldova lui dragă. Căci a constatat, între felul de a trăi și a vorbi al moldovenilor și acela al ardelenilor de la nord de Mureș, o mare asemănare, care l-a determinat să urmărească problema și s-o rezolve, cu ajutorul specialiștilor, pentru simpla satisfacere a curiozității sale personale.

Au urmat, apoi, în preajma și în timpul războiului al doilea mondial, Muntenia, care îi era, într-o anumită măsură, familiară încă de mai înainte, și Oltenia, patria strămoșilor săi după tată, pentru a-și încheia astfel ciclul peregrinărilor sale literare cu provincia a cărei vorbire populară face deseori legătura între cele două graiuri principale ale limbii noastre.

Printr-un îndelungat contact direct cu oamenii, în special cu oamenii simpli, a căror viață se desfășoară în truda pentru dobîndirea celor necesare traiului, ajutat fiind de lecturi foarte bogate și felurite, precum și de un simț lingvistic extraordinar de dezvoltat, Mihail Sadoveanu a ajuns, cu vremea, să stăpînească limba românească, sub diversele-i aspecte în spațiu și în timp, cu o așa de desăvîrșită măestrie, încît nu-i poate sta alături nici chiar Eminescu, cel mai bun cunoscător, pînă la dînsul, al mijloacelor ei de exprimare.

De altfel, datorită originii locale a părinților săi, părea oarecum menit să realizeze, în bogata-i operă literară, această acumulare selectivă a materialului lingvistic românesc din

toate provinciile țării. „Tată-meu și maică-mea, spune el *(Anii de ucenicie*, pag. 8), au venit unul spre altul din două extremități ale teritoriului românesc, după zig-zaguri în aparență bizare ale înaintașilor lor".

Ceea ce impresionează, înainte de toate, la Mihail Sadoveanu este, pe de o parte bogăția, pe de alta varietatea limbii sale, cu adevărat uimitoare și una și alta. Din acest punct de vedere, el întrece cu mult pe toți scriitorii noștri. Și nu-i vorba de bogăția sau varietatea lingvistică a întregii sale opere, cuprinsă în cele peste o sută volume, cum se gîndesc, poate, aceia dintre numeroșii săi cititori și admiratori care se lasă impresionați de masivitatea monumentală a activității lui literare, ci de faptul că în acelaș număr de pagini sărbătoritul nostru folosește un material lingvistic mai bogat și mai felurit decît oricare alt scriitor român. Căci aceste două aspecte ale limbii lui se condiționează reciproc: bogăția, căreia-i putem spune aspectul pur cantitativ, izvorăște, în primul rînd, din varietatea mijloacelor de exprimare, care, la rîndul ei, este o consecință a bogăției privită sub raportul calității.

Să vedem, pe scurt, din ce izvoare își scoate Mihail Sadoveanu materialul lingvistic. Las la o parte, ca fiind de la sine înțeles, ceea ce putem numi limba comună în sens strict, adică fondul principal de cuvinte și gramatica, să-i zicem normală sau regulată, pe care o respectă, mai mult ori mai puțin, oricine vorbește românește, și mă opresc numai la particularitățile specifice, originale, ale limbii scriitorului nostru.

Izvorul principal și, la începutul carierei sale literare, aproape unic, sînt pe de o parte vorbirea moldovenească vie, deprinsă în casa părintească și în mediul social din ținutul său natal, și pe de altă parte, limba veche, a cronicarilor și, mai puțin, a textelor religioase. De fapt, avem a face cu un singur izvor, căruia îi putem spune graiul moldovenesc propriu-zis, din jumătatea de nord a Moldovei, sub ambele lui aspecte, cel actual și cel arhaic. Căci cronicarii care i-au furnizat lui Mihail Sadoveanu material lingvistic sînt toți moldoveni, ba încă moldoveni din Țara de Sus, întocmai ca discipolul lor întru povestire. Constatăm astfel încă de pe acum acea corespondență deplină de care aminteam la început, în-

tre conținutul operei și forma ei : la oameni și întîmplări dintr-un anumit ținut și o anumită epocă, limbajul adecvat, impus de condițiile vieții reale corespunzătoare.

Mai cu seamă în această epocă a activității sale literare se dovedește Mihail Sadoveanu a fi, cum a mărturisit el însuși, de nenumărate ori, un elev (și eu îmi permit să adaug, un elev strălucit) al celor doi mari povestitori moldoveni : Creangă și Neculce. Aceasta, sub raportul strict lingvistic, căci, în ce privește arta povestirii, el rămîne mereu continuatorul acestor maeștri, cu care se simte înrudit pînă în cele mai adînci fibre ale ființei sale.

N-aş vrea să fiu greșit înțeles, chiar dacă am invocat mărturia sărbătoritului nostru însuși. Cînd spun că el este un discipol al lui Creangă și Neculce, am în vedere numai atmosfera, foarte asemănătoare, care izvorăște din asemănarea oamenilor și a mediului fizic, și, drept consecință firească, limba, pe care Mihail Sadoveanu și-o desăvîrșește, într-adevăr, cu ajutorul acestor dascăli ai lui. Altfel, în ce privește tratarea temelor și folosirea materialului lingvistic, el se manifestă, chiar și în primele sale lucrări literare, ca un autor absolut original. Iată o probă, între atîtea altele, din *Șoimii*, operă, se poate spune, de adolescență : „Cînd se apropiară bine, văzură mai lămurit, prin noaptea limpede, un acoperiș țuguiat, negru, pe patru pereți întunecoși, și două ochiuri de beșică prin care răzbăteau două unde de lumină roșie. O prăjină era trecută prin grinzi și sta ieșită în afară ca un deget care arăta ceva, iar în vîrf, o roată de fîn se cumpănea, mișcată de vîntul serii. Casa, prăjina, roata, o cumpănă de fîntînă, se desprindeau parcă din zarea vînătă, așa se vedeau de bine pe cer, cum veneau ei pe drum drept, către ele. Cocioaba neagră era săracă după arătare. Acoperișul sta într-o parte și ar fi căzut, dacă nu l-ar fi stăpînit stîlpi voinici, care parcă erau uriași ce țineau streașina cu umerele. Pereții de bîrne, și ei se lăsau într-o parte, întunecoși, muruiți cu humă. De la colțurile din față ale casei porneau zăplazurile nalte, care ascundeau cu totul ograda. Porțile zdravene erau închise. Pe-afară niciun om, nimic. Bătătura era goală ; numai o fîntînă pustie sta căscată subt o ciutură hîrbuită, aninată de cumpăna mare".

Am afirmat mai sus că aspectul moldovenesc și cel arhaic al limbii lui Mihail Sadoveanu alcătuesc, de fapt, o unitate, pentru motivul că Neculce și ceilalți cronicari sînt moldoveni. Dacă ținem seamă de faptul că graiul moldovenesc

este, în multe privinţe, şi cu deosebire în privinţa vocabularului, mai puţin evoluat, însemnează că între el şi limba veche, chiar a autorilor munteni, există numeroase apropieri. Pe de altă parte, limba veche este, date fiind condiţiile vieţii sociale din trecut, foarte apropiată de vorbirea populară, cu care putem spune că, în general, se şi confundă. Urmează, deci, că în prima perioadă a activităţii sale literare, Mihail Sadoveanu este, de fapt, un reprezentant al limbii autentic populare, vorbită de masele largi, neinfluenţate, sau prea puţin influenţate, de limba cărţilor.

Acelaşi caracter autentic popular are limba povestirilor cu subiecte luate din viaţa oamenilor simpli, aparţinînd celorlalte provincii ale patriei noastre. Trebuie precizat că ele sînt, relativ, puţin numeroase şi se referă toate la epoca contemporană. Amănuntul interesează, căci dovedeşte o predilecţie exclusivă pentru Moldova, ori de cîte ori (şi aceasta se întîmplă des) scriitorul nostru se adresează trecutului.

Un loc important în vocabularul lui Mihail Sadoveanu ocupă ceea ce am putea numi terminologia tehnică. Se înţelege de la sine că nu-i vorba de termeni savanţi, luaţi din limbajul diverselor ramuri de activitate tehnică modernă, deşi nici aceştia nu lipsesc cu totul, ci de cuvinte populare care numesc diferite feluri de unelte. Dacă lăsăm la o parte, ca aparţinînd oarecum în mod firesc vorbirii curente de la ţară, terminologia meseriilor practicate nu numai de meşteri specialişti, ci şi de ţăranii înşişi, la care s-ar putea adăuga mulţimea mare a numelor de plante şi de animale, împreună cu atîtea alte cuvinte privitoare la diversele lor însuşiri, rămîne să ne oprim un moment asupra termenilor pescăreşti şi vînătoreşti.

Se ştie că scriitorul nostru este, încă de pe vremea cînd nu avea veleităţi literare, un pasionat pescar şi vînător. Îndemnat de exemplul părintelui său, precum şi de faptul că la ţară, cu zeci de ani în urmă, vînătoarea şi pescuitul erau îndeletniciri curente, impuse de necesităţile economice ale vieţii, Mihail Sadoveanu a luat de timpuriu contact cu reprezentanţii acestor două meşteşuguri şi, în consecinţă, cu terminologia respectivă, pe care mai întîi şi-a însuşit-o dintr-o necesitate firească, iar apoi a folosit-o în povestirile sale, spre a le îmbogăţi şi varia vocabularul.

Cuvinte şi expresii privitoare la pescuit şi vînat, apar, se poate spune, mai pretutindeni în opera lui Mihail Sado-

veanu, căci numeroşi eroi ai săi şi mai cu seamă el însuşi nu uită aceste ocupaţii, care multora dintre ei le aduc un modest cîştig, iar tuturora o mare plăcere. Unele bucăţi par a fi scrise anume pentru oamenii care ar vrea să cunoască ori să-şi amintească termenii vînătoreşti şi pescăreşti ai limbii noastre populare. Caracteristice din acest punct de vedere sînt, îndeosebi, volumele *Istorisiri de vînătoare* şi *Împărăţia apelor*, adevărate manuale, unul de vînătoare, celălalt de pescuit, pe înţelesul oricui, manuale, fireşte, literare, dătătoare de emoţii estetice. Am notat, din al doilea, cu greşeli, desigur, în minus, vreo douăzeci de nume de peşti, de două ori pe atîtea nume de unelte, precum şi diverşi alţi termeni specific pescăreşti.

S-ar părea din cele spuse pînă aici că sărbătoritul nostru de astăzi evită, poate chiar cu intenţie, neologismul din dorinţa de a fi, cum se zicea altădată, neaoş. Ar fi aceasta o concluzie pripită, şi, mai cu seamă, greşită.

Dacă vocabularul popular, în sens foarte larg, ocupă un loc predominant, aproape copleşitor, în mijloacele de expresie ale lui Mihail Sadoveanu, faptul se datoreşte conţinutului operei sale, care este luat în majoritate covîrşitoare din viaţa oamenilor simpli de astăzi şi de odinioară ai patriei noastre.

Cînd însă materialul omenesc şi mediul înconjurător aparţin categoriei lor sociale influenţate în felul de a trăi şi, deci, în vorbirea lor de aşa-zisa civilizaţie apuseană, peisajul lingvistic se schimbă odată cu cel uman şi ca o consecinţă logică a acestuia. Trebuie să adaug totuşi imediat că schimbarea este destul de neînsemnată, atît cantitativ vorbind, căci personajele luate din pătura dominantă şi dintre intelectuali, pe de o parte sînt puţin numeroase, iar pe de alta reprezintă, în mod obişnuit, apariţii trecătoare, cît şi, mai ales, sub raportul calitativ, pentru motivul că intelectualii autentici ai lui Sadoveanu sînt, la fel cu dînsul, ieşiţi din popor şi continuă să aibă într-o formă sau alta legături cu poporul. Iată, de pildă, un pasaj semnificativ din punctul de vedere al amestecului celor două lumi ale vechii societăţi româneşti, ilustrat prin limbajul atribuit de scriitor unui profesor universitar ridicat de la ţară: „Acest bărbat grav, specializat la Berlin, cu ochelari şi cursuri complicate, rămăsese în fond un primitiv şi un sentimental. Lăsa ceaiurile de la ora cinci ale soţiei sale, cucoană de neam cu rînduieli şi nacafale, zicea el, şi venea aici ca să evoce atmosfera familiară de la Roznov, anii de altădată, şi pe iubiţii lui bătrîni. Stătea de vorbă cu ei şi cu copilăria. Se revedea pe plute, ori cu vitele în prund, ori la

smeură și la afine, ori ascultînd mugetul cerbilor primăvara, din cotloane tainice, cu prietenul său Niculiță Pletosu, mare vînător. Revedea horile și clăcile, și nunțile, — toată viața pasionată a oamenilor din acel colț unic de pe pămînt, pe care el îl socotea lumea lui adevărată. Tot ce devenise el după studii harnice și strălucite, societatea apuseană prin care trecuse, societatea nouă prin care se mișca acum, îi apăreau de multe ori ca ceva străin și ostil. Ființa lui tindea către paradisul pierdut. Demult își pusese el diagnoza acestei aprigi nostalgii..". (*Uvar*, pag. 40—41).

Cînd nevoile artei sale realiste cer, Mihail Sadoveanu nu fuge chiar de jargon. Iată cîteva cuvinte și expresii de jargon, așa cum apar ele în unele din scrierile lui Mihail Sadoveanu: maman, papa, tanti, bon soir, mon cher ami, poker, écarté, preferans, monsieur Philippe, tante Mathilde, café-concert, casino, cafeu La Régence, Hotel Boulevard, Hotel Métropole, apoi nume proprii ca Jean, Mary, Rozi, și altele. Ele sînt, în general, puține, iar faptul se datorește și simțului foarte subtil pentru măsură al autorului nostru, care-l ferește de exagerări, de tot ce i se pare inutil pentru arta lui sobră și discretă.

Dacă astfel de cuvinte, care nu aparțin limbii noastre, ne întîmpină, cum e firesc, numai în dialogurile personajelor respective, neologismele propriu-zise apar cu mult mai des, nu numai în gura eroilor, ci și în povestirea directă, ori de cîte ori conținutul operei impune aceasta. În folosirea lor, Mihail Sadoveanu dovedește aceeași rară măestrie ca și în mînuirea materialului lingvistic popular și arhaic. Pasajul din *Uvar* citat mai sus este una din sutele de probe care se pot aduce în sprijinul acestei afirmații și care arată că limba este, într-adevăr, un mijloc de comunicare a gîndirilor și simțirilor noastre, ceea ce, în cazul de față, însemnează că felul de a vorbi al oamenilor ne ajută să-i cunoaștem tot așa de bine ca și faptele lor, iar odată cu ei, mediul social, în toate particularitățile lui caracteristice, determinate de loc, de timp și de alte împrejurări hotărîtoare.

Simțul limbii, neobișnuit de profund și de subtil în aceeași vreme, ajutat de interesul mereu prezent pentru diversele aspecte ale limbajului omenesc, indiferent de forma concretă a acestuia, i-au înlesnit marelui nostru scriitor înțelegerea justă a adevărului exprimat mai sus și l-au determinat să procedeze, în consecință, cu o libertate de adevărat revoluționar, în acele opere ale sale care au un conținut oarecum exotic.

Mă refer, între altele, la *Creanga de aur* și la *Divanul persian*. Oamenii și întîmplările prezentate în prima scriere aparțin, aproape în întregime, societății bizantine din preajma anului 800. Conducîndu-se după principiul enunțat chiar acum, autorul introduce atît în dialogul personajelor, cît și în cuprinsul povestirii însăși o serie de cuvinte care n-au avut decît o existență efemeră în limba unor anumite pături de la noi, iar parte din ele, n-au fost, foarte probabil, niciodată întrebuințate. Ele sînt luate din cărți vechi și rare, din opere istorice și din alte izvoare accesibile, de obicei, numai specialiștilor și care ni-l arată pe Mihail Sadoveanu sub chipul unui filolog autentic[1].

Înșir pe cele mai interesante și mai curioase: *patriciu, maglabiți, varangi, vasilevs* (și fem. *vasilisă), polemarh, catisma, piramidion, papias, ghinecheu, chivorion, shoțari, mandă, chezar, triclinion, cubicul, porfiroghenit, policandelon, temă, scaramanghion, autocrator, saghion, silențiar, cubuclion.* Luate unul cîte unul, aceste cuvinte, aproape toate de origine grecească, sînt neînțelese pentru cvasiunanimitatea cititorilor. Și totuși, plasate în context, împreună cu cuvintele curente ale limbii noastre, ele nu numai că își pierd caracterul lor enigmatic, ci devin clare și sînt simțite ca necesare, ba chiar indispensabile, pentru crearea atmosferei în care trăiesc oamenii și se petrec evenimentele romanului.

Tot așa procedează în *Divanul persian*, cu ajutorul unui vocabular, în general, accesibil, dată fiind originea turcească a multora dintre cuvintele folosite de dînsul. Și cum majoritatea termenilor turcești din limba noastră au un aer de vechime, ei se pot foarte bine combina cu cuvinte de altă origine, dar tot vechi și adesea populare. Dozînd în chip măestrit acest amestec de elemente diverse, scriitorul izbutește să dea o expresie perfect adecvată conținutului oriental al povestirii. Re-

---

[1] Și în alt sens se poate vorbi despre calitățile și preocupările filologice ale lui Mihail Sadoveanu. Problemele de limbă l-au atras în mod intuitiv, încă din copilărie, cînd, grație învățătorului său de la Pașcani, domnul Busuioc, a cărui memorie o slăvește și pentru că acorda o deosebită atenție gramaticii, a început să se inițieze în structura gramaticală a limbii materne și s-o înțeleagă. În chestiuni de ortografie a avut și are o atitudine justă, de fonetist, pe care și-a însușit-o în timpul studiilor liceale de la Iași, unde, pe la sfîrșitul secolului trecut, sub influența lui Al. Lambrior, H. Tiktin și A. Philippide, partizanii scrierii fonetice erau numeroși și aveau o poziție puternică. Dar tocmai de aceea l-au făcut să zîmbească, ironic, exagerările filologilor lipsiți de simțul limbii, însușire esențială, fără de care erudiția, oricît de impresionantă ar fi, își pierde orice valoare.

produc o parte din ele: *iatac, talant, crivat, sipet, porfiră, cocon,* (și *fecior,* ambele cu sensul de copil, prunc, fiu), *parimii, nevolnic, chilie, norod, soroc, didahie, idoliță, cetate* (oraș), *pristav, strajă, tagmă, înghițitoare* (farince), *mîrzac, ispiti* (a iscodi), *buzmachii, sutaș, oslun, vraci* (și fem. *vrăciță*), *bunget, tertip, chioșc, feredeu, chitai, șmac, boccea, salepgiu, țarțam, bercut, feregea, oleu, dărușag, hojma, tuiu, budă, chihae, raclă, ciam, chilim, boiu, firitisi, simigiu, cupar, pivnicer, bazar, cuschebap, batal, seitan, peșcheș, medean, santal, iminei, pîrîș, huzur, custură, catastif, sunduc, cirac, dubală* etc.

Iată și un pasaj pentru ilustrarea afirmației mele: „Femeia s-a dus și a așteptat puțin pînă ce simigiul a scos baclavalele și le-a așezat cu multă miere în tavă. A cerut apoi ajutor ca să-și așeze tava pe creștetul capului în bună cumpănire și s-a grăbit spre casa stăpînului. N-avea de făcut drum lung, trebuia să treacă printr-o livadă de migdali. Un stîrc dintre cei care cuibează în arbori prinsese un șarpe și-l aducea la pui. Șarpele se zvîrcolea să scape. Pe cînd stîrcul plutea în zbor drept pe deasupra femeii, șarpele, în zvîcnirile morții, și-a lepădat veninul asupra tăvii. Sluinica a ajuns acasă; stăpînul și oaspeții s-au bucurat la vederea bunătăților aduse; au mîncat toți și au murit otrăviți. Cine-i vinovat de această pieire?".

Să se compare și italienisme de felul lui *osterie* (ocantă, restaurant), *excelentissime, ilustrissime, serenissime, seniore, halebardieri,* care apar în acele pasaje din *Soarele în baltă* sau *Aventurile Șahului,* unde se povestesc întîmplări și se înfățișează oameni din Italia.

M-am limitat pînă aici aproape exclusiv la considerarea materialului lexical, și aceasta, pentru motivul că cele mai izbitoare particularități ale limbii unui scriitor provin de la vocabularul folosit de dînsul. Dealtfel, chiar între diversele graiuri și dialecte ale limbii noastre deosebirile lexicale sînt, alături de cele fonetice, mai mari și mai numeroase decît deosebirile gramaticale.

Caracterul popular al limbii lui Mihail Sadoveanu, în sens foarte larg (de limbă a întregului popor), rezultă și din alte aspecte ale felului său de a scrie. În ce privește gramatica, respectul pentru formele și construcțiile consacrate ale limbii este nelimitat, ceea ce nu trebuie să ne surprindă, nu numai pentru că posibilitățile de a inova sînt, în acest domeniu, foarte reduse (dacă, bineînțeles, nu vrem să inovăm cu

orice preț, cu prețul stîlcirii limbii adică, ci și pentru că Mihail Sadoveanu înțelege că datoria scriitorului, ca și a oricărui subiect vorbitor, dealtfel, este să se conformeze uzului consacrat și să ajute, cînd poate, la îmbunătățirea lui, prin lămurirea, precizarea și perfecționarea formelor, construcțiilor etc., care au nevoie de intervenția directă, intenționată, a oamenilor. Numai în modul aceste limba își atinge țelul pentru care a fost creată, acela de a servi ca mijloc de comunicare, de a fi, adică, înțeleasă fără greutate de cei ce-o întrebuințează în relațiile cu semenii lor.

Si în acest domeniu observăm la scriitorul nostru aceeași predilecție pentru forme și construcții populare, după care urmează, în povestirile cu subiect istoric, cele arhaice, potrivit constatării, repetate adesea de-a lungul acestei comunicări, că natura temelor tratate, cu evenimentele și oamenii respectivi, îl obligă să procedeze astfel. Menționez aici un număr de fapte mai caracteristice: „Androne acesta Brebu era om trecut de 45 ani"; „îndepărtă cu dosul mînii pe cine"; „te-a întrebat tatăl tău"; „zîmbi a rîde"; „decît îmi vine să iau lumea în cap!"; „Badea Androne și jupîn Androne" (ambele în ironie); „cine-a fi fiind și aista?"; „dacă poftiți mata să vedeți camara" (*Venea o moară pe Siret*); „a-și face nălucă"; „ca un prostălău ce se află" (*Locul unde nu s-a întîmplat nimic*); „cale lungă peste marea"; „Gheorghe Racoți, voievod de la Ardeal"; „să-l așeze craiu la Lehlia"; „cu cușmele a mînă"; „stăteam treaz și asupra treburilor mele"; „am călătorit de la Egipet"; „zîmbea către noi"; „dădu viers" (*Nunta domniței Ruxandra*); „filosoafe" (vocativ); „mădulări"; „m-am întors către droscă"; „acești nobili de la Apus"; „greșit-ai împărate"; „cum îi lua (vinului) credința"; ținînd pe gît al doilea păhărel"; „a bate războiu"; „cu limbă de moarte" (*Soarele în baltă sau Aventurile Șahului*); „bălămăli"; „daraveruri"; „cătărămi"; „mănțăli"; „călărind pe deșălate"; „vorbi din vîrful buzelor"; „a vedea" (viitor); „a se întoarce asupra cuiva" (a-l asupri); „un crîmpeiu de slujbă"; „asupra iernii"; „va fi fiind pe undeva"; „a da glas"; „s-ar fi hodinind"; „pentru acesta sfat"; „în glasul maică-sa"; „într-o anume odaie"; „are acesta jalbar o întorsătură de condei"; „după ce a fost ieșit din sat" (*Baltagul*); „mișaucă" (femininul lui mișel); „astronoame" (vocativ); „a trece din această lume"; „a se petrece din această viață"; „a răzbi pe hoți"; „a agonisi zile negre de căință"; „făgăduință jurată"; „în latura ei" (lîngă ea); „preț de un ceas"; „s-a alcătuit cu va-

meșii"; „a se împăca din preț"; „Nușrevan filosof"; „răsplăti-voiu"; „să-i facă moștenitor împărăției"; „Alexandria cetate" (*Divanul persian*); „cel mai prima"; „deasupra a toate"; „să cheamă că..."; „ar fi fiind"; „cufundari de la marea" (*Nopțile de Sînziene*); „deci ne-am depărtat"; „a ieșit în priveală"; „a văzut întîi pe vulpe"; „a fost venind"; „de către mal cucul cîntă" (*Uvar*).

Cuvinte, forme gramaticale și construcții sintactice de felul celor amintite mai sus apar, cum am mai afirmat deja, nu numai în vorbirea personajelor aparținînd păturilor populare din provinciile respective, ci și în povestirea însăși. Mihail Sadoveanu se simte așa de strîns legat de popor, încît folosește regulat aspectul popular al unor cuvinte care diferă ca pronunțare de aspectul lor literar. Se înțelege că el dă preferință formei moldovenești, pentru motive care n-au nevoie să mai fie arătate, deoarece ele rezultă clar din dezvoltările de pînă aici. Iată un număr de exemple: părete, beșică, stresină, băițănași, samănă, îndămînă, vultunaș, sclinti, bărbăcuț, uncheș, comanac, daraban, apusan, samă, sară, cătră, zahar, tinereță, blăstăm(a), spăria, întăiu, galbăn, mulțami, bejenie, năcaz, (și năcăji), răvineală, (reveneală), prieten(os), stupi, viermăt, crîșmă, (crîșmar, crîșmăriță), ființi etc. Dar după cum în materie de vocabular pune la contribuție vorbirea populară din alte provincii ori de cîte ori mediul social nu mai este cel moldovenesc, tot așa procedează și cu faptele de ordin gramatical. Am înregistrat cînd și cînd particularități de acest fel aparținînd celorlalte graiuri românești, de pildă taichii (genitiv-dativ de la taică), perfectul simplu în locul perfectului compus, caracteristic pentru vorbirea oltenească (cf. îndeosebi *Mitrea Cocor*, unde am impresia că autorul exagerează folosirea acestei forme verbale) ș.a.

Un procedeu stilistic des întrebuințat de Mihail Sadoveanu este ceea ce unii lingviști numesc stil indirect liber sau vorbire trăită. Povestitorul se identifică oarecum cu eroii săi, în sensul că, deși le narează el însuși, întîmplările sînt prezentate ca și cum ar fi povestite de cei care participă la ele. Consecința, din punct de vedere strict lingvistic, este folosirea unui limbaj identic sau foarte asemănător cu al personajelor respective și, deci, ștergerea, în largă măsură, a deosebirilor dintre felul cum vorbește autorul și felul cum vorbesc eroii lui. Marea mulțime a cuvintelor regionale, a celor vechi, ca și a celor împrumutate din limbaje oarecum speciale, pen-

stilul indirect liber / vorbirea trăită

tru care am dat mai sus o serie de exemple, așa se explică: ele apar nu numai în dialog, ci și în povestirea directă. Acest procedeu dovedește un rar simț artistic și contribuie la crearea acelei atmosfere care face ca cititorul să se transpună fără nici o dificultate, în modul cel mai natural cu putință, în locul sau în timpul în care trăiesc oamenii și se produc evenimentele povestirii. Trecerea de la stilul direct al autorului la stilul personajelor sale se face pe nesimțite, de unde impresia că subiectul (povestitorul) și obiectul (eroii lui) participă deopotrivă la acțiunea povestirii, că între dînșii există o perfectă solidaritate și o unitate de interes indestructibilă.

Reproduc aici două pasaje din *Baltagul.* Povestește autorul: „Fugeau săniile cu nuntașii pe ghiața Bistriței. Mireasa și druștele cu capetele înflorite; nevestele numai în catrinți și bondiți. Bărbații impușcau cu pistoalele asupra brazilor, ca să sparie și s-alunge mai degrabă iarna. Cum au văzut oameni străini drumul de sus, vornicelii au pus pinteni și le-au ieșit înainte cu năfrămile de la urechile cailor fîlfăind. Au întins plosca ș-au ridicat pistoalele. Ori beau în cinstea feciorului de împărat și a slăvitei doamnei mirese ori îi omoară acolo pe loc". Vorbește acum un țăran: „Hm! făcu Moș-Pricop; dacă-i soțul dumitale, apoi n-am ce zice, vrednic român. Numai nu-mi plăcea că se ducea la drum asupra nopții. Eu aș fi avut plăcere să cinstesc cu dînsul ca și cu dumneavoastră. Eu cu oameni din sat de la mine nu cinstesc; dar cu oameni străini îmi place, căci ei îs călători, au năcazuri și-i bine să le stai înainte cu pahar dulce și vorbă bună. Dar omul acela zicea că se duce noaptea; că se bucură să umble pe lună. De oameni răi, spunea că nu-i pasă; are pentru dînșii pistoale încărcate în desagi. S-a dus, și într-o vreme a prins a cînta din solz, ca să nu-i fie urît".

S-ar putea da foarte numeroase exemple similare din mai toate scrierile lui Mihail Sadoveanu. Această quasi-identitate între limba proprie și aceea a eroilor săi este numai într-o anumită măsură produsul unui act de voință, al intenției de a scrie așa, în vederea realizării unui ideal artistic de mai înainte stabilit. Ea se datorește, în primul rînd, solidarității depline a scriitorului cu oamenii a căror viață ne-o înfățișează și care sînt, în marea lor majoritate, oameni simpli, oameni din popor. Această solidaritate s-a născut și s-a dovedit mereu prin contactul direct cu reprezentanți ai maselor populare din toate ramurile de activitate: muncitori, țărani, pescari, vînă-

tori, meşteşugari de tot felul etc. Avem în acest sens o foarte interesantă mărturie a sărbătoritului nostru însuşi. Vorbind cu prilejul înmînării diplomei de doctor „honoris causa" despre deosebirile izbitoare dintre clasele stăpînitoare, influenţate de civilizaţia apuseană decadentă, şi clasele exploatate, care, în ce priveşte pe ţăranii săraci, rămăsese „la rînduielile morale şi datinele din vremea lui Boerebista", Mihail Sadoveanu spunea, în legătură cu preferinţele sale pentru teme literare ţărăneşti : „Către lumea aceasta cu totul originală s-au îndreptat sufletul şi dragostea mea. E lumea realităţilor noastre naţionale. Aici trebuie căutată explicaţia preferinţei mele pentru anumite subiecte şi lenea mea artistică pentru hibridul orăşenesc". La fel de interesantă este afirmaţia următoare, care se referă şi mai direct la obiectul prezentei comunicări : „Aş ţinea să precizez că motivul pentru care limba operei mele pare aşa de bogată şi firească trebuie căutat în necontenita mea mişcare în mediul poporului de la ţară. Mai cu seamă după război am întrebuinţat această falsă vînătoare şi acest fals pescuit, ca să cunosc cum vorbesc fraţii mei de pretutindeni" (*Însemnări ieşene*, mai, 1939, p. 330—331).

Pasajele şi exemplele citate de mine în paginile precedente au arătat, sper, că roadele literare şi lingvistice ale peregrinărilor vînătorului şi pescarului Sadoveanu au fost excepţional de bogate şi infinit superioare celor pur vînătoreşti şi pescăreşti, deşi nici acestea nu sînt nevrednice de admiraţie din punctul de vedere al artelor respective. Culegînd din realitatea vie a limbii noastre de pretutindeni şi din textele ei vechi tot ce i s-a părut potrivit cu natura multiplelor teme tratate şi dozînd folosirea acestui imens material cu ajutorul unui excepţional simţ lingvistic şi artistic, sărbătoritul nostru de astăzi a izbutit să înalţe un măreţ şi nepieritor monument limbii poporului românesc, limbii lui naţionale, aşa cum înţelegem astăzi acest termen.

Închei, repetînd afirmaţia, pe care am făcut-o altădată, că Mihail Sadoveanu este cel mai naţional dintre toţi scriitorii români, fără deosebire, atît prin conţinutul, cît şi prin limba operei sale, care întrece prin bogăţie, varietate şi autenticitate pe a oricăruia dintre mînuitorii graiului nostru matern.

1952

OBSERVAȚII ASUPRA LIMBII ROMANULUI „NICOARĂ POTCOAVĂ"

În îndelungata și rodnica activitate creatoare a lui Mihail Sadoveanu, „povestirea istorică" *Nicoară Potcoavă* reprezintă, fără îndoială, o culme a artei literare, considerată aceasta nu numai în cadrul creației personale a marelui nostru scriitor, ci și, îndrăznesc să afirm, în acela al întregii literaturi românești. În nici una din numeroasele sale opere, toate, dealtfel, adevărate modele de măiestrie artistică, Mihail Sadoveanu n-a realizat o îmbinare mai desăvîrșită a unui conținut epico-eroic, bogat în aspecte aproape legendare, cu mijloace de exprimare atît de corespunzătoare, în toate privințele, atmosferei generale de evocare a unui trecut îndepărtat în timp și totuși foarte actual în viziunea poetică a autorului și, prin el, în mintea oricăruia dintre cititori, indiferent de capacitatea lor imaginativă.

Măiestria artistică se reduce, în fond, la utilizarea materialului lingvistic, același pentru întreaga colectivitate a vorbitorilor unei limbi, în conformitate deplină cu natura evenimentelor și personajelor care alcătuiesc conținutul operei literare, tot așa cum în domeniul picturii, de pildă, culorile, folosite cu talent, dau expresie artistică fondului de idei și sentimente ale pictorului. Stăpînit de această idee banală, precum și de preocupările mele științifice obișnuite, am urmărit, la o lectură repetată a lui *Nicoară Potcoavă*, anumite aspecte ale limbii acestei povestiri care mi-au atras atenția în mod deosebit prin caracterul lor oarecum specific față nu

numai de procedeele lingvistice ale altor scriitori, ci și, uneori, de acelea ale lui Mihail Sadoveanu însuși. Mă voi opri în discuția ce urmează asupra cîtorva dintre ele.

Cel mai caracteristic fapt de limbă din această capodoperă a literaturii noastre este rara folosire a perfectului simplu, înlocuit, de obicei, prin perfectul compus sau, mult mai rar, prin prezentul așa-zis istoric (sau dramatic). În general, poate chiar totdeauna[1], prezentul apare în locul perfectului simplu numai în relatarea directă a autorului, atunci cînd acesta povestește întîmplări pe care vrea să le apropie de momentul povestirii, să le înfățișeze ca și cum s-ar petrece sub ochii cititorului. De pildă: *„În camara sculelor și pielăriei, meșterul Cișca se tînguie prietinului său răzășul un ceas de vreme, greblîndu-și cu degetele barba stropită cu fire argintii, și-l mai întreabă ș-acuma, cum l-a mai întrebat și-n alte dăți, dacă n-ar fi cumva cu putință să se așeze într-o țară mai blîndă din partea popilor papistași"*.

De remarcat că alineatul imediat precedent, care poate fi considerat drept o introducere la cel reprodus aici, începe cu perfectul compus: *„A bătut într-o poartă; au mormăii întrebări și răspunsuri; i s-a dat drumul chiar de către meșterul cel de la Praha, Miloslav, decît care mai bun săidăcar nu se află în toată lumea..."*. Din punct de vedere strict gramatical, atît prezentul, cît și perfectul compus pot fi înlocuite în aceste pasaje prin perfectul simplu, întrucît verbele respective exprimă acțiuni întîmplate într-un trecut îndepărtat. Dacă Sadoveanu recurge totuși la echivalentele lui, apte să exprime nuanțe care îi sînt străine perfectului simplu, faptul se datorește necesității de a da formelor verbale în discuție o valoare stilistică cerută de conținutul relatării. Despre această valoare a perfectului compus va fi vorba mai departe, unde mă voi ocupa ceva mai în detaliu de ea. În ce privește prezentul, avantajul pe care-l are el față de perfectul simplu constă, după cum am mai spus, în apropierea acțiunii respective de momentul povestirii, deci și de momentul lecturii: cititorul are impresia, perfect corespunzătoare viziunii autorului, că asistă la evenimentele povestite, că vede sau aude ceea ce se întîmplă sau se spune[2].

---

[1] Mă exprim astfel, fiindcă n-am făcut (nici nu mi s-a părut necesară) o statistică propriu-zisă.

[2] De aceea denumirea „prezent dramatic" (în sensul etimologic al temei: dramă=acțiune, petrecută sub ochii noștri) pe care o întrebuințează unii lingviști este de preferat celei curente („prezent istoric").

Uneori prezentul dramatic apare și în relatarea personajelor, constatare care nu trebuie să ne surprindă, nici considerată oarecum abstract, nici, mai cu seamă, în cazul lui *Nicoară Potcoavă*, unde între povestirea directă a autorului și aceea a eroilor săi nu există nici o deosebire esențială (v. mai departe). De ex. : *„Mă strecor mai la o parte, dau fuga aici la odaie și încalec un căluț flocos în care aveam încredere că m-a duce fără sminteală unde vroiam eu...“*[3].

Mult mai complexă și mai variată este întrebuințarea perfectului compus. În primul rînd, această formă verbală apare în vorbirea personajelor, cînd se referă la acțiuni săvîrșite în trecut de către ele înseși, sau de către alții, dar în strînsă legătură cu ele, cum nici nu-i posibil altfel. Prezența perfectului compus în asemenea situații n-are nimic surprinzător decît, cel mult, pentru oamenii care, sub influența graiului lor regional (ca în cazul oltenilor, de pildă), sînt deprinși să folosească de preferință, dacă nu chiar exclusiv (atunci cînd povestesc întîmplări foarte apropiate de momentul vorbirii), perfectul simplu. Deși, poate, de prisos, reproduc un scurt pasaj pentru a arăta că utilizarea perfectului compus este singura posibilă în astfel de condiții : *„— Nu uita să spui, Andriușa, că pe noi ne-a adus aici slăvitul Ștefan bătrînul și ne-a așezat la apa Siretului, dîndu-ne ocină și uric. Am venit din porunca măriei-sale, cînd a bătut război în olatul lui Crai și a ajuns la Peremîsla-cetate... Bine-am petrecut noi aice la Moldova, fraților osteni...“*.

Destul de curioasă este apariția perfectului compus în relatarea directă a autorului, ceea ce se întîmplă mai mult ori mai puțin regulat. Iată două pasaje dintre cele cîteva sute : *„După panahidă, la care a cîntat cu glas înalt popa Nectarie Balaban, Zaporojenii s-au așezat la ospăț înainte de a crește zarva și a se ațîța cîntecele. Șah a înălțat hanapul său cel mare și a închinat mied vechi întru pomenirea fericitului întru sfinți Ion-Vodă, carele a fost apărător al legii creștinești*

---

[3] Observăm că corespondența timpurilor se face aici între prezent și imperfect, tocmai pentru că cel dintîi are valoare de perfect. Cîteodată apare prezentul și în locul imperfectului : *«cum aud eu vorba aceea „strămurare“, mă gîndesc că părintele stareț e om cu glagore la cap și că ne aflăm într-o noapte spre duminică ;...»*. Înlocuirea prezentului verbelor *e*, *ne aflăm*, prin imperfect nu este posibilă în acest citat, fiindcă ar deplasa faptele în trecut, adică într-un moment anterior celui arătat de celelalte forme de prezent, și acest lucru ar falsifica realitatea. Prezentul exprimă de astă dată în primul rînd, dacă nu exclusiv, existența permanentă (de durată) a unei calități sau a unei acțiuni.

și al dreptății noroadelor. S-a întins tăcere după vorbele hatmanului și s-au auzit suspinuri ale războinicilor ce luptaseră cu măria-sa în vara anului 1574". „Amîndoi prietinii s-au ridicat în picioare și s-au îmbrățișat. Din tufișurile de aproape de la malul ostrovului s-a înălțat un pîlc de rațe, bătînd grăbit din aripi și măcăind. Șah și Potcoavă le-au urmărit îndelung cum se duc pe sforul Dniprului, apoi s-au întors zîmbind unul cătră altul".

Nu numai alți scriitori (probabil toți) ar recurge în cazuri ca acestea la perfectul simplu. Sadoveanu însuși a procedat, în numeroase scrieri ale sale, la fel. Deoarece *Nicoară Potcoavă* reprezintă o prelucrare la nivel superior a povestirii *Șoimii*, reproduc din aceasta un pasaj luat absolut la întîmplare: *„După furtuna stîrnită de Potcoavă, turcii, îngrijorați de acest nou Ion-Vodă, amenințară pe poloni cu foc și flăcări, cît timp viteazul va mai sălășlui în cuprinsurile lor. Și trădarea surpă și pe al doilea erou. Cinstiții nobili leși și prea-cinstitul lor crai își desfășurară marea lor dragoste și calda lor prietinie; și Nicoară Potcoavă, chemat cu mare pompă la Curte, intră între zidurile reci ale temniței".* Și în operele de mai tîrziu ale lui Sadoveanu întîlnim perfectul simplu, atunci cînd este vorba de acțiuni anterioare momentului povestirii propriu-zise și oarecum indiferente, întrucît aparțin unui trecut îndepărtat. De exemplu: *„Slujitorii deschiseră porțile dînd glas de slăvire marelui Vasilevs. Împărăteasa ieși pînă la treptele de marmură... Se plecă în fața fiului său. Împăratul descălecă, veni repede să-i sărute mîna..."* (*Creanga de aur*, anul 1935); *„Măria-sa își scoase catastiful, făcu în el semne, socoti și văzu că mai are un datornic... Își încruntă sprînceana, apoi pofti zîmbind să i se aducă pribeagul..."* (*Viața lui Ștefan cel Mare*, 1934); *„Soarele dispăru în nouri; cîntecul ciocîrliei conteni. Punîndu-și calul în trap spre pădure, Kivi primi în nări răceala aerului. Un vînt se trezi dinspre apus..."* (*Nopțile de sînziene*, 1934).

Mai curioasă pare, la prima vedere, întrebuințarea perfectului compus în indicațiile de dialog, unde, potrivit deprinderilor noastre, întemeiate pe texte literare, precum și pe natura indiferentă a acțiunilor respective de care am amintit mai sus, ne-am aștepta să găsim perfectul simplu sau prezentul (ca echivalent al lui pentru trecut): *„— Mi se bucură inima, a răspuns Potcoavă..."; — „Să trăiești întru mulți ani, măria-ta, și să te întorci degrabă, a zis cel mai vîrstnic din-*

tre cei şase ; „— *Hatmane, a grăit moldoveneşte uncheşul Petrea... — S-ar putea să ne părăsească aşa de curînd ? s-a mirat şoltuzul cel bătrîn*".

Ar putea crede cineva că preferinţa lui Sadoveanu pentru perfectul compus (în dauna perfectului simplu şi a prezentului aşa-zis istoric) se datoreşte faptului că în graiurile moldoveneşti acţiunile săvîrşite în trecut se exprimă exclusiv prin perfectul compus, întrucît cel simplu a dispărut definitiv din uz. Dacă ar fi aşa, nu s-ar înţelege de ce în scrierile mai vechi el recurge foarte des la perfectul simplu, pe care, de altfel, nu-l neglijează cu totul nici în *Nicoară Potcoavă* sau în alte povestiri apropiate în timp de aceasta.

Explicaţia faptului trebuie căutată în deosebirea de ordin stilistic dintre forma simplă şi cea compusă a perfectului. Prima exprimă acţiuni trecute indiferente sau neutre din punctul de vedere subiectiv al vorbitorului. Din această cauză, perfectul simplu dă impresia că întîmplările la care se referă aparţin unei epoci îndepărtate, că ele s-au petrecut o dată pentru totdeauna, în mod oarecum definitiv, fără ecou actual în sufletul povestitorului. Perfectul compus, dimpotrivă, apropie evenimentele de momentul vorbirii, le înfăţişează ca şi cum s-ar fi întîmplat cu o clipă mai înainte, şi aceasta datorită faptului că efectele acţiunii exprimate prin perfectul compus continuă să fie prezente în mintea vorbitorului. Acest mare avantaj de natură strict subiectivă, care îşi are izvorul într-un fapt obiectiv, existent în însăşi structura gramaticală a limbii, explică răspîndirea tot mai mare a perfectului compus în vorbirea firească, neartificială, avînd drept rezultat dispariţia treptată a perfectului simplu (nu numai în română, ci şi în numeroase alte limbi, cum au constatat de mult lingviştii[4]).

Această deosebire de ordin stilistic dintre cele două forme ale perfectului pare a fi greu sesizată pe cale raţională chiar de către unii specialişti, ca să nu mai amintesc de vorbitorii obişnuiţi, care i se conformează totuşi în practica limbii. La origine, perfectul compus a fost o construcţie sintactică alcătuită din verbul *a avea* cu valoare predicativă (sinonim, deci, cu *a poseda*) şi participiul trecut cu valoare adjectivală şi cu funcţiune sintactică atributivă al unui verb tranzitiv : *am trimis scrisoarea* însemna, la început de tot, „am scrisoarea tri-

---

[4] Vezi, de pildă, A. Meillet, *Linguistique historique et linguistique générale*, I, Paris, 1926, p. 149 şi urm. (articol scris în 1909).

misă" (dovadă, dacă ar mai fi nevoie, acordul participiului-atribut cu substantivul-complement direct în limba franceză : *la lettre que j'ai envoyée*). Cu vremea, *a avea* a devenit auxiliar, adică simplă formă gramaticală, fiindcă s-a sudat din ce în ce mai strîns cu participiul, care a încetat de a mai fi simţit ca adjectiv cu funcţiune de atribut, rămînînd să exprime numai sensul pur lexical al verbului care-i stă la bază. Astfel perfectul compus a devenit sinonim cu perfectul simplu, întrucît amîndouă arătau acţiuni săvîrşite şi terminate în trecut. Cu toate acestea, amintirea originii descrise mai sus a perfectului compus n-a dispărut : forma de prezent a auxiliarului leagă momentul săvîrşirii acţiunii de momentul vorbirii, iar participiul trecut continuă să păstreze ceva din valoarea lui originară de adjectiv, mai ales că orice participiu trecut capătă uşor, în condiţii determinate, valoarea adjectivală. Urmarea este că, pentru vorbitor (deci şi pentru ascultător), *am trimis scrisoarea* însemnează că, indiferent de momentul obiectiv cînd a avut loc „trimiterea", efectul ei (de acţiune săvîrşită) este încă prezent, ba chiar viu în mintea vorbitorului. De aici, impresia pur subiectivă, dar foarte importantă din punct de vedere stilistic, că perfectul compus apropie acţiunea de momentul vorbirii, că este un fel de prezent al trecutului, ceea ce nu se întîmplă cu perfectul simplu.

Aşa se explică preferinţa lui Sadoveanu pentru perfectul compus. De ce această preferinţă se manifestă cu mai multă claritate în operele sale relativ recente ? (Căci nu numai *Nicoară Potcoavă* este foarte bogat în astfel de forme verbale, ci şi în scrieri ceva mai vechi, ca, de pildă *Divanul persian* din anul 1940[5]). Cred că marele nostru povestitor s-a lăsat stăpînit, la începutul carierei sale literare şi o bună bucată de vreme după aceea, de regulile sintactice consacrate nu atît de gramaticile propriu-zise, cît mai cu seamă de tradiţia secolului al XIX-lea, cînd perfectul simplu mai era încă viu în unele regiuni, unde a dispărut după aceea. Eliberarea de normele create de către predecesori a mers mînă în mînă cu sensibilitatea crescîndă pentru nuanţa stilistică pe care o po-

[5] Ar trebui urmărită îndeaproape această problemă, ceea ce eu nu pot face în articolul de faţă, fapt care explică formularea cam aproximativă a afirmaţiilor mele. Îmi păstrez totuşi credinţa, ca să nu spun convingerea, că, pe măsură ce se apropie de epoca noastră, opera lui Sadoveanu prezintă o bogăţie tot mai mare de forme compuse ale perfectului. Cf., între altele, *Aventură în lunca Dunării* (1954).

sedă perfectul compus. Deși am dat citate destule, cred necesar să reproduc încă unul, cu scopul de a determina pe cititor să înlocuiască perfectul compus prin cel simplu și a-l pune astfel în situația de a face verificarea aprecierilor mele: *„Apoi, simțind greutate în mîna dreaptă, s-a ferit scurt de săritura calului și a zvîrlit cu putere asupra rînjetului roș ceea ce ținea el în mînă. Ulciorul s-a sfărîmat de fruntea boierului cu pocnet mare, apa și cioburile l-au orbit; în clipa de șovăire a călărețului, Domite a pus mîna pe frîu și a grăit calului. Ceilalți de la vatra focului, ca niște mori de vînt pitice, cu aripi învăluite de furtună, și-au schimbat locul, sărind în capul domniei-sale. Cînd oștenii l-au adus la căruță pe dumnealui Gavrîl Pîrjol, au văzut sub covergă, răsturnat și cu un braț atîrnînd, pe cuviosul Agaftanghel. Au cunoscut că-și dăduse sufletul".*

Recunoaște, cred, oricine, că scena descrisă aici cu ajutorul perfectului compus este foarte vie, face impresia că se petrece sub ochii noștri, datorită tocmai faptului că acțiunile respective sînt raportate la prezent, adică la momentul povestirii, care, pentru cititor, se confundă cu momentul lecturii. Înlocuirea perfectului compus prin cel simplu ar transpune scena cu adevărat în trecut, ar neutraliza, dacă pot spune așa, mișcările personajelor, le-ar răpi dinamismul, le-ar înfățișa șterse, indiferente.

Într-o operă epică și cu deosebire în una ca *Nicoară Potcoavă*, care povestește de la început pînă la sfîrșit isprăvi de-ale eroilor, verbul este incontestabil cuvîntul cel mai important și, după substantiv[6], cel mai frecvent. Apariția lui ajută la crearea impresiei de mișcare, de acțiune, dă povestirii vioiciune, dramatism. Folosirea cu talent a formelor verbale este, mi se pare, în astfel de opere, hotărîtoare pentru realizarea măiestriei artistice. Sadoveanu se dovedește a fi un mare meșter și din acest punct de vedere. Există cazuri cînd condițiile obiective îl pun în situația de a utiliza toate timpurile indicativului (plus prezentul conjunctivului). Reproduc unul dintre numeroasele pasaje semnificative sub acest aspect: *„Mă strecor mai la o parte, dau fuga aici la odaie și încalec un căluț flocos în care aveam încredere că m-a duce fără sminteală unde vroiam eu. Îl îndemn numai din frîu și*

---

[6] În orice aspect (sau stil) al limbii, substantivul apare mai des decît celelalte părți de vorbire, fiindcă numărul substantivelor este mai mare decît al tuturor celorlalte cuvinte.

nu-i pun în coaste pinteni ; şi ajung într-un ceas de vreme la Petrărie şi mă rog de Strămurare şi de hoţi să vie să ne scape. Ca oameni cuviincioşi, unde au încălecat toţi cu suliţi şi ghioage s-au coborît la sfînta Pobrată şi i-am vîrît prin portiţa pe unde ieşisem. Şi s-a nimerit să trăsnească din nouri, cînd am pătruns la stăreţie. Şi cînd a trăsnit, noi de colo am şi fost asupra acelor oaspeţi, pălindu-i unul după altul. Părintele stareţ era întins pe podele şi-l ardeau cu făclii aprinse la tălpi şi-i pregăteu şi ţăpuşe să i le bată sub unghii. Trei dintre cuvioşii monahi pieriseră în chinuri. Strămurare şi cu ai lui i-a prăvălit pe toţi fără nici o cruţare şi ne-a rămas nouă numai să cerşim iertare pentru sufletele lor de la Domnul Dumnezeu"[7].

Altă formă verbală care oferă prilej de discuţie asemănătoare cu cea de pînă aici este viitorul. Se ştie că şi acest timp al indicativului cunoaşte mai multe aspecte morfologice cu valori stilistice diferite de la unul la altul. Aici intervin şi deosebiri regionale, în sensul că formele familiare şi populare nu sînt identice în toate graiurile limbii noastre. Astfel lui *o să fac, o să faci* etc. muntenesc îi corespund *am să fac* etc. moldovenesc[8]. De asemenea prezintă deosebiri, deşi mai puţine, de la o regiune la alta, cealaltă formă familiară şi populară a viitorului : *oi face* etc., în special la pers. III singular (mold. *a face*, munt. *o face*)[9].

În *Nicoară Potcoavă* (ca şi în toate operele lui Sadoveanu) apar, fireşte, numai aspectele moldoveneşti[9], şi, bineînţeles, cele „literare" (*voi face, vei face* etc.). Interesante mi se par două fapte în legătură cu viitorul : a) *am să fac* etc., care (la fel cu munt. *o să fac* etc.) arată siguranţa (subiectivă) a vorbitorului cu privire la săvîrşirea acţiunii (întocmai ca *voi face* etc.), se întîlnesc extrem de rar, fiind înlocuite sau prin *oi face* etc., sau prin *voi face* etc. ; b) deosebirea stilistică dintre acestea două din urmă este destul de atenuată, în sen-

---

[7] Acest pasaj prezintă interes şi prin aceea că perfectul compus alternează cu prezentul aşa-zis istoric, care este însă, din punct de vedere strict gramatical, echivalentul perfectului simplu, deşi sub raportul stilistic el trebuie pus alături de perfectul compus, cum dovedeşte faptul că poate fi înlocuit numai prin acesta din urmă (întrecîndu-l ca forţă expresivă în ce priveşte apropierea acţiunii de momentul povestirii, întrucît este un prezent şi ca formă).

[8] Dau acestor termeni un înţeles mai larg decît cel pur geografic.

[9] În „povestirea" de care mă ocup aici găsim, cîteodată, la pers. III sing. şi forma cu *o*, dar ea provine, evident, de la zeţari şi de aceea trebuie neglijată.

sul *că oi face*, care, obișnuit, exprimă îndoială din partea vorbitorului cu privire la realizarea acțiunii, apare foarte des ca echivalent desăvîrșit al lui *am să fac* (și al lui *voi face*).

Iată un număr de citate menite să ilustreze aceste considerații oarecum teoretice: „— *Cînd ți-a*[10] *fărma fălcile cu buzduganul, atuncea ai să-l cunoști.*

— *Ba n-am să-l cunosc nici atuncea.*

— *Vedem noi acuși, cînd ți-om scurta limba. Și feciorii tăi, cînd or veni, pe rînd, îi cetluim, le punem căluși și-i dăm pe baltă. Dar ne-om milostivi să te iertăm, cum ai mai fost iertat și altă dată, dacă ne-i spune ce te-om întreba noi*". „— *Sîntem oameni domnești. N-om răbda să ne bată nimene cu toiegele. ...— Ba nu te-om bate. Acest slujitor cu bățul va să vă fărîme întîi dinții. După aceea vă vor cădea capetele, unde ați vrut să faceți voi judecata acestui bătrîn și feciorilor lui! ...— Să le dai, așa poruncesc, ca să fie pecetluite gurile. Și-i veți lega în saci cu bolovani, prăvălindu-i într-o bulboană. N-a ști nimene afară de noi și de șoimul presviterei, care se uită țintă, țintă de pe-o creangă de arțar*". În citatul al doilea apare încă o formă de viitor: *va să (vă) fărîme*, care, ca sens, este identică cu *are să (vă) fărîme* și cu *(vă) va fărîma*, iar, ca formație, trebuie pusă alături de aceasta din urmă, dat fiind că, foarte adesea, conjunctivul înlocuiește, cum știm, infinitivul în tot felul de construcții sintactice. În plus, *va să (vă) fărîme* exprimă o nuanță stilistică necunoscută nici unuia dintre echivalentele lui semantice[11].

Altă observație privitoare la viitor este că forma „literară" (*voi face, vei face* etc.), Sadoveanu o pune și în gura oamenilor simpli, care ar trebui, așa-zicînd, să vorbească „popular". De ex.: „— *Ba să mă sfătuiești, diece, căci altă viață decît asta n-am; și dacă nu săvîrșim nimic, nevrednici vom fi, nevrednici vom pieri!*"; „*Înțeleg, bade Ghiță, a răspuns cu blîndeță slujitorul... Degrabă fi-vom la Praguri*". „— *Nu tîrzie vreme, vei vedea*".

Acest ultim fapt am fi înclinați, poate, să-l explicăm istoric, în sensul că, întrucît evenimentele din *Nicoară Potcoavă* se petrec acum patru secole, forma de viitor devenită mai tîrziu literară se găsea relativ aproape de originea ei și nu că-

---

[10] În text *ți-o...* (vezi nota imediat precedentă).

[11] Cf., în alt loc: *Dar stăroștia poate va să scurme ceva mai departe* — unde *va* păstrează destul de bine o parte din înțelesul lui originar, ca formă a lui *a voi*.

pătase încă această ultimă valoare. Cred însă că explicația trebuie căutată în altă parte. Din exemplele date vedem că Sadoveanu trece, în general, peste nuanțele stilistice ale diverselor forme de viitor, fără consecințe păgubitoare pentru măiestria artistică, ci, mai degrabă, dimpotrivă. Tot așa neglijează el, intenționat, bineînțeles, deosebirile dintre aspectele „populare" și cele „literare" ale viitorului. În ce privește acest din urmă fapt, Sadoveanu amintește de „învățătorul" și emulul său Ion Creangă, care de asemenea întrebuințează adesea pe *voi face* etc. chiar atunci cînd pune să vorbească pe mama lui sau alt personaj fără știință de carte. De pildă: *„— Doamne, prinde-l-voi strigoiul cela odată..."* ; *„— Îi veni tu acasă, coropcarule, dacă te-a răzbi foamea, ș-apoi atunci vom avea altă vorbă."*

Această constatare mi se pare semnificativă din următorul punct de vedere. Atît Creangă, cît și Sadoveanu (într-o măsură mai mare primul pentru motive care n-au nevoie să fie arătate, dacă nu uităm că avem a face cu un scriitor „popular" în sensul cel mai strict) se identifică, în ce privește relatarea directă, cu personajele lor. Vreau să spun că între felul cum vorbesc ei înșiși despre oamenii ale căror fapte le înfățișează și felul cum vorbesc aceștia nu există nici o deosebire esențială. Stilul apare astfel aproape unitar de la început pînă la sfîrșit, indiferent dacă intervine povestitorul sau vreunul dintre personajele lui. O adevărată solidaritate între ei toți, fără deosebire, bazată pe conținutul popular al operei, care, la rîndul lui, izvorăște din concepția scriitorului despre viață și, implicit, despre arta literară. Este aceasta o trăsătură caracteristică foarte importantă a creației lui Sadoveanu[12], asupra căreia nu știu dacă s-a insistat de către cei ce s-au ocupat de activitatea marelui nostru povestitor. Iată o singură mostră: *„—Eu aș zice așa, a urmat Tudorică ațintind pe Nicoară; că pentru așa dregători i-ar folosi lui Vodă leacul babelor de la Șomuz; alior plămădit cu vin pe care-l dau pe apă ca să amețească peștii și să-i prindă. Să-și hrănească și măria-sa lighioile de la curte cu alior, să se ducă pe apa sîmbetei, să ajungă la Dunăre, pe urmă în marea și în fundul Tartorului"*. Vorbește acum povestitorul: *„Cînd judele*

[12] Și, evident, a lui Creangă, care, așa cum am spus, nu surprinde, dată fiind întreaga sa formație ca om și ca scriitor.

lor a văzut larma ce se stîrnise la cele patru căruțe ale sălașului și și-a dat sama că vin împotrivă călăreți cu arme, a slobozit mare strigăt și a poruncit să se așeze toți cei douăzeci-șiopt de supuși ai săi pe brînci și cu fruntea plecată. Glasul său repezise porunca într-o limbă necunoscută, pe care un singur om dintre slujitorii lui Nicoară o putea pricepe."

Ar merita un studiu special acest ultim aspect al artei lui Sadoveanu, în primul rînd pe baza operelor „neistorice", pentru a se vedea dacă și în ce măsură constatarea mea, întemeiată exclusiv pe *Nicoară Potcoavă* (aș putea adăuga, în subsidiar, *Divanul persian*, unde lucrurile se prezintă, mi se pare, și mai favorabil aprecierilor de față), se verifică, cel puțin în linii mari, pentru întreaga operă a lui Mihail Sadoveanu. Impresia mea, pur subiectivă, este că da. Rămîne să se găsească fie un lingvist, fie un critic literar cu înțelegere și cu interes pentru astfel de probleme, care să urmărească de aproape acest aspect, după mine extrem de important, al creației marelui nostru scriitor.

1960

CLASICISMUL LUI MIHAIL SADOVEANU

Mihail Sadoveanu a devenit un clasic al literaturii noastre fiind încă în viață și destul de timpuriu. Cazuri similare sînt rare chiar în istoria literaturii universale. Faptul se explică prin natura numeroaselor și importantelor calități ale operei sale. Sadoveanu nu este un scriitor clasic prin temperament, deși constatăm mai pretutindeni la el un anumit echilibru, o stăpînire de sine, un simț puternic pentru măsură și o capacitate de a doza just elementele alcătuitoare ale povestirii și ale psihologiei personajelor. Toate aceste trăsături caracterizează pe scriitorii clasici în comparație și în opoziție cu romanticii. Să ne gîndim, de pildă, la Racine, marele dramaturg francez din secolul al XVII-lea, și la compatriotul său Victor Hugo, din secolul al XIX-lea : primul este prototipul scriitorului clasic în sensul arătat chiar acum, al doilea, prototipul scriitorului romantic. Temperamental, Sadoveanu a fost mai degrabă un romantic, aș zice potolit, din cauza condițiilor istorice în care s-a născut și s-a dezvoltat : era epoca de înflorire a realismului în literatura de pretutindeni, la care s-a adăugat situația social-politică specială din România, care nu mai permitea, ca să zic așa, cultivarea romantismului. Dar dragostea pentru natură, dragostea pentru trecutul mai mult ori mai puțin îndepărtat și, mai presus de toate, lirismul în care înoată întîmplările și oamenii scrierilor sale dovedesc în mod convingător că Sadoveanu era, prin firea lui, un romantic. Și dacă îl considerăm, așa cum am făcut încă de la început, un clasic al literelor românești, însemnează că m-am referit nu la calitățile înnăscute ale personalității lui, ci la valoarea ope-

rei pe care a realizat-o, privită sub aspectul ei permanent și din punctul de vedere al influenței exercitate nu atît asupra altor scriitori, cît mai cu seamă asupra cititorilor, asupra publicului din vremea lui și de după dînsul.

Sadoveanu este un clasic al literaturii noastre în același sens în care sînt clasici Eminescu, poet prin excelență romantic, Caragiale, mare realist critic, și Creangă, autor de basme și de povestiri în bună parte fantastice.

Clasic este scriitorul de la care ai de învățat diverse lucruri, importante pentru viață și menite să contribuie la formația ta ca om deplin, așa cum ai de învățat din manuale școlare de tot felul în timpul studiilor. Bineînțeles, nu poate fi vorba de cunoștințe propriu-zise, de noțiuni mai mult ori mai puțin abstracte, deși nici acestea nu lipsesc într-o operă literară valoroasă, ci de prezentarea lumii înconjurătoare, prin oameni și relațiile dintre ei, sub forma imaginilor, care o transfigurează și o fac mai accesibilă și mai bogată în semnificații.

Sadoveanu a înfățișat în opera sa, extrem de bogată și de variată, viața tuturor claselor și păturilor sociale de la noi. Predomină, în largă măsură, țărănimea, ceea ce se justifică nu numai subiectiv, prin simpatia profund umană a scriitorului pentru masele de țărani muncitori, aflați în suferință din cauza exploatării, ci și obiectiv: pînă la orînduirea noastră socialistă, țăranii alcătuiau marea majoritate a populației, iar problema agrară preocupa, vrînd nevrînd, chiar și pe cei mai nepăsători dintre guvernanții români de altădată. Celelalte clase și categorii sociale sînt și ele prezente în opera scriitorului nostru, într-o măsură mai redusă decît țărănimea și variabilă de la una la alta. Apare, deseori chiar cu rol preponderent în diverse scrieri ale lui Sadoveanu, mica burghezie, mai ales aceea a tîrgurilor moldovenești, reprezentată prin personaje aparținînd tuturor tipurilor: mici slujbași, negustori modești, liber-profesioniști, proletari intelectuali, cum le spunea Gherea etc. Burghezia mare lipsește aproape total, în orice caz ne întîmpină extrem de rar, prin cîte un reprezentant al ei, mai mult schițat decît zugrăvit, și totdeauna ca apariții întîmplătoare și trecătoare. În schimb, moșierimea joacă un rol important în numeroase opere ale lui Sadoveanu, lucru ușor explicabil, dacă nu uităm că între marii proprietari de pămînt și masele țărănești sărace exista o legătură indisolubilă: mizeria acestora se datora, în primul rînd, moșierilor, ajutați de uneltele lor (arendașii, vechilii, logofeții), încît prezența unora implica pe a celorlalți.

Sadoveanu are, cum ştim, numeroase romane istorice. Trecutul ţării noastre îl atrăgea nu numai pentru atmosfera poetică pe care o putea crea talentul său mai degrabă liric, ci şi datorită patriotismului său profund şi neclintit. Aşa se explică de ce mai cu seamă epoca lui Ştefan cel Mare, cel mai glorios, în toate privinţele, dintre voievozii români, l-a atras în mod irezistibil. Acestei personalităţi uriaşe a poporului nostru, Sadoveanu i-a închinat şi o biografie poetică foarte valoroasă. Dar şi alte epoci din istoria Moldovei, unele dintre ele destul de întunecate, şi-au găsit în acest evocator unic al trecutului un pictor de mîna întîi. Ceea ce caracterizează romanele şi povestirile lui istorice, afară, bineînţeles, de măestria rară a înfăţişării oamenilor, lucrurilor şi întîmplărilor, este respectarea adevărului, aşa cum rezultă el din cronici şi din documente ale timpului. Sadoveanu cunoştea ca un istoric de profesie epocile descrise de el. Nu numai *Cronica* lui Neculce, care i-a fost, într-adevăr, carte de căpătîi, cum spune el însuşi — aceasta şi din cauza valorii ei literare puţin obişnuite — ci şi celelalte cronici moldoveneşti şi munteneşti, din care îşi aduna şi materialul lingvistic necesar pentru crearea culorii locale, precum şi lucrări ştiinţifice de-ale specialiştilor în domeniul istoriei României. Aşa stînd lucrurile, Sadoveanu se dovedeşte a fi un clasic, în sensul arătat ceva mai înainte, şi, sau poate mai ales, în scrierile sale istorice, care nu numai desfătează artistic, ci şi instruiesc ştiinţific, dar în mod accesibil şi plăcut, pe cititor.

Scriitorul nostru are şi opere realiste în sensul strict al cuvîntului. Realismul lui apare mai pretutindeni, cu deosebire însă în romanele şi povestirile cu teme din viaţa ţăranilor şi a micii burghezii. Pot cita cîteva titluri, care unui cunoscător al scriitorului nostru îi evocă numaidecît atmosfera existentă în operele respective: *Haia Sanis, Însemnările lui Neculai Manea, Locul unde nu s-a întîmplat nimic, Baltagul* ş.a. După 23 August 1944, Sadoveanu a inaugurat, cu *Mitrea Cocor,* începuturile literaturii noastre socialiste.

Bogăţia şi varietatea operei acestui scriitor clasic nu se limitează la conţinutul ei, aşa cum l-am schiţat, foarte sumar, pînă aici. Ele au şi o extindere geografică, dacă mă pot exprima astfel, deopotrivă de mare. Nu există provincie şi chiar regiune a patriei noastre care să nu apară în opera lui prin oamenii, prin natura şi prin modul lor specific de viaţă. Predomină, evident, şi încă mult, Moldova, date fiind originea

lui locală și faptul că cei mai mulți ani ai săi și în orice caz cei mai importanți din punctul de vedere al formației sale ca om și ca scriitor i-a trăit în această parte a țării. O cunoștea, deci, mai bine decît pe oricare alta și era, aș zice, obligat, în primul rînd, obiectiv vorbind, s-o înfățișeze pe ea mai des decît pe celelalte. Dar deja după primul război mondial a început a se familiariza cu Ardealul, iar odată cu stabilirea lui definitivă la București s-a inițiat foarte bine în felul de viață al țăranilor munteni, mai ales al celor din cîmpia Dunării. Nu mi se pare de loc întîmplător faptul că *Mitrea Cocor* înfățișează aspecte din traiul țărănimii muntenești sărace și, mai cu seamă, că primul țăran cu adevărat revoluționar în literatura noastră este muntean. Istoria României arată că mișcările revoluționare au fost în Muntenia totdeauna mai puternice decît în Moldova.

Sadoveanu este prezentat uneori ca povestitor, nu ca nuvelist sau romancier, fiind pus astfel alături de Creangă, alăturare care nu-i displăcea de loc, întrucît vedea în acesta pe unul dintre înaintașii săi cei mai autentici. Calificarea de povestitor, chiar dacă nu are, și nu trebuie să aibă în ea o nuanță, fie și foarte ușoară, de minimalizare, în comparație cu aceea de nuvelist sau romancier, este necorespunzătoare realității. *Haia Sanis* sau *Bordeenii* nu sînt nuvele? Nu sînt romane *Frații Jderi, Nicoară Potcoavă, Baltagul* sau *Strada Lăpușneanu*? Explicația acestei calificări greșite trebuie căutată nu în generalizarea unei constatări, juste în cazuri extrem de puține, ca *Divanul persian* sau *Măria-sa Puiul pădurii*, unde Sadoveanu într-adevăr „povestește", adică spune, cu vorbele lui, lucruri spuse de alții, ci în calitățile cu adevărat excepționale ale scrisului său. Nu încape îndoială că, din punctul de vedere al talentului cu care mînuiește limba noastră și o adaptează stilistic la conținutul operei sale, el întrece pe toți scriitorii dinainte și de după dînsul. Cursivitatea și frumusețea încîntătoare a stilului ușurează enorm lectura nuvelelor și romanelor sale, o face extrem de plăcută, și asta dă sau poate da impresia că-i vorba de „povestiri", adică, într-un anumit sens, de povești ca ale lui Creangă. Caracterizarea eroilor unui roman, ca și a atmosferei în care trăiesc și acționează ei, nu este mai vie, mai impresionantă sau mai profundă atunci cînd autorul complică expunerea, cu intenție sau din neîndemînare stilistică. Personajele și întîmplările din scrierile lui Sadoveanu rămîn întipărite în mintea cititorului

atent cu aceeași forță ca ale lui I. L. Caragiale sau Liviu Rebreanu.

Bogăția și varietatea de conținut și de suprafață (în sens geografic), asupra cărora am insistat ceva mai înainte, sînt la fel de mari și în ce privește materialul lingvistic folosit și prelucrat. Sadoveanu cunoștea limba noastră sub toate aspectele ei (cronologic, teritorial, social) aproape ca un specialist, și din acest punct de vedere el poate fi comparat cu Eminescu, care, la vremea lui și în condiții mai grele, a dovedit aceeași profundă și subtilă cunoaștere a graiului său matern. La amîndoi, faptul se datorește unui simț lingvistic extrem de dezvoltat, dar totodată și unui adevărat studiu, întreprins cu răbdare și timp îndelungat, pe bază de texte, vechi și noi, și prin contact direct cu vorbitorii din toate ținuturile României actuale.

Și sub acest aspect, Mihail Sadoveanu este un clasic al literaturii noastre, adică un scriitor de la care pot și trebuie să învețe, în primul rînd, confrații săi de toate vîrstele, actuali și viitori.

1966

DESPRE RECONSIDERAREA TRECUTULUI CULTURAL

M-am hotărît să abordez şi eu această problemă foarte actuală, şi nu numai astăzi, în urma apariţiei cărţii profesorului universitar Cicerone Poghirc, consacrată marelui savant, erudit şi polihistor Bogdan-Petriceicu Hasdeu[1]. Deoarece în ultimii ani s-au produs adevărate răsturnări în ce priveşte judecăţile de valoare emise asupra scriitorilor şi criticilor români care nu mai sînt în viaţă, răsturnări care mi-au dat şi continuă a-mi da de gîndit în legătură cu aspectul etic, de fapt ştiinţific, în sensul obiectivităţii aprecierilor curente astăzi în presa noastră publicistică, îmi iau libertatea să mă opresc mai întîi la modul cum sînt reconsideraţi numeroşi reprezentanţi de frunte ai literaturii şi ai criticii literare româneşti. Întreprinderea mea implică riscuri, mai ales că nu sînt ceea ce se cheamă un profesionist propriu-zis în acest domeniu. Posed totuşi o documentaţie destul de bogată, precum şi o anumită iniţiere în problemele generale ale disciplinelor în discuţie.

Ştim cu toţii, că într-o anumită perioadă, creatori literari dintre cei mai valoroşi au fost criticaţi pe nedrept. Eminescu însuşi, fără a fi scos din cărţi şcolare şi din cursuri universitare, era prezentat de cineva drept exponent al burghezo-

[1] B. P. Haşdeu, lingvist şi filolog, Bucureşti, 1968.

moşierimii în literatura noastră naţională. Cît despre Arghezi, Blaga, Ion Barbu ş.a., critica îndreptată împotriva lor a fost în numele proletcultismului de o severitate şi, adesea, de o violenţă nemaiîntîlnită. Celui dintîi, considerat, şi pe bună dreptate, ca cel mai primejdios concurent la gloria eternităţii care era rezervată exclusiv „poetului naţional" bine cunoscut în acei ani de toată lumea, i s-a consacrat o broşură foarte... marxistă după titlu: *Poezia putrefacţiei sau putrefacţia poeziei.*

Cînd, datorită orientării ideologice date de partid, a început să se risipească, pentru ca apoi să dispară cu totul atmosfera viciată de proletcultism (la cei de bună credinţă), de resentimente şi de interese personale sau de grup (la cei mai mulţi), s-a putut discuta în deplină libertate despre literatura noastră dintre cele două războaie — epocă, în multe privinţe, strălucită prin calitatea unui însemnat număr de opere —, precum şi despre epocile precedente. Ce constată în momentul de faţă un cititor al numeroaselor reviste literare care apar în mai toate oraşele importante ale ţării? Scriitorii neglijaţi sau „interzişi" mai înainte constituie obiectul de preocupare aş spune permanentă a cvasi-unanimităţii criticilor noştri literari tineri sau mai tineri.

În aceste împrejurări noi, favorabile dezbaterii obiective, a apărut însă uneori tonul apologetic pînă la saturaţie care nu li se părea criticilor noştri „moderni" suficient pentru a pune în lumină anumite creaţii dintre cele două războaie. Şi atunci, un Eminescu, un Sadoveanu, ca să nu mai vorbesc despre alţii, mai puţin valoroşi, sînt trataţi aşa cum mult timp după război au fost trataţi Arghezi, Blaga etc. N-a publicat un critic literar un proiect de istorie a literaturii româneşti, în care Eminescu şi Sadoveanu erau azvîrliţi la periferia literaturii noastre naţionale — căci ce altceva însemnează a-i pune în capitolul consacrat operelor neestetice (sau neartistice)? Ar putea spune cineva că avem a face cu un caz izolat. Eu sînt convins că „izolarea" constă numai în sinceritatea, ca să nu spun îndrăzneala, mai mare a criticului în discuţie. Faptul că protestele au fost foarte puţine şi „blajine" confirmă justeţea dictonului latinesc *ab uno disce omnes.*

Aceeaşi atitudine arbitrară şi nedreaptă (în dublu sens) se constată şi în cazul valorificării criticii literare. Din cauză că Gherea şi Ibrăileanu au fost „favorizaţi" (întrebarea care se pune este: pe drept sau pe nedrept?), iar Maiorescu, Lovinescu ş.a. transformaţi în tabu, trebuie ridicaţi, fără spirit critic, în slava cerului aceştia din urmă şi „desfiinţaţi" ceilalţi? De la un profesor al Facultăţii de limba şi literatura română, prezent la şedinţă, am aflat că un tînăr lector universitar, care şi-a făcut din Lovinescu un adevărat idol, a calificat pe Ibrăileanu drept „un modest cronicar literar", dînd, probabil, a se înţelege că d-sa este un critic literar, ba poate unul de mîna întîi. Iar autorul proiectului de istorie a literaturii amintit mai sus, vrînd să ilustreze verva ironică a lui Lovinescu, a crezut că cel mai potrivit citat pentru demonstraţia sa este acela în care Lovinescu, bătîndu-şi joc de Octav Botez, fost profesor la Universitatea din Iaşi, încheie pasajul respectiv astfel: „ce poţi cere de la umbra unei umbre?"[2]. Deci şi Ibrăileanu, conducătorul „Vieţii româneşti", cea mai serioasă revistă de cultură generală a ţării (cît timp a condus-o el însuşi), a fost o „umbră". Preopinentul meu, viitor autor al unei istorii literare româneşti, ar trebui să ştie (dealtfel chiar cred că ştie măcar... din fugă) că în revista ieşeană şi-au publicat lucrările toţi scriitorii mari şi mai mari ai epocii, că mulţi tineri şi-au început cariera literară, devenită adesea celebră, acolo şi că chiar scriitorii lansaţi de Lovinescu au fost, de multe ori, re-lansaţi de Ibrăileanu.

Atmosfera descrisă, sumar şi destul de imperfect, dar nu neveridic din punct de vedere psihologic, contaminează cînd şi cînd şi pe lingvişti. Nici numărul acestora, nici, mai cu seamă, exagerările lor nu ating însă, fie şi pe departe, pe ale criticilor şi istoricilor literari.

O pagină strălucitoare a istoriei ştiinţei şi culturii româneşti o constituie cercetările lingvistice, apreciate de specialiştii străini. În condiţiile istorice noi, lingvistica românească a cunoscut, după cum am arătat cu diverse prilejuri, o mare

---

[2] N-am reprodus, cred, întocmai această apreciere, dar cuvîntul *umbră* apare de două ori în legătura sintactică reprodusă în text.

înflorire și, alături de generația formată între cele două războaie mondiale, s-a format o generație nouă, talentată și extrem de harnică și pasionată.

În anii cînd s-au manifestat temporar practicile dogmatice în domeniul științei, operele unuia dintre lingviștii români consacrați n-au fost apreciate cum se cuvine. Este vorba de Sextil Pușcariu, fost membru al Academiei române, profesor la Universitatea din Cluj și conducător al Școlii lingvisticii clujene, care, în perioada dintre cele două războaie mondiale, se găsea în fruntea mișcării științifice din acest domeniu. De pildă, primul volum al operei lui, *Limba română,* care conține rezultatele cercetărilor și preocupărilor sale de-a lungul unei jumătăți de secol, n-a mai circulat după 23 August 1944. (Fusese publicat în 1940 și avea o variantă germană, apărută ceva mai tîrziu, la Berlin.) Bineînțeles, citarea lor, ca și a altora dintre lucrările acestui remarcabil lingvist, nu era permisă. Totuși lucrurile n-au durat prea mult, căci în anul 1959, volumul al doilea s-a tipărit la Editura Academiei R.P.R. În ultimele decenii, situația s-a schimbat, și Pușcariu și-a reluat și de drept locul pe care se situase în lingvistica românească prin propriile sale forțe. Confrații mei, mai tineri, în special ardeleni, fără să cadă în exagerări de felul celor amintite mai sus, se lasă tentați și ei, într-o anumită măsură, să-l „răsplătească" pentru anii cînd a fost „uitat". Astfel, la Iași, s-a organizat o sesiune științifică închinată lui, acțiune care merită toate laudele, dar cred că ieșenii ar fi trebuit să înceapă cu șeful școlii lingvistice de la Iași, A. Philippide. Acum de curînd s-au publicat și memoriile lui Pușcariu *Călare pe două veacuri.* Fără să vreau, mă gîndesc totuși că pentru Ovid Densusianu, creatorul la Universitatea din București a învățămîntului public consacrat limbii române și limbilor romanice în general, nu s-a făcut mai nimic. Și anul acesta s-au împlinit trei decenii de la moartea lui. Un tînăr cercetător în domeniul literaturii române, Marin Bucur, care nici măcar nu i-a fost elev, a încercat să readucă în memoria contemporanilor noștri personalitatea originală și multilaterală ca preocupări a lui Densusianu. Aș adăuga broșura profesorului B. Cazacu, *Ovid Densusianu,* București, 1968, de fapt o lecție ținută la cursurile de vară de la Sinaia. În cazul lui A. Philippide, lingviștii,

în special tineri și mai tineri, puși în situația de a parcurge cu atenție întreaga literatură de specialitate pentru întocmirea *Tratatului de istorie a limbii române*, au găsit în opera lui fundamentală (*Originea românilor*) sugestii și fapte științifice care, valorificate critic, pot contribui la soluționarea unor probleme dintre cele mai importante. În ce privește părerea lui, desigur exagerată, despre patria primitivă a românilor, toți specialiștii[3] sînt de acord că poporul român s-a format în nordul Dunării, dar și pe teritorii de la sudul marelui fluviu.

Așa cum am afirmat la începutul acestui articol, ceea ce m-a determinat să-mi spun și eu cuvîntul în problema enunțată în titlul lui este cartea lui Cicerone Poghirc despre Hasdeu. Această personalitate excepțională a culturii noastre a fost considerată ca atare încă din timpul vieții și de către înșiși adversarii săi, foarte numeroși dealtfel. Ideea că el a fost genial s-a impus, și ea există pînă astăzi în mintea oricărui intelectual român. În ce privește însă valoarea operei sale istorice, filologice și lingvistice, părerile specialiștilor, atît din vremea lui, cît și din generațiile următoare, au fost, de multe ori, critice. Autorul cărții despre Hasdeu caută să dovedească nedreptatea care i s-a făcut acestui mare savant în domeniul lingvisticii și al filologiei. Era nevoie de o asemenea lucrare științifică din care să rezulte, cu probe absolut convingătoare, justețea atitudinii sale. Nu vreau să spun că, în linii mari, pledoaria este nereușită. Ceea ce simt nevoia să subliniez, referindu-mă tocmai la tema generală a articolului meu, este că prof. Poghirc, în ciuda calității și pregătirii sale de om de știință, s-a lăsat dus, într-o măsură, după mine, neîngăduită unui cercetător obiectiv, de admirația sa nelimitată pentru Hasdeu și a întrebuințat adeseori un ton și un stil necritic care pot trezi îndoieli chiar și în mintea unui cititor nespecialist, dar atent la logică, la demonstrarea tezei. Mai grav mi se pare modul cum încearcă autorul să explice atitudinea „adversarilor" marelui erudit. Contemporanii, bineînțeles nu toți, l-au „urît", iar cei din generațiile următoare s-au lăsat

[3] Chiar și autorii ultimului capitol din *Istoria României*, I, București, 1960.

influențați de „ura" foștilor lor profesori. Această explicație îngrijorează pe oamenii obiectivi și atenți la starea de spirit pe care o poate crea, mai cu seamă printre tineri (studenți, elevi din ultimele clase de liceu, chiar profesori din învățămîntul de cultură generală). A face o afirmație atît de gravă, neîntemeiată pe nici o dovadă, înseamnează a zdruncina încrederea în știință și în reprezentanții ei, iar în cazul celor care trăiesc și lucrează încă, fie ca profesori, fie ca cercetători, un blam public menit să aibă consecințe primejdioase pentru educația profesională și etică a tineretului nostru.

1969

Note

I

LIMBA ROMÂNĂ, IDIOM ROMANIC

Acest studiu a fost scris de acad. Iorgu Iordan ca introducere la volumul de față. Un extras din el a apărut în „România literară", an IX, nr. 25, din 17 iunie 1976, p. 4—5.

DESPRE STUDIUL LIMBII LITERARE

Apare în revista „*Contemporanul*" cu subtitlul „Puncte de vedere", nr. 50(532), vineri 14 decembrie 1956, p. 1 și 4, fiind sugerat, după cum arată însuși autorul, de articolul *Cum se studiază limba literară*, semnat de acad. Al. Graur, în aceeași revistă, nr. 48 (530), din 30 noiembrie 1956, p. 1 și 4.

DESPRE „PERENITATEA" LIMBII LITERARE

Reprodus din publicația „Studii de literatură universală", II, Societatea de științe istorice și filologice din R.P.R., Editura științifică, București, 1960, p. 255—258. După cum precizează autorul însuși, articolul i-a fost sugerat de observațiile făcute de Camil Petrescu asupra limbii literare și publicate postum, în paginile „Contemporanului", nr. 21(555), din

24 mai 1957, p. 1 şi 2, sub titlul generic: *Camil Petrescu inedit* şi cu subtitlurile: *Considerații tehnice* şi *Limba literară*. (Marele scriitor decedase în noaptea de 14 mai, orele 23,40, 1957.)

II

DESPRE UNELE ASPECTE ALE PROBLEMEI LIMBII LITERARE

Reprodus, cu unele mici modificări, din „Contemporanul", săptămînal politic-social-cultural, organ al Ministerului Culturii, Bucureşti, nr. 21(398), vineri, 21 mai 1954, p. 3, apărut în cadrul discuţiilor iniţiate de redacţie referitor la problemele limbii literare şi cultivarea ei. Anterior, au apărut: T. Vianu, *Bogăţie şi transparenţă*, nr. 19(39), din 7 mai 1954, p. 3 şi Cezar Petrescu, *Eterna problemă a limbii literare*, nr. 20(397), din 14 mai 1954, p. 3, cu care acad. Iorgu Iordan polemizează.

PROBLEMELE LIMBII LITERARE. PENTRU CULTIVAREA LIMBII

Reprodus din „Gazeta literară", organ săptămînal al Uniunii Scriitorilor din R.P.R., Bucureşti, anul II, nr. 7(49), joi 17 februarie 1955, p. 1. Studiul este ecoul imediat la comunicările: *Despre limba literară* şi *Limba povestirilor istorice*, ţinute de Mihail Sadoveanu, în zilele de 1—2 februarie 1955, la Sesiunea ştiinţifică a Secţiunii de ştiinţa limbii, literatură şi arte a Academiei R.P.R.

ÎN LEGĂTURĂ CU ARTICOLUL LUI EUSEBIU CAMILAR

Reprodus din „Gazeta literară", Bucureşti, anul II, nr. 12(54), joi 24 martie 1955, p. 1, la rubrica: „Mult e dulce..." şi este răspunsul dat articolului: *Vechi meşteşugari*, publicat de Eusebiu Camilar, la aceeaşi rubrică, din „Gazeta literară", nr. 8(50), joi 24 februarie 1955, p. 1 şi 4.

CULTIVAREA LIMBII

Reprodus din „Limba română", revista Institutului de lingvistică din București al Academiei R.P.R., anul V, nr. 5, septembrie-octombrie 1956, p. 5—12 și inaugurează rubrica „Cultivarea limbii" în această revistă, cu rezonanțe însemnate în publicațiile cultural-artistice din acea perioadă.

DUPĂ TREI ANI...

Reprodus din „Limba română", revista Institutului de lingvistică al Academiei R.P.R., București, anul VIII, 1959, nr. 5, p. 3—10 și constituie un bilanț al dezbaterilor cu privire la cultivarea limbii.

DISCUȚII DESPRE LIMBA LITERARĂ

Reprodus din „Luceafărul", revistă a Uniunii Scriitorilor din R.P.R., București, anul III, nr. 24(59), din 15 decembrie 1960, p. 1 și 10. La sfîrșitul articolului, redacția tipărește următoarele:

„N.R. Sîntem convinși că și în revista noastră se pot găsi unele exemple de genul celor incriminate. Articolul de față va ajuta redacției să le descopere și, pe viitor, să le înlăture".

Dealtfel, în „Luceafărul" din aceeași perioadă au apărut și alte articole referitoare la limba literară, și anume: Al. Philippide, *Scriitorul și unealta lui*, nr. 7(42), din 1 aprilie 1960, p. 1; Al. I. Ștefănescu, *Pe marginea unor articole de critică literară*, nr. 20(55), din 15 octombrie 1960, p. 8; *Limba noastră*, nr. 24 (59), din 15 decembrie 1960, p. 11 etc.

ȘLAGĂRE STILISTICE

Reprodus din „Luceafărul", revistă a Uniunii Scriitorilor din R.P.R., București, anul IV, nr. 21(80), din 1 noiembrie 1961, p. 11.

DESPRE „MAGIA CUVINTELOR"

Reprodus din „Gazeta literară", organ săptămînal al Uniunii Scriitorilor din R.P.R., anul IX, nr. 31(438), joi 2 august 1962, p. 1 şi este o replică la articolul publicat de Victor Eftimiu, în aceeaşi revistă, sub titlul *Din nou despre magia cuvintelor,* nr. 27(434), din 5 iulie 1962, p. 6, cu Motto-ul: „Ah, vorbiţi, scrieţi româneşte. Pentru Dumnezeu!". În acelaşi număr al „Gazetei literare" semnează articole despre limba literară: I. M. Sadoveanu *(Note de şantier literar)*; Gh. Bulgăr *(Clarificări sintactice necesare)*; Al. Piru *(Suferinţele stilului).*

„NEAOŞISME"

Reprodus din „Limba română", revista Institutului de lingvistică din Bucureşti, al Academiei R.P.R., anul XII, nr. 2, 1963, la rubrica „Limba literară", p. 158—164.

PROBLEME ACTUALE DE LEXIC ŞI STILISTICĂ

Reprodus din „Gazeta învăţămîntului", Bucureşti, anul XV, nr. 731, vineri 29 noiembrie 1963, p. 3, cu următoarea precizare:

„Extrase dintr-o expunere făcută recent de acad. Iorgu Iordan, vicepreşedinte al Academiei R.P.R., la Clubul sindicatelor din învăţămînt" (din Bucureşti).

III

STUDIUL MANUSCRISELOR ŞI PROBLEMA TRANSCRIERII CRONICII LUI ION NECULCE

Reprodus din „S t u d i i ş i c e r c e t ă r i d e i s t o r i e l i t e r a r ă ş i f o l c l o r", Institutul de istorie literară şi folclor al Academiei R.P.R., Bucureşti, anul II, 1953, p. 233—246.

LIMBA ŞI STILUL LUI ION NECULCE

Fragment din *Introducere* la volumul: *Ion Neculce, Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte.* Text stabilit, glosar, indice și studiu introductiv de Iorgu Iordan, ediția a II-a, revăzută, Editura de stat pentru literatură și artă, 1959, p. LX—CVIII. Cu adăugarea, la începutul studiului, a unui paragraf introductiv. Fragmentul a fost reprodus, sub titlul *Limba și stilul lui Ion Neculce,* în volumul *De la Varlaam la Sadoveanu,* Studii despre limba și stilul scriitorilor, E.S.P.L.A., București, 1958, p. 61—119.

Textul, din prezenta ediție, a fost reprodus din *Letopisețul...* lui Ion Neculce, ediția a II-a, iar paragraful introductiv, din volumul *De la Varlaam la Sadoveanu.*

LIMBA LUI CANTEMIR

Reprodus din revista „Cronica", săptămînal politico-social-cultural, Iași, anul VIII, nr. 43(404), vineri 26 octombrie 1973, p. 8 și 11. Numărul este închinat aniversării a 300 de ani de la nașterea lui Dimitrie Cantemir și cuprinde articole și studii semnate de Const. Ciopraga, N. Barbu, D. Ivănescu, M. Drăgan, I. D. Lăudat, Aurel Leon, Al. Zub etc.

„ALBINA ROMÂNEASCĂ". NOTE PE MARGINEA PRIMULUI EI VOLUM

Reprodus din „Revista critică", Iași, anul IV, nr. 2, aprilie-iunie 1930, p. 81—89. În subsolul primei pagini, unde apare studiul, autorul face următoarea precizare:

„Acest articol apare în alt loc și mult mai tîrziu decît trebuia. Anul trecut, societatea „Propășirea Iașilor" a luat frumoasa inițiativă de a sărbători centenarul presei moldovenești printr-o expoziție retrospectivă și prin publicarea unui număr festiv al ziarului „Orașul nostru". Din cauze care nu interesează aici, și dealtminteri mi-au rămas, în parte, necunoscute, nu s-a realizat nimic din ce se plănuise. Neputînd publica articolul acolo unde fusese destinat de la început să apară, am crezut totuși că datoria noastră, a ieșenilor, față de memoria primului gazetar moldovean continuă să existe. Așa se face că rîndurile mele se tipăresc, în forma

neschimbată, cu aproape un an după împlinirea primului secol de viață jurnalistică românească. Dacă se potrivește în vreo împrejurare scuza «Mai bine mai tîrziu decît niciodată», este sigur că ne găsim într-un asemenea caz".

UN SCRIITOR POPULAR: VASILE ALECSANDRI

Reprodus din „Luceafărul", revistă a Uniunii Scriitorilor din R.P.R., anul VIII, nr. 17(176), din 14 august 1965, p. 11, număr închinat comemorării a 75 de ani de la moartea lui Vasile Alecsandri. Acest text a fost reprodus, fără modificări, sub titlul: *Vasile Alecsandri*, în culegerea *Poetul care cîntă a Patriei mărire*. Recital omagial Vasile Alecsandri, 20 iulie 1971, p. 4, editată de Radioteleviziunea română.

PETRE ISPIRESCU: *LEGENDE SAU BASME ALE ROMÂNILOR*

Reprodus, cu titlul schimbat, din vol. Petre Ispirescu, *Legende sau Basmele românilor*, Ediție îngrijită de Aristița Avramescu, *Prefață*, de acad. Iorgu Iordan, Editura pentru literatură, București, 1968, p. V—XV. *Prefața* este o formă nouă, îmbogățită, a *Introducerii* la volumul Petre Ispirescu, *Legende sau Basmele românilor*, Adunate din popor, București, Editura „Cartea Românească", 1937—1938, vol. I, p. 5—18.

LIMBA LUI EMINESCU

Reprodus din „Revista Fundațiilor", București, anul VII, nr. 5, mai 1940, p. 334—352.

OBSERVAȚII CU PRIVIRE LA LIMBA POEZIILOR LUI EMINESCU

Reprodus din revista „Viața românească", București, anul XVIII, nr. 4—5, aprilie-mai 1964, p. 190—197.

LIMBA LUI CREANGĂ

Reprodus din *Contribuții la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea*, volum editat de Institutul de lingvistică din București al Academiei R.P.R., redactor responsabil: acad. Tudor Vianu, Editura Academiei R.P.R., 1956, p. 137—170 (Volumul cuprinde studii valoroase semnate de Gr. Brâncuș, B. Cazacu și I. Fischer, Al. Rosetti, Dan Simonescu, Gh. Bulgăr, Tudor Vianu, G. Ivănescu, Alexandru Niculescu).

LIMBA „EROILOR" LUI I. L. CARAGIALE

Reprodus, după broșura cu același titlu, Ediția a II-a, Societatea de științe istorice și filologice, București, 1957, 47 pagini. Textul a fost retipărit integral în volumul: *De la Varlaam la Sadoveanu*, E.S.P.L.A., București, 1958, p. 357—408. (În afară de cele două studii semnate de acad. Iorgu Iordan, volumul cuprinde materiale despre limba și stilul scriitorilor, semnate de Tudor Vianu, Emil Petrovici, Perpessicius, Al. Rosetti, I. Coteanu, Al. Dima, Z. Dumitrescu-Bușulenga, Al. Niculescu, Gh. Bulgăr, Liviu Onu, Lidia Sfîrlea, Florica Ionescu, Pompiliu Dumitrașcu.)

ISTORICITATEA COMEDIILOR LUI CARAGIALE

Reprodus din revista „Cronica", săptăminal politico-social-cultural, Iași, anul VIII, nr. 28(389), vineri 13 iulie 1973, p. 8 și 13, unde are ca subtitlu precizarea: „Observații tîrzii și totuși actuale pe marginea unor spectacole teatrale".

PROBLEME DE LIMBĂ LA „VIAȚA ROMÂNEASCĂ"

Reprodus din „Viața Românească", revistă a Uniunii Scriitorilor din R.P.R., anul IX, nr. 3, martie 1956, p. 33—37, număr închinat împlinirii a 50 de ani de la apariția „Vieții Românești".

OBSERVAŢII ASUPRA LIMBII LUI MIHAIL SADOVEANU

Reprodus din volumul: *Studii şi articole închinate lui Mihail Sadoveanu* (Cu prilejul aniversării a 70 de ani de viaţă — 1950), Editura de stat pentru literatură şi artă, Bucureşti, 1952, p. 42—52.

OBSERVAŢII ASUPRA LIMBII ROMANULUI *NICOARĂ POTCOAVĂ*

Reprodus din revista „Viaţa românească", Bucureşti, anul XIII, nr. 11, noiembrie 1960 (Cu prilejul celei de „A 80-a aniversare a lui Mihail Sadoveanu"), p. 153—159.

CLASICISMUL LUI MIHAIL SADOVEANU

Reprodus din revista „Limbă şi literatură", Societatea de ştiinţe istorice şi filologice din R.S.R., Bucureşti, vol. XI, 1966, p. 295—298.

DESPRE RECONSIDERAREA TRECUTULUI CULTURAL

Reprodus din revista „România literară", Bucureşti, anul II, nr. 2(14), joi 9 ianuarie 1969, p. 1 şi 12. La text facem următoarea precizare: Opera lui Sextil Puşcariu, *Limba română*, vol. II. *Rostirea*, a apărut în Editura Academiei R.P.R., 1959, într-un tiraj de 500 exemplare, avînd ca „recomandare": „Volumul de faţă, consacrat foneticii, este al doilea şi ultimul din cele patru volume proiectate de Sextil Puşcariu pentru vasta sa lucrare intitulată *Limba română*.

După publicarea primului volum în 1940, cel de-al doilea a fost terminat în 1943, iar încheierea a fost adăugată de autor în 1946. Celelalte două volume nu au ajuns să fie nici măcar schiţate de Puşcariu, care a murit în 1948.

Rezultat al unor cercetări îndelungate, lucrarea se publică întocmai în forma în care a fost scrisă de autor, fără a cuprinde, fireşte, progresele înregistrate ulterior de fonetică. Cu toate acestea, ea este de un real

folos pentru studiile de specialitate" (p. V). Urmează prefața semnată de acad. Emil Petrovici și intitulată *Sextil Pușcariu și problemele de fonologie* (p. VII—X). Volumul are 420 pagini, *Abrevațiuni, Bibliografie, Indice* (de autori, de nume și de cuvinte), iar de la p. 421 înainte conține 53 de hărți dialectale, de excepțională valoare științifică. Cartea a intrat în bibliotecile și instituțiile de specialitate și, împreună cu alte numeroase inițiative din perioada anilor 1954—1960, reprezintă concretizarea politicii ferme de valorificare a moștenirii științifice și literar-artistice românești.

Pentru prezenta ediție au fost alese și alte texte semnate de acad. Iorgu Iordan, dar care, din pricina spațiului limitat al volumului, n-au putut fi incluse în sumar. Este vorba de următoarele titluri, pe care le indicăm cititorilor interesați :

— *Cîteva observații asupra limbii unor opere literare*, în „Cum vorbim", revistă pentru studiul și explicarea limbii, organ al Societății de științe istorice, filologice și folclor, București, anul III, nr. 12, decembrie 1951, p. 23—28 ;

— *Despre „limba literară"* este primul studiu amplu, în care se discută problemele teoretice privind „limba literară", în lumina concepțiilor marxist-leniniste despre limbă în general, și despre aspectele ei concrete în special. După cum indica însuși autorul, discuțiile începuseră, în paginile unor publicații literare și de cultură, pe la mijlocul anului 1951.

Studiul acad. Iorgu Iordan apare în revista „Studii și cercetări lingvistice", editată de Institutul de lingvistică al Academiei R.P.R., București, anul V, nr. 1—2, ianuarie-iunie 1954, p. 151—161 la rubrica „Problemele limbii literare". Opiniile exprimate în prezentul studiu au sugerat redacției revistei „Contemporanul" să deschidă, în coloanele sale, o discuție publică (în vara anului 1954), consacrată problemelor limbii literare, concluziile dezbaterilor fiind publicate de redacție în numărul din 23 iulie 1954 al „Contemporanului". La sfîrșitul studiului său, acad. Iorgu Iordan nota următoarele aprecieri despre aceste dezbateri :

„Revista „Contemporanul" a organizat o dezbatere asupra problemei limbii literare. Cu o singură excepție, toate cele 9 articole apărute în nr. 16, 17, 19, 20, 21, 22, 24, 25 și 27 (anul 1954) provin de la scriitori și de la critici literari (aceștia, foarte puțini). Aproape toți participanții au considerat limba literară din punct de vedere exclusiv artistic, continuînd astfel să dea noțiunii aici în discuție un conținut restrîns și necorespunzător realității. Articolul publicat în nr. 27 cuprinde idei profund greșite (este vorba de articolul semnat de Cezar Petrescu, n.n.), care dovedesc că unii scriitori ai noștri, chiar cînd posedă o experiență îndelungată și se bucură

de o mare autoritate, sînt, fără să bănuiască măcar, foarte departe de adevărurile științifice, fundamentale, strîns legate de meșteșugul lor. Redacția „Contemporanului" a atras atenția (v. nr. 30) asupra cîtorva dintre greșelile săvîrșite de autorul articolului amintit mai sus. Interesantă este pentru problema noastră și dezbaterea organizată de revista „Veac Nou" cu privire la traduceri (v. nr. 29, 30, 31, 33, 35, 36, 37 și 39, an 1954)";

— *Limba română actuală*, în „Limba română", revista Institutului de lingvistică din București, anul III, nr. 4, iulie-august 1954, p. 31—44. Acest studiu a inaugurat un ciclu bogat de articole, studii, note și polemici, tipărite de acad. Iorgu Iordan, de-a lungul anilor, în diferite publicații, în care discută, cu pasiune și desăvîrșită competență, problemele complexe ale dezvoltării limbii române contemporane, relevînd, cu deosebire, aspectele variate, acele „abateri" de la norme care impuneau acțiunile conjugate, ale tuturor factorilor sociali și de cultură, menite să contribuie la realizarea deziderатului patriotic și științifico-artistic de *cultivare a limbii românești*, în spiritul tradițiilor ei naționale și populare;

— *Limba literară (Privire generală)* a apărut în revista „Limba română", editată de Institutul de lingvistică al Academiei, București, anul III, nr. 6 noiembrie-decembrie 1954, p. 52—77. În subsolul primei pagini, redacția făcea următoarele precizări:

„Institutul de lingvistică din București organizează un ciclu de comunicări în legătură cu metodele de cercetare a problemelor de istorie a limbii literare. Aceste comunicări au totodată, caracter de lecții, ele servind ca o introducere în studiul istoriei limbii literare".

Acest articol reproduce textul lucrării prezentate de acad. Iorgu Iordan, care a deschis, în ziua de 5 noiembrie 1954, ciclul acestor comunicări";

— *Pe marginea discuțiilor asupra limbii literare*, apărut în revista „Gazeta literară", an. II, nr. 26(68), (joi 30 iunie 1955, p. 1 și 4. Studiul se înscrie într-o suită de materiale cu aceeași problematică, tipărite în revistă, dintre care cităm: Al. Rosetti, *Despre unele probleme ale limbii literare* (în nr. 13(55) din 31 martie 1955, p. 1), și continuate în numerele 14(56), 15(57), 18(60), 20(62), 22(64), 24(66), 28(70), 30(72) etc. Ciclul acestor articole va fi editat de acad. Al. Rosetti, sub titlul: *Despre unele probleme ale limbii literare*, în „Mica bibliotecă critică", nr. 32, Editura de stat pentru literatură și artă, București, 1955, cu dedicația „lui Zaharia Stancu", 106 pagini, format mic.

Din aceeași suită de articole apărute în „Gazeta literară" semnalăm: Al. Philippide, *Arta traducerii*, (nr. 17(59), din 28 aprilie 1955, p. 4); George Ivașcu, *Dicționarul limbii române literare contemporane* (nr. 23(65), din 9 iunie 1955, p. 1 și 4); T. Vianu, *Ceva despre arta traducerii* (nr. 25(67) din 23 iunie 1955, p. 1 și 4) etc.;

— *Iarăşi despre limba literară*, în „Gazeta literară", an. III, nr. 33(127), joi 16 august 1956, p. 2;

— *Literatura şi lingvistica*, în „Limba română", Bucureşti, anul VIII, nr. 2, 1959, p. 69—75, răspuns la articolul lui Eugen Simion, *Literatură şi lingvistică*, rubrica „Miscellanea", „Viaţa românească", anul XI, nr. 12, decembrie 1958, p. 171—174;

— *Neologisme şi... neologisme*, în „Limba română", Bucureşti, anul XI, nr. 3, 1962, p. 283—290;

— *Neaoşisme*, în „Limba română", Bucureşti, anul XII, nr. 5, 1964. p. 463—465.

— *Despre limba lui Neculce*, în „Studii şi cercetări lingvistice", Institutul de lingvistică din Bucureşti, anul V, nr. 3—4, iulie-decembrie 1954, p. 337—345;

— *Gheorghe Asachi*, în „Oraşul nostru", organ al opiniunii publice şi al apărărei intereselor Iaşului, anul I, nr. 5, 1 aprilie 1928, p. 2;

— *„Întîlnirile" mele cu Eminescu*, în *Caietele Mihai Eminescu*, Studii, articole, note, documente, iconografie şi bibliografie prezentate de Marin Bucur, I, 1972, Bucureşti, Editura Eminescu, p. 102—108;

— *Creangă, scriitor naţional*, în „Gazeta literară", Bucureşti, anul XI, nr. 51(562), din 17 decembrie 1964, p. 1 şi 11;

— *Octav Minar — Caragiale (Omul şi opera)*, „Biblioteca Iaşilor", nr. 7, recenzie, în „Viaţa Românească", Iaşi, anul VII, nr. 7 şi 8 iulie-august 1912, p. 222—223;

— *Maestru al limbii noastre literare*, în vol. *Omagiu lui Mihail Sadoveanu*, Cu prilejul celei de a 75-a aniversare, E.S.P.L.A., Bucureşti, 1956, p. 32—36;

— *Mihail Sadoveanu, scriitor naţional*, în „Gazeta literară", Bucureşti, anul XIII, nr. 44(677), din 28 octombrie 1965, p. 1 şi 2;

— *Despre măiestria literară*, Interviu cu Iorgu Iordan, luat de Petru Vintilă, în „Luceafărul", Bucureşti, anul V, nr. 19(102), din 1 octombrie 1962, p. 3.

CUPRINSUL

Redactor : MARCELA RADU
Tehnoredactor : MARILENA BUTEICĂ

Tiraj : 8 590 ; Legate : 8 500+90
Bun de tipar : 5.IX.1977
Coli tipar : 22,75
CRAIOVA, 1977

Întreprinderea poligrafică „Oltenia“,
str. Mihai Viteazul nr. 4
Comanda nr. 125

6
8

2.IV.1978

„La fel cu celelalte limbi surori – cum li se spune frumos, dar neştiinţific, chiar de către unii filologi – româna este o continuatoare directă şi neîntreruptă a latinei populare...

...Circulaţia liberă, chiar în grupuri, vreme de secole, a românilor din cele trei provincii istorice, de la una la alta şi în interiorul fiecăreia, a creat şi dezvoltat sentimentul că ei alcătuiesc un singur popor, şi că aşa a fost situaţia încă de la început, cînd au luat ei fiinţă în colectivitate etnică de sine stătătoare. Astfel s-a născut treptat ideea permanenţei în locurile unde au trăit strămoşii lor şi unde trăiesc ei înşişi. Afirmaţiile cronicarilor despre unitatea de limbă şi de origine a românilor de pretutindeni conţin implicit şi această idee de permanenţă, care a jucat, mai tîrziu, un rol la fel de hotărîtor în toate acţiunile premergătoare unirii politice din 1859 şi acelela din 1918. În felul acesta se dovedeşte, o dată mai mult, însemnătatea excepţională a limbii în existenţa multimilenară a unui popor ca element de sudură şi, drept consecinţă logică, de rezistenţă împotriva tuturor obstacolelor naturale sau artificiale ivite în calea dezvoltării sale".

IORGU IORDAN

Lei 14,50